

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**

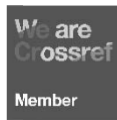
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

Збірник наукових праць
№ 2 (71) 2020

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 року

**Наукове видання
включено до міжнародної наукометричної бази
«Index Copernicus International»**

**Кривий Ріг
2020**

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЮІ МВС України
(протокол № 9 від 27.05.2020)

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ № 2 (71) 2020

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 р.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо формування Переліку наукових фахових видань України від 26 лютого і 6 березня 2020 року та внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 11 липня 2019 року № 975» збірник включено до Переліку фахових видань України як друковане періодичне видання категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 – Право)

У збірнику розглядаються загально-теоретичні та історичні аспекти держави і права, висвітлюються актуальні питання конституційного, міжнародного, господарського, цивільного, трудового, адміністративного, фінансового, інформаційного, кримінального права, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності

Ø Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

Ø Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів

Ø Розсилається до державних установ та наукових бібліотек України

Ø Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України», а також на вебсторінці видання за адресою:
<https://ljd.dli.donetsk.ua>

Засновник та видавець:
Донецький юридичний інститут
Свідоцтво про державну
реєстрацію КВ № 22761-1 2661 ПР
від 30.05.2017

Адреса редакції та видавця:
Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг,
вул. Степана Тільги, 21

Редакційна колегія

Головний редактор – Бесчастний В. М., керівник Секретаріату Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор, заслужений юрист України;

заступник головного редактора – Зозуля С. В., професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

відповідальний секретар – Деревянко Б. В., професор кафедри господарсько-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

редактор – Рутвян О. І., завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи;

члени редколегії:

Бурій В. Є. – головний спеціаліст відділу науково-методичного забезпечення прокурорського нагляду Науково-практичного центру з проблем зміцнення законності та правопорядку Генеральної прокуратури Республіки Білорусь, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка);

Одажіу Ю. М. – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова);

Вітвіцький С. С. – ректор ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

Волобуєв А. Ф. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Громенко Ю. О. – доцент кафедри господарсько-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

Клемпарський М. М. – професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Короткова Ю. М. – професор кафедри гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор педагогічних наук, доцент;

Куракін О. М. – декан факультету № 3 ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

Лопатинська І. С. – доцент кафедри іноземних мов ДЮІ МВС України, кандидат педагогічних наук;

Лоскутов Т. О. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

Мердова О. М. – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

Назимко Є. С. – перший проректор ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Ніколенко Л. М. – завідувач кафедри юридичних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Одерій О. В. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

Пайда Ю. Ю. – проректор Кам'янець-Подільського податкового інституту, доктор юридичних наук, доцент;

Пашутін В. В. – доцент кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

Санніков Д. В. – доцент кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент;

Халимон С. І. – доцент кафедри управління оперативно-розшуковою діяльністю Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

© Донецький юридичний інститут МВС України, 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Делія Юрій Володимирович ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНА ОСОБА»	10
Пайда Юрій Юрійович ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД ДО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СЛОВА ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ УКРАЇНИ	19
Стецюк Богдан Романович, Чорнобай Олена Леонідівна МІСЦЕ ЮРИДИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ НАУК	28
Тарановська Альона Олегівна СУЧАСНІ СЕКУЛЯРИТИВНІ ПРОЦЕСИ В СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА ПРАВОВОМУ ПРОСТОРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	35
Титаренко Оксана Олексіївна ЗЛОЧИННІСТЬ У ПРОМИСЛОВИХ ЦЕНТРАХ СХІДНОЇ УКРАЇНИ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ	43
Туренко Олег Станіславович СПОРТИВНА ТЕОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ Х. ОРТЕГИ-І-ГАСЕТА	52

РОЗДІЛ II ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Дерев'янюк Богдан Володимирович ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО «ЗЕЛЕНІ» ТАРИФИ НА ЕЛЕКТРИЧНУ ЕНЕРГІЮ	62
Кадала Віталій Віталійович, Гузенко Олена Павлівна ЗАКОНОДАВЧА ПЛОЩИНА ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ: ПРОБЛЕМАТИЧНІ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙНІ АСПЕКТИ	72
Клемпарський Микола Миколайович, Назимко Олена Вікторівна ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКІВ	82
Роженко Олександра Вікторівна ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ	89

РОЗДІЛ III
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Діхтяр Дмитро Юрійович СУТНІСТЬ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ОРГАНІВ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ОХОРОНУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ	97
Лосич Сергій Васильович, Рутвян Кристина Олегівна ЗМІНИ В ПОДАТКОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ, СПРИЧИНЕНІ ПАНДЕМІЄЮ COVID-19	103
Нестеренко Катерина Олександрівна, Булгакова Олена Валеріївна ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ	110
Савчук Денис Анатолійович ЕТАПИ ПРОВАДЖЕННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ	118
Ярмоленко Олександр Сергійович ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОСАДОВИХ ТА СЛУЖБОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	127

РОЗДІЛ IV
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

Гранкіна Валентина Ігорівна ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ	135
Кондратов Володимир Гарійович ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЗА НОРМАМИ СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ДЕРЖАВ ДАЛЕКОГО СХОДУ	142
Назимко Єгор Сергійович, Беліков Костянтин Аркадійович ЗАХОДИ ПРОФІЛАКТИКИ ВУЛИЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ АЗІЇ	151
Пилипенко Євгенія Олексіївна ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ МАТІР'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ ЯК КВАЛІФІКОВАНИЙ СКЛАД ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНИЙ Ч. 2 СТ. 135 КК УКРАЇНИ	159
Семенишин Микола Олександрович ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВУ ЗАПОБІГАННІ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	167

РОЗДІЛ V
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бабенко Ірина Юрїївна ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	176
Котова Вікторія Валерїївна ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ	183
Кубарєв Іван Володимирович СУТНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНТАКТУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ	190
Потоцький Мирослав Михайлович ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАТРИМАННЯ	197
Шульга Андрій Олександрович, Куракін Олександр Миколайович ВІДНОСНО ДОЦІЛЬНОСТІ НАРОДОВЛАДДЯ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНИ	204

РОЗДІЛ VI
ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В
ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Лопатинська Ірина Сергїївна, Андріяшевська Марина Сергїївна ФАСИЛІТАЦІЯ ЯК ОДНА З УМОВ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ОПАНУВАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	212
--	-----

РОЗДІЛ VII
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛЩЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ
КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛЩІ УКРАЇНИ

Панченко Микола Анатолійович АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ БАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОБЛІКУ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ	220
Червінчук Андрій Васильович ПРОНИКНЕННЯ ПОЛЩІ ДО ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ЯК ЗАХІД АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ	227
ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ ДО ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»	239
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	241

CONTENTS

SECTION I THEORY AND HISTORY OF LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Deliya Yuriy LEGAL CHARACTERISTICS OF DEFINITION THE CONCEPT «INTERNALLY DISPLACED PERSON»	10
Paida Yuriy PHILOSOPHICAL APPROACH TO THE REGULATION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF SPEECH AND RELIGION IN THE LEGAL SCIENCE OF UKRAINE	19
Stetsiuk Bohdan, Chornobai Olena THE PLACE OF JURIDICAL DEONTOLOGY WITHIN THE SYSTEM OF JURIDICAL SCIENCES	28
Taranovska Alona MODERN SECULAR PROCESSES IN THE SOCIO-POLITICAL AND LEGAL SPACE OF EUROPEAN CULTURE	35
Tytarenko Oksana CRIMINALITY IN THE INDUSTRIAL CENTERS OF EASTERN UKRAINE IN THE POSTWAR PERIOD: PECULIARITIES OF MANIFESTATION	43
Turenko Oleh SPORTS THEORY OF ORIGIN OF THE STANCE H. ORTEGI-Y-GASSETA	52

SECTION II COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

Derevyanko Bogdan TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION ON "GREEN" ELECTRICITY TARIFFS	62
Kadala Vitaliy, Guzenko Olena THE LEGISLATIVE PLANE OF THE ACTIVITIES OF TOURISM BUSINESS ENTITIES: PROBLEMATIC AND RECOMMENDED ASPECTS	72
Klemparsky Mykola, Nazymko Olena PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION IN THE FIELD OF THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF EMPLOYEES	82

Rozhenko Oleksandra

LEGAL REGULATION OF INVESTMENT INSURANCE IN UKRAINE 89

**SECTION III
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW. INFORMATION LAW**

Dikhtiar Dmytro

THE ESSENCE OF CRITICAL INFRASTRUCTURE PROTECTION AND
THE APPOINTMENT OF BODIES WHICH PROVIDE THE PROTECTION
OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS 97

Losych Serhiy,

Rutvian Krystyna
CHANGES IN TAX LEGISLATION CAUSED BY PANDEMIC OF COVID-19 103

Nesterenko Kateryna,

Bulgakova Olena
PEQUILIARITIES OF REFORMING THE NOTARY BODIES IN UKRAINE 110

Savchuk Denys

STAGES OF THE EXECUTIVE MEASURES OF LEGISLATIVE BODIES:
SOME ASPECTS 118

Yarmolenko Oleksandr

PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF OFFICIALS AND EMPLOYEES
OF THE STATE TAX SERVICE OF UKRAINE 127

**SECTION IV
CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY**

Hrankina Valentyna

ABOUT IMPLEMENTATION OF THE PROBATION INSTITUTE
IN UKRAINE 135

Kondratov Volodymyr

RESPONSIBILITY FOR THE ENCROACHMENT ON THE LIFE AND HEALTH
OF A LAW ENFORCEMENT OFFICER UNDER THE NORMS OF MODERN
CRIMINAL LAW OF THE FAR EAST 142

Nazymko Yehor,

Belikov Kostiantyn
MEASURES FOR PREVENTION OF STREET CRIMES IN SOME ASIAN
COUNTRIES 151

Pilipenko Evheniia ABANDONMENT IN DANGER NEWBORN CHILD FROM HIS MOTHER IS THE QUALIFIED CRIMINAL COMPOSITION OF CRIMINAL CODE OF UKRAINE (PART 2 ART. 135)	159
--	-----

Semenyshyn Mykola USING FOREIGN EXPERIENCE OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE PREVENTION OF ORGANIZED CRIME IN UKRAINE	167
---	-----

**SECTION V
CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS.
OPERATIVE SEARCH ACTIVITY**

Babenko Iryna FEATURES OF ENSURING OF HUMAN RIGHTS IN THE CONDUCT OF SOME INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS	176
---	-----

Kotova Victoriia MEANS OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF ENSURING THE SECURITY OF PERSONS WHO PERFORM A SPECIAL TASK	183
--	-----

Kubarev Ivan THE ESSENCE OF PSYCHOLOGICAL CONTACT IN THE COURSE OF INTERROGATION	190
---	-----

Pototskyi Myroslav FUNCTIONALITY OF CRIMINAL PROCEDURAL DETENTION	197
---	-----

Shulha Andriy, Kurakin Oleksandr REGARDING THE EXPEDIENCY OF PEOPLE POWER IN THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM OF UKRAINE	204
--	-----

**SECTION VI
TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL LEGAL
EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC
CONDITIONS OF EDUCATION**

Lopatynska Iryna, Andriyashevska Maryna FACILITATION AS ONE OF THE CONDITIONS OF EFFICIENCY IN MASTERING THE FOREIGN LANGUAGE	212
--	-----

**SECTION VII
ACTUAL ISSUES OF POLICE ACTIVITY AND TRAINING SPECIALISTS FOR
UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE**

Panchenko Mykola CURRENT ISSUES OF IMPLEMENTATION OF THE POINT SYSTEM OF REGISTRATION OF VIOLATIONS OF TRAFFIC RULES IN UKRAINE	220
--	-----

Chervinchuk Andriy POLICE PENETRATION INTO A VEHICLE AS A MEASURE OF ADMINISTRATIVE COERCION	227
REQUIREMENTS FOR THE REGISTRATION OF ARTICLES PUBLISHED IN THE COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS “LAW JOURNAL OF DONBASS”	239
INFORMATION ABOUT AUTHORS	241

РОЗДІЛ I

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК: 347.453

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-10-18>

Делія Юрій Володимирович,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2919-5545>

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНА ОСОБА»

У статті розглянуто поняття «внутрішньо переміщена особа» як суб'єкта правового регулювання, досліджено його юридичну природу; визначено основні ознаки внутрішньо переміщених осіб в Україні; проаналізовано міжнародно-правові джерела; окреслено права та свободи внутрішньо переміщених осіб. Наведено авторське визначення категорії «внутрішньо переміщена особа (ВПО)» та зроблено пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання досліджуваного інституту в чинному законодавстві.

Ключові слова: внутрішньо переміщена особа; ознаки внутрішньо переміщеної особи; захист конституційних прав; права та свободи внутрішньо переміщеної особи.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні існує досить багато невирішених питань, що стосуються внутрішньо переміщених осіб. Особливо гострим це питання стало після анексії Криму та через проведення антитерористичної операції / операції Об'єднаних сил в окремих районах Донецької та Луганської областей. Унаслідок цих подій, значна частина населення відчула реальну небезпеку для свого життя, життя близьких та була вимушена залишити свої територіальні громади, інтегрувати й адаптуватися в нових умовах.

Сьогодні правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні визначається і гарантується Конституцією України 1996 року та Законами України (далі – ЗУ) «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації». Водночас процес його формування не можна вважати завершеним.

Проблема внутрішньо переміщених осіб викликає стурбованість як у національному, так і міжнародному світовому співтоваристві, оскільки перетворилася на одну з найбільш гострих соціальних і гуманітарних проблем. Тому ці питання висвітлюються в різних сферах наукових досліджень. Проблематика ВПО містить широке коло різноманітних теоретичних та практичних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу особи є достатньо дослідженими у вітчизняній юридичній науці. Зокрема, вони порушувалися в працях С. С. Алексеєва, В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяка, М. В. Вітрука, А. М. Колодія, Б. М. Лазарева, Г. В. Мальцева, Н. М. Оніщенко, А. Ю. Олійника,

А. В. Панчишина, В. Ф. Погорілка, М. П. Рабіновича, В. М. Селіванова, О. В. Сурілова, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученка та ін.

Метою дослідження є аналіз розуміння поняття «внутрішньо переміщена особа», регулювання досліджуваного інституту в національному й зарубіжному законодавстві, виділення основних ознак та формування авторської дефініції.

Відповідно до мети дослідження, були поставлені такі завдання: з'ясувати сучасний стан законодавства та причини внутрішнього переселення в Україні; проаналізувати наявні вітчизняні та міжнародні визначення поняття «внутрішньо переміщені особи»; запропонувати власне визначення розглядуваного поняття; сформулювати особливості та ознаки внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. У теоретичних розробках під конституційно-правовим статусом ВПО розуміють статус, урегульований нормами Конституції України та чинного законодавства, актами органів місцевого самоврядування, що складається із системи додаткових і недержавних прав (органів місцевого самоврядування), обов'язків і гарантій, обумовлених обставинами їхнього вимушеного (свідомого) внутрішнього переміщення (громадян, іноземців, апатридів), та гарантій дотримання визначених можливостей. До характеристик означеної категорії належать: додатковий, спеціальний, тимчасовий правові статуси осіб (громадян, апатридів, іноземців).

На сьогодні українське суспільство зіткнулося з не відомою раніше проблемою – вимушеного залишення особами місць свого постійного проживання та переселення в інші регіони держави. Питання забезпечення прав ВПО постало доволі гостро. Перед публічною адміністрацією, яка найближче знаходиться до проблем ВПО, ці проблеми набули особливої актуальності.

Унаслідок анексії АР Крим та збройного конфлікту на Донбасі, в Україні з'явилася нова категорія населення – внутрішньо переміщені особи. Це люди, які були змушені виїхати з місць постійного проживання та розпочати життя в нових для себе територіальних громадах. Однією з передумов інтеграції та адаптації ВПО до життя в нових територіальних громадах є забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Адже ВПО користується всіма наданими правами та свободами, які закріплені в Основному законі України. Так, ст. 24 Конституції говорить, що громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом [1]. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти не повинні суперечити їй приписам.

Водночас через недосконалість законодавства конституційні права таких осіб суттєво обмежені, що загалом ставить процес адаптації ВПО до нової територіальної спільноти під загрозу.

Станом на травень 2020 року в Україні, згідно з Єдиною інформаційною базою даних про внутрішньо переміщених осіб Міністерства соціальної політики України, кількість зареєстрованих ВПО, які перемістилися з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, становить 1 446 881 особу (станом на перший квартал 2018 року – 1 502 019 осіб) [2]. Кількість ВПО зменшилася на 52 тисяч 138 осіб та, як прогнозовано, за певних обставин, імовірно, і надалі буде збереження або її зменшення. Усе це є свідченням вдалої діяльності Української держави.

Аналізуючи статистичну інформацію, слід підкреслити, що із зазначеної кількості ВПО працездатного віку – 367 849, дітей – 197 672, осіб з інвалідністю – 51 355, пенсіонерів – 724 427, обліковано сімей – 1 173 283 [2]. Ураховуючи загальну кількість ВПО, розуміємо, що це поява на теренах держави ще одного міста-мільйонника, який потребує належного забезпечення, створення інфраструктури та вирішення низки важливих організаційно-правових питань.

Слід констатувати, що, з огляду на зміст міжнародно-правових актів, розрізняють низку понять в аспекті порушеної проблеми: «особа, яка шукає притулку», «внутрішньо переміщена

особа», «біженець». У національних законодавствах закріплюються (регламентуються) названі правові категорії, які, зі свого боку, мають відмінності та особливості, часто визначають суб'єктів переміщення не як осіб чи людей, а надають прив'язку до певної ситуації, що сталася в країні.

Світове співтовариство з окресленою проблематикою зіткнулося значно раніше, ніж українське суспільство. Вирішення цієї проблематики, маємо на увазі правовий статус ВПО, знаходимо в Керівних принципах із питань переміщення осіб усередині країни, які розроблялися протягом 1992–1998 років [3]. Як зазначав представник Генерального секретаря ООН Френсіс М. Денга, перед міжнародним співтовариством постало монументальне завдання забезпечити захист осіб, які, усупереч власним бажанням, змушені залишати домівки через жорстокі конфлікти, масові порушення прав людини або інші непередбачувані та трагічні події, але які лишилися в межах кордонів своєї країни. Майже завжди такі люди страждають від серйозних психологічних травм, складних умов життя та дискримінації [4, с. 159].

Як слушно зазначає В. Чихірьов, нині в міжнародному праві існує комплексне визначення осіб, переміщених усередині країни, «як людей або груп людей, які були змушені рятуватися втечею або покинути свої будинки чи місця проживання, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуацій загального насильства, порушень прав людини або стихійних лих, техногенних катастроф, і які не перетнули державний кордон країни» [5].

За оцінками міжнародних юристів, наведене визначення цілком відповідає змісту Керівних принципів ООН із питань ВПО (далі – Принципи) [6]. Так, у першому Принципі підкреслюється, що ВПО мають «на підставі цілковитої рівності, ті ж самі передбачені міжнародним правом та національним законодавством права, якими користуються інші особи в їх країні. Вони не повинні піддаватися дискримінації на тій підставі, що вони є внутрішньо переміщеними особами» [6].

Український законодавець зазначає, що обставини вважаються загальновідомими й такими, що не потребують доведення, якщо інформація про них міститься в офіційних звітах (повідомленнях) Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного комітету Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розміщених на вебсайтах указаних організацій, або якщо стосовно таких обставин уповноваженими державними органами прийнято відповідні рішення.

Фактично ВПО – це особи, які підпадають під визначення «вимушені переселенці», але які, покинувши місце свого постійного проживання, залишаються в країні своєї громадянської належності та можуть користуватися її захистом. Необхідність надання допомоги особам, змушеним з об'єктивних причин стихійно змінити місце свого проживання, особливо гостро постала в 70-х роках ХХ століття через громадянські війни, що розгорнулися на територіях Анголи, В'єтнаму, Камбоджі, Судану тощо. До того часу допомога міжнародного співтовариства стосувалася переважно біженців – осіб, які залишили межі своєї країни й не користуються її захистом.

Міжнародним органом із питань біженців було Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). У 1972 році УВКБ ООН, керуючись гуманними міркуваннями, включило «осіб, переміщених усередині країни», у свої програми в питаннях допомоги та відновлення для біженців і репатріантів. У цьому ж році Генеральна Асамблея ООН, Економічна і Соціальна рада ООН своїми резолюціями розширили *post factum* мандат УВКБ ООН, рекомендувавши йому, за пропозицією Генерального секретаря ООН, брати участь у таких гуманітарних операціях ООН, у яких Управління володіє «особливими багатими знаннями та досвідом».

Специфіка внутрішньо переміщених осіб полягає в тому, що як громадяни держави, залишаючись на її території, вони знаходяться під винятковою юрисдикцією і захистом своєї країни, навіть якщо сама держава не в змозі забезпечити такий захист. Тому надання

допомоги таким особам із боку міжнародних органів може кваліфікуватися як втручання у внутрішні справи держави.

Загалом у світі нараховується близько 40 млн осіб, які змушені були стати ВПО внаслідок війн чи стихійних лих [7], найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб знаходилася в Колумбії (1 244 100). Згідно з дослідженням Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, у кінці 2017 року за межами місць свого звичайного проживання перебували 11,4 млн біженців та 26 млн внутрішньо переміщених осіб. Недавні конфлікти, що викликали переміщення осіб усередині країни, відбулися в Китаї, на Філіппінах, на Кубі й у США.

За оцінками деяких кліматологів, розвиток глобального потепління призведе до спустошення, обезводнення і непридатності для подальшого проживання та господарської діяльності значних територій. Якщо в більшості країн, території яких лежать в одному кліматичному поясі, це викличе масову еміграцію, то в США, Росії, Канаді та Китаї, територія яких знаходиться в різних кліматичних зонах, – масштабну хвилю ВПО.

Міжнародно-правові акти мають важливе значення для розвитку Української держави, при цьому мають отримати локальне закріплення питання адаптації національного законодавства до норм і вимог європейського та світового співтовариства. Не останнє місце посідають і вимоги з питань регулювання місцевого самоврядування та адаптації до реальних можливостей територіальної спільноти.

Відповідно до змісту ст. 1 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року, «внутрішньо переміщеною особою є громадян України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [8].

Таким чином, ВПО в Україні вважаються особи, які є громадянами України, мають право на постійне проживання в Україні (як громадяни України, так і іноземні громадяни та особи без громадянства тощо), проте змінили місце проживання з метою уникнення наслідків збройного конфлікту й тимчасової окупації окремих територій України, унаслідок обґрунтованих побоювань за власне життя, здоров'я та захист прав і інтересів. Чинне законодавство оперує поняттям «внутрішньо переміщена особа», яке, на нашу думку, не розкриває глибини проблеми та не роз'яснює необхідність соціального забезпечення таких осіб.

Слід погодитися з роздумами Ю. Лушпієнко, що термін «внутрішньо переміщений» не повністю розкриває саме поняття ВПО, адже за дослівного тлумачення означає особу, яка змінила своє розташування в межах держави, тоді як поняття «вимушений» означає примусовий характер і здійснення дії проти бажання особи під тиском обставин. Тому термін «вимушений переселенець» більш вдало описує категорію осіб, які змінили місце проживання з не залежних від них причин, оскільки саме поняття «вимушений» за своїм змістом пояснює наявність проблем як логічний наслідок певної події [9, с. 190].

Основною характерною рисою внутрішнього переміщення (міграції) є той факт, що особи, переміщені всередині країни, – це, як правило, громадяни цієї ж держави. Міждержавні конфлікти сьогодні виникають набагато рідше, ніж внутрішні конфлікти та громадянські війни. Це призвело до зменшення випадків перетину державних кордонів біженцями й до збільшення кількості осіб, які переміщуються всередині своєї країни.

Отже, ознаками категорії «ВПО» є такі:

- є фізичними особами;
- мають громадянство України;
- можуть не мати громадянства України, проте перебувають і постійно проживають на території України на законних підставах;

- під час зміни місця проживання не перетинають державний кордон України, а залишаються в Українській державі, дотримуючись чинного українського законодавства;
- перебувають на території держави, яка є непідконтрольна, але виконують усі вимоги українського суспільства й держави (курсив мій. – Ю. Д.)

Порівняльний аналіз визначень категорії «внутрішньо переміщених осіб» у ЗУ «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та в Керівних принципах ООН з внутрішнього переміщення як міжнародному стандарті із цього питання свідчить, що вони переважно збігаються. Українське законодавство рухається в руслі міжнародного права.

ВПО прийнято також називати вимушеними переселенцями або просто переселенцями. Досліджувана категорія близька категорії «біженець». Від біженців вони відрізняються тим, що не виїжджають за межі країни, громадянами якої є. Водночас, як зазначає К. О. Крахмальова, перші міжнародно-правові спроби правового врегулювання поняття «біженці» та їхнього статусу були реакцією міжнародної спільноти й Ліги Націй, зокрема на конкретні випадки масових переселень, як-от росіян після приходу до влади в Росії 1917 року більшовиків; вірменів, що рятувалися від геноциду; населення, яке втікало з націонал-соціалістичної Німеччини в 1930-х роках. На цьому етапі формування концепції біженців ще не існувало відокремлення понять «біженець» та «внутрішньо переміщена особа» та й самі визначення були дещо звуженими, сформульованими для відповіді на конкретні політико-правові проблеми того часу [10, с. 10].

Біженцем, згідно із ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 року, «є особа, яка не є громадянином України та внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи чи політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань» [11].

В Україні масово почали з'являтися ВПО у зв'язку з аварією на Чорнобильській атомній електростанції у квітні 1986 року. Тоді внаслідок радіоактивного забруднення близько 200 тис. осіб були вимушені змінити своє місце проживання, оскільки значна територія України відійшла до зони відчуження. Перші законодавчі акти із цього питання тодішня влада спромоглась ухвалити лише в лютому 1991 року [12]. Побачили світ і інші нормативно-правові документи, а саме:

Постанова Ради Міністрів Української РСР «Про додаткові заходи щодо посилення охорони здоров'я та поліпшення матеріального становища населення, яке проживає на території, що зазнала радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській АЕС» від 14 грудня 1989 року № 315 [13].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок відселення та самостійного переселення громадян з територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС» від 16 грудня 1992 року № 706 [14].

Законодавець певною мірою виявився не готовим до такої ситуації, оскільки на момент виникнення небезпеки в нашій державі ще діяли нормативно-правові акти, які врегульовували виключно внутрішнє переселення постраждалих від Чорнобильської катастрофи. Також тривалий час була непростою і політична ситуація в державі, яка проявлялася в нерозповсюдженні та замовчуванні реальної інформації. Необхідні нормативно-правові акти у сфері регулювання правового статусу переміщених осіб, створення системи надійного захисту людей від наслідків Чорнобильської катастрофи потребували залучення вагомих фінансових, матеріальних та наукових ресурсів, тому були прийняті з певною затримкою.

З огляду на події 2014 року на сході України та в Криму, базовим нормативно-правовим актом, що регулює статус ВПО, є ЗУ «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо

переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. [8], який установлює гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів ВПО. Окрім наведеного законодавчого нормативно-правового документа, що регулює статус ВПО, можемо зазначити ще близько десяти актів. Окрім актів, які мають державницьке коріння, регулювання також забезпечують локальні нормативно-правові акти (рішення, розпорядження органів місцевого самоврядування).

Становлення демократії, а останньої не можна уявити без дієздатного місцевого самоврядування, є складним і тривалим процесом. Безперечно, найважливішим питанням є заміна минулого режиму правління, створення нових владних і самоврядних інститутів [15, с. 10]. Не є винятком і статус ВПО, який має регулюватися актами як державних, так і самоврядних інститутів.

Висновки. Окреслюючи перспективи подальших теоретичних розвідок у розглядуваній сфері, варто зважати на процеси трансформування управлінських інституцій та стрімкий розвиток суспільно-політичного життя в Україні, приділяти увагу функціонуванню органів публічного адміністрування та механізму реалізації функцій у сучасних умовах. Також чинне національне законодавство України потребує вдосконалення в частині визначення особливостей правового статусу незахищених категорій серед переселенців, пов'язаних із наданням додаткового захисту таким категоріям із притаманною чи можливою вразливістю.

До ознак конституційно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні належать:

- його тимчасовість;
- наділення внутрішньо переміщених осіб спеціальними, додатковими правами й обов'язками, обумовленими особливостями їхнього становища й потребами;
- залежність обсягу й порядку реалізації таких прав та обов'язків від того, чи є такі внутрішньо переміщені особи за своїм загальним правовим статусом громадянами України, іноземцями чи особами без громадянства;
- спільність для певного кола осіб (які не порушують чинне законодавство), визнаних законодавством внутрішньо переміщеними (курсив мій. – Ю. Д.).

Під поняттям «конституційно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні» слід розуміти правове становище громадян України, іноземців, визнане Конституцією та законами України, які не суперечать Конституції і профільному Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014) та актам органів місцевого самоврядування.

Проаналізовані законодавчі документи, які закріплюють конституційно-правовий статус ВПО, свідчать, що сучасна Українська держава оперативно відреагувала на виклики історії, не стала замовчувати наявні факти та в максимально короткий термін ухвалила важливі нормативно-правові акти, що є складовою правового становища ВПО й дають змогу швидше адаптуватися до життя в нових територіальних громадах та отримувати необхідну соціальну підтримку й допомогу.

Список використаних джерел

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Динаміка міграції в Україні: де живе найбільше переселенців. Міністерство соціальної політики України. URL : https://mtot.gov.ua/ua/kilkist-zareestrovanih-vpo-stanom-na-13-kvitnja-2020-r_2289161300065911930 (дата звернення: 05.05.2020).
3. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. URL : <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf> (дата звернення: 10.05.2020).
4. Каліущенко І. М. Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та їх впровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 157–160.

5. Чихірьов В. Л. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб. Конституційно-правові академічні студії. 2/2017. URL : <http://constlegalstudies.in.ua/archive/2-2017/5.pdf> (дата звернення: 10.05.2020).
6. Guiding Principles UN on Internal Displacement 2004. URL : <http://www.brookings.edu/~media/Projects/idp/GPEnglish.pdf> (дата звернення: 10.05.2020).
7. Кількість переселенців у світі за рік збільшилась удвічі. URL : https://espreso.tv/news/2018/05/17/kilkist_pereselenciv_u_sviti_za_rik_zbilshylas_udvichi_do_31 mln_infografika (дата звернення: 20.04.2020).
8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
9. Лушпієнко Ю. Конституційно-правовий статус біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 188–193.
10. Крахмальова К. О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 210 с.
11. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 16. Ст. 146.
12. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1991. № 16. Ст. 200.
13. Про додаткові заходи щодо посилення охорони здоров'я та поліпшення матеріального становища населення, яке проживає на території, що зазнала радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській АЕС : постанова Ради Міністрів Української РСР від 14 грудня 1989 р. № 315. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/315-89-p> (дата звернення: 20.04.2020).
14. Про Порядок відселення та самостійного переселення громадян з територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС : постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 1992 р. № 706. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/706-92-p> (дата звернення: 20.04.2020).
15. Деля Ю. В. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики : монографія. Донецький інститут внутрішніх справ при Донецькому національному університеті, НД та РВВ ДЮІ МВС, 2004. 280 с.

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny. (1996). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Constitution of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. № 30. Art. 141 [in Ukrainian].
2. Dynamika mihratsii v Ukraini: de zhyve naibilshe pereselentsiv. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy [Dynamics of migration in Ukraine: where most migrants live. Ministry of Social Policy of Ukraine]. URL : https://mtot.gov.ua/ua/kilkist-zareestrovanih-vpo-stanom-na-13-kvitnja-2020-r_2289161300065911930 (data zvernennia: 05.05.2020) [in Ukrainian].
3. Kerivni pryntsyupy z pytan vnutrishnoho peremishchennia. (1998). [Guidelines on Internal Displacement]. URL : <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf> [in Ukrainian].
4. Kaliushchenko, I. M. (2016). Mizhnarodno-pravovi standarty zabezpechennia prav vnutrishno peremishchenykh osib ta yikh vprovadzhenia v Ukraini. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal* [International legal standards for ensuring the rights of internally displaced persons and their implementation in Ukraine. Legal scientific electronic journal]. № 2. S. 157–160 [in Ukrainian].
5. Chykhіrov, V. L. (2017). Pravovy status vnutrishno peremishchenykh osib. Konstytutsiino-pravovi akademichni studii [Legal status of internally displaced persons. Constitutional and legal academic studies]. № 2. URL : <http://constlegalstudies.in.ua/archive/2-2017/5.pdf> [in Ukrainian].
6. Guiding Principles UN on Internal Displacement 2004. URL : <http://www.brookings.edu/~media/Projects/idp/GPEnglish.pdf>

7. Kilkist pereselentsiv u sviti za rik zbilshylas udvichi [The number of migrants in the world has doubled in a year]. URL : https://espresso.tv/news/2018/05/17/kilkist_pereselenciv_u_sviti_za_rik_zbilshylas_udvichi_do_31 mln_infografika [in Ukrainian].

8. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib : Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. (2015). [On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons: Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. № 1. Art. 1 [in Ukrainian].

9. Lushpiienko, Yu. (2017). Konstytutsiino-pravovyi status bizhentsiv ta vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Constitutional and legal status of refugees and internally displaced persons in Ukraine. Entrepreneurship, economy and law]. № 2. S. 188–193 [in Ukrainian].

10. Krakhmalova, K. O. (2017). Administratyvno-pravove zabezpechennia statusu vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy [Administrative and legal support for the status of internally displaced persons in Ukraine]. Kyiv. 210 s. [in Ukrainian].

11. Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu : Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. (2012). [On Refugees and Persons in Need of Additional or Temporary Protection: Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. № 16. St. 146 [in Ukrainian].

12. Pro status i sotsialnyi zakhyst hromadian, yaki postrazhdaly vnaslidok Chornobylskoi katastrofy : Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR*. (1991). [On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chernobyl Accident : Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR]. № 16. St. 200 [in Ukrainian].

13. Pro dodatkovi zakhody shchodo posylennia okhorony zdorovia ta polipshennia materialnoho stanovyshecha naselennia, yake prozhyvaie na terytorii, shcho zaznala radioaktyvnoho zabrudnennia v rezultati avarii na Chornobylskii AES : postanova Rady Ministriv Ukrainiskoi RSR vid 14 hrudnia 1989 r. № 315 [On additional measures to strengthen health care and improve the financial situation of the population living in the territory that was exposed to radioactive contamination as a result of the Chernobyl accident: Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR of December 14, 1989 № 315]. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/315-89-n> [in Ukrainian].

14. Pro Poriadok vidselennia ta samostiinoho pereselennia hromadian z terytorii, shcho zaznaly radioaktyvnoho zabrudnennia vnaslidok avarii na Chornobylskii AES : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 hrudnia 1992 r. № 706. [On the Procedure for Resettlement and Independent Resettlement of Citizens from Territories Subjected to Radioactive Contamination as a Result of the Chernobyl Accident: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 16, 1992 № 706]. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/706-92-n> [in Ukrainian].

15. Delia, Yu. V. (2004). Konstytutsiino-pravovi osnovy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky : monohrafiia. Donetskii instytut vnutrishnykh sprav pry Donetskomu natsionalnomu universyteti, ND ta RVV DIuI MVS. [Constitutional and legal bases of local self-government in Ukraine: problems of theory and practice: monograph. Donetsk Institute of Internal Affairs at Donetsk National University, ND and RVV DUI MIA]. 280 s. [in Ukrainian].

Deliya Yuriy,

Doctor in Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2919-5545>

LEGAL CHARACTERISTICS OF DEFINITION THE CONCEPT “INTERNALLY DISPLACED PERSON”

The article analyzes the concepts of «internally displaced person» as an object of legal regulation, examines the legal nature of this concept, identifies the main features of internally displaced persons in Ukraine, analyzes international legal sources, identifies the rights and freedoms of internally displaced persons, discloses and analyzes relevant issues of ensuring internally displaced persons in Ukraine. The author's definition of the category «internally displaced person» is given. Today in Ukraine there are many unresolved issues regarding internally displaced persons. This issue became especially acute after

the annexation of Crimea and through the conduct of the anti-terrorist operation / operation of the combined forces in certain areas of Donetsk and Lugansk regions. As a result of these events, a significant part of the population felt a real danger to their lives, the lives of loved ones, and was forced to leave their territorial communities, integrate and adapt to new conditions. Today, the legal status of internally displaced persons in Ukraine is determined and guaranteed by the Constitution of Ukraine of 1996 and the Law of Ukraine «On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons», «On local self-government in Ukraine», «On local state administrations». At the same time, the process of its formation cannot be considered completed. Today, Ukrainian society is faced with a previously unknown problem - the forced abandonment by people of their places of permanent residence and resettlement in other regions of the country. Issues of securing the rights of malware became quite acute. In front of the public administration, which is closer to the problems of malware, these problems have become particularly relevant. The specificity of internally displaced persons is that, being citizens of the state and remaining on its territory, they are under the exclusive jurisdiction and protection of their country, even if the state itself is not able to provide such protection. Therefore, rendering assistance to such persons by international bodies may qualify as interference in the internal affairs of the state. From the analyzed legal acts that enshrine the constitutional legal status of the HPE, the modern Ukrainian state responded promptly to the challenges of history, did not ignore the facts and as soon as possible adopted important legal acts that are an integral part of the legal provisions of the malware adapt more quickly to life in new territorial communities and receive the necessary social support and assistance. Proposals have been made to improve legal regulation in this area.

Key words: *the face is moved inside; signs of internally displaced person; protection of constitutional rights; the rights and freedoms of the internally displaced person.*

Надійшла до редколегії 13.05.2020

УДК: 340.12

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-19-27>

Пайда Юрій Юрійович,
доктор юридичних наук, доцент
(ІЗВО «Кам'янець-Подільський податковий
інститут», м. Кам'янець-Подільський)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД ДО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СЛОВА ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ УКРАЇНИ

У статті проведено аналіз процесу становлення понять і уявлень про свободу світогляду в конкретні історичні етапи її виникнення і становлення. Першим етапом цього процесу, упродовж якого зароджувалися елементи свободи світогляду, названо епоху родоплемінних відносин. Приділено увагу релігійно-міфологічним традиціям, ідеології античного суспільства, періоду становлення християнства. Зазначено, що в період буржуазних революцій закони держав проголошувалися «природними», вічними та незмінними, що виникають із природи речей, суспільства та моралі. Досліджено, як в систему саме українського права входили норми, що стосуються свободи світогляду, релігії та переконань як окремої людини, так і об'єднань осіб. Визначено відмінності чинного законодавства у сфері регулювання права на свободу світогляду та віросповідання України від недавніх радянських актів щодо даних суспільних відносин.

Ключові слова: право; релігія; міфологія; світогляд; свобода; юриспруденція; віросповідання.

Постановка проблеми. Питання еволюції прав людини останнім часом є наріжним каменем багатьох наукових досліджень. Різні підходи дослідників до означеної проблеми ставлять перед нами ряд суттєвих невирішених завдань. Це повною мірою стосується й питання регулювання права на свободу світогляду та віросповідання в юридичній науці. Проведений аналіз **останніх досліджень і публікацій**, зокрема праць О. Альонкіна, В. Волошина, М. Марчука, А. Лимар, В. Новікова, У. Олійника, І. Сопілко, Є. Ткаченко, В. Халявко, не дає можливості в повній мірі простежити еволюцію підходів до регулювання права на свободу світогляду та віросповідання в юридичній науці. Тому **метою статті** є простеження еволюції законодавства у сфері регулювання права на свободу світогляду та віросповідання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У юридичній науці поняття свободи світогляду виникло за певних соціально-історичних умов і пройшло нелегкий шлях свого становлення від віротерпимості до вільного світорозуміння, тобто свободи світогляду. В Україні за досить короткий час відбувалася переорієнтація свідомості переважної більшості громадян на світоглядні й морально-етичні цінності, які раніше не визнавалися офіційною ідеологією. Держава стала на шлях гармонізації відносин із церквою, співробітництва з нею на благо народу України, на шлях повного забезпечення свободи світогляду. Цей курс знайшов своє відображення в Конституції України (ст. 35) [1, с. 269].

Характерним є те, що в кожен епоху проблема свободи світогляду поставала й вирішувалася по-різному, залежно від характеру й рівня розвитку суспільних відносин і стану

свідомості громадян. Значимість проблем, пов'язаних з утвердженням свободи світогляду й функціонуванням релігії у сучасному суспільстві, важко переоцінити.

Щоб збагнути тривалість історії та логіку процесу зародження і становлення понять і уявлень про свободу світогляду, необхідно проаналізувати конкретні історичні етапи її виникнення і становлення.

Елементи свободи світогляду зароджувалися в епоху родоплемінних відносин. Обмеженість суспільних відносин родоплемінними зв'язками та процес соціальної диференціації призвели до утворення стародавніх держав, для яких був характерний низький рівень матеріального виробництва, це, у свою чергу, наклало особливий відбиток на виникнення й зміст релігійно-міфологічних уявлень, що панували як форма суспільної свідомості протягом багатьох тисячоліть. Основою цих уявлень були родоплемінні та містичні погляди про навколишню дійсність.

У Стародавньому Єгипті, де панували релігійно-міфологічні традиції, поряд із загальновизнаними богами шанувалися й місцеві боги; людина, яка покидала свій будинок, свою місцевість і своїх богів, проголошувалася нікчемною [2]. У ті часи було розповсюджено уявлення про божественне походження царської влади. Монарха уявляли «Людиною-Богом», що виконував місію посередника між богами та людьми [2]. Пам'ятки писемності стародавнього Єгипту свідчать про існування в ті часи протидії релігійно-міфологічним традиціям у «вигляді сумніву в існуванні потойбічного світу або в дієвості релігійних обрядів» [3, с. 87]. Такі погляди сприймалися єгипетськими жрецькими класами як протидія релігії.

Базуючись на принципі обожування царської влади, у стародавній державі поступово створювалися передумови для формування потреби насильницького запровадження державної релігії. Поступово формувалася ідея природного божественного права, згідно з якою земний правопорядок є складовою світового космічного порядку. Через це невиконання окремими особами обрядів і традицій розглядалося як посягання на порушення небесної та земної гармонії [4]. Таким чином утвердився зв'язок між релігійною й державною владою.

У стародавніх державах офіційні релігійні доктрини, як правило, не претендували на свою винятковість і не заперечували релігійних уявлень інших народів. Причиною релігійної віротерпимості було типове для всіх народів обожнення природи, що створювало умови для проголошення вагомості людини у світі і знайшло своє втілення у культурі героїв. Однак культ героїв і обожування правителів призвели до того, що значимою вважалася не сама людина, а її ставлення до влади – божественної або державної.

Перші кроки до руйнування цієї традиції зробили давньогрецькі мислителі. Їхні дослідження природи, людини, суспільства призвели до виникнення ідей вільнодумства й атеїстичних поглядів. Теорії, які руйнували основи релігійно-міфологічних традицій, сприймалися негативно з боку «офіційної ідеології», а їхні творці зазнавали переслідувань. Історії відомі численні факти, що свідчать про переслідування за вільнодумство та атеїзм.

Так, народне зібрання Афін у V ст. до н. е. прийняло рішення віддавати до суду тих, хто поширює нові вчення про світ і не вірить у богів. Філософські пошуки Сократа, спрямовані на розумне пояснення природи людини, її моральних ідеалів, зміцнювали авторитет філософського знання і завдяки цьому істотно підривали позиції міфологічного світогляду [5], і це призвело до того, що він був звинувачений у неповазі до богів, яких шанує місто. Це свідчить про те, що право й закон в Афінах V ст. до н. е. повністю залишалися в межах традиційного міфологічного підходу, що давало можливість державі звинувачувати в неповазі до богів із політичних та ідеологічних причин осіб, які не визнавали ці традиції.

Тому будь-яка критика міфологічних уявлень та релігії в античному суспільстві, де панувала релігійно-міфологічна ідеологія, розглядалася як діяльність, спрямована проти існуючого суспільного ладу.

Такі представники кінчної філософії, як Лікофрон, Антифонт заклали уявлення про ідеї природного права, учення про штучне, а не божественне походження законів, моральних та правових норм. Це був внесок у розвиток уявлень про характер влади та наявних законів.

Вони проголосили природну рівність усіх людей, незважаючи на їх соціальний стан і релігійні погляди [6].

З появою філософії у стародавньому світі суперечливе ставлення до релігійно-міфологічних уявлень замінюється спробами їх теоретичного осмислення.

Перші філософські матеріалістичні школи Стародавньої Греції за першооснову всього існуючого, суцього сприймали не божественні сили, а матеріальні субстанції, що розглядалися на досить примітивному рівні матеріалістичних та діалектичних уявлень. Вони зробили свій внесок у розвиток філософії, обґрунтувавши вчення про єдність свободи та необхідності [7].

Представники ідеалістичної лінії у філософії на протигагу матеріалістичній лінії, яка орієнтувалася на ідеї гуманізму й вільнодумства, розвиток соціального прогресу, сприяли теоретичному обґрунтуванню консервативних поглядів на суспільство, людину та релігію. Платон у своїх творах про державу закликав карати смертю безбожників і теоретично обґрунтовував і необхідність державної релігії, і переслідування осіб, які не визнають релігійно-міфологічних традиції [7]. Такий підхід сприяв поширенню уявлень про релігійну винятковість і нетерпимість до прояву вільнодумства.

З I по V ст. н. е. особливо інтенсивно здійснювався процес становлення християнства. Склалися основні догмати віровчення, сформулювалася літургіка, обрядовість, церковна структура й ієрархія [7].

У цей період під тиском кочових племен, народів завойованих провінцій, громадянських війн і численних виступів рабів світовий вплив Римської імперії став помітно слабнути. Виникла необхідність ідеологічного забезпечення, нових форм державної релігії для нейтралізації наявних у народі язичницьких культів. Такою релігією стало християнство, яке трактувало історичний процес як лінійну послідовність подій, залежно від божого промислу.

У ті часи відомий християнський апологет Тертуліан (160–220 рр.) закликав остерегтися, не позбавляти будь-кого свободи релігії (*libber totem religions*), щоб це не стало причиною безбожності [8, с. 25]. Свобода релігії, за Тертуліаном, означала не що інше, як свободу людини відкрито сповідувати свою релігію. Релігію потрібно було прийняти за переконанням, а не через насильство [9, с. 47].

У 325 р. християнство було проголошено державною релігією Римської імперії. Подальший розвиток цього процесу призвів до того, що догмати церкви стали водночас і політичними аксіомами, а біблійні тексти отримали силу закону в суді. Злиття державної влади з церковною призвело до того, що становище християнства як державної ідеології стало закріплюватися.

У Європі утвердження християнства як домінуючої релігії супроводжувалося придушенням будь-яких намагань інакомислення, що вважалися ересю. Виникнення ересей у християнстві пов'язане з відсутністю єдиної думки стосовно книг Біблії, які з них слід вважати божественними, а які ні. Це було одним із головних розбратів між католицькою та православною церквами. В епоху середньовіччя забороняється вільне трактування біблійних текстів: лише через церкву та її служителів біблійна істина може досягти свідомості віруючої людини.

Християнство займало жорстку позицію щодо будь-яких ідей та уявлень, які підривали його соціально-політичний статус, використовувалися засоби психологічного тиску та державного переслідування, навіть фізичне знищення інаковірців. Для цього здійснювалися хрестові походи та інквізиція. Загальна кількість людських жертв інквізиції в ті роки склала 9–12 млн [10].

Незважаючи на це, у той час набуло поширення уявлення про те, що світська влада повинна бути незалежною від церкви й повинна сприяти зміцненню національної незалежності й утвердженню свободи релігійного світогляду. Висловлювалися думки про те, що духовенство й церква повинні бути підпорядковані світському суду, а їх суд над еретиками не повинен виходити за межі моральної оцінки, і про те, що не церква володіє релігійним природним правом на винятковість у справах віри, а людина володіє природним правом на свободу релігійного світогляду. Реакція церкви на це була негативною – автора відлучили від церкви й заочно засудили до страти [11].

Отже, загальнолюдські цінності ставали мірилом соціального життя. Це стимулювало теорію та практику антиклерикалізму. Починалася епоха Відродження й Реформації. Ранній протестантизм як буржуазний різновид християнства став символом буржуазно-демократичних революцій, які проголошували принципи свободи світогляду як свободу релігії і віросповідання. У цей період домінуюче значення проголошення свободи віросповідання пояснюється необхідністю усунення з політичної арени католицької церкви та її панівної ідеології. У цей час буржуазно-демократичні гасла тісно переплітаються з вимогами свободи віросповідання. Це були перші, ще несміливі, політичні та юридичні вимоги молодій буржуазії.

Процес історичного становлення уявлень про свободу світогляду в період Реформації включав у себе очищення від релігійного й містичного оздоблення. Тогочасне релігійне тлумачення свободи світогляду пояснювалося пануванням релігійного світогляду, який зводив поняття свободи світогляду до свободи релігійної світогляду.

На думку В. Савельєва, в епоху Відродження та Реформації існували два різні підходи щодо вирішення проблем свободи світогляду. Перший з них характеризується прогресивною соціально-політичною спрямованістю й орієнтований на принцип гуманізму й намагання звільнитися від впливу церкви та релігії. Другий – обмежений щодо вирішення антиклерикальних проблем та проблем секуляризації – виражав прагнення буржуазії до підкорення собі церкви [9].

Ранні буржуазні революції, що відбувалися в Європі, стали закономірним продовженням ідеї Реформації. У період буржуазних революцій закони держави проголошувалися «природними», вічними та незмінними, що виникають із природи речей, суспільства та моралі. Сутність та походження християнського світогляду пояснювалися наявністю в природі надприродної Божої сили, а у природі людини – потреби вірити в цю силу. Розуміння свободи світогляду розширювалося й поглиблювалося разом із прогресивними перетвореннями в суспільстві.

Французькі просвітителі висловлювали думку про можливість ширшого тлумачення свободи світогляду, включаючи право не лише на свободу віросповідання, а й можливість бути атеїстом, а також відокремлення церкви від держави, а школи від церкви [12, с. 550]. Прийнявши у 1789 р. «Декларацію прав людини й громадянина», Франція офіційно проголосила свободу світогляду. Також був прийнятий закон «Про цивільний устрій духовенства», який зберігав за католицизмом статус державної релігії.

У Російській імперії традиційна залежність православної церкви від світської влади визначала інший характер ставлення до релігійної ідеології. Так, відомий російський просвітитель В. М. Татищев, як прихильник теорії природного права, виступав проти здійснення з боку православної церкви контролю над освітою та розвитком науки [13]. Російські революціонери-демократи внесли в процес утвердження уявлень про свободу світогляду нове звучання, завдяки чому продовжили кращі традиції епохи: вони розглядали право на свободу світогляду як право на свободу релігійного світогляду.

З 1721 року православна церква в Росії стала, по суті, державним міністерством, своєрідним відомством православного віросповідання. Російське православ'я проголошувалося панівною релігійно-церковною структурою. Рух за встановлення цивілізованих норм щодо свободи світогляду в Росії фактично бере свій початок з 1905 р., від часів буржуазно-демократичної революції.

В Україні-Русі православ'я мусило утвердити себе в боротьбі з традиційною релігією стародавніх слов'ян на новій для нього території шляхом асиміляції місцевих культів, і це призвело до створення специфічного релігійного напрямку – українського православ'я, яке стало міцним, постійно діючим чинником розвитку української свідомості та культури [14].

У XVI столітті справжніми форпостами захисту українського православ'я були братські школи, а пізніше Києво-Могилянська академія. В Україні потреба захисту власної релігійної самобутності, яка ототожнювалася з культурно-національною самобутністю, ставала причиною масових народних повстань, національно-визвольних рухів.

На формування українських традицій правового регламентування релігійних свобод і відносин держави та церкви чинили вплив правові системи інших держав: Польщі, Росії та Австро-Угорщини.

Після Жовтневої революції у Росії, до складу якої входила Україна, склалася соціально-політична ситуація, яка не дозволила здійснити в повному обсязі демократизацію держави. Наступні роки характеризуються культом особи, волонтаризмом і командно-адміністративною системою управління, усе це позначилося на практиці здійснення свободи світогляду.

Поняття свободи світогляду було зведене до вибору між релігією та атеїзмом. У період радянської влади в Україні склалася спрощена уявлення про свободу світогляду. Вони базувалися на постулаті, що атеїзм кращий за релігію, і тому всі повинні бути атеїстами.

Практично свобода релігійного світогляду ототожнювалася зі свободою світогляду. Ці два поняття не тотожні, друге – значно ширше першого, а їх ототожнення не враховує специфіки релігійних відносин і релігійного життя. Будь-яка свобода обов'язково містить у собі свободу вибору, у цьому випадку – релігійного вибору [9, с. 93]. У філософії існує множинність думок і концепцій. Свобода їх релігійного вибору є свободою світогляду.

У світі існує багато релігійних систем, що породжує релігійний плюралізм. Нові релігійні утворення конкурують із традиційними релігіями. Людині надається можливість найширшого релігійного вибору або відмови від будь-якої релігії. Це і є змістом поняття «свобода світогляду».

У ХХ ст. поняття свободи світогляду звужувалося до свободи віросповідання, до свободи на право вибору лише релігії. Таке звуження, на думку багатьох авторів, позбавляє права на атеїзм [15]. Свобода віросповідання – це право вибору релігії, але воно не передбачає обов'язковості обрання якоїсь релігії. Воно передбачає право на відмову від релігії.

Історичний і сучасний досвід свідчить, що релігія впливає на розвиток духовної культури, забезпечує традиційність у її історичному бутті, але в розвитку культури особливе значення має духовна свобода. Саме духовна свобода є загальнолюдською моральною цінністю, вона потрібна людям із різними світоглядними установками, яких об'єднує гуманістичне світосприйняття.

Релігія як найактивніший споживач духовних культурних цінностей висуває певні вимоги до них, впливає на їх якість і сприяє їх розвитку. Для цього релігія повинна мати певну духовну свободу, свободу вторгнення в різні сфери людського буття.

Згідно з християнським ученням, релігійна свобода і віра є моральним відродженням людини. Віра і релігійна свобода в суб'єктивному сенсі є внутрішнє, живе переконання людини в істині відвертого вчення. Але існує і зовнішній вияв дотримання віри, що полягає у ставленні до інших людей, любові до них, і це є основою християнського життя.

Віра повинна бути найчистішим та безпосереднім проявом релігійної свободи, що виходить із глибини душі та схвалюється совістю.

Кожна людина, згідно з християнським ученням, має право на релігійну свободу, і ніхто не має права обмежувати релігійну свободу іншої людини. Законодавство держави повинно захищати свободу особистості, а відповідно і релігійну свободу, та усувати будь-які порушення цієї свободи.

Релігійна свобода та основні права людини пройшли нелегкий шлях до визнання у християнстві. У богослов'ї концепції релігійної свободи надається центральне місце. Статус віруючого, який рятується через благодатний Божий дар в Ісусі Христі, описується поняттям свободи.

Католицька церква виступала проти свободи світогляду. Ідеальною ситуацією, яку вона відстоювала, було заперечення релігійної свободи та єдність усіх у єдиній правдивій католицькій вірі. Однак принцип релігійної свободи в тих місцях, де католики склали меншість, визнавався. Прийняття концепції релігійної свободи було викликано історичними обставинами, а досить пізні визнання її церквами значною мірою пояснювалося їх власними інтересами та ситуаційними міркуваннями.

Другий Ватиканський Собор у 1965 р. ухвалив та оприлюднив два документи, які поліпшили католицьке розуміння гідності й прав людини. Один з них Декларація про релігійну свободу, головною метою якої було вивести католицьке вчення на один рівень із сучасною західною думкою щодо права на релігійну свободу й подолати історичне відставання від західних теорій [16, с. 68].

Еволюція уявлень про свободу світогляду й віросповідання дозволяє вести мову про наявність у стародавніх державах настанов щодо обов'язкового дотримання релігійних традицій та обрядів, з одного боку, а також існування заперечення їх значення. Це свідчить про те, що вже на ранніх етапах суспільного розвитку формувалися різні підходи щодо релігії, які пізніше були зафіксовані в поняттях свободи світогляду та віросповідання.

З утворенням релігійних інституцій і держав виникла свобода віросповідання, релігійної терпимості або релігійної нетерпимості. У стародавньому світі віротерпимість була визнанням права на існування релігій.

Проблема віротерпимості виникла із розвитком християнства, яке у своєму зародженні апелювало до віротерпимості. Реформація та буржуазні революції у Європі сприяли поширенню в суспільстві розуміння свободи світогляду як свободи вибору релігії, так і свободи атеїзму. Практичне втілення буржуазною революцією свободи світогляду звелось до забезпечення прав і свобод релігії. Католицизм уславився агресивністю щодо інших релігій, у тому числі й до традиційних релігій.

Проблема свободи віросповідання виникла в Нові часи у зв'язку з гуманізацією суспільства і сьогодні знаходить своє позитивне розв'язання.

Принципи толерантності, що знаходяться в гуманістичних ідеалах, із незаперечною чіткістю підходять до контексту демократизації суспільства, який нещодавно розпочався в Україні. Упровадження їх у практику суспільного та державного життя допомагає розв'язати проблеми співробітництва в суспільстві, яке в майже рівних частинах складається з віруючих та невіруючих. Для теперішнього суспільства характерним є бажання співпрацювати в напрямку розбудови української держави шляхом демократизації і забезпечення прав і свобод людини [1, с. 273].

З огляду на трансформацію устрою та відновлення незалежності Україна повернула собі можливість самостійного становлення права. Правові інститути тоталітарного характеру замінюються демократичними відповідниками. Чинні правові норми верифікуються на підставі міжнародно-правових норм та принципів.

У систему українського права входять норми, що стосуються свободи світогляду, релігії та переконань як окремої людини так і об'єднань осіб. Ці норми творилися роками української історії, – від періоду Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, через козаччину, польське та російське підпорядкування, Народну Раду та Гетьманат, сталінську та гітлерівську окупації, радянську Україну аж до відновлення незалежності. Вони не вважаються в Україні окремою галуззю права, як, наприклад, у Німеччині, Австрії чи Італії. Однак важливість феномена релігійних прав людини та кількість нормативних приписів у цій сфері дозволяє визначити українське віросповідне право як сукупність діючих правових норм, проголошених державою у формі законів та підзаконних актів, а також ратифікованих міжнародних документів, що регулюють правовідносини в галузі прав людини і громадянина на свободу світогляду, релігії і переконань та правовий статус релігійних організацій. Підставою таких приписів є природне право та багатство українських правових звичаїв. Завданням права в ділянці державно-церковних відносин є гарантування здійснення релігійних прав усім особам чи групам осіб, що законно перебувають на території держави.

Позитивними джерелами українського віросповідного законодавства є передовсім:

— Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, зокрема ст. 35;

— Закон України «Про свободу світогляду та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року зі змінами і доповненнями.

Окрім цього, до таких джерел відносяться також норми Законів України «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про освіту», «Про власність», положення Кодексу про шлюб та сім'ю, Кримінального та Цивільного кодексів України.

Крім того, частиною 3 статті 9 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачено укладення двосторонніх домовленостей між центрами релігійних організацій та органами державної влади. Хоча законодавець не уточнює ні умов, ні способу укладення, ані проблематики, яку вони можуть регулювати, очевидно, такі домовленості можуть у майбутньому стати ще одним джерелом віросповідного права так само, як у багатьох країнах Центральної та Західної Європи. З 1991 року в Україні як на найвищому, так і на місцевому рівнях підписано ряд меморандумів, домовленостей, у яких, як правило, декларується співпраця церков та органів державної влади при вирішенні спірних питань у сфері соціальної опіки у військових частинах, тюрмах тощо. Вони, однак, носять радше політичний і односторонній характер. До того ж інколи можуть ставати приводом дискримінації невідомі у даному регіоні релігій [17].

Стосовно судових рішень як джерела віросповідного законодавства потрібно зазначити, що для української системи права, як і в цілому для європейських країн, вони не мають такого визначального значення, як для англосакської традиції. На цей час в Україні не зафіксовано індивідуальних подань ні до внутрішніх, ні до міжнародних судових інстанцій стосовно порушення релігійних прав. Переважна більшість судових справ із релігійних питань стосується майна релігійних організацій, передовсім храмів. Деякі з них остаточно вирішувалися у Верховному Суді України, що створило взірцеві прецеденти для судів нижчих інстанцій [17].

Важливим джерелом віросповідного законодавства стало роз'яснення Вищого Арбітражного Суду «Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 29 лютого 1996 року, зі змінами і доповненнями [17]. У компетенції арбітражних судів в Україні є всі спори релігійних організацій між собою та з іншими юридичними особами, а також питання передачі державного майна у їх власність, за винятком питань припинення діяльності релігійної організації та оскарження рішень державних органів із питань володіння та користування культовими будівлями та майном. Відповідно до ст. 16 і 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», ці питання розглядаються судами загальної юрисдикції в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України [18].

Висновки. Здійснивши дослідження, ми цілком закономірно можемо стверджувати, що чинне законодавство України у сфері регулювання права на свободу світогляду та віросповідання від недавніх радянських актів щодо даних суспільних відносин відрізняє наступне:

- толерантність як визначальний принцип побудови Україною державно-релігійних стосунків;
- узгодження державних норм із міжнародними положеннями;
- визнання кожної людини суб'єктом права на свободу світогляду;
- розширення предметного обсягу права на релігійну свободу поза межі культової діяльності, зокрема визнання права вивчати релігію і навчати її;
- спрощення процедури реєстрації релігійних організацій і перехід від дозвільного до заявникового порядку;
- надання релігійним організаціям прав юридичних осіб;
- розповсюдження законодавства про працю, порядку податкових стягнень, соціального забезпечення і страхування на всіх громадян, що працюють у релігійних організаціях;
- надання податкових пільг;
- зменшення карних приписів.

Список використаних джерел

1. Новіков В. В. Історичні етапи еволюції свободи світогляду. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 269–274.

2. Коростовцев М. А. Религия Древнего Египта. М. 1976. 169 с.
3. Тажуризина З. А. Идеи свободомыслия в истории культуры. М. 1986. 129 с.
4. История политических и правовых учений (Древний мир). М. 1985. 395 с.
5. История свободомыслия и атеизма / под ред. Н. П. Соколова. М.: Наука, 1966. 287 с.
6. Нахов И. М. Философия киников. М. 1982. 211 с.
7. Асмус В. Ф. Античная философия. М. : Высшая шк. 1976. 543 с.
8. Капустин Н. С. Особенности эволюции религии (на материалах древних верований и христианства). М. : Мысль. 1991. 182 с.
9. Савельев В. Н. Свобода совести. История и теория. М. : Высшая шк. 1991. 143 с.
10. Ключков В. В. Религия, государство и право. М. : Мысль, 1978. 287 с.
11. История философии: Запад–Россия–Восток. Кн.1. Философия древности и средневековья. – М. : «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина, 1995. 477 с.
12. Спиноза Б. Избранные произведения: В 2-х т. М. : Политиздат, 1977. Т. 2. 698 с.
13. Татищев В. Н. Разговор о пользе наук и училищ. М., 1887. 109 с.
14. Біднов В. Школа і освіта в Україні. Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. К. 1993. С. 40–91.
15. Кириченко М. Г. Свобода совести в СССР. М. : Юрид. литература, 1985. 200 с.
16. Бражник И. И. О классовой сущности положения «религия – частное дело гражданина». Вопросы атеизма. Вып.16. С. 18–21.
17. Бондаренко В. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення свободи совісті. *Релігійна свобода*. 2002. № 6. С. 124–130.
18. Коваленко Л. Вибрані аспекти українського віросповідного законодавства URL : <http://irs.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2010/08/LK-Legislation-ukr.pdf>

References

1. Novikov, V. V. (2014). Istorichni etapy evolyutsii svobody mirovozzreniya [Historical stages of the evolution of freedom of worldview]. *Nauchnyye zapiski L'vovskogo universiteta biznesa i prava*, № 12. S. 269–274 [in Ukrainian].
2. Korostovtsev, M. A. (1976). *Religiya Drevnego Yegipta* [Religion of Ancient Egypt]. M. 1976. 169 s. [in Russian].
3. Tazhurizina, S. A. (1986). *Idei svobodomyслиya v istorii kul'tury* [Ideas of Freethinking in the History of Culture]. M. 129 s. [in Russian].
4. *Istoriya politicheskikh i pravovykh uchenyy (Drevniy mir)*. (1985). [History of Political and Legal Doctrines (Ancient World)]. M. 395 s [in Russian].
5. *Istoriya svobodomyслиya i ateizma*. pod red. N. P. Sokolova. (1966). [History of Freethinking and Atheism]. M. : Nauka. 287 s. [in Russian].
6. Nakhov, I. M. (1982). *Filosofiya kinikov* [Philosophy of Cynics]. M. 211 s. [in Russian].
7. Asmus, V. F. (1976). *Antichnaya filosofiya* [Antique philosophy]. M.: Vysshaya shk. 543 s. [in Russian].
8. Kapustin, N. S. (1991). *Osobennosti evolyutsii religii (na materialakh drevnikh verovaniy i khristianstva)* [Features of the evolution of religion (based on ancient beliefs and Christianity)]. M.: Mysl'. 182 s. [in Russian].
9. Savel'yev, V. N. (1991). *Svoboda sovesti. Istoriya i teoriya* [Freedom of conscience. History and Theory]. M.: Vysshaya shk. 143 s [in Russian].
10. Klochkov, V. V. (1978). *Religiya, gosudarstvo i pravo* [Religion, State and Law]. M.: Mysl'. 287 s. [in Russian].
11. *Istoriya filosofii: Zapad–Rossiya–Vostok*. (1995). Kn.1. *Filosofiya drevnosti i srednevekov'ya* [History of Philosophy: West – Russia – East. Prince 1. The philosophy of antiquity and the Middle Ages]. M.: "Greko-latinskiy kabinet" YU. A. Shichalina. 477 s. [in Russian].
12. Spinoza, B. (1977). *Izbrannyye proizvedeniya: V 2-kh t* [Selected Works: In 2 Volumes]. M.: Politizdat. T.2. 698 s. [in Russian].
13. Tatischev, V. N. (1987). *Razgovor o pol'ze nauk i uchilishch* [Talk about the benefits of science and schools]. M. 109 s. [in Russian].

14. Bidnov, V. (1993). Shkola i obrazovaniye v Ukraine. Ukraineskaya kul'tura: Lektsii pod red. D. Antonovicha. [School and education in Ukraine. Ukrainian Culture: Lecture, ed. D. Antonovich]. K. 1993. S. 40–91 [in Russian].
15. Kirichenko, N. G. (1985). Svoboda sovesti v SSSR [Freedom of conscience in the USSR]. M.: Yurid. literatura. 200 s. [in Russian].
16. Brazhnik, I. I. O klassovoy sushchnosti polozheniya «religiya - chastnoye delo grazhdanina». Voprosy ateizma [On the class essence of the provision "religion is the private affair of a citizen." Questions of Atheism]. Vyp.16. S. 18–21 [in Russian].
17. Bondarenko, V. (2002). Aktual'nyye problemy zakonodatel'nogo obespecheniya svobody sovesti [Actual problems of legislative support for freedom of conscience]. *Religioznaya svoboda*. № 6. S. 124–130 [in Ukrainian].
18. Kovalenko, L. Izbrannyye aspekty ukrainskoy veroispovedal'nogo zakonodatel'stva [Selected Aspects of Ukrainian Religious Legislation]. URL : <http://irs.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2010/08/LK-Legislation-ukr.pdf> [in Ukrainian].

Paida Yuriy,

Doctor of Laws, Associate Professor

(Kamyanets-Podilsky Tax Institute, Kamyanets-Podilsky)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

PHILOSOPHICAL APPROACH TO THE REGULATION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF SPEECH AND RELIGION IN THE LEGAL SCIENCE OF UKRAINE

The process of concepts and ideas about freedom of worldview formation in specific historical stages of its emergence and development is analysed in the article. The first stage of this process, during which the elements of freedom of worldview were born, is called the era of tribal relations. Attention is paid to religious and mythological traditions, ideology of ancient society, the period of Christianity formation. It is stated that in the period of bourgeois revolutions the laws of the states were proclaimed "natural", eternal and unchanging arising from the nature of things, society and morality. It was investigated how the norms concerning freedom of worldview, religion and beliefs of both individuals and associations of individuals were included to the system of Ukrainian law. The differences between the current legislation in the sphere of the right to freedom of worldview and religion regulation in Ukraine and the recent Soviet acts on the social relations were determined as following: tolerance as a defining principle of building state religious relations in Ukraine; harmonization of state norms with international regulations; recognition of each person as a subject of freedom of worldview; expanding the scope of the right to religious freedom beyond the confines of religious activity, including the recognition of the right to study and teach religion; simplifying the registration procedure for religious organizations and moving from the permit to the applicant order; granting to religious organizations the rights of legal entities; the dissemination of labor laws, tax penalties, social security and insurance to all citizens working in religious organizations; providing tax benefits; reduction of penalties.

Key words: law; religion; mythology; worldview; freedom; jurisprudence; religion.

Надійшла до редколегії 08.04.2020

УДК: 340.12

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-28-34>

Стецюк Богдан Романович,
доктор юридичних наук, професор
(*Льотна академія Національного авіаційного
університету, м. Кропивницький*)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-637X>

Чорнобай Олена Леонідівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(*Навчально-науковий інститут права, психології та
інноваційної освіти Національного університету
«Львівська політехніка», м. Львів*)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8958-6073>

МІСЦЕ ЮРИДИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ НАУК

Розглянуто місце юридичної деонтології серед інших юридичних наук. Дано характеристику загальнонауковій частині деонтології та її зв'язку з галузевими правовими науками. Визначено характерні ознаки спеціальної частини деонтології. Сформульовано передумови теоретичного та філософського пізнання її предмета. Також з'ясовано вплив притаманної деонтології міждисциплінарності на роль цієї науки поміж інших правових наук.

Ключові слова: юридична деонтологія; юридична етика; правова доктрина; міждисциплінарні дослідження; юриспруденція.

Постановка проблеми. Розвиток юридичної деонтології потребує нових підходів до її теоретичного дослідження. Ці підходи мають бути сформовані з урахуванням сучасного змісту практичної діяльності юриста – у всій багатоманітності юридичних професій. Основними чинниками, які її змінюють, є розвиток громадянського суспільства, правових інститутів держави, а також вплив інформаційних технологій на суспільні відносини загалом. Зумовлені цими факторами зміни можуть бути предметом систематичних досліджень у галузі юридичної деонтології. Проте вони можуть потребувати міждисциплінарних досліджень, які дозволили б об'єднати методологію теоретико-історичних юридичних наук та інших суспільних наук. У контексті проблематики юридичної деонтології це підводить до критичного питання: чи має юридична деонтологія достатньо сформований понятійний апарат, який дозволив би відрізнити оновлений предмет дослідження від інших юридичних дисциплін?

Аналіз останніх досліджень проблеми. Теоретико-методологічні засади юридичної деонтології у вітчизняній науці отримали належне висвітлення в працях таких дослідників, як В. М. Горшенев, Є. О. Гіда, С. Д. Гусарев, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, С. С. Сливка, В. Г. Сокуренок, О. Д. Тихомиров та інших. У їхніх роботах розглядаються проблеми методології юридичної деонтології як частини професійної підготовки юристів, а також як складової компетенції фахівців у галузі права. Надзвичайно корисними є праці таких польських дослідників, як Г. Іздебські, Т. Козловські, Р. Саркович, П. Скучинський, Я. Яворський тощо, присвячені основним засадам юридичної деонтології та узагальненню міжнародного досвіду в цій галузі. Віддаючи належне внеску попередників, зазначимо, що

одним із недостатньо розкритих аспектів проблематики залишається проблематика предмета та методології юридичної деонтології в перспективі міждисциплінарних досліджень.

Мета статті полягає в дослідженні місця юридичної деонтології в системі юридичних наук.

Виклад основного матеріалу. Загальноприйнятим є підхід до визначення юридичної деонтології як галузі юридичної науки, що є узагальненою системою знань про юридичну практичну діяльність, а також етику фахового поведіння юриста, правила дозвільного, заборонного, зобов'язувального та рекомендаційного характеру, якими повинен керуватися юрист у відносинах, що виникають під час виконання своїх повноважень [2, с. 7]. У такому тлумаченні юридична деонтологія є «дієвим механізмом ..., певною системою стандартів, що забезпечує визнання професійного обов'язку, форм, методів і шляхів його реалізації у практичній діяльності» [3, с. 287].

Зміст юридичної деонтології як суспільної науки полягає в тому, що вона показує юриспруденцію насамперед специфічною сферою діяльності людини. Тут проблематика моралі та моральності – загального предмета деонтології – розкривається не через вплив норми закону на життя окремої людини чи суспільства загалом, як може здатися на перший погляд. Передусім юридична деонтологія вивчає цінності, якими керується юрист як суб'єкт правоохоронної, правозастосовної, правозахисної діяльності.

Значення цих цінностей розкривається в нерозривному зв'язку з нормою закону. Якщо матеріальне та процесуальне право забезпечують формалізацію та незаперечність конкретних суб'єктивних прав та обов'язків, то деонтологія виконує роль регулятора у випадках, коли ситуація є не врегульованою законодавством або ускладнюється можливістю подвійного тлумачення норм.

Міркування юридичного характеру є основним засобом професійно-правової роботи юриста. Проте його судження також мають урахувати чинні в суспільстві соціальні норми, які до того ж визначені моральними цінностями, звичаєм, професійною етикою тощо. На стику цих речей формується його особисте ставлення до «різноманітних зв'язків, які виникають між суб'єктами соціальної взаємодії й характеризують суспільство, до яких входять дані суб'єкти як цілісність» [4, с. 189]; формується правова оцінка ситуації та відбувається обґрунтування рішень.

Багатогранність практичних та теоретичних проблем юридичної деонтології зумовлена різноманітністю питань, які належать до сфери етики професійної діяльності юриста. Проте виокремлення та вузьке обговорення лише однієї з-поміж усього спектра проблем може показати, що інтерпретація цих цінностей може різнитися. На етичному рівні вона включає оцінку професійних обов'язків юристів із точки зору цілей та цінностей окремих юридичних професій, тоді як на соціальному рівні вона може оцінювати їх з огляду на принципи відповідальності, довіри та доброчесності. На моральному рівні це виражається в рефлексивному вивченні категорії відповідальності юристів як соціальної практики, а також у її підтриманні та розвитку. Убачається, що відмова від будь-якого із цих світоглядних та практичних аспектів проблематики стала б критичною для юридичної деонтології, оскільки означала б часткову відмову від специфічного для неї предмета пізнання.

Включення до проблематики юридичної деонтології широкого кола специфічних питань дає підстави розглядати її загальну та спеціальну частини. Загальна деонтологія вивчає особливості професійної діяльності юриста та формує основні нормативи, які відповідають стандарту його професіоналізму. У зв'язку з цим, у предметі загальної юридичної деонтології є можливим виділити такі напрямки дослідження:

- пізнання сутності внутрішнього імперативу службового обов'язку в правових ситуаціях;
- пошук та встановлення правової істини самим юристом (а не іншими особами, установами);
- використання в професійній та службовій діяльності разом із позитивним правом норми природного права для об'єктивної оцінки правової ситуації [1].

Зі свого боку, спеціальна деонтологія освітлює специфічні аспекти належної поведінки окремих юридичних професій і фахів – адвоката, прокурора, слідчого, нотаріуса або працівника певного відомства. Як спеціальна професійно-прикладна наука, юридична деонтологія входить у систему юридичних наук, об'єднаних загальною назвою – правознавство (юриспруденція), і пов'язана (прямо або побічно) зі всіма [2, с. 10; 5, с. 33].

Загальнонауковою основою юридичної деонтології є сукупність теоретико- та історико-правових, а також деяких суспільних наук. Такий стан речей зумовлений тим, що деонтологія поглиблено вивчає професійну діяльність та етику юриста, його особистий «культурний простір», який формується під впливом переважаючих у суспільстві форм політичної, економічної, психологічної та інформаційної культур, а також під впливом загальноприйнятих моральних та етичних норм. З огляду на це, проблематику юридичної деонтології слід розглядати як теоретико-правову, але водночас органічно пов'язану з галузями знань, які перебувають на межі з юриспруденцією, зокрема правовою психологією, політологією, естетикою.

Предмет юридичної деонтології має відмінності від предметів інших наук, що входять до групи історико-теоретичних наук. Її об'єднує з теорією держави та права лише те, що теорія держави та права певною мірою є вступом до галузевих наук (конституційного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального, цивільного, цивільно-процесуального, трудового, сімейного, екологічного права тощо), а юридична деонтологія – до міжгалузевих (організаційних) юридичних наук (прокурорський нагляд, організація правосуддя, правоохоронні органи та ін.). Проте, на відміну від юридичної деонтології, теорія держави й права є загальнотеоретичною, оскільки виявляє і пояснює основні загальні закономірності розвитку держави й права, виробляє загальні поняття, категорії і принципи, на які спираються інші юридичні науки [5, с. 34–35].

Основне завдання юридичної деонтології як науки можливо охарактеризувати таким чином: вона покликана вивчити й узагальнити накопичений досвід про зміст і специфіку юридичної діяльності та на цій основі сформувані сукупність дозвільних, заборонних, зобов'язувальних і рекомендаційних норм. З огляду на досить широке застосування історичного методу, ця правова наука може порівнюватися з теорією держави й права, проте їхній предмет дослідження кардинально відрізняється. Спрямованістю юридичної деонтології є пізнання «людського» в професійній юридичній діяльності: загальних та особливих характеристик їхньої повсякденної роботи, морально-етичної сторони прийнятих рішень, психології взаємодії людини з навколишнім світом у контексті професійної діяльності.

Завдяки такій спрямованості, юридична деонтологія не лише користується надбаннями інших галузей права та суспільних наук, але й слугує збагаченню та розвитку прикладних юридичних дисциплін шляхом вироблення стандартів та еталонів професійної поведінки, зокрема для криміналістики, судової експертизи, оперативного-розшукової діяльності та інших.

Юридична деонтологія спирається на знання галузевих (процесуальних) і міжгалузевих наук – конституційного, кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного, адміністративно-процесуального, цивільного, цивільно-процесуального, трудового, екологічного, інформаційного права тощо. Вона «використовує досягнення наук, що вивчають державу і право зарубіжних країн у порівняльному плані (історія держави і права зарубіжних країн, конституційне право зарубіжних країн та ін.), і міжнародно-правові відносини (публічне і приватне міжнародне право, європейське право та ін. – дозволяє проводити порівняння, узагальнення іноземного досвіду, виробляти адаптовані моделі форм юридичної діяльності для національної правової системи, визначати напрямки та пріоритети розвитку професії)» [5, с. 35–36].

Вивчення спеціальної юридичної деонтології дозволяє виявити альтернативні погляди на її сутність як правової науки.

З одного боку, обмеження питань правової деонтології професійними обов'язками або професійними правилами вплине на те, що предмет стане вузькогалузевим. Наприклад, обов'язки та етику адвоката чи прокурора в судовому процесі тоді потрібно було б розглядати виключно як предмет процесуального права; професійну діяльність нотаріуса – як предмет

цивільного права; питання етики професійного самоврядування (як-от самоуправління членами колегій адвокатів чи нотаріусів) мали б розглядатися в межах адміністративного права.

З іншого боку, окреслення предмета деонтології права лише на основі загальних цінностей професійної юридичної діяльності, без необхідності з'ясовувати будь-яку «галузеву специфіку» призвело б до втрати юридичною деонтологією як наукою своєї ідентичності. Навіть більше, якби ці цінності могли бути взятими зі змісту правових актів, вони б також належали до специфічного предмета певної галузі права.

Якщо ж припустити, що будь-яка юридична спеціальність носить насамперед соціальний характер, то міркування щодо цілей та основних цінностей кожної з галузей права постають як нерозривні одне від одного в контексті предмета дослідження соціальних наук, зокрема соціології права. На цьому рівні слід зважати на системні, функціональні та інтерактивні фактори, а також, з огляду на принцип довіри та добросовісності, на соціальні очікування як усього суспільства, так і самих юристів стосовно їхніх професійних ролей. Однак якщо обмежитися суто виміром таких очікувань та розірвати зв'язок з аспектами професійної етики, то тоді сферу досліджень можна було б визначити як соціологію юридичних професій. Але й така дисципліна не могла б ототожнюватися з юридичною деонтологією.

Існує також точка зору, згідно з якою правова деонтологія як самостійна наукова дисципліна є філософським роздумом про моральність юридичної практики. «Процес обґрунтування деонтології є її своєрідною філософською «легітимацією», бо сама деонтологічна ідея – «належне» – демонструє нерозривний зв'язок між правознавством і філософією, зв'язок, завдяки якому сам феномен права, його зміст і призначення можуть бути осмислені та піддані рефлексії» [6, с. 3].

Убачається, що основою цієї точки зору є теза про те, що предмет деонтології є всеосяжним і не може бути зведений до наукової дисципліни або лише до предмета академічного викладання, чи лише до стандартів професійної практики. Натомість юридична деонтологія та етика тлумачаться як вираження спільних зусиль щодо визначення змісту належної юридичної практики, які показують способи одночасного морального задоволення адвоката, дотримання суспільних норм моралі та виконання запиту суспільства, нормативне регулювання суспільних відносин, установа справедливості (духовної допомоги як методологічного підґрунтя в юридичній дійсності) тощо [7, с. 5; 12, с. 285–287].

Наведений вище підхід, хоча й декларує самостійність юридичної деонтології та етики як наукової дисципліни, усе ж визнає необхідність розрізняти в ній загальну частину, яка стосується всіх юридичних професій, та спеціальну частину для врахування специфіки окремих професій. Якщо юридична деонтологія за викладеною пропозицією є «філософським роздумом про моральність практики», то виникає питання про статус такої рефлексії серед наукових дисциплін. Можна припустити, що, хоча представлена таким чином деонтологія і виникла з науки про етику, усе ж вона не є самостійною, а залишається складовою загально-юридичних наук. Той факт, що методологія теоретико-історичних наук не є тотожною, а погляди на її зміст серед представників таких теоретико-правових дисциплін, як історія держави й права, з одного боку, та філософії права, з іншого боку, цілком закономірно різняться, не говорить про «неналежність» самого предмета юридичної деонтології чи етики царині юридичних наук. Правова природа багатьох понять юридичної деонтології, з огляду на їхнє загальне значення для правової системи загалом, говорить про доцільність як теоретичного, так і філософського пізнання.

Незважаючи на низку розбіжностей між теорією права та філософією права, усе ж слід погодитися, що теорія права «не виказує методологічної переваги над класичними філософськими міркуваннями про право», а «загальнонаукова практика має по суті філософський характер» [10, с. 217–218]. Можемо вважати, що і юридична деонтологія в разі тлумачення її змісту як «філософської рефлексії» може розглядатися в рамках теорії права та філософії права. Як методологічна співвідносність між цими науками, так і методологія

юридичної деонтології є близькою загальним юридичним наукам, хоча предметно відокремлена від них [11, с. 301].

Ураховуючи багатогранну структуру правової деонтології, також можемо припускати, що вона є горизонтально інтегрованою міждисциплінарною наукою. Дійсно, якщо дослідження етичних, соціальних та моральних аспектів професійної діяльності юриста проводяться також із використанням методології доктринальних, соціологічних та філософських наук, то результат цих досліджень, по-перше, може належати галузі деонтології і, по-друге, розкривати її міждисциплінарний характер.

Як зазначалося вище, юридична деонтологія знайомиться із предметом інших юридичних дисциплін і використовує їхні здобутки для проведення власних спеціальних досліджень. Однак, попри певну частку запозичення, такі дослідження є можливими виключно на основі власної методології. З огляду на це, міждисциплінарний характер правової деонтології не є визначальним для характеристики її місця серед інших правових наук. Звісно, це не означає, що тісний зв'язок з іншими дисциплінами не є важливим: наскільки юридична деонтологія використовує результати інших наук, настільки ж вона може виявитися придатною для планування досліджень в інших галузях права.

Міждисциплінарність сьогодні стає головною формою становлення нового знання, оскільки вважається, що повноцінна нова наукова гіпотеза не може виникнути «всередині» наявного знання, а тому наукову новизну забезпечує метафоричне перенесення знань з однієї сфери в іншу. Сьогодні міждисциплінарність є не просто черговим трендом юридичної науки, а важливим фактором отримання нових знань в умовах, коли вихід за межі власне юридичної логіки є конче необхідним [9, с. 262].

У широкому значенні міждисциплінарність передбачає взаємну інтеграцію організаційних концепцій, методологічних процедур, епістемології, термінології, даних та організації досліджень [8, с. 8]. Таким чином, серед умов міждисциплінарної інтеграції юридичної деонтології з теоретико-історичними та іншими суспільними науками (наприклад психологією, політологією, економікою) слід назвати основні.

По-перше, включені до участі в міждисциплінарних програмах дисципліни повинні бути достатньо розробленими.

По-друге, повинні існувати можливості діалогу між представниками окремих дисциплін, які беруть участь у програмі.

По-третє, міждисциплінарна програма повинна досягати цілей, які є однаково привабливими для кожної з дисциплін, а завдання програми – бути суспільно важливими та досяжними, з огляду на методологію та предмет дослідження.

Висновки. Узагальнення наведеного вище дозволяє констатувати таке:

1) багатогранність практичних та теоретичних проблем юридичної деонтології зумовлена різноманітністю питань, які належать до етичних аспектів юридичної професії. Вони мають оцінюватися з урахуванням етичного, соціального та морального компонентів;

2) проблематику загальної юридичної деонтології варто розглядати як теоретико-правову, але водночас органічно пов'язану з галузями знань, що перебувають на межі з юриспруденцією, зокрема правовою психологією, політологією, естетикою;

3) спрямованістю юридичної деонтології є пізнання «людського» в професійній юридичній діяльності, як-от загальних та особливих характеристик їхньої повсякденної роботи, морально-етичної сторони прийнятих рішень, психології взаємодії людини з навколишнім світом у контексті професійної діяльності. Тому міждисциплінарний характер юридичної деонтології полягає в дослідженні етичних, соціальних та моральних аспектів професійної діяльності юриста з використанням методології доктринальних, соціологічних та філософських наук.

Однак, попри певну частку запозичення, такі дослідження є можливими виключно на основі власної методології юридичної деонтології.

Список використаних джерел

1. Біленчук П. Д., Сливка С. С. Правова деонтологія; за ред. акад. П. Д. Біленчука. Київ : Атіка, 1999. 320 с.
2. Гапотій В. Д., Мінкова О. Г. Юридична деонтологія. Мелітополь : ФОП Одророг Т. В., 2018. 146 с.
3. Гіда Є. О. Систематизація підходів щодо розуміння предмету юридичної деонтології. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. № 2. С. 287–293.
4. Недюха М. «Суспільні відносини» та «соціальні відносини» як поняття політико-правової науки. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса*. 2018. № 2. С. 188–200.
5. Пендюра М. М., Дручек О. В. Юридична деонтологія. Ч. 1. Київ : НАВС, 2014. 169 с.
6. Рыскельдиева Л. Т. Идеиные основания юридической деонтологии. *Учёные записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Юридические науки*. 2010. № 1. Т. 23 (62). С. 3–10.
7. Сливка С. С. Трансцендентальна методологія юридичної деонтології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2018. № 32. С. 4–6.
8. Філіпенко А. С. Міждисциплінарна методологія: базові принципи. *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 1. С. 7–13.
9. Цуркан-Сайфуліна Ю. Міждисциплінарна методологія в контексті права і влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 262–267.
10. Kamela P. Teoria prawaa filozofia prawa. *Kwartalnik Prawa Publicznego*. 2006. № 4. S. 217–218.
11. Skuczyński P. Program badawczy etyki prawniczej. *Status etyki prawniczej*. Warszawa : LexisNexis, 2010. S. 295–302.
12. Tokarczyk R. Przedmiot etyki prawniczej. *Państwo, prawo, myśl prawnicza*. Lublin, 2003. 297 s.

References

1. Bilenchuk, P. D., Slyvka, S. S. (1999). Pravova deontolohiia [Legal Deontology]; za red. akad. P. D. Bilenchuka. Kyiv : Atika. 320 s [in Ukrainian].
2. Hapotii, V. D., Minkova, O. H. (2018). Yurydychna deontolohiia [Juridical Deontology]. Melitopol : FOP Odnoroh T. V. 146 s [in Ukrainian].
3. Hida, Ye. O. (2012). Systematyzatsiia pidkhodiv shchodo rozuminnia predmetu yurydychnoi deontolohii. Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka [Systematisation of Approaches to Understanding the Subject of Juridical Deontology. Herald of the Lugansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko]. № 2. S. 287–293 [in Ukrainian].
4. Nediukha, M. (2018). «Suspilni vidnosyny» ta «sotsialni vidnosyny» yak poniattia polityko-pravovoi nauky. Naukovi zapysky iPiEND im. I. F. Kurasa [“Relations of Society” and “Social Relations” as the Notions of the Political and Legal Science. Scientific Notes iPiEND named after I. F. Kuras]. № 2. S. 188–200 [in Ukrainian].
5. Pendiura, M. M., Druchek, O. V. (2014). Yurydychna deontolohiia : Ch. 1 [Juridical Deontology : Part 1]. Kyiv : NAVS. 169 s. [in Ukrainian].
6. Ryskeldiyeva, L. T. (2010). Ideinye osnovaniya yuridicheskoi deontolohii. Uchenyye zapisky Krymskoho federalnogo universiteta imeni V. Y. Vernadskoho. Yuridicheskiye nauki [Ideological Grounds of Juridical Deontology. Scientific Notes of the Crimea Federal University named after V. Y. Vernadskiy. Juridical Sciences]. № 1, T. 23 (62). S. 3–10 [in Russian].
7. Slyvka, S. S. (2018). Transtsedentalna metodolohiia yurydychnoi deontolohii. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. : Yurysprudentsiia [Transcendental Methodology of Juridical Deontology. Scientific Herald of the International Humanitarian University. Series : Juresprudence]. № 32. S. 4–6 [in Ukrainian].
8. Filipenko, A. S. (2018). Mizhdystsyplinarna metodolohiia: bazovi pryntsypy. Mizhnarodni vidnosyny. Seriia «Ekonomichni nauky» [Interdisciplinary Methodology: Basic Principles. International Affairs. Series : Economic Sciences]. № 1. S. 7–13 [in Ukrainian].

9. Tsurkan-Saifulina, Yu. (2017). Mizhdystsyplynarna metodolohiia v konteksti prava i vlady. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo [Interdisciplinary Methodology in the Context of Law and Power. Entrepreneurship, Economy and Law]. № 11. S. 262–267 [in Ukrainian].
10. Kamela, P. (2006). Teoria prawaa filozofia prawa. Kwartalnik Prawa Publicznego. № 4. S. 217–218.
11. Skuczyński, P. (2010). Program badawczy etyki prawniczej. Status etyki prawniczej. Warszawa : LexisNexis. S. 295–302.
12. Tokarczyk, R. (2003). Przedmiot etyki prawniczej. Państwo, prawo, myśl prawnicza. Lublin. 297 s.

Stetsiuk Bohdan,

Doctor in Law, Professor

(Flight Academy of National Aviation University, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-637X>

Chornobai Olena,

PhD in Law, Associate Professor

(Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education of Lviv Polytechnic National University, Lviv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8958-6073>

THE PLACE OF JURIDICAL DEONTOLOGY WITHIN THE SYSTEM OF JURIDICAL SCIENCES

The article defines the place of juridical deontology within the system of other juridical sciences. It has been stated that the matter of juridical deontology as a social science is to show jurisprudence as a specific field of a man's activity. The author reveals the essence of the interrelation of moral values with the norms of law, which is considered to be lawyer's basic postulate. Juridical deontology deals with a number of many-sided practical and theoretical problems, which are conditioned by a variety of questions lying in the field of ethics of the professional work of a lawyer. Deep analysis is given to the architectonics of the academic subject, which, due to the wide range of specific questions, provides the grounds to divide it into general and special parts. Each part is considered in their relationship with other juridical sciences. General juridical deontology targets the issues which should be viewed from the theoretical juridical perspective yet organically connected with the branches bordering jurisprudence in particular juridical psychology, politology and aesthetics. There is provided the ground for the idea that the general scientific basis for juridical deontology is the complex of theoretico-juridical and historico-juridical and some social sciences. The preconditions of theoretical and philosophic study of juridical deontology are well developed and its tasks as a science are revealed. There is also given a profound description of the impact of deontology interdisciplinary character on its place within other juridical sciences. Based on this analysis it has been found out that juridical deontology is horizontally integrated interdisciplinary science. Its interdisciplinary character finds its way in the study of ethical, social and moral aspects of the lawyer's professional work using the methodology of doctrinal, social and philosophical sciences.

Key words: *juridical deontology; juridical ethics; legal doctrine; interdisciplinary studies; jurisprudence.*

Надійшла до редколегії 12.05.2020

УДК: 340.13

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-35-42>

Тарановська Альона Олегівна,
аспірантка

*(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3979-2079>

СУЧАСНІ СЕКУЛЯРИТИВНІ ПРОЦЕСИ В СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА ПРАВОВОМУ ПРОСТОРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Статтю присвячено дослідженню змісту поняття «секуляризація», його проявам, впливу на соціально-політичне життя суспільства та роль релігії як соціального регулятора в тісному взаємозв'язку з нормами права. Розглянуто варіації думок видатних науковців із цього дискусійного питання. Звернено увагу на історичні витoki та сучасні тенденції секуляритивних процесів. Відображено сучасні реалії та можливі тенденції щодо ствердження ісламської релігійної доктрини в європейському суспільному та правовому просторі. Також ідеться про багатоаспектність секуляризації та «кризу довіри» стосовно релігійних вірувань узагалі, зважаючи на високий рівень освіти та запровадження новітніх технологій.

Ключові слова: *суспільство; право; релігія; секуляризація.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах тотальної глобалізації, визначення унікальності або універсальності тих чи інших соціальних явищ і процесів усе гостріше постає питання: чи можливе витіснення релігії як потужного суспільного регулятора (у взаємозв'язку з мораллю та правом) із життя соціуму? Якщо людина підкорила Всесвіт, створила швидкі засоби зв'язку та досягла максимального рівня комфорту для себе на цій планеті, то чи потрібен їй Бог? Чи мають значення для сучасної людини «вічні» питання сенсу, сутності життя та, з огляду на це, чи можливі зміни у всіх сферах суспільного життя?

Як відомо, релігійні норми формують у суспільстві ціннісно-нормативні положення, що формалізовані у священних текстах. У цьому контексті необхідно наголосити, що релігія та право – соціальні регулятори, які узгоджено впливають на суспільні відносини для досягнення соціально значущих цілей та завдань. Ці дві нормативні системи мають споріднені ознаки, урегульовують життя суспільства та взаємодіють упродовж тисячоліть у найрізноманітніших сферах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Емпіричні дослідження секуляритивних процесів у XIX–XX ст. здійснені такими вченими, як К. Доблер, П. Бергер, Х. Г. Кокс, К. Барт, Р. К. Бультман, Д. Бонхеффер, Г. Робберс. Вагомий внесок у вивчення проблемних питань духовності зробили такі філософи, як Ф.-М. А. Вольтер, Е. Дюркгейм, К. Г. Юнг тощо.

Серед нечисленної кількості наукових досліджень вітчизняних правознавців із вказаної проблематики необхідно виокремити дисертаційне дослідження Ю. Піх, у якому досліджено правову природу релігійно-правових систем та чинників, що сприяють процесам секуляризації і десекуляризації в релігійному праві в сучасному біполярному світі [14].

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження феномена секуляризації, історичної генези та співвідношення соціального, політичного, правового та духовного компонента в окресленій категорії; впливу процесів секуляризації на функціонування державно-правових інститутів.

Актуальність указаної проблематики полягає передусім у тому, що науково-технічний прогрес, який стрімко поширюється і займає майже всі сфери людського життя, прямо чи опосередковано буде інакший світогляд, змінює уявлення не лише про глобальні світові питання, але й впливає на публічну та приватну сферу суспільного життя, особистість та індивідуальність кожної людини. Питання сутності, змісту людського життя і суспільних відносин завжди були надзвичайно важливими не лише для філософії, соціології, антропології, але й для юридичної науки, оскільки кожний етап цивілізаційного розвитку сприяє формуванню нового суспільного порядку, що породжує необхідність у вивченні наявних засобів, методів регулювання суспільних відносин та й можливе запровадження новітніх важелів впливу на суспільство.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що світогляд людини формується в суспільстві за допомогою різноманітних соціальних інститутів. Важливу роль у цьому процесі завжди відігравала релігія. Саме вона пропонувала модель світу й навколишнього середовища, урегульовувала поведінку людей на повсякденному рівні, надавала ідеальні зразки того, як треба вчиняти або не вчиняти в конкретних обставинах, тобто створювала світоглядну матрицю індивіда як сукупність визначених образів, уявлень про місце й призначення людини у світі.

У науковій літературі досить часто зустрічається поняття «світоглядна матриця», що формує алгоритм розвитку духовної сфери соціуму, базові елементи якої мають властивість відтворюватись у зв'язку з їхньою повторюваністю та сакральністю. Вона складається із двох компонентів: методології усвідомлення реальності та духовно-етичного аспекту (духовності) [13, с. 58].

Необхідно зауважити, що духовність – це багатозначна категорія, що тісно пов'язана з релігією, проте досліджується не лише теологами, але й філософами, соціологами, психологами тощо. Її можна пов'язати із самоцінністю буття, з вічним та нескінченним, що має певний ідеальний порядок. Це вектор, який спрямований на щось гарне, світле, добре. «Духовне» у філософській концепції може бути визначено як гармонізуючий фундамент буття, у релігійних доктринах його називають Богом. Акцентуємо, що необхідно відрізнити «релігійність» від «духовності», останнє має більш широке значення та предмет пізнання.

У будь-якому суспільстві релігія, з огляду на характерні особливості соціальних відносин, цивілізаційний та історичний розвиток, виконувала такі функції: світоглядну, регулятивну, інтегративну, легітимізаційну та ілюзорно компенсаторну. Вона допомагала людині гармонійно співіснувати з навколишнім середовищем, відчувати себе частиною чогось більшого, зокрема, релігійні вірування розкривали питання смерті, даючи надію на майбутнє, що було важливим і бентежним для соціуму [7].

Поняття «секуляризація» з латинської мови перекладається як «той світ», «та доба», «мирський стан», тобто це щось інше, що відрізняється від основного [1, с. 70]. Це поняття відмінне від сакралізації.

Вірогідно, що секуляризація як поняття, позбавлене політичного змісту, варто розглядати шляхом виділення релігійного аспекту із суспільного життя, зосередження на раціональності та загальній моралі. Проте складно уявити, як можна відкинути ще одну місію релігії – давати надію людині після смерті. Адже всі релігійні доктрини, окрім сенсу життя, переймаються питанням людської смерті. У цьому аспекті необхідно взяти до уваги, що секуляризоване суспільство ніби змовчує тему смертності, приховує її, але це той бік життя, з яким зустрічається кожна людина без винятку. Очевидно, що смерть викликає в людині почуття страху, релігія, зі свого боку, створює певний рівень безпечності в людській свідомості. Чи зможе вона відмовитися від цього?

Згідно з опитуванням Інституту Геллапа, у якому взяли участь понад 50 тисяч осіб із 57 країн, кількість прихильників будь-якої релігії за період від 2005 до 2011 року скоротилася із 77 % до 68 %, а тих, хто називає себе невіруючими, стало на 3 % більше, у результаті чого частка переконаних атеїстів у світі досягла 13 %. Вони впевнені, що життя закінчується з біологічною смертю людини, але чи будуть вони так думати у хвилину небезпеки або на смертному одрі? Подібні неоднозначні тенденції змушують антропологів, філософів,

соціологів, релігієзнавців досліджувати явище секуляризації більш детально та ретельно з метою зазирнути в майбутнє людського середовища [16].

Православний богослов А. Шмеман визначає секуляризацію як процес зміни свідомості людини, за якого вона стає безрелігійною, і, як наслідок, релігія витісняється із суспільного життя [15, с. 105–106].

Американський соціолог, релігієзнавець К. Доблер, навпаки, характеризує секуляризацію як поступовий процес переформатування суспільного ладу.

На його думку, секуляритивні процеси відбуваються в декілька етапів:

— релігійні системи, які мають загальний характер, знижуються до рівня інших підсистем соціуму;

— далі змінюється рівень впливу релігії на окремих визначних індивідів;

— завершується цей процес змінами в релігійних віруваннях, культурах і церковній організації [15, с. 106–107].

Німецький соціолог П. Бергер вважає, що рушійною силою секуляризації є раціоналізація як звільнення суспільства від релігійного контролю, що проявляється в такому, як-от:

— відокремлення держави від церкви;

— відібрання церковної власності;

— зникнення релігійного змісту у творах мистецтва;

— стрімкий розвиток науки – майбутньої перспективи людства [15, с. 105].

Переконаливим є той історичний факт, що європейська культурна спадщина формувалася на основі середньовічної християнської культури й неможлива без взаємозв'язку з нею.

Наведену вище тезу роз'яснює професор Трірського університету (Німеччина) Г. Робберс, спеціаліст із канонічного права, відомий у наукових колах як дослідник впливу релігії на правові системи європейських держав. Він переконаний, що релігійні положення є фундаментальними орієнтирами, які надають напрями розвитку правовим нормам. Зокрема, Герхард Робберс зазначає, що для окремих держав притаманний тісний зв'язок державної влади та церкви [17, с. 703]. Наприклад, у преамбулі Конституції Ірландії, що прийнята 29 грудня 1937 року, визначено: «В ім'я Пресвятої Трійці, від якої виходять усі влади й до якої як до нашої останньої надії повинні бути спрямовані всі дії людини і держави, ми, народ Ейре, покійно визнаємо всі наші обов'язки перед Священним Господарем Ісусом Христом, котрий підтримував наших пращурів у вікових випробуваннях, ... схвалюємо, видаємо і встановлюємо для себе цю конституцію" [11]. У Конституції Данії, яка прийнята 05 червня 1953 року, офіційно визнається керівна роль Євангельської лютеранської церкви, що отримує підтримку з боку держави [10]. Відповідно до Конституції сусідньої Польщі від 02 квітня 1997 року, у преамбулі говориться, що польський народ як віруючий у Бога з почуттям відповідальності перед Богом і совістю приймає цей документ [12].

Професор богослів'я Гарвардської школи Х. Г. Кокс визначав секуляризацію як «приватизацію» релігії, її перетворення в особисту сферу людського життя. Тобто те, що було загальним, тотальним і обов'язковим, стає локальним, індивідуальним, особистісним. Він доводить, що релігія – це не приватна справа людини, вона стає такою лише всередині секулярної свідомості [8].

Згідно з поглядами філософських концепцій «теологія родового відмінка» та «теологія смерті Бога», що розквітли в 60–70 рр. ХХ ст. (уже після ідей К. Барта і Р. Бульмана щодо діалектичної теології), існує «криза довіри» стосовно ортодоксальних вірувань, так і щодо неортодоксії, яка й спричиняє секуляритивні настрої в суспільстві. Яскравими представниками згаданих вище теорій є такі вчені, як Г. Ваханян, Т. Альтицер, котрі прогнозували панування атеїстичних ідей у майбутньому та зосередження уваги лише на моральних постулатах релігії, відкидаючи ідею Бога [3, с. 59–60].

Надихнув послідовників «теології родового відмінка» та «теології смерті Бога» Д. Бонхеффер, німецький лютеранський пастор, теолог, учасник антинацистської змови, який звернув увагу на ідею інтелектуальної чесності. Він стверджував, що світ вступив в іншу культурологічну епоху, де немає місця «священному». Крім цього, Д. Бонхеффер

наголошував, що в секулярному світі Бог є відсутнім. Він ніде й ніяк себе не виявляє. Секулярна людина в цих теоріях не має можливості засвідчити існування Бога, вона не знаходить Бога ні в собі, ні поруч, ні на небі. Отже, це досить радикальне трактування секуляризації, що суттєво відрізняється від діалектичної теології К. Барта, яка переймалася поєднанням смерті Бога з вірою в те, що Христос живий [3, с. 60–61].

Маємо підкреслити, що поняття «секуляризація» вперше було вжито як політичну категорію під час укладання Вестфальського миру в 1648 році французьким послом Лонгвілем. Цей термін використовувався для опису експропріації церковних територій, які мали б компенсувати втрати німецьких територій під час Тридцятирічної війни (1618–1648) [13, с. 105]. До того ж секуляризація по своїй суті була юридичним поняттям та мала економічне тлумачення, без будь-якого натяку на ідеологічні або ціннісні аспекти.

Не можна не зважати на те, що у ХХ столітті людство перегорнуло достатньо трагічних сторінок власної історії, причиною яких також була й нетерпимість у різних її проявах: чи то расова, національна або релігійна. Наслідок, на жаль, один – це людські страждання та смерть. На сьогодні панівною думкою в науці й законодавстві є теолого-політичний підхід до розгляду проблеми секуляризації, що тлумачиться як розділення, розмежування сфер політики та релігії на окремі, автономні соціальні інститути, які функціонують незалежно.

Якщо ХХ століття повернуло вектор суспільних настроїв на свободу совісті, віросповідання, толерантність та віротерпимість, то вже ХХІ століття кидає виклик політичному й певною мірою демографічному майбутньому Старого Світу – Європі. Аналізуючи статистичні дані, можна говорити про істотне збільшення кількості мусульман на території Європи. Характерною особливістю є те, що мусульманське населення Європи молодше, ніж корінне. Відповідно до цього, через 10–20 років студенти, які сповідують іслам, будуть складати приблизно 50 % тих, хто навчається в європейських університетах [6]. Ідеться про так званий тріумф ісламу. Слід зауважити, що іслам – це одна з найпоширеніших у світі монотеїстичних релігій, яка вирізняється незмінними віковими настановами, відданістю та деколи й фанатичністю вірян. Учені-політологи та соціологи прогнозують зростання економічного, політичного та культурного впливу мусульманської спільноти на європейців. Ураховуючи культурологічну різноманітність, релігійний плюралізм, толерантне ставлення до суспільних меншин та роз'єднаність корінного населення Європи, об'єднані впливовою релігійною свідомістю ісламу мусульмани зможуть фактично контролювати політичний процес у європейських державах. До того ж ціннісні орієнтири ісламу відрізняються від сьогоденної Європи, а висока народжуваність серед мусульман, помножена на їхній релігійний потенціал, може спровокувати силовий варіант підкорення Європи. Наразі це питання є гострим та дискусійним серед сучасних науковців та політичних діячів, проте американський інститут Pew Research Center on Religious and Public Life, провівши соціологічне дослідження, дає підстави вважати, що подібний сценарій є ймовірним, але не з таким стрімким та войовничим характером [6].

Загалом для ісламського світу притаманна визначна роль релігії як суспільного регулятора. Етика та мораль ісламу є незмінними протягом багатьох віків; Бог (Аллах), згідно з Кораном (священна книга мусульман), заповідав вірянам неухильно дотримуватися наданих норм, які вони й втілюють у своєму житті, іноді досить радикально та з фанатизмом.

Якщо говорити про релігійний радикалізм, то варто звернутися до праці видатного французького філософа епохи Просвітництва Франсуа-Марі Аруе Вольтера – «Трактату про віротерпимість», у якому він безапеляційно засуджував будь-які прояви жорстокості, що засновані на релігійних переконаннях. Вольтер уважав, що догматизм і фанатизм, зокрема в релігії, призводять до страшних наслідків. Вольтер, відомий як гуманіст, сповідував ідею деїзма, він не розривав зв'язку людини з Богом, але відкидав значущу роль церкви в цьому. Релігія розглядалася ним як політичний інструмент керування державою. Розсудливість, зваженість – ось важливі вольтерівські риси, які, на його думку, мають бути вирішальними в державі [5].

З таким твердженням важко не погодитись, але необхідно проаналізувати цивілізаційний досвід людства. Релігійні норми та сакральний характер деяких аспектів

людського життя є надзвичайно важливими для збереження власної ідентичності та державності. Розглянемо яскравий приклад Римської імперії, найвеличнішої античної держави, яка розпалася в 395 р. н. е. на дві частини: Західну та Східну. Імператор Феодосій 17 січня 395 р. н. е. розділив Римську імперію між синами: Західна відійшла молодшому синові Гонорію, Східна зі столицею в Константинополі – Аркадію [1, с. 70]. Крім економічних (відсутність єдиної грошової системи) та політичних причин (війовничі набіги сусідніх племен), були й інші – соціальні – передумови, а саме моральна деградація суспільства. Військова повинність утрачала популярність та престиж, на службу у військах частіше приймали найманців, корінні римляни насолоджувалися розкішшю, займалися розпустою, неприродними статевими зносинами, унаслідок чого втрачали інтерес до продовження роду. Але природно, що територія не може залишатися вільною, її обов'язково хтось займає і північно-західну частину почали заселяти варварські племена, які, хоча й присягали на вірність Риму, проте поступово впроваджували свою політику, займали керівні посади. Історики наполягають на тому, що під час Великого переселення народів східна частина Римської імперії встояла завдяки непривабливим ландшафтам та некомфортним кліматичним умовам, проте не варто відкидати й вагому роль сильної позиції християнства та єдності суспільства, яка панувала тоді. Переконливо можна заявити, що у випадку, коли моральний (етичний) рівень суспільства знижується, якщо народ не переймається майбутньою долею держави, то його легко підкорить сильніший народ. Релігія, мораль та право перебувають у тісному взаємозалежному зв'язку, який важко уявити розірваним.

Варто звернути увагу на вчення італійського філософа, журналіста, неомарксиста ХХ століття Антоніо Грамші, який у своїй роботі «В'язничні зошити» розкриває питання культурної гегемонії. Він доводить, що релігія виступає одним з елементів культурного ядра суспільства, яке його єднає [2].

Цікаво, що засновники економічної теорії держави К. Маркс та Ф. Енгельс наполягали, що економічний базис створює фундамент та є інструментом керування державою, роль релігії знецінювалася та заперечувалась.

Низка сумнівів та зауважень виникає в А. Грамші, незважаючи на його захоплення комуністичними ідеями. Він говорить, що державна влада є сильною лише тоді, коли в суспільстві панує вигідна для неї «народна філософія», оскільки держава має контролювати настрої в суспільстві не тиранічно, але постійно, на буденному рівні та досить делікатно. На його думку, це забезпечується завдяки інтелігенції: священникам, пасторам, духовенству, лідерам релігійних організацій, учителям, суддям, акторам, письменникам, поетам, журналістам тощо [2].

Вирішуючи проблему секуляризованих явищ та процесів, що відбуваються в соціально-політичному й правовому просторі, не можемо оминути характерну особливість людської природи – її здатність до рефлексії, до сумнівів. Релігія як об'єктивно наявний соціальний феномен сприяє максимальній гармонізації внутрішньої сутності людини. Пізнати істину є надзвичайно важливим, але повірити в неї є необхідним для того, щоб віра стала інструментарієм впливу людини на навколишній світ.

Висновки. Узагальнюючи зазначене вище, вважаємо за необхідне підкреслити, що секуляризація – це складне багатозначне та багатоаспектне поняття.

Так історично склалось, що в *політичному аспекті* «секуляризація» позначала процес експропріації церковних територій на користь світської влади (курсив мій. – А. Т.).

З огляду на *духовний компонент* у понятті «секуляризація», тлумачимо її як витіснення релігійних норм та доктрин із суспільного життя, як десакралізацію релігійних вірувань (курсив мій. – А. Т.).

Якщо йдеться про *соціальний аспект*, секуляризація розуміється як перетворення релігії на особисту приватну сферу людини, процес відособлення, відокремлення, приховування певної сфери людського життя від суспільства (курсив мій. – А. Т.).

Ураховуючи *правовий компонент* у секуляризованих процесах, звертаємо увагу на той момент, що правова система перебуває як свідомо, так і несвідомо в пошуках духовних

орієнтирів, які могли б зняти соціально-психологічну напругу в суспільстві з метою ефективного врегулювання суспільних відносин (курсив мій. – А. Т.).

Загалом історичний досвід підтверджує постійну потребу людства як у моделі світогляду, що пропонується релігією, так і в нормативному регуляторі, заснованому на абсолютних трансцендентальних цінностях [4, с. 60].

Релігія, перебуваючи в тісному поєднанні із глибинними основами людського буття, прямо або опосередковано впливає на соціальні структури та регулювання суспільних відносин.

З огляду на ліберальний характер політичного життя Європи та зростання тенденції до тотальної автономізації, секуляризаційні процеси в соціально-політичному та правовому просторі надалі можуть досить несподівано вплинути на цивілізаційний розвиток людства.

Зазначимо також, що ця стаття окреслює лише загальні моменти порушеного питання. Отже, варто відмітити необхідність та важливість подальшої розробки цієї теми, насамперед впливу процесів секуляризації на актуальні трансформаційні процеси в сучасному соціально-політичному й правовому просторі України.

Список використаних джерел

1. Андрусишин Б., Бондаренко В. Держава, право і церква періоду раннього християнства. *Право*. Вип. №9. 2010. С. 69–77.
2. Антонио Грамши. Тюремные тетради. URL : <https://www.civisbook.ru/> (дата звернення: 06.04.2020).
3. Антропов В. В. Этика и религия в безрелигиозном христианстве Дитриха Бонхёффера. *Вестн. Моск. ун-та. Серия 7. Философия*. Вып. № 6. С. 58–72.
4. Вовк Д. Співвідношення права і релігії у християнській правовій традиції: етап постсекуляризації. Загальні проблеми правової науки. *Вісник*. № 4 (63). С. 58–67.
5. Вольтер. Трактат о терпимости. URL : <https://iknigi.net/> (дата звернення: 05.04.2020).
6. Губар О. Дослідження: частка мусульман в Європі зростає до 2050 року вдвічі. 2017. URL : <https://www.dw.com/uk/> (дата звернення: 05.04.2020).
7. Йосипенко С. Теолого-політична проблема в ранньомодерній духовній літературі. Стаття друга: секуляризація. Мультиверсум. *Філософський альманах*. № 58. 2006. URL : <https://www.filosof.com.ua/> (дата звернення: 05.04.2020).
8. Зайцев К. А. Теологическое толкование секуляризации в учении Х. Кокса. URL : <https://cyberleninka.ru/> (дата звернення: 07.04.2020).
9. Зімарьова Ю. Філософія Вольтера: природа людини та тлумачення релігії. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. Вип. № 4. 2013. С. 100–107.
10. Конституція Данії. URL : <https://legalns.com/> (дата звернення: 07.04.2020).
11. Конституція Ірландії. URL : <https://legalns.com/> (дата звернення: 07.04.2020).
12. Конституція Польщі. URL : <https://legalns.com/> (дата звернення: 07.04.2020).
13. Москалец В., Олійник А. Релігійна віра як антисуїцидальний чинник. *Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал*. № XII. 2018. С. 58–75.
14. Піх Ю. А. Загальна характеристика секуляризації і десекуляризації правових систем релігійного типу : дисертація на здобуття наук ступ. канд. юр. наук. URL : <http://ena.lp.edu.ua/> (дата звернення: 20.04.2020).
15. Пода Т. А. Вплив релігійного фактора на міжнародні відносини у XXI столітті. *Вісник Національного авіаційного університету*. Сер. : Філософія. Культурологія. 2012. № 2. С. 105–107.
16. Рейчел Нувер. Чи зникне колись релігія? 2016. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut/2016/07/160726_vert_fut_will_religion_ever_disappear_vp (дата звернення: 24.03.2020).
17. Робберс Г. Государство и религия в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений). Ин-т Европы РАН. Москва, 2009. С. 703–704.
18. Тициан А. Э. Концепция десекуляризации в социологии религии. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 7. Философия*. Вып. № 4. 2016. С. 105–117.
19. Щербак В. О. Вестфальський мир 1648 р. *Енциклопедія історії України*. URL : <https://www.history.org.ua/> (дата звернення: 05.04.2020).

References

1. Andrusyshyn B., Bondarenko V. (2010). Derzhava, pravo i tserkva periodu rannoho khrystyianstva. Pravo [The state, law and church in the period of the early Christianity]. Vyp. № 9. S. 69–77 [in Ukrainian].
2. Antonio Gramshi. Tyuremnye tetradi [The prison's notes]. URL : <https://www.civisbook.ru/> (data zvernennya: 06.04.2020) [in Russian].
3. Antropov, V.V. Etika i religiya v bezreligioznom hristianstve Ditriha Bonhyoffera. Vestn. Mosk. un-ta [Ethics and religion in the unreligious Christianity by Dietrich Bonhoffer]. Seriya 7. Filosofiya. Vyp. № 6. S. 58–72 [in Russian].
4. Vovk, D. Spivvidnoshennia prava i relihii u khrystyianskii pravovii tradytsii: etap postsekularyzatsii. Zahalni problemy pravovoi nauky. Visnyk [The interrelation of the law and religion in the Christian legal tradition]. № 4 (63). S. 58–67 [in Ukrainian].
5. Volter. Traktat o terpymosti [A Treatise on Tolerance]. URL : <https://iknigi.net/> (data zvernennia: 05.04.2020) [in Russian].
6. Hubar, O. (2017). Doslidzhennia: chastka musulman v Yevropi zroste do 2050 roku vdvichi [Research: The proportion of Muslims in Europe will double by 2050]. URL : <https://www.dw.com/uk/> (data zvernennia: 05.04.2020) [in Ukrainian].
7. Iosypenko, S. (2006). Teoloho-politychna problema v rannomodernii dukhovnii literaturi. Stattia druha: sekularyzatsiia. Multyversum. Filosofskiy almanakh [Theological and political problem in early modern spiritual literature. Article two: secularization. Multiverse. Philosophical Almanac]. № 58. URL : <https://www.filosof.com.ua/> (data zvernennia: 05.04.2020) [in Ukrainian].
8. Zaitsev, K. A. Teolohycheskoe tolkovanye sekularyzatsyy v uchenyy Kh. Koksa [Theological interpretation of secularization in the teachings of H. Cox]. URL : <https://cyberleninka.ru/> (data zvernennia: 07.04.2020) [in Russian].
9. Zimarova, Yu. (2013). Filosofiia Voltera: pryroda liudyny ta tlumachennia relihii. Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen [Voltaire's philosophy: human nature and interpretation of religion. Anthropological dimensions of philosophical research]. Vyp. № 4. S. 100–107 [in Ukrainian].
10. Konstytutsiia Danii [Constitution of Denmark]. URL : <https://legalns.com/> (data zvernennia: 07.04.2020) [in Ukrainian].
11. Konstytutsiia Irlandii [Constitution of Ireland]. URL : <https://legalns.com/> (data zvernennia: 07.04.2020) [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Polshchi [Constitution of Poland]. URL : <https://legalns.com/> (data zvernennia: 07.04.2020) [in Ukrainian].
13. Moskalets V., Oliinyk A. (2018). Relihiina vira yak antysuitsydalnyi chynnyk. Psykholohichni vymiry kultury, ekonomiky, upravlinnia. Naukovyi zhurnal [Religious faith as an anti-suicidal factor. Psychological dimensions of culture, economics, management: Scientific journal]. № XII. S. 58–75 [in Ukrainian].
14. Pikh, Yu. A. Zahalna kharakterystyka sekularyzatsii i desekularyzatsii pravovykh system relihiinoho typu : dysertatsiia na zdobuttia nauk. stup. kand. iur. nauk [General characteristics of secularization and desecularization of legal systems of religious type: dissertation for the acquisition of sciences. stup. Cand. jur. Science]. URL : <http://ena.lp.edu.ua/> (data zvernennia: 20.04.2020) [in Ukrainian].
15. Poda, T. A. (2012). Vplyv relihiinoho faktora na mizhnarodni vidnosyny u XXI stolitti. Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Ser. : Filosofiia. Kulturolohiia [The influence of the religious factor on international relations in the XXI century. Bulletin of the National Aviation University. Ser. : Philosophy. Culturology]. № 2. S. 105–107 [in Ukrainian].
16. Reichel Nuver. (2016). Chy znykne kolys relihiia? [Will religion ever disappear?]. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut/2016/07/160726_vert_fut_will_religion_ever_disappear_vp (data zvernennia: 24.03.2020) [in Ukrainian].
17. Robbers, H. (2009). Hosudarstvo y relyhyia v Evropeiskom Soiuze (opyt hosudarstvenno-konfesyonalnykh otnoshenyi). Yn-t Evropy RAN [The state and religion in the EU]. Moskva. S. 703–704 [in Russian].

18. Tytsyian, A. Э. (2016). Kontseptsyia desekuliaryzatsyy v sotsyolohyy relyhyy. Vestn. Mosk. un-ta. Ser. 7. Fylosofyya [The concept of desecularization in the sociology of religion]. Vyp. № 4. S. 105–117 [in Russian].

19. Shcherbak, V. O. Vestfalskyi myr 1648 r. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Peace of Westphalia in 1648. Encyclopedia of the History of Ukraine]. URL : <https://www.history.org.ua/> (data zvernennia: 05.04.2020) [in Ukrainian].

Taranovska Alona,

Aspirant

(Donetsk Law Institute of the MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3979-2079>

MODERN SECULAR PROCESSES IN THE SOCIO-POLITICAL AND LEGAL SPACE OF EUROPEAN CULTURE

This article reviles the content of the concept "secularization", its manifestations, influence of it at social and political life of society, defined the role of religion in cooperation with the norms of law as a regulator of social relations. At the moment, the generally acceptable position on the interpretation of secularization is to highlight the religious component of public life and focus on rationality. The author reviewed the variations of opinions of outstanding scientists on this discussion point. The thesis states that the religion, while being combined with the deep foundations of the human being, forms the fundamental value normative provisions in society and genetically and inextricably linked with the right. These two regulatory systems influence social relations in order to achieve socially significant goals and objectives. It is also noted that some European countries have a close connection between the State authorities and the church, are also given quotes from the preambles of constitutions of Denmark, Ireland and Poland. Special attention is drawn to the historical origins and modern trends of the secularization processes. The European realities are reflected from the point of possible statement of Islamic religious doctrine in the European social and legal space. It was researched that the phenomenon of secularization is multi-aspect and consists of several components, such as political, social, legal and spiritual ones. In addition, it is about the transformation of religion into the personal sphere of human life and the "Crisis of trust" regarding religious beliefs in general, according to the availability of education and the introduction of new technologies. The main postulates of the cultural hegemony theory of Italian journalist, philosopher and neo-Marxist Antonio Gramsci are being reviewed were it was considered that it is impossible to depreciate the role of religion in the state, because religion is one of the important elements of the cultural core of the society, which unites it.

Key words: society; law; religion; secularization.

Надійшла до редколегії 25.05.2020

УДК: 94 (477.6) «1945/1950»

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-43-51>

Титаренко Оксана Олексіївна,
кандидат історичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8342-0550>

ЗЛОЧИННІСТЬ У ПРОМИСЛОВИХ ЦЕНТРАХ СХІДНОЇ УКРАЇНИ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ

Статтю присвячено особливостям злочинності в промислових центрах Східної України в період повоєнної відбудови. Визначено ключові соціально-економічні фактори, що спричинили прояви девіантної та делінквентної поведінки серед мобілізованих на роботу, колишніх фронтовиків, інвалідів війни, неповнолітніх. Зазначено, що відсутність ефективного механізму соціально-психологічної адаптації комбатантів, наявність травматичного воєнного досвіду в мільйонів людей стали вагомими чинниками зростання злочинності в повоєнний період.

Ключові слова: повоєнний період; девіантна поведінка; злочинність; урбанізація; соціальна мобільність; маргіналізація; дезертирство.

Постановка проблеми. Періоди політичних, соціальних, економічних катаклізмів традиційно супроводжуються глибокими соціальними трансформаціями, які відбиваються і на морально-ціннісних та правових орієнтаціях населення. Кризова ситуація, у якій знаходиться українське суспільство протягом останніх років, супроводжується, зокрема, і зростанням рівня злочинності, збільшенням кількості нелегальної зброї на руках у цивільного населення, численними проявами девіантної поведінки з боку колишніх комбатантів або цивільних мешканців, що зазнали спричинених бойовими діями психологічних травм. За цих умов виникає необхідність вивчення історичного досвіду суспільств, що стикалися з аналогічними проблемами, зокрема під час та після Другої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Війна, особливості процесу повоєнної відбудови суттєво вплинули на криміногенну ситуацію в СРСР, що мала певну регіональну специфіку. Питання стану злочинності на теренах України в повоєнний період, особливостей соціально-психологічної адаптації різних категорій населення до умов мирного життя стали предметом дослідження українських істориків та юристів. Так, соціально-економічні та побутові передумови протиправної поведінки знайшли висвітлення в роботах О. Є. Лисенка [1], Т. В. Вронської [2]; особливості формування кримінального середовища в повоєнний період розглядалися М. М. Герусом [3]; форми прояву девіантної поведінки інвалідів Великої Вітчизняної війни досліджувалися В. Михайлюком [4; 5]; причини протиправної поведінки в середовищі правоохоронних органів та серед молоді детально аналізувалися С. А. Саблуком [6; 7] тощо. Водночас додаткової уваги, з огляду на необхідність урахування соціального контексту, потребують питання, пов'язані з особливостями формування та специфікою прояву злочинності в промислових центрах Східної України.

Метою статті є визначення ключових факторів формування, особливостей прояву злочинності в контексті тих соціальних процесів, що відбувалися в індустріальних центрах Східної України в повоєнний період (середина – кінець 40-х років ХХ століття).

Виклад основного матеріалу. Друга світова війна, що стала найбільшою соціально-політичною катастрофою ХХ століття, породила низку важко вирішуваних проблем, зумовлених як подіями воєнного часу, так і повоєнною державною політикою. Вони наочно проявилися в міському просторі, зокрема в одному з найбільш урбанізованих до війни регіонів СРСР – Східній Україні, яка зазнала ледь не найбільших демографічних та матеріальних утрат за роки війни. За умов, коли держава зосередила основні зусилля на відродженні важкої та оборонної промисловості, пересічна людина залишилася наодинці зі своїми проблемами не лише матеріального, але й психологічного характеру. Значна частина міського населення була змушена жити в землянках, підвалах, не пристосованих для проживання будівлях; на руїни було перетворено багато лікарень і шкіл, закладів культури та вищих навчальних закладів. Разом з тим повоєнне місто характеризувалося надзвичайно інтенсивними міграційними процесами, швидким зростанням населення та прогресуючою урбанізацією на тлі критичної ситуації із житловим фондом. Українцями залишалися соціальні стандарти, відчувався брак їжі, одягу, взуття, білизни. Новою трагедією для повоєнного суспільства, яке ще не встигло усвідомити всю масштабність воєнних утрат, став повоєнний голод 1946–47 років, що суттєво вплинув на населення промислових центрів. Надзвичайно важким залишався психологічний стан колишніх комбатантів та цивільного населення – свідків війни, – психологічна реабілітація яких за умов зруйнованої медико-соціальної інфраструктури була практично неможливою. Пережитий досвід війни, пов'язаний не в останню чергу із знеціненням людського життя, глибоко позначився на свідомості повоєнного суспільства. Усе це сукупно створювало сприятливе підґрунтя для різноманітних девіантних проявів, у тому числі й злочинів. Складалась аномальна ситуація, коли злочинність ставала нормою та впливала на звичний уклад життя законослухняних громадян.

Серйозно ускладнювали криміногенну ситуацію масштабні повоєнні міграції та примусові трудові мобілізації, пов'язані з відбудовчими процесами. Значна кількість людей, представників різних союзних республік і регіонів, соціокультурних традицій, потрапляючи в інше середовище, відчували серйозні проблеми з адаптацією, що виявлялося, серед іншого, і в зростанні злочинності.

За важких умов праці та побуту в повоєнному Донбасі поширення набуло дезертирство з місць роботи, яке трактувалось як злочин і відповідним чином переслідувалось [8, с. 365–369]. Характерно, що це стосувалося навіть 14–16-річних підлітків. Засуджених залучали до примусової праці на підприємствах або відправляли в табори [9, с. 249]. Великою мірою інтерпретація статистичних даних, що відображали це явище [10, с. 260], сприяла формуванню образу Донбасу як найбільш криміналізованої території України, адже саме там була найбільша концентрація примусової робочої сили, а, отже, і дій, яким формально надавали статус злочинних.

Самовільне залишення підприємства прирівнювалось до злочину, за яке передбачалося покарання позбавленням волі терміном від 5 до 8 років. Справи розглядалися військовими трибуналами. Характерною особливістю слідчих проваджень того часу було те, що вони, як правило, фіксували тільки факт залишення чи неповернення робітників на промислові підприємства, але не розглядали причини, які штовхали на злочин. Поза увагою залишалися також умови, які могли пом'якшити провину тих робітників, що покидали підприємства самовільно (інвалідність, поранення, багатодітність, вагітність) [11, арк. 171].

Суттєво ускладнив важку криміногенну ситуацію повоєнний голод 1946–1947 років, від якого постраждало не лише село, але й місто. Наслідком усього цього стали численні прояви девіантних форм поведінки, зростання злочинності тощо. Починаючи із жовтня 1946 року, злочинність почала зростати майже за всіма видами (бандитизм, убивства, пограбування), при цьому правопорушення здійснювалось населенням із мінімальним рівнем прибутків [12, с. 68]. З посиленням голоду в 1947 р. у східних областях зросла кількість випадків крадіжки продовольства, насамперед хліба. Статистика, що зберігається в архівах, свідчить: лише з 1 по 20 липня 1947 р. в Україні було порушено 3001 справу, зокрема за крадіжки – 1426 справ. Голод викликав небачений навіть під час війни ріст злочинності. Відновилися безкінечні черги за хлібом, зростав бандитизм у містах та приміських поїздах. Набув поширення

жорстокий, звірячий бандитизм: пограбування, розбій, убивства, навіть із метою канібалізму. Показовою є оцінка тогочасної ситуації робітником шахти ім. Калініна тресту «Горлівськвугілля» Н. Н. Лобановим: «...У нас зараз робітники покидають шахти, оскільки жити і працювати далі неможливо. Робітники вмирають від виснаження, їх трупи знаходять в банях і по дорогах. Багато стало вбивств та пограбувань...» [13, арк. 2–3].

Голод, що став викликом для радянського суспільства, окреслив низку завдань і перед системою юстиції, яка мусила адаптуватися до цієї нової проблеми. За умов, що склалися, було вирішено піти шляхом посилення кримінальної відповідальності. Указами Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за викрадення державного або громадського майна» та «Про посилення охорони особистої власності громадян» від 4 червня 1947 р. передбачалася відповідальність за недонесення органам влади про достовірно відомий скоєний або такий, що готується, розбій, а також про вчинене або таке, що готується, викрадення соціалістичного майна за наявності ознак повторності, організованої групи або великого розміру викраденого [14]. Такі санкції підтримували сформовану культуру доносів, яка стала іманентною ознакою радянського повсякдення доби тоталітаризму [15, с. 139–144]. Поряд із квартирними крадіжками певне місце в діяльності бандугруповань займали зазіхання на державну власність. Як правило, подібних злочинів здійснювалося, за даними правоохоронних органів та спецпідрозділів НКВС та НКДБ, значно менше, ніж посягань на власність окремих громадян та їхніх сімей. Це пояснюється насамперед тією мірою покарання, що визначалася за скоєння злочину і яка відповідала суті ідеологічної доктрини про першість соціалістичної, тобто державної форми власності [5, с. 58–61]. Як резюмували українські історики О. Лисенко та Т. Вронська, майно та честь громадян захищалися законом куди суворіше, ніж їхнє життя [1, с. 31].

Тотальний дефіцит продуктів харчування, а також товарів широкого вжитку (мило, одяг, взуття) створював сприятливі умови для різних протиправних дій. У перші повоєнні роки продовжувала діяти карткова система розподілу продовольчих і промислових товарів, населення перебувало на централізованому нормованому забезпеченні, упровадженого за наказом Наркомату торгівлі СРСР від 13 листопада 1942 р. «Про карткову систему (на хліб, хлібобулочні вироби, борошно, крупу, макарони, цукор і кондвироби, жири, м'ясні і рибні продукти, а також промислові товари – одяг, взуття, білизну, сірники, мило тощо)». Карткове забезпечення, хоча й зазнало різних реформувань, продиктованих складними воєнними й повоєнними обставинами, зберігалось до грудня 1947 р. Уведення нормованого розподілу, обмеження легальних можливостей для забезпечення продовольством стали тими чинниками, що викликали зростання зловживань і правопорушень у господарській сфері. Це проявилось в поширенні «чорного ринку», збільшенні випадків крадіжок карток, виписування їх на вигаданих або вже померлих осіб [16, с. 305]. Доволі часто адміністрація промислових підприємств надавала неправдиві відомості про кількість осіб, які знаходилися на картковому забезпеченні, з метою одержання додаткових хлібних лімітів [17, арк. 8–18, 77–81, 94–97].

Паралельна реальність, пов'язана зі зловживаннями та злочинами щодо розподілу харчів і найбільш дефіцитних товарів, особливо гостро відчувалася жителями промислових центрів Східної України. Звичайними стали такі явища, як «блат», хабарі, спекуляція, у деяких випадках за участю представників влади [18, с. 402–404]. Діяльність злочинних професійних груп, які займалися розкраданням державного майна, скуповуванням золота та дорогоцінностей, організацією нелегального виробництва та іншими протиправними діями важко було зупинити через «товарний голод». Спекуляція стала характерною рисою повоєнного міста. Відміна карткової системи підірвала, але не ліквідувала спекуляцію повністю. Повоєнне право розцінювало спекуляцію як тяжкий злочин та передбачала для спекулянтів кримінальну відповідальність.

Набула поширення міжрегіональна спекуляція, коли люди їздили по різних регіонах країни, скуповували там дефіцитні товари, а потім перепродавали їх. Наприклад, з Москви везли промтовари, з Ростова, Маріуполя, Лисичанська – соду, Воронежа – пухові хустки. Держава активно боролася зі спекулянтами, уважаючи, що саме спекуляція породжує дефіцит. З подачі влади в суспільстві виробилося уявлення про спекулянтів як злочинців, що

заважають розвиткові соціалістичної економіки. У громадській свідомості сформувався сталий негативний образ спекулянта, хоча значна частина населення користувалася їхніми послугами. Людям доводилося вдаватися до підсобних промислів таємно, з постійним страхом бути арештованими та засудженими за спекуляцію [19, с. 42–47]. Проте згодом склалася практика, за якої притягнення до відповідальності за спекуляцію вважалося необґрунтованим у випадку продажу або обміну за ринковими цінами особистих речей, одержаних для особистого споживання нормованих продуктів харчування або продуктів з особистої присадибної ділянки [16, с. 309].

Однією з причин загострення криміногенної ситуації в країні стала широка амністія на честь Перемоги (7 липня 1945 року було видано Указ Президіуму Верховної Ради СРСР «Про амністію у зв'язку з перемогою над гітлерівською Німеччиною»). Припинялися провадження за всіма слідчими справами та справами, не розглянутими судами до виходу указу, щодо злочинів, покарання за які не перевищувало 3 років позбавлення волі, про самовільне залишення роботи з підприємств військової промисловості та прирівняних до них, а також за деякі воєнні злочини. Знімалися всі нестягнені адміністративні штрафи та всі невиконані адміністративні покарання, передбачені пунктом «а» ст. 4 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан», за дії, учинені до виходу указу від 7 липня 1945 р. Амністія не поширювалася на осіб, які неодноразово засуджувалися за розтрати, крадіжки, пограбування та хуліганство [1, с. 26–27]. У цей час важливо було продемонструвати де-юре демократичні зміни, особливо перед західними державами, хоча фактично тоталітаризм не втрачав позицій, а закони про амністію лише загострили криміногенну ситуацію.

Перехід від війни до миру найбільше позначився на інтересах тих, хто був відірваний від мирного життя. Чималою проблемою повоєнного суспільства стала демобілізація. Передусім для молоді, тих, хто пішов на фронт зі шкільної парти, не встиг отримати освіти, професію, набути стійкого життєвого статусу. Для більшості з них єдиною професією стала війна, а єдиним умінням – тримати зброю і воювати. Їхнє повернення до мирного життя та ресоціалізація за умов перенасиченості регіону, яким двічі прокотилася війна, зброєю, стала серйозним викликом для суспільства, у тому числі й для правової системи. Показовими є спогади одного з учасників війни, який, підкресливши складність адаптації комбатантів до реалій мирного життя, констатував схильність демобілізованих військовослужбовців до девіацій: «Кончилась війна, освободились солдати. Они ничего делать не умеют. Они только воевали, они убивали... Они пришли с оружием, и начался разбой, бандитизм...» [20]. Інколи демобілізованих не брали на роботу за спеціальністю чи пропонували низьку заробітну плату. Ці люди автоматично поповнювали лави асоціальних елементів, які здебільшого вдавалися до злочинів. Серед засуджених у кримінальних справах велике місце займали особи, «які не мали певних занять і місця проживання». У 1946 р. до цієї соціальної категорії належали 29,2 % притягнутих до кримінальної відповідальності, а в 1947 р. – 32,2 %. Поступово їхня частка зменшувалась і в 1949 р. становила 10,8 %. До цієї групи працівники міліції включали всі маргінальні верстви, що не мали стійких соціальних зв'язків: злочинців-професіоналів, колишніх фронтовиків, евакуйованих, жебраків, утікачів («дезертирів») із підприємств [3, с. 14].

Протягом перших повоєнних років неабиякі труднощі, незважаючи на рішення уряду, яке зобов'язувало міські органи влади забезпечити роботою в першу чергу демобілізованих та інвалідів, спостерігалися з працевлаштуванням та соціальною адаптацією цих категорій. На початку лютого 1945 р. органами соціального забезпечення лише у Ворошиловградській області були взяті на облік 19 192 інваліди Великої Вітчизняної війни та 22 733 – у Сталінській, що становило майже 18 % від загальної кількості інвалідів по Україні [4, с. 159]. Прожити на одну пенсію по інвалідності було дуже важко: жебрацтво калік на вокзалах, привокзальних площах стало характерною прикметою післявоєнного часу. Наприклад, у Сталінській області зафіксовано 1 708 порушників у першому півріччі 1953 р., більшість із них у великих містах – Сталіному, Макіївці, Жданові, Костянтинівці, Єнакієвому.

Ефективна соціальна поведінка була першочерговим завданням для стабільного функціонування повоєнного суспільства. Проте важкопоранені, інваліди, каліки залишалися маргінальними категоріями населення, яких не хотіли визнавати на державному рівні. На їхні проблеми як центральна, так і місцева влада особливої уваги не звертала. Нереалізованість принципу безперешкодної архітектури в містобудуванні та транспорті (бордюри, парапети, пандуси, ліфти тощо), відсутність механізму соціально-психологічної реабілітації, низьке матеріальне забезпечення сприяло швидкій маргіналізації перелічених вище категорій населення. Ці та інші ситуації суттєво вплинули на зростання рівня злочинності в повоєнний період.

Характерно, що зазначені категорії населення теоретично і, як показує історія, практично масово поповнювали ряди делінквентів, які здійснювали тяжкі злочини. Так, із 48 бандугруповань у Сталінській області 10 у своєму складі мали інвалідів війни, а 3 угруповання очолювалися ними. У Ворошиловградській області, відповідно, 8 із 31 бандугруповання включали до свого складу також інвалідів, а очолювалися ними 4 угруповання [4, с. 162]. Невирішеність проблеми соціальної адаптації, матеріального забезпечення інвалідів залишалась одним із чинників збереження їхнього маргінального статусу й у низці випадків схильності до протиправної діяльності й надалі.

Одним із факторів поширення девіантної поведінки, який суттєво вплинув на ріст злочинності, став алкоголізм. Після війни в рідні міста й села повернулися сотні тисяч демобілізованих, схильних до вживання алкоголю, психічно травмованих людей, які досить часто вдавалися до силових, радикальних і здебільшого протиправних методів вирішення проблемних ситуацій. Обмеження та заборони, імовірно, нагадували добрі побажання, до ветеранів війни на підпитку ставилися поблажливо, тому жорстких санкцій не було передбачено. Така ситуація незабаром позначилась і на стані злочинності. Так, протягом 1947–1950-х рр. найбільшу кількість хуліганських учинків у Сталінській області здійснювали п'яні робітники в гуртожитках (31,2%), буфетах (23,2%), за місцем роботи (12,2%). В основному це були молоді люди віком до 25 років [7, с. 30].

Серйозного занепокоєння викликав високий рівень злочинності в самому середовищі правоохоронців. Наприкінці 1940-х років не менше 10% особового складу міліціонерів України брали участь у різноманітних протиправних діяннях, а в окремих підрозділах незаконні дії вчинялися кожним п'ятим працівником. Це пов'язувалось із вкрай низьким рівнем фахової підготовки, спричиненим проблемами в комплектації кадрів правоохоронних органів, адже абсолютна більшість працівників не мала досвіду роботи та відповідних знань радянського законодавства. У зв'язку з цим, постійними залишалися незаконні арешти, побиття підозрюваних. Так, велике обурення в робітників шахти ім. Будьонного Сталінської області, резонанс у керівництва партійних органів викликали дії начальника паспортного столу 3-го відділення міліції м. Артемівська капітана Жестова, який у нетверезому стані зайшов у контору шахти та почав проводити допит стосовно причин невиконання виробничого плану, уживаючи словесні образи та завдаючи робітникам побоїв [21, арк. 6–27].

Характерною ознакою повоєнної злочинності в промислових центрах стало її «омолодження». Тривожною тенденцією стало втягування в злочинні угруповання молоді віком від 16 до 25 років і підлітків. Цьому сприяли особливості повоєнного суспільства – високий відсоток породжених війною безпритульних дітей, послаблення соціалізуючої, виховної та педагогічної ролі школи, необхідність реалізації у важкі повоєнні роки власних стратегій виживання, які досить часто суперечили стандартам законності. Значною мірою асоціальні моделі поведінки дорослих, що повернулися з фронту, справляли вплив на повоєнну молодь, що намагалася часто-густо копіювати поведінку тих, кого вважала за моральних авторитетів і героїв.

Усе це істотно впливало на зростання, порівняно з довоєнним часом, питомої ваги молоді в злочинному середовищі. Так, у довідці про стан злочинності серед молоді в УРСР за 1949 і 1-й квартал 1950 р. від 20 червня 1950 р. начальника управління міліції МДБ УРСР К. Руденка наводилися такі дані. Поміж 9 175 осіб, притягнених до карної відповідальності в першому кварталі 1950 р., 4 870 чол., або 53,1%, були молоді люди віком до 25 років.

Найбільше молодих людей було притягнуто до карної відповідальності в Сталінській, Ворошиловградській, Київській та Харківській областях. Загалом, незважаючи на вжиті державою репресивні та виховні заходи, злочинність серед молоді, і зокрема неповнолітніх, залишалася серйозною проблемою не лише в 40-х, але й у 50-х роках [22, с. 20].

Одна із причин напруженої криміногенної ситуації полягала також у тому, що багато хто з керівних працівників міліції України не врахував особливостей оперативної обстановки, що склалася після війни в промислових регіонах України, і своєчасно не мобілізував органи міліції на проведення необхідних профілактичних заходів. До того ж особовий склад у більшості органів міліції був недоукомплектований майже на 50 %. Це мало наслідком низький рівень розкриття злочинів, особливо скоєних організованими злочинними угрупованнями.

За цих умов органи міліції вдавалися до надзвичайних заходів, пов'язаних з боротьбою зі злочинністю. Так, 17 січня 1946 р. НКВС СРСР видав наказ “Про посилення боротьби із злочинністю, хуліганством і порушниками паспортного режиму”. Зокрема, цим наказом передбачалося поліпшити роботу відділів карного розшуку, зосередити увагу на попередженні та своєчасному розкритті злочинів, боротьбі з формуванням злочинних угруповань. Заходи, які вживалися, безперечно, мали надзвичайний характер, вони передбачали зміцнення паспортного та прикордонного режимів; перевірку бараків, гуртожитків, особливо на околицях міста; залучення до патрулювання військових підрозділів Червоної Армії та внутрішніх військ [23]. Проте не лише посилення кримінальної відповідальності за скоєння окремих видів злочинів і поступове підвищення ефективності роботи правоохоронних органів, але й загальне покращення соціально-економічної ситуації в зруйнованій війною країні, поступове зниження соціальної напруги намітило наприкінці 40-х – на початку 50-х років тенденцію до послідовного зниження злочинності.

Висновки. Отже, зруйнована промислова та соціальна інфраструктура, загострення житлової та продовольчої проблем, соціальна дезадаптація частини мобілізованих з армії, відсутність адекватних механізмів соціалізації молоді, неефективне функціонування правоохоронних органів стали ключовими чинниками високого рівня злочинності в промислових регіонах України в повоєнний період. Істотний вплив на статистику злочинності справила також і криміналізація відхилень у трудовій поведінці, що зробила злочинцями цілі категорії населення. Послаблення цих негативних проявів, зростання правосвідомості та законслухняності населення стало можливим лише завдяки поліпшенню соціально-економічної ситуації, забезпеченню базових потреб населення.

Список використаних джерел

1. Лисенко О. Є. Важкий шлях до миру: українське суспільство та влада у середині 1940 – на початку 1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 19–42.
2. Вронська Т. В., Лисенко О. Є., Чорний Р. Л. Відповідальність за державні злочини в проектах кримінального кодексу СРСР (1946–1949 рр.). *Український історичний журнал*. 2012. № 1. С. 120–134.
3. Герус М. М. Кримінальне середовище в УРСР у післявоєнний період (1945–1958 рр.): історико-правова характеристика. *Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 5. Т. 1. 2018. С. 13–16.
4. Михайлюк В. В. Вхідження інвалідів-фронтовиків у повсякденне життя: реабілітаційний та комунікативно-психологічний аспекти (на матеріалах Донбасу. 1943–1945 рр.). *Історичні записки : збірник наукових праць*. Вип. 35. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. С. 158–165.
5. Михайлюк В. В. Форми прояву девіантної поведінки інвалідів Великої Вітчизняної війни в процесі адаптації їх до нових умов повсякденного життя Донбасу (1943–1945 рр.). *Гілея : науковий вісник*. Збірник наукових праць. Вип. 74. Київ, 2013. С. 58–62.
6. Саблук С. А. Протидія поширенню хуліганських вчинків в Україні наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ століття. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. Вип. 2. Т. 4. 2014. С. 45–49.

7. Саблук С. А. Вплив пияцтва на стан злочинності в Україні наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. Вип. 2. Т. 3. 2015. С. 28–32.
8. Penter T. Kohle für Stalin und Hitler. Arbeiten und Leben im Donbass 1929 bis 1953. Essen: Klartext Verlag, 2010. 467 s.
9. Донеччина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Известные и неизвестные страницы истории. Донецк : АОЗТ «Издательство “Донеччина”», 2008. 432 с.
10. Студенна-Скруква М. Український Донбас. Обличчя регіональної ідентичності. Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2014. 410 с.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4954. Арк. 171.
12. Латиш Ю. Г. Украина в годы послевоенного восстановления (1944–1953) : учебное пособие. Київ : Логос, 2011. 204 с.
13. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4978.
14. Гнетнев М. К. Причетність до злочину у вітчизняному законодавстві: кримінальні кодекси радянської доби. *Форум права*. 2011. № 2. С. 179–183.
15. Орлова Г. А. Российский донос и его метаморфозы. Заметки о поэтике политической коммуникации. *Полис*. 2004. № 2. С. 133–145; 139–144.
16. Кринко Е. Ф., Тажидинова И. Г, Хлынова Т. П. Повседневный мир советского человека 1920–1940-х гг.: жизнь в условиях социальных трансформаций. Ростов н/Д: Изд-во ЮНЦ РАН, 2011. 360 с.
17. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). Ф. 326. Оп. 4. Спр. 1166.
18. Сусликов В. Є., Титаренко Д. М. Горлівка в період Великої Вітчизняної війни та в перші повоєнні роки (1941–1950): історичний нарис та джерела. Донецьк : Норд-прес, 2010. 505 с.
19. Герасимова М. С. Вплив радянської торгівлі на повсякденне життя населення Донбасу в 1945–1953 рр. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 2. С. 42–47.
20. Інтерв'ю із Ж. Михайлом Івановичем, 1924 р. н. (21 липня 2016 р., м. Амвросіївка Донецької області. Транскрибований аудіозапис). *Особистий архів автора*.
21. ДАДО. Ф. 326. Оп. 4. Спр. 476.
22. На «краю» советского общества. Социальные маргиналы как объект государственной политики. 1945–1960-е гг. Авт.-сост. : Е. Ю. Зубкова, Т. Ю. Жукова. Москва : РОССПЭН, 2010. 816 с.
23. Войцеховський М. М. Правові основи організації та діяльності органів міліції України у повоєнний період (1946–1953 рр.) : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 16 с.

References

1. Lysenko, O. Ye. (2015). Vazhkyi shliakh do myru: ukrayins'ke suspil'stvo ta vlada u seredyini 1940-kh – na pochatku 1950-kh rr. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal [The hard way to peace: Ukrainian society and power in the mid 1940s – early 1950s. Ukrainian Historical Journal]*. №5. S. 19–42 [in Ukrainian].
2. Vrons'ka, T. V., Lysenko, O. Ye., Chornyi, R. L. (2012). Vidpovidal'nist' za derzhavni zlochyny v proektakh kryminal'noho kodeksu SRSR (1946–1949 rr.). *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal [The responsibility for state crimes in the draft criminal code of the USSR (1946–1949). Ukrainian Historical Journal]*. № 1. S. 120–134 [in Ukrainian].
3. Herus, M. M. (2018). Kryminal'ne seredovyshe v URSR u pislyavoyennyi period (1945–1958 rr.): istoryko-pravova kharakterystyka. Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen'. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava [The criminal environment in the USSR in the postwar period (1945–1958): historical and legal characteristics. Theory and history of state and law; history of political and legal doctrines Scientific bulletin of public and private law]*. Issue 5. Vol. 1. S. 13–16 [in Ukrainian].
4. Mykhaylyuk, V. V. (2012). Vkhodzhennya invalidiv-frontovykiv u povsiakdenne zhyttia: rehabilitatsiyni ta komunikatyvno-psykholochihnyi aspekty (na materialakh Donbasu. 1943–1945 rr.). *Istorychni zapysky: Zbirnyk naukovykh prats' [Entry of disabled veterans into everyday life: rehabilitation and communication-psycho-aspects (based on Donbass materials. 1943–1945)]*.

Historical notes. Collection of scientific papers]. Issue 35. Luhans'k: Publishing house of SNU named V.Dal'. S. 158–165 [in Ukrainian].

5. Mykhaylyuk, V. V. (2013). Formy proiavu deviantnoi povedinky invalidiv Velykoi Vitchyznianoï viiny v protsesi adaptatsii ikh do novykh umov povsiakdennoho zhyttia Donbasu (1943–1945 rr.). Hileia: naukovyi visnyk [The deviant behavior of the disabled persons of the Great Patriotic War in the process of adaptation to the new conditions of everyday life in Donbass (1943–1945). Hileia: scientific bulletin]. Issue. 74. Kyiv. S. 58–62 [in Ukrainian].

6. Sabluk, S. A. (2014). Protydiia poshyrenniu khulihans'kykh vchynkiv v Ukraini naprykintsi 40-kh – na pochatku 50-kh rokiv XX stolittia. Naukovyi visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Yurydychni nauky [The fight against hooligan actions in Ukraine in the late 1940-s and early 1950-s. Scientific bulletin of Kehrson state university. Law sciences]. Issue 2. Vol. 4. S. 45–49 [in Ukrainian].

7. Sabluk, S. A. (2015). Vplyv pyiatstva na stan zlochynnosti v Ukraini naprykintsi 40-kh – na pochatku 50-kh rr. XX st. Naukovyi visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Yurydychni nauky [The influence of alcoholism on the criminality in Ukraine in the late 40's – early 50's. in XX century. Scientific bulletin of Kehrson state university. Law sciences]. Issue 2. Vol. 3. S. 28–32 [in Ukrainian].

8. Penter, T. (2010). Kohle für Stalin und Hitler. Arbeiten und Leben im Donbass 1929 bis 1953. Essen: Klartext Verlag.

9. Donetchina v gody Velikoy Otechestvennoy voyny 1941–1945. Izvestnyye i neizvestnyye stranitsy istorii. (2008). [Donetsk region during the Great Patriotic War 1941–1945. Known and unknown pages of history]. Donetsk: AOZT «Izdatel'stvo «Donechchyna». 432 s [in Russian].

10. Studenna-Skrukva, M. (2014). Ukrainskyi Donbas. Oblychchia rehional'noi identychnjsti [Ukrainian Donbas. The face of regional identity]. Kyiv: Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv. 410 s [in Ukrainian].

11. Tsentral'nyi derzhavnyi arkhiv hromads'kykh ob'ieydan' Ukrainy (TsDAHO). [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. F. 1. Op. 23. Spr. 4954.

12. Latysh, Yu. H. (2011). Ukraina v gody poslevoennogo vosstanovleniya (1944-1953): uchebnoe posobiye [Ukraine in the years of postwar reconstruction (1944-1953): a textbook]. Kyiv : Logos. 204 s [in Russian].

13. TsDAHO. F. 1. Op. 23. Spr. 4978.

14. Hnyetnyev, M. K. (2011). Prychetnist' do zlochynu u vitchyznianomu zakonodavsti: kryminal'ni kodeksy radians'koi doby. Forum prava [Involvement in crime in domestic law. Criminal codes of the Soviet period. Forum of law]. № 2. S. 179–183 [in Ukrainian].

15. Orlova, G. A. (2004). Rossiyskiy donos i yego metamorfozy. Zametki o poetike politicheskoy kommunikatsii. Polis. [Russian denunciation and its metamorphoses. Notes on the poetics of political communication. Polis]. 2004. № 2. S. 133–145 [in Russian].

16. Krinko, E. F., Tazhidinova, I. H., Khlynova, T. P. (2011). Povsednevnyi mir sovetskoho cheloveka 1920–1940-gg.: zhizn' v usloviyakh sotsyal'nykh transformatsyi [The daily world of the soviet man of 1920–1940s: the life in the conditions of social transformations]. Rostov n/D: Izd-vo YuNTs RAN. 360 s [in Russian].

17. Derzhavnyi arkhiv Donetskoï oblasti (DADO) [State Archives of the Donetsk oblast]. F. 326. Op. 4. Spr. 1166 [in Ukrainian].

18. Suslykov, V. Ye., Tytarenko, D. M. (2010). Horlivka v period Velykoi Vitchyznianoï viiny ta pershi povoienni roky (1941–1950): istorychnyi narys ta dzhherela [Gorlivka in the period of Great Patriotic War and the first postwar years (1941–1950): Historical outline and sources]. Donetsk : Nord-Pres. 505 s. [in Ukrainian].

19. Herasymova, M. S. (2011). Vplyv radians'koi torhivli na povsyakdenne zhyttia naseleння Donbasu v 1945–1953 rr. Nauka. Relihiia. Suspil'stvo [The Influence of soviet trade on the daily life of the Donbass population in 1945–1953. Science. Religion. Society]. № 2. S. 42–47 [in Ukrainian].

20. Interview with Zh. Mykhail Ivanovich, born in 1924 (Amvrosiivka, Donetsk oblast. 21. July 2016). Transcribed audio recording. Personal archives of author [in Russian].

21. DADO. F. 326. Op. 4. Spr. 476.

22. Na «krayu» sovetskogo obshchestva. Sotsial'nye marginaly kak ob'yekt gosudarstvennoi politiki. 1945–1960-e gg. (2010). [On the “edge” of the Soviet society. Social marginals as an object of state policy. 1945–1960]. Avt.-sost. E. Yu. Zubkova, T. Yu. Zhukova. Moskva: ROSSPÉN. 816 s [in Russian].

23. Voitsekhovs'kyi, M. M. (2001). Pravovi osnovy orhanizatsiii ta diyal'nosti orhaniv militsii Ukrainy u povoyenni period (1946–1953 rr.): avtoreferat dys. kand.yuryd.nauk : 12.00.01 [Legal bases of organization and activity of militia bodies of Ukraine in the postwar period (1946–1953). Extended abstract of candidate's thesis: 12.00.01]. Kharkiv. 16 s. [in Ukrainian].

Тытarenko Oksana,

PhD in History, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8342-0550>

CRIMINALITY IN THE INDUSTRIAL CENTERS OF EASTERN UKRAINE IN THE POSTWAR PERIOD: PECULIARITIES OF MANIFESTATION

The article is a research on the main features and characteristics of criminality in the industrial centers of Eastern Ukraine during the postwar reconstruction period. The paper analyzes the key factors of a socio-economic and psychological nature that contributed to the manifestations of deviant and delinquent behaviors of the population in the region. These included such factors as destruction of industrial and social infrastructure during the war, postwar migrations, forced labor mobilization, the famine of 1946/47, a food-card system and trade deficit in manufactured goods, a large-scale amnesty of 1945. It is noted that the state, according to the priority of the post-war reconstruction, widely used the mechanism of forced labor mobilization. This resulted in an increase of «labour desertion» from enterprises and the criminalization of this public reaction by the state. One of the most characteristic features of the post-war society was the lack of an effective mechanism for the socio-psychological adaptation of combatants and the war trauma experience for millions of people. The manifestation of the criminal activities and antisocial behavior of war veterans, disabled persons and minors are considered. The experience and practices of the World War II have created a social reality that produced marginality and have resulted in increased criminality. The deviations of a significant part of the population were caused by the critical socio-economic, socio-psychological situations in which it found itself. It is noted that the problem of the increasing crime rates was solved thanks to the efforts of the law enforcement system and the improving economic opportunities and social conditions of population.

Key words: *postwar period; deviant behavior; crime; urbanization; social mobility; marginalization; desertion.*

Надійшла до редколегії 21.04.2020

УДК: 141,7: 323.21

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-52-61>

Туренко Олег Станіславович,
доктор філософських наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4731>

СПОРТИВНА ТЕОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ Х. ОРТЕГИ-І-ГАСЕТА

Інтерпретується спортивна теорія держави Х. Ортеги-і-Гасета, її онтогносеологічні та соціально-історичні засади. Стверджується, що спортивна теорія походження держави іберійця є елементом і обґрунтуванням концепцій раціовіталізму й перспективізму. Походження держави є амбівалентним процесом – результатом ірраціонального життєвого запалу, пробудження творчо-еротичної наснаги юнаків, що присвятили себе спортивно-аристократичному типу життєдіяльності, та сталих суспільно-економічних процесів, певної історичної зрілості народу, високої соціальної еластичності суспільних прошарків. Процес державного утворення проходив в агоні – стихійно-змагальній атмосфері самовдосконалення всіх учасників боротьби. Водночас утворення держави супроводжувалося процесом формування нових світоглядних уявлень, які відкривали новий рівень раціоналізації суспільного життя і стали підґрунтям формування соціальної згоди між «віковими класами», чоловіками й жінками, кровноспорідненими родами, а також різними племінними об'єднаннями.

Ключові слова: Х. Ортега-і-Гасет; раціовіталізм; життя; перспективізм; спорт; агон; еліти; покоління; традиція; походження держави.

Поміж сучасних теорій походження держави спортивна доктрина Х. Ортеги-і-Гасета у філософсько-теоретичному дискурсі пострадянських країн залишилася не дослідженою. Подібний стан – «академічної тиші» [1, р. 285] – характеризує розробку ортегіанської теорії спорту в сучасній західноєвропейській соціально-філософській думці.

Зважаючи на факт низького рівня дослідження окресленого питання, автор визначає **мету статті**: інтерпретувати спортивну теорію держави Х. Ортеги-і-Гасета та виявити її онтогносеологічні й соціально-історичні засади. Відштовхуючись від цієї мети, автор прагне, по-перше, роз'яснити ключові елементи теорії мадридця. До них належать поняття «життєвість», «теорії еліт і поколінь», «концепція суспільного саморозвитку та еластичності», «теорія спорту».

Досліджували спортивну теорію іберійця такі вчені: Фернандо Алонсо, Девід Інґліс, Ісус Ілундайн-Агурруза, Хуліан Маріас, Сіґнал Мейер, Хосе Молінево, Нельсон Оррінґер, Хосе Перес, Ісус Санчо та інші.

Ключовими положеннями філософської доктрини Ортеги є концепції раціовіталізму й перспективізму. Перша затверджує думку, що людина за допомогою «чистого розуму» не може усвідомити всю багатогранність реальності й відмовитися від ірраціонального процесу утворення соціокультурних феноменів. Перспективізм виправдовує унікальність індивідуальної точки зору на життя, яка формується під впливом власної суб'єктивності та епохально панівної в суспільстві громадської думки. Обдаровані особистості пропонують

спільнотам новий погляд на обставини життя і дійсні речі, формують нові ідеї та уявлення і цим спрямовують рух народів до самовдосконалення і перевершення реальності.

Концепція раціовіталізму відштовхується від поняття «життя», яке має своє підґрунтя в Гегелевому терміні «дух» [2, р. 1062]. Для іберійця життя не є чисто біологічне явище, це спонтанне випромінювання енергії живими істотами. Його прояв – життєвість – є органічно-таємничою силою, яка імперативно репродукує нові форми й стилі біологічного та соціального життя [3, с. 188]. Життя завжди «стихийне, буйне, неумисне. Це вільне виявлення нагромадженої енергії. Її сенс не в тому, щоб запобігти запитам, це не вимушений рух або тропізм, а вільна випадковість, непередбачений порив» [4, с. 39].

Життя виявляється у двох типах діяльності, ландшафтах чи етосах: спортивному – вільному імпульсі життєвої потенції [5, с. 361] – та утилітарному. Останній спрямований на результат, де мета перевершує засоби. Це є ознакою онтологічної недосконалості, оскільки надає значення доконечній цілі та зовсім позбавляє цінності життєвого процесу. А також тягне за собою звуження людської перцепції, обмежує горизонт сприйняття життя [6, р. 54]. Спортивний етос є протилежністю утилітарно-інструментального пейзажу, він пронизаний вільною енергійністю, веселістю і задоволенням. Завдяки цьому етосу, людське життя перемогло на планеті тому, що розчинило вузьку необхідність «у великій кількості можливостей, дозволивши будь-якій із них в разі краху бути містком до перемоги іншої» [4, с. 41]. У цьому випадку життєвість є творчим піднесенням над вузькою старою, інертною формою життя. Під впливом широкої перцепції і стихійності життєвість формує самобутній стиль видатних народів (семітів, римлян, германців) світу, започатковує нові суспільно-культурні інститути; історичні сценарії і навіть цивілізації.

Життєвість визначається фактом індивідуальності – конкретності людської унікальності [7, с. 70], завдяки якій будується все життя. Життєвість не є якимось вульгарним процесом, нашаруванням індивідуальних випадковостей, а є послідовністю складних історичних подій, що керуються волею традиції народу. У цьому сенсі іберієць помічає: «Народ Риму є певною сукупністю життєвих тенденцій, що мало-помалу розвиваються в часі. Кожна стадія цього розвою готувала ґрунт для наступної. Людське життя – це внутрішній процес; важливіші події не спадають і зовні на суб'єкт – індивід чи народ, а проростають з нього, як із насіння проростає плід або квітка» [5, с. 322].

Сутність життєвості виявляється в індивідуальних біографіях, в історії народів, їхній постійній взаємодії і цілеспрямованій експансії на світ – у прагненні здобути безсмертну славу своїми культурними та історичними зверненнями. Отже, життєвість розкриває метафізичний вимір людського існування у світі – його амбівалентну рису саморуху. З одного боку, кожна індивідуальність, кожний народ здійснює експансію, а з іншого – між індивідами й народами постійно відбувається альтруїстичний обмін, який формує суспільно-історичну єдність суперечливих сил. Тому життєвість є нескінченним саморухом, перемінністю – історією [5, с. 364].

Життєвість має чутливі, пристрасні виміри – від біологічних насолод до творчої наснаги й любові. У щаблях пристрасності до життя приховується могутня жага до розширення людських меж існування. І якщо людина самовільно звужує свої обрії прагнень і залишається в межах звичного, застарілого, то це означає стан занепаду життєвих сил. Це згасання потягу до поширення себе на світ і обмеження живої частки людського буття біологічним рівнем. Таке життя для людини неповноцінне, адже ця орієнтація звужує духовний горизонт людських прагнень. Істинне життя людини, навпаки, підштовхує її до поширення пристрасних обріїв, до досягнення вищих щаблів прагнень [8, с. 252].

Також життя має однорідну якість: воно завжди спрямоване в майбутнє; це вимір часу виступає ключовим параметром людського життя. Жити, зауважує Ортега, «це робити щось наперед, рухатись від теперішнього до близького майбутнього. Значить, для життя недостатньо резонансу минулого» [3, с. 155]. Відштовхуючись від минулого, людина приречена на вибір свого майбутнього. Кожен у будь-який момент повинен вирішувати, що він буде робити й ким він стане в майбутньому [9, с. 245]. Вірний життєвий вибір майбутнього може створити з пересічного індивіда героя або шляхтича, що створює нові

аксіологічні феномени. Для цього він мусить стати лучником – людиною «у добрій спортивній формі», яка спрямована до власної мети.

Ортега точно додержувався елітарної концепції культури. Він стверджував, що творцем усіх культурних феноменів є не народ, а особистість, що здолала певний застарілий стиль життя спільноти й запропонувала нову формоутворюючу ідею. Креативна особистість є героєм, що прагне досягти нереального. Тому життя героя є вічним супротивом звичайному й загальноприйнятому. Героїчні пригоди, наголошує іберієць, це завжди порушення традиційного порядку речей; це створення чогось нового. Герой, спираючись на власний суб'єктивізм, опротестовує гнітючу дійсність і перетворює її [10, с. 170], формує стан агону (давньогрец. – *ἀγών*) – олімпійське змагання з подібними до себе, де головне не перемога, а ризикована боротьба «на максимумі», що веде до самовдосконалення.

Здебільшого герой є войовничим юнаком (Recke) [4, с. 48], представником нового суспільного покоління. За теорією мадридця, між поколіннями відбувається боротьба за лідерство й владу. Зміна поколінь є однією із суспільно-історичних закономірностей, яка надає можливість змінювати суспільні уявлення і цим забезпечує позитивну динаміку спільноти. Утім не останню роль в структуруванні суспільства й формуванні політичного простору грає морально-інтелектуальна шляхта.

Що ж до консолідації первісних суспільств, то мадридець уважав, що вони формувались історично – спонтанно, без попередньої згоди народу. Спільноти внутрішньо «співіснують» із своїми елементами – родинами, угрупованнями, корпораціями. Суспільство формується самим фактом співіснування, яке неминуче виробляє звичаї, право та владу. Співіснування вимагає від усіх наслідувати вироблені традиції і тим самим формує «спільника» – того, хто йде поруч, іде слідом, послідовника [11, с. 205].

До того ж суспільство є цілісною сукупністю ідей, тлумачень про світ, що формують приховану систему обов'язкових уявлень – традиційних норм. Суспільні уявлення складаються в систему епохальних переконань, які є для людини часткою життєвих обставин, що панують і правлять членами суспільства. Тому суспільні уявлення визначають долю як індивідів, так і суспільства [9, с. 247]. Зі свого боку, суспільство усупільнює людину, домагається, щоб колективні переконання стали індивідуальними, а право людини на власні судження забороняється або проходить довгу процедуру суспільної адаптації [12, с. 166]. Таким чином, ортегіанство трактує суспільство як звід інтелектуальних, політичних, технічних, ігрових, розважальних звичаїв [13, с. 463] – традицію.

Великі спільноти виникають на основі невеликих кровних угруповань – орд, які живуть у своєму усамотненому, внутрішньому, самодостатньому світі. Їхнє ізольоване життя порушувалося випадковими торговельними контактами із сусідами. Поступово ці контакти збільшувалися, і це руйнувало замкнутий характер спільнот. Наступала доба зовнішнього співжиття, яка призвела до того, що кожна спільнота сформувала два роди співжиття: внутрішній і зовнішній. До внутрішнього життя належали право, звичаї і релігія спільноти, до зовнішньої форми – торговельна та військова експансія. Притому два роди співжиття повинні бути поєднані «соціальною еластичністю». Останній є станом компактного й динамічно-аккумулятивного процесу передачі знань, енергії та інтересів одного роду діяльності іншому, різним суспільним верствам. Проте в якийсь час ці дві форми співжиття повстають одна проти одної. Цей стан конфронтації зумовлює процес створення держави, яка, згідно з теорією Ортеги, може виникнути за умови зрілості суспільства, його складного соціально-економічного устрою, співпраці й злагоди соціальних прошарків, їхньої традиційної сталості. Але первісний процес виникнення держави відбувається автономно від суспільних процесів, в іншій історичній площині – це певне перевищення реальності.

Ландшафт спорту Ортега розробляв у працях «Дон Кіхот у школі» (1919), «Спортивне походження держави» (1924), «Спортивний сенс життєздатності» (1926), «Вступ до книги Йебса "Двадцять років повновання"» (1942) тощо. Іберієць відштовхувався від ніцшеанської доктрини агону (боротьба заради самоперевершення форм життя) аполлонівського порядку та діонісійської доінтелектуальної сили (курсив мій. – *О. Т.*) [2, р. 1064].

Спорт розглядався мадридцем значно ширше, ніж утилітарно-модерне усвідомлення цього явища – культ здорового тіла в добу мас. Ортега переконаний, що спорт має найдавніше коріння; найближче до першого виду діяльності людини – полювання, яке надало мисливцю нових, не звіданих раніше антропологічних якостей. На думку П. Гонсалеса, цією якістю є пильне ставлення до життя, яке включає вимогу – відчувати благоговіння і дивування власним існуванням і світом. Цю вимогу П. Гонсалес визначає як «екзистенціальну настороженість». Вона не дозволяє людському існуванню поринути в конформізм і виховує пильність і настороженість щодо жорстоких умов існування [14, с. 395–396]. Тому мисливець, а за ним воїн-спортсмен, завжди виховує в собі аскетичні якості, перебуває в стані натхненного очікування небезпеки.

Для іберійця спорт є ландшафтом бурхливого творчо-стихійного джерела життя. Це напружено амбівалентний спосіб життя. З одного боку, це життя «на межі», стан ризику й очікування смерті, а з іншого – безтурботно-спонтанний, ігровий і радісний вид діяльності, що надає людині вищу насолоду реалізації життєвих сил, близьку до еротизму. Як покликання спорт виявляє очевидність людського «Я» в трансцендентних проявах біологічної природи й змушує спортсмена відмовитися від утилітарної мети життя, поринути в завзяту діяльність, де немає «життєвих обставин», «зовнішніх зобов'язань», а існує лише власна суб'єктивність. Спорт – це стан доброзичливості та життєрадісності, жартівливе зусилля, що «відмінне від праці, не нав'язане, не переслідує користь, а проявляється вільно, як розкіш, яку нам подобається собі дозволити, яка приємна сама по собі» [15, с. 112]. Життєрадісні й доброзичливі зусилля (певний стан духу) в античному світогляді є, на думку Ортеги, свідомим вихованням якостей олімпійця Юпітера. Однак мадридець звертає увагу, що у своїх пізніх працях Платон «грав» двома словами *paidēia* («культура») та *paidia* («дитячість», «гра», «жартівливість», «життєрадісність»). Це надає йому змогу зробити висновок, що спорт породжує і плекає античну культуру, за якою слідом іде більш точний і розважливий стан духу, стан мислення – філософія і політика.

Спортивна діяльність культивується вибраними, які живуть у суворій дисципліні, конкурентному напруженні, спрямуванні на досягнення найкращої форми. Це стан агону, який, на переконання Ф. Ніцше, пронизаний жорстокістю, а з іншого боку, прагненням до згуртованості всіх суперечливих елементів у *Єдине* (курсив мій. – О. Т.). Елементи агону – жорстокість і прагнення до єдності – є незгубними ознаками життя, основою його подальшого покращення [16, р. 342]. Ними можуть користуватися тільки найкращі, які перевіряють себе ризикованим досвідом, наприклад, в іспанській культурі це ритуальний біг із биками (*Encierro*). На думку І. Ілундайна-Агуррузи, в ортегіанській теорії *Encierro* розкриває стан потужного задоволення ризиком, де формується новий погляд на життя, яке в мить ритуалу стає низинним, а виконавець ритуалу постає над життям, наслідуючи весь його енергійний потенціал [6, р. 55]. Саме такий стан стає головною ознакою воїнів-спортсменів, завдяки якому вони отримують нову точку зору на застаріле, на суспільну звичаєвість і метафізичні засади нових соціальних архетипів, які прагнуть здійснитися в реальності.

Спортивна форма життя інтерпретується іберійцем не стільки фізичною вправністю, скільки майстерністю вести публічні дебати, знаходити загальні принципи єдності й затверджувати суспільне порозуміння. У цьому сенсі Н. Оррінгер зауважує, що мадридець затверджує думку, що спорт своїми дисциплінарними правилами та корпоративними згодами продукує основу афінської політичної системи – публічні дебати щодо насущних питань усієї спільноти, які відбувалися в агоністичному захопленні й формували громадську думку [17, р. 274]. Така традиція інтелектуального агону в ортегіанстві затвердилась із часів Платона й була «наукою аристократів», «наукою спортсменів», вільних людей (*eleútheros*), які не визнавали роботу як вид діяльності [2, р. 1072]. Публічна дискусія є змагальним пошуком нової точки зору на реальні обставини життя, що повинно завершитися переверненням старого уявлення і затвердженням нового мисленого порядку.

Спортивну версію походження держави Ортега базує на герменевтичній реконструкції давньої історії Греції та Риму, на їхніх легендарних сказаннях і обрядах, на сучасних йому історичних і етнографічних розвідках (курсив мій. – О. Т.). Він розпочинає свою теорію з

ознак головного суб'єкта дії – юнацтва, яке сповнене ідеалізованого збудження, безтурботності та товариської вірності щодо групи одноліток. Юнак «вже не живе в собі і для себе; особисті відчуття і бажання в нього відсутні, їх поглинає анонімна особистість групи, здатна мислити і відчувати за неї. Тому отроцтво і юність – пора дружніх відносин. У цьому віці людина зі своєю ще не сформованою індивідуальністю живе серед нерозлучного, не розіллеш водою рою хлопчиків, що несеться туди, куди його гонить вітер по саду існування. Цю неперевершену пристрасть до спілкування я називаю інстинктом одноліток» [4, с. 43].

Ключовою пристрастю групи одноліток, їхнім інстинктом є цікавість до жіночої статі, невиразне уявлення про жіночу приналежність. Еротичне збудження виникає в групі раніш, ніж в окремого юнака. Воно є першою підозрою про запаморочливе зачарування, що приховується у вимогливому, романтичному, рицарському суперництві чоловіка із жіночою непоступливістю.

Юнацькі товариства існували в різні часи. Але свою історичну місію воно виконало в первісні часи людства – у добу відсутності будь-якої суспільно-політичної організації. Річ у тому, що в якийсь час первісна «орда» починає неухильно чисельно збільшуватися, що стало основою формування племені. Зі свого боку, первісні племена поділяються на три соціальні групи: «вони не є в точному розумінні економічними,.. вони становлять групу зрілих чоловіків, молодих людей і старих. Інших відмінностей не існує, і, безперечно, також відсутня сім'я. Відсутня такою мірою, що всі члени юнацької групи називають один одного братами, а всіх членів старшої вікової групи називають батьками. Отже, маємо, що перша громадська організація поділяється не на сімейні осередки, а на те, що було названо “віковими класами”» [4, с. 43].

Особливо іберієць підкреслює дві тези. З першої відомо, що в племінному житті юнацький клас домінував над класом старих. Згідно з другою, юнацька орда була єдиним організованим класом племені. На питання, як сталося, що юнаки організували плем'я, він відповідає такою історичною реконструкцією.

У якийсь період демографічне зростання призвело до більш щільного поселення різних племен, надалі їхня комунікація зростала, юнаки одного племені все частіше зіштовхувалися із жінками чужого племені. Тим часом усередині якогось племені виникає невелике юнацьке об'єднання, члени якого жадали діяти. Неминуче, засвідчує мадридець, серед юнаків «з'являється один темпераментної вдачі – чи то зарозумілий, чи то сміливий, чи то розумник, – який пропонує жажливу зухвалість. Самі не розуміючи чого, всі відчують дивну і загадкову неприязнь до єдинокровних родичок, з якими вони мають стосунки в орді, до своїх жінок – і нездоланий потяг до інших жінок, їм незнайомих, яких не бачили або бачили мигцем. І тоді відбувається грандіозна подія в людській історії, яка мала неймовірні наслідки: вони вирішують викрасти дівчат із чужої орди» [4, с. 44]. Ця ідея породила багатівкове переконання – жіноча доля бути вкраденою [18, с. 93].

Однак справа викрадення дівчат виявилася доволі складною, тою, що потребує створення ще не дійсних у первісному суспільстві соціокультурних феноменів. По-перше, зазначене прагнення потребує, з одного боку, уміння битися, а з іншого – уміння захищати своїх жінок. Отож, на світ народжується війна як підручний засіб любові [4, с. 44]. Війна ж обов'язково потребує вождів і дисципліни. До цього слід додати, що війна породила ще новий тип людини – воїна. Його перцепція життя докорінно відмінна від інших членів племені: він зустрічає життя єдиним ковтком, сповненим страхами й бідами. Природа воїна «визнає їх настільки притаманними життю, що не бачить у них нічого збиткового, віддає їм належне і замість того, щоб намагатися уникнути їх усіма правдами й неправдами, приймає їх. Ця готовність ризикувати не щоб уникнути, а в ім'я безпеки» [19, с. 122].

Слідом за війною і новим типом людини виникають нова форма авторитету, позитивний закон і новий тип соціальності. Хоча, стверджує дослідник, «єдиноначальність і дисципліна приносять із собою єдність духу, спільну турботу про всі ключові проблеми. По суті,.. асоціація юнаків починає схилитися перед потойбічними силами, здійснювати церемонії і ритуали» [4, с. 44].

Навіть більше, необхідність жити разом і здійснювати спільні церемонії зумовила появу першої великої наземної будівлі – «дому холостяків». Він, на думку Ортеги, значно старіший, ніж родинний дім. «Дім холостяків» стає першою зведеною людиною спорудою, у стінах якої готувалися до військових експедицій, співали, випивали й вдавалися до бурхливого спільного розгулу.

У племені «дім холостяків» отримав табуований статус – престарілим чоловікам, жінкам і дітям під страхом смерті заборонялося входити в нього. Його мешканці створювали таємне товариство із залізною внутрішньою дисципліною, де посиленням тренуванням культивуються життєво важливі військові й мисливські навички. Таким чином, завершує свою теоретичну схему іберієць, справжнє політичне угруповання – «це таємниче товариство, навіть якщо воно є місцем для розваг і пиятики, водночас якраз там починають вправлятися в релігійному і спортивному аскетизмі. Адже... Askesis – це розпорядок життя атлета, що складається з тренувань і помірності. З цього випливає, що молодіжне казино, перший дім і перший розважальний «клуб» був також першою казармою і першим святилищем» [4, с. 44].

Завдяки поширенню «домів холостяків», зростанню їхнього впливу, затверджуються жорсткі закони взаємин чоловіків і жінок – перші закони про шлюб (екзогамія). Екзогамія зобов'язує шукати дружину за межами родинної групи.

Ортега переконаний, завдяки сексуальному занепокоєнню, виник новий тип людини – чоловіка-воїна, який прагнув битися за кохання. Тренована група воїнів складала надсуспільну організацію, яка мала всі важелі для домінування над членами племені. При цьому ця організація не мала унітарних функцій і керувалася спонтанною силою життєвості.

Однак інша частина племені страждала від юнацького свавілля. Тому клас престарілих членів племені теж розпочав процес консолідації. Виникає товариство батьків – сенат або герусія. Ці органи державного управління доби Античності визначаються мадридцем винесеними за межі реального життя організаціями. Це спільноти людей, які змогли дожити до шістдесяти років; вони перебувають на обрії смерті, тому є уламками життя. Сенат і герусія існують для збереження старих звичаїв і надають мудрі поради юнакам, які активно й зухвало діють в історії. Навіть більше, первісно, в архаїчну добу, під захистом сенату та герусії виникає перша матріархальна сім'я. Ці сім'ї, помічає філософ, «живуть разом із жінками і дітьми, в яких або немає чоловіків і батьків, або вони невідомі. Жінка шукає захисту у своїх братів і братів своєї матері, перетворюючись у центральну фігуру соціальної групи, що протистоїть «клубові» юнаків; так виникає перша сім'я – матріархальна, яка має реакційне, оборонне походження, протилежне державному» [4, с. 45].

Свою гіпотезу Ортега підкріплює відомими історичними фактами. Наприклад, давньогрецькі поліси та римські міста будувалися на певних архаїчних принципах, інституціях. Вони мали назви «філіація», «фратрія» й «гетерія». «Філіація» означає плем'я, але не товариство родичів по крові, а організоване угруповання воїнів. «Фратрія» означає братство, а «гетерія» – військо. Та ж тенденція помітна в германців, у яких існував термін *Gefolghaft*, що означає «адепт», усякий, хто слухняно йде за вожаком. Поза сумнівом, мадридець підкреслює, що відомі нам античні держави мають свої коріння в давніх інституціях, сформованих унаслідок ворожнечі й компромісу двох форм організації – юнацько-змагальної та батьківсько-матріархальної.

В афінському державному ладу й суспільних звичаях архаїчні інституції, завдяки раціонально вишуканим реформам, майже не збереглися. Але вони доволі чітко представлені в Спарті. Там, зазначає іберієць, під виглядом військової організації ми знаходимо «"фратрію" в повному розквіті. Воїни живуть гуртом, але окремо від своїх сімей. Єдність їхнього культурного й військового співжиття символізують славнозвісні вечери... І не дивно, що саме тут локалізований міф про викрадення Єлени, яка спочатку була божеством, а потім перетворилася на «чужу жінку». Якщо хто захоче порівняти все, що відомо про військове життя лакедемонян, з будь-яким юнацьким товариством, що й донині існує в народів, названих первіснообщинними (наприклад, у масаїв), він буде вражений виявленим збігом» [4, с. 46].

Що ж до Риму, то в його суспільно-політичному житті архаїчних пережитків збереглося значно більше, ніж у давніх греків. Це пояснюється тим, що римська політична структура не тільки будувалася на прадавніх принципах, але й зберігала їх у релігійних інституціях. Так, найдавнішою формою державності вважаються курії (*Cures i Quirites* – «люди спису») – звичайнісінькі товариства благочестивих патріотів, що схиляються перед божествами, котрі оберігають місто. Поряд із куріями існували колегії і содалітуми – товариства священнослужителів та спільноти понтифікатів і авгурів.

Більш ретельно, спираючись на працю Т. Моммзена «Римська історія», Ортега розглядає священні корпорації, що мали назву *Salii*. Як і всі початкові інститути Риму, вони характеризувалися дуальною структурою, створеною двома палатами. Вони були присвячені культу Марса, який одночасно «символізує війну, землеробство і скотарство... У дні Марса салії влаштовували процесії, на яких відтанцювали первісний військовий танок. Звідси і назва – *Salii* – від *salire* – стрибати, танцювати. Старійшина кожної із палат, який танцював попереду решти, наче перед хором, називався *prae-sul*, той, хто танцює попереду, бо корінь *sul* – це той самий *sal* у слові *saltar* – стрибати. Звідси *ex-sul*, вигнаний, засланий; інакше кажучи, – той, хто перестрибує по той бік межі; звідси *in-sul-a* – гора, що стрибнула в море. Вони носили вбрання, яке тоді здавалося смішним, але то було не більш і не менш як прадавнє військове вбрання – одежа, яку до VII ст. до н. Х. носили патриції, – а також щити великих розмірів, що вийшли з ужитку. В Римі ці щити шанували якраз за те, що дані про їх походження були втрачені. Вони зберігались у приміщенні, яке називалось *curia saliorum*. Цицерон розповідає, що варто було хоч один раз спалахнути цій курії, тобто дому салій, як у його приміщенні був виявлений справжній жезл Ромула. Йдеться про зв'язок цього товариства із заснуванням римської держави. Спів – або *carmen saliare* – це гімн Марсу, назва і слова якого відзначались такою прадавністю, що ніхто в Римі вже їх не розумів... Отож, у товариства танцюючих воїнів ми відзначаємо всі ознаки первісного юнацького «клубу». І воно є пов'язаним з основою спільності, тобто держави римлян» (курсив мій. – *О.Т.*) [4, с. 47].

Далі мадридець звертає увагу на ту обставину, що коли римляни скинули своїх царів, вони зажадали повернутися до своїх первісних інституцій і встановили республіканський лад. Тоді над верховними правителями та найвищими представниками держави опинилися два консули. Етимологію цього слова іспанський мислитель бере в Т. Моммзена – «ті, хто танцює разом». Тобто лексема «консул» розкриває давній ритуал: два вожді танцюють у колі войовничої молоді, що співіснують у юнацькому товаристві. А приміщення, у якому вони танцюють, мало назву «курія». Ортега робить висновок, що остання інтерпретація цього слова «сама *curia-coviria*, інакше кажучи, спів-мужність, зібрання молодих чоловіків. Тому стає очевидно, що в забутому понятті корпорації саліїв ми виявляємо пережиток примітивних юнацьких «клубів», засновників державності» [4, с. 48].

Останнім аргументом, яким оперує іспанський філософ, є шлюбний звичай римлян – чоловік на руках заносив дружину у свій дім. Він вважає, що ця церемонія є відгомонам легендарного діяння Ромула зі співтовариством – викрадання сабінянок, яке було пов'язане із заснуванням Риму. Цей міфологічний мотив і звичай свідчить про те, що викрадання жінок чужої орди сформувало ідею моногамної сім'ї і підняло примітивну, кровноспоріднену спільноту на новий рівень суспільно-історичного розвитку – державний.

Висновки. Спортивна теорія походження держави Ортеги є елементом і обґрунтуванням концепцій раціовіталізму й перспективізму, а також певною альтернативою буржуазно-жіночої теорії договору.

Походження держави трактується іберійцем амбівалентно – як результат ірраціонального життєвого запалу, пробудження творчо-еротичної наснаги юнаків, що присвятили себе спортивно-аристократичному типу життєдіяльності та сталих суспільно-економічних процесів, певної історичної зрілості народу, високої соціальної еластичності суспільних прошарків. Процес державного утворення проходив в агоні – стихійно-змагальній атмосфері самовдосконалення всіх учасників боротьби. Агон позначається жорстокістю і прагненням до інституційного єднання, які заклали підвалини нового соціального порядку –

гетерогенної держави, де індивід мав більшу самостійність і свободу, ніж у попередніх гомогенних ордах.

Також утворення держави супроводжував процес формування новітніх, світоглядних уявлень, які відкривали новий рівень раціоналізації суспільного життя і культурно-військової експансії та стали підґрунтям формування соціальної згоди (*concordia*) між «віковими класами», між чоловіками й жінками, між кровноспорідненими родами й різними племінними об'єднаннями. До речі, з метою збереження нової форми соціального порядку та недопущення стану непорозуміння, розриву консолідації соціальних одиниць (*discordia*), усі суспільні верстви мусили зберігати соціальну еластичність і військово-ієрархічну структурованість, яку очолює представницький орган старих поколінь і представник юнацтва – військовий вождь. Новітні уявлення закріплювалися міфологічною традицією, святковими ритуалами та принципом державного насилля. Також утворення держави сформував новий антропологічний тип жінки – такої, що згодна на своє викрадення, підпорядкування володарю; що готова бути єдиновладною господинею в домі (лат. – *res private*) і чоловіка – аскетичного воїна, власника жінки й творця нового публічного простору (лат. – *res public*), нової форми сім'ї (моногамної).

З утворенням нової форми сім'ї, появи інституту приватної власності й держави чоловік досягав новітніх обривів свободи – він отримував свободу від старого кровноспорідненого контролю, відносно соціальну можливість самостійно визначати своє майбутнє.

Перспективи подальшого дослідження проблеми є доволі масштабні та актуальні, оскільки Ортегова спортивна теорія походження держави зачіпає болісні питання сучасності: 1) спроможність еліт до агоністичного вироблення нових уявлень; 2) місце нових поколінь у сучасній модернізації політичної системи; 3) здатність соціальних верств до консолідації і збереження соціальної еластичності; 4) можливість формування нових типів державності тощо.

Список використаної літератури

1. Iñundáin-Agurrúza Jesús. (2014). José Ortega y Gasset: Exuberant Steed, Sport, Ethics and Philosophy, 8:3, pp. 285–314. URL : <http://dx.doi.org/10.1080/17511321.2014.981361> (дата звернення: 11.03.2020).
2. Sanco Conill Jesús. (2019). El sentido deportivo de la vida en la hermenéutica raciovitalista de Ortega y Gasset. Pensamiento, vol. 75, núm. 286, pp. 1061–1078. URL : <https://doi.org/10.14422/pen.v75.i286.y2019.003> (дата звернення: 10.03.2020).
3. Ортега-і-Гасет Х. Безхребетна Іспанія. Вибрані твори. Київ : Основи, 1994. С. 140–195.
4. Ортега-і-Гасет Х. Спортивне походження держави. *Філософська і соціологічна думка*. 1990, № 6. С. 36–48.
5. Ортега-і-Гасет Х. Тема нашої доби. Вибрані твори. Київ : Основи, 1994. С. 315–369.
6. Iñundáin-Agurrúza Jesús. (2016). Sports and disciplined Movement – paths to stimulating strivings. *Recerca, revista de pensament i anàlisi*, num. 18. pp. 49–72. URL : <https://www.researchgate.net/publication/303178658> (дата звернення: 15.03.2020).
7. Ортега-і-Гасет Х. Адам в Раю. Естетика. Філософія культури. Москва : Искусство, 1991. С. 59–82.
8. Ортега-і-Гасет Х. Дегуманізація мистецтва. Вибрані твори. Київ : Основи, 1994. С. 238–272.
9. Ортега-і-Гасет Х. Вокруг Галилея (схема кризисов). Избранные труды. Москва : «Весь Мир», 1997. С. 233–403.
10. Ортега-і-Гасет Х. Роздуми про Дона Кіхота. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012.
11. Ортега-і-Гасет Х. Две главные метафоры. Эстетика. Философия культуры. Москва : Искусство, 1991. С. 203–218.
12. Ортега-і-Гасет Х. Обобществление человека. Камень и небо. Москва : Грант, 2000. С. 164–166.
13. Ортега-і-Гасет Х. История как система. Избранные труды. Москва : «Весь Мир», 1997. С. 437–479.

14. Gonzales Blas Pedro. (2016). Perspicuity and Existential Alertness in José Ortega y Gasset's Meditations on Hunting. *Disputatio. Philosophical Research Bulletin* 5:6: pp. 395–403. URL : <http://hdl.handle.net/10366/132038> (дата звернення: 03.03.2020).
15. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? Москва : Наука, 1991. С. 51–191.
16. Tejada de Elías Francisco. (1966). El concepto del derecho de José Ortega y Gasset. *Anuario de filosofía del derecho*, N 12, pp. 37–52. URL : <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2060561> (дата звернення: 11.03.2020).
17. Orringer Nelson R. (1973). Ortega y Gasset's sportive vision of Plato: *Modern Language Notes*, Vol. 88, No 2, pp. 264–280. URL : <https://www.researchgate.net/publication/257408977> (дата звернення: 12.03.2020).
18. Ортега-и-Гассет Х. Джоконда. *Философские науки*. 1990. № 5. С. 93–99.
19. Ортега-и-Гассет Х. Наброски праздного лета. Камень и небо. Москва : Грант, 2000. С. 101–122.

References

1. Ilundáin-Agurruza Jesús. (2014). José Ortega y Gasset: Exuberant Steed, Sport, Ethics and Philosophy, 8:3, pp. 285–314. URL : <http://dx.doi.org/10.1080/17511321.2014.981361>.
2. Sanco Conill Jesús. (2019). El sentido deportivo de la vida en la hermenéutica raciovitalista de Ortega y Gasset. *Pensamiento*, vol. 75, núm. 286, pp. 1061–1078. URL : <https://doi.org/10.14422/pen.v75.i286.y2019.003>.
3. Orteha-i-Haset, Kh. (1994). *Bezhrebetna Ispaniia. Vybranni tvory* [Invertebrate Spain. Selected works]. Kyiv : Osnovy. S. 140–195 [in Ukrainian].
4. Orteha-i-Haset, Kh. (1990). Sportyvne pokhodzhennia derzhavy. *Filosofska i sotsiologichna dumka* [Sports origin of the state. Philosophical and sociological thought]. № 6. S. 36–48 [in Ukrainian].
5. Orteha-i-Haset, Kh. (1994). Tema nashoi doby. *Vybranni tvory* [The theme of our day. Selected works]. Kyiv : Osnovy. S. 315–369 [in Ukrainian].
6. Ilundáin-Agurruza Jesús. (2016). Sports and disciplined Movement – paths to stimulating strivings. *Recerca, revista de pensament i anàlisi*, num. 18. pp. 49–72. URL : <https://www.researchgate.net/publication/303178658>.
7. Ortega-i-Gasset H. (1991). Adam v Rayu. *Estetika. Filosofiya kul'tury* [Adam in Paradise. Aesthetics. Philosophy of culture]. Moskva : Iskusstvo. S. 59–82 [in Russian].
8. Orteha-i-Haset, Kh. (1994). Dehumanizatsiia mystetstva. *Vybranni tvory* [Dehumanization of art. Selected works]. Kyiv : Osnovy. S. 238–272 [in Ukrainian].
9. Ortega-i-Gasset, H. (1997). Vokrug Galileya (skhema krizisov). *Izbrannye trudy* [Around Galileo (crisis pattern). Selected Works]. Moskva : «Ves' Mir». S. 233–403 [in Russian].
10. Orteha-i-Haset, Kh. (2012). *Rozdumy pro Dona Kikhota* [Reflections on Don Quixote]. Kyiv : DUKh I LITERA [in Ukrainian].
11. Ortega-i-Gasset H. (1991). Dve glavnye metafory. *Estetika. Filosofiya kul'tury* [Two main metaphors. Aesthetics. Philosophy of culture]. Moskva : Iskusstvo. S. 203–218 [in Russian].
12. Ortega-i-Gasset, H. (2000). Obobshchestvlenie cheloveka. *Kamen' i nebo* [The socialization of man. Stone and sky]. Moskva : Grant. S. 164–166 [in Russian].
13. Ortega-i-Gasset, H. *Istoriya kak sistema. Izbrannye trudy* [History as a system. Selected Works]. Moskva : «Ves' Mir», 1997. S. 437–479 [in Russian].
14. Gonzales Blas Pedro. (2016). Perspicuity and Existential Alertness in José Ortega y Gasset's Meditations on Hunting. *Disputatio. Philosophical Research Bulletin* 5:6: pp. 395–403. URL : <http://hdl.handle.net/10366/132038>.
15. Ortega-i-Gasset, H. (1991). CHto takoe filosofiya? [What is a philosophy?]. Moskva : Nauka. S. 51–191 [in Russian].
16. Tejada de Elías Francisco. (1966). El concepto del derecho de José Ortega y Gasset. *Anuario de filosofía del derecho*, N 12, pp. 37–52. URL : <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2060561>.
17. Orringer Nelson R. (1973). Ortega y Gasset's sportive vision of Plato: *Modern Language Notes*, Vol. 88, No 2, pp. 264–280. URL : <https://www.researchgate.net/publication/257408977>.
18. Ortega-i-Gasset, H. (1990). Dzhokonda. *Filosofskie nauki* [Gioconda. Philosophical Sciences]. № 5. S. 93–99 [in Russian].

19. Ortega-i-Gasset, H. (2000). Nabroski prazdnogo leta. Kamen' i nebo [Outline of idle summer. Stone and sky]. Moskva : Grant. S. 101–122 [in Russian].

Turenko Oleh,
Doctor in Philosophy
(Donetsk Law Institute of the MIA of Ukraine. Krivvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4731>

SPORTS THEORY OF ORIGIN OF THE STANCE H. ORTEGI-Y-GASSETA

The theory of sport of H. Ortegi-y-Gasset, its ont-epistemological and socio-historical principles is interpreted. The sports theory of the origins of the state of Ortega is an element and justification of the concepts of rationalism and perspective. The origin of the state is interpreted by the Iberian ambivalently – as a result of irrational passion, the awakening of the creative and erotic enthusiasm of young men who have devoted themselves to the sporty-aristocratic type of life and sustainable socio-economic processes, a certain historical maturity of the people, and the maturity of the people. The process of state formation took place in an agony – a spontaneously competitive atmosphere of self-improvement of all participants in the struggle. Agon is characterized by cruelty and the desire for institutional unity, which laid the foundation for a new social order – a heterogeneous state, where the individual had greater autonomy and freedom than in the past homogeneous hordes. The formation of the state also accompanied the formation of new, worldviews, which opened a new level of rationalization of social life and cultural and military expansion and became the basis for the formation of social harmony (concordia) between the "age classes", between men and women, between blood relatives and related tribes. connections. Moreover, in order to preserve the new form of social order and prevent a state of misunderstanding, break the consolidation of social units (discordia), all social strata had to maintain the social elasticity and military-hierarchical structure, which is headed by a representative body of the old generations and representative. The newest ideas were fixed by the mythological tradition, festive rituals and the principle of state violence. Also, the formation of the state formed a new anthropological type – women agreeing to their abduction, submit to the ruler and willingness to be the sole owner of the house – a private, and a man – an ascetic warrior, the owner of a woman and the creator of a new form of family (monogamous), with her cell – home. With the formation of a new form of family, the emergence of the institute of private property and the state, man reached the newest horizons of freedom – he was given freedom from the old blood-related control, a relative social opportunity to independently determine their future, and therefore the future of their people.

Key words: H. Ortegi-y-Gasset; rationalism; life; perspective; sport; agon; elites; generation; tradition; origin of the state.

Надійшла до редколегії 10.04.2020

РОЗДІЛ II

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК: 351.824.11

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-62-71>

Дерев'янюк Богдан Володимирович,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7408-8285>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО «ЗЕЛЕНІ» ТАРИФИ НА ЕЛЕКТРИЧНУ ЕНЕРГІЮ

У статті на основі застосування сучасних методів наукового пізнання проаналізовано думки окремих українських дослідників правового забезпечення функціонування енергетичного ринку України, зокрема його прогресивної частини – сектора «зеленої» енергетики; досліджено окремі норми законів України «Про енергозбереження», «Про альтернативні джерела енергії», Постанови Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 725 «Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств». Виявлено закономірності розвитку законодавства, яким визначаються «зелені» тарифи на електричну енергію. Зроблено висновок про хаотичність розвитку законодавства про «зелену» енергетику. Загалом підтримано державну політику, спрямовану на поступове зниження «зелених» тарифів, що зараз є найвищими серед держав Європи. Схвалено й політику диференціації «зелених» тарифів залежно від джерела енергії, що генерується. Запропоновано напрям коригування законодавства в бік його розширення за рахунок встановлення тарифів на енергію, отриману від мінігідроелектростанцій, від станцій, що акумулюють енергію припливів та відливів, теплову енергію землі тощо. Визначено напрями тактичного й стратегічного коригування «зелених» тарифів. Перше (тактичне коригування) має спрямовуватися на диференціацію «зелених» тарифів на користь енергоустановок нових для України типів та поступового зниження тарифів для систем, що генерують енергію сонця та вітру. Друге (стратегічне коригування) має спрямовуватися на поступове зниження всіх «зелених» тарифів, що повинні зупинитися на економічно обґрунтованому рівні, нижчому від тарифів на електроенергію для населення.

Ключові слова: енергозбереження; електрична енергія; альтернативні джерела енергії; «зелений» тариф; домогосподарство; енергія вітру; енергія сонячного випромінювання; енергоустановки.

Постановка проблеми. Ситуація із захистом навколишнього природного середовища від негативного впливу антропогенних факторів, потреба в диверсифікації джерел енергії багато десятиліть тому поставили перед країнами завдання щодо поступового (еволюційного) або ж швидкого (революційного) переведення економіки на генерування і споживання енергії, отриманої із джерел, альтернативних класичним. Україна як держава, що не має в достатній кількості розвіданих джерел видобутку нафти, природного газу, держава, у якій собівартість видобутку вугілля майже завжди становить від'ємні величини, повинна була чи не найпершою у світі розпочати реалізацію політики розвитку альтернативної енергетики. На жаль, цього не сталося. Україна значно відстає у виконанні такого завдання від Японії, Південної Кореї, держав Західної Європи, Австралії, Нової Зеландії, США, КНР та деяких інших держав світу. При цьому відстає не лише в частині відсутності відповідних норм у законодавстві, але й у кількості та якості теоретичних напрацювань фахівців із технічних, юридичних, економічних наук, у практичній реалізації навіть наявної української і міжнародної теоретичної бази. Прийняття 20 лютого 2003 року Закону України «Про альтернативні джерела енергії» [1] не стало каталізатором масового будівництва відповідних електростанцій або появи великої кількості енергоустановок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені – фахівці з різних галузей права – періодично порушують проблеми необхідності стимулювання енергозбереження, переведення економіки на використання альтернативної класичної енергії (часто навіть у нормативно-правових актах її називають «зеленою» через відсутність негативного впливу на навколишнє природне середовище), зниження питомої ваги енергії атомних і теплових електростанцій тощо. У межах науки господарського права вченими систематично пропонується застосовувати різноманітні засоби регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання з метою стимулювання економії електричної та іншої енергії, удосконалення елементів правового статусу органів господарського керівництва та суб'єктів господарювання у сфері енергетики та енергопостачання. Серед сучасних дослідників можна назвати таких вчених, як О. Ю. Битяк [2; 3], С. М. Грудницька [4; 5; 6; 7; 8], Г. Д. Джумагельдієва [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15], Л. Д. Руденко [16; 5; 6; 7], І. С. Сагайдак [17; 18] та інших. У попередніх роботах ми також наголошували на перевагах генерування і використання енергії з альтернативних класичним джерел [19] та робили пропозиції щодо можливих змін в українському законодавстві в напрямку стимулювання генерування (отримання) енергії з альтернативних джерел [20; 21]. Нами було взято участь у роботах, що виконувалися фахівцями з технічних наук, метою яких було знизити витрати електричної енергії, що витрачається на здійснення обліку спожитої електричної енергії, а також підвищити коефіцієнт корисної дії електричних приладів. Наша частина дослідження стосувалася пропозицій щодо комерціалізації винаходів фахівців із технічних наук через стимулювання виготовлення та реалізації нового обладнання за допомогою засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання [22; 23]. А до цього, ще у 2009 році, ми запропонували структуру програми використання енергії з альтернативних джерел, зокрема визначили її мету, рівень, відповідальних та виконавців, строк та етапи виконання, джерела фінансування [24, с. 70–72]; особливу увагу було приділено визначенню перспектив застосування різноманітних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, названих у пункті 2 статті 12 Господарського кодексу України, які будуть реалізовувати етапи програми [24, с. 72–74]. Проте не завжди розвиток нормативного забезпечення процесів переведення української економіки на екологічно безпечні джерела енергії збігається із пропозиціями вчених. Можливо, тому дослідження цих процесів та пошук ефективних механізмів ще довго не втрачатимуть актуальності.

Формування цілей (постановка завдання). У зв'язку з наведеним, цілями статті є: 1) оцінення дій держави у сфері розвитку «зеленої» енергетики; 2) виявлення тенденцій розвитку законодавства України про «зелені» тарифи на електричну енергію; 3) надання пропозицій щодо їхнього коригування.

Виклад основного матеріалу. Ще 1 липня 1994 року в Україні було прийнято Закон «Про енергозбереження» (далі – Закон), покликаний урегулювати відносини за участі

держави, суб'єктів господарювання та громадян у сфері енергозбереження, зокрема щодо видобування, переробки, транспортування, зберігання, вироблення та використання паливно-енергетичних ресурсів, забезпечення заінтересованості підприємств, організацій та громадян в енергозбереженні, упровадженні енергозберігаючих технологій, розробці й виробництві менш енергоємних машин та технологічного обладнання, закріплення відповідальності учасників відносин у сфері енергозбереження [25]. Цей Закон містить важливі та потрібні економіці й соціальній сфері норми, проте прямо не вказує на потребу в переведенні економіки та соціальної сфери на виробництво та споживання «зеленої» енергії.

У 2000-х рр. економічно розвинені держави світу почали ухвалення нормативних актів, покликаних стимулювати генерацію (отримання) енергії з альтернативних класичним джерел. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» було прийнято 20 лютого 2003 року [1], проте Україна тоді ж активно стимулювала вирощування на значних площах родючих земель ріпаку та іноземне інвестування в будівництво в Україні заводів із виготовлення біопалива. Тоді ж нами пропонувалася структура загальнодержавної програми вироблення та використання енергії з альтернативних джерел, на що вказувалося вище [24, с. 70–74]. Через застосування різноманітних засобів регулюючого впливу держави на суб'єктів господарювання у сфері енергетики як названих у статті 12 Господарського кодексу України [26], так і в будь-яких інших не заборонених законом або прямо передбачених актах спеціального законодавства про енергетику, держава може стимулювати розвиток активності підприємств та домогосподарств, що генерують «зелену» енергію. Здебільшого так і робиться. Проте єдиний комплексний державний підхід у цій царині відсутній. Сьогодні ані пропонується нами, ані жодна інша програма, покликана сприяти розвитку альтернативної енергетики, в Україні ефективно не реалізовується. Ставлення держави до «зеленої» енергетики було й залишається достатньо перемінним та варіативним, а законодавство формувалося і продовжує формуватися під впливом інтересів тих або інших бізнес-груп. Складається враження, що законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти приймаються хаотично.

Україна сформувала законодавство про «зелену» енергетику та встановила «зелені» тарифи на електричну енергію, отриману з альтернативних джерел, після появи такого законодавства й тарифів у значній кількості держав світу. Певний вплив на українське законодавство чинять акти ЄС, набуття членства в якому є перспективним завданням для України. Поміж них можна назвати Директиву Європейського парламенту та Ради ЄС 2009/82/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел від 23 квітня 2009 року [27].

У західноєвропейських державах більш ніж 20 років активно розвивається «зелена» енергетика, а Україна помітно відстає. Стимулювати громадян України, суб'єктів господарювання-резидентів та особливо залучити іноземні інвестиції, потрібні для побудови станцій з отримання «зеленої» енергії, можна лише за рахунок надання значних пільг як засобу регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. Роль таких пільг із початку становлення законодавства про альтернативну енергетику й до сьогодні виконують високі «зелені» тарифи, що й нині є найвищими серед усіх європейських держав. Таким чином, склалася ситуація, за якої питома вага «зеленої» енергетики в Україні є відносно невеликою, а «зелені» тарифи є найвищими в Європі.

Завдяки високим «зеленим» тарифам, держава отримала хоча б невелику кількість «зелених» промислових електростанцій та мініелектростанцій (енергоустановок) на базі окремих домогосподарств. Однак навіть за невеликої питомої ваги в межах держави електроенергії, що ними виробляється (приблизно 2 % від усієї енергії), Україна вже зараз не може викуповувати у власників електростанцій (енергоустановок) електроенергію за наявними «зеленими» тарифами. Через це 2019 рік запам'ятався спробами держави тими чи іншими способами (зокрема й нехтуванням правила дії зворотної сили закону) зменшити або скасувати виплати власникам «зелених» мініелектростанцій (енергоустановок).

Визначити тенденції розвитку законодавства про «зелену» енергетику України можна через навіть поверхневий аналіз останнього нормативного акта. 25 березня 2020 року було

прийнято Постанову Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – НКРЕКП) № 725 «Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств». Цією Постановою було змінено чинні до цього «зелені» тарифи на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств.

Критеріями диференціації тарифів визначено:

- дату введення в експлуатацію генеруючих установок;
- установлену потужність генеруючих установок;
- джерело енергії.

За датою введення в експлуатацію генеруючих установок розмір «зеленого» тарифу знижується (так, «зелений» тариф на електричну енергію, вироблену з енергії сонячного випромінювання генеруючими установками приватних домогосподарств, установлена потужність яких не перевищує 30 кВт та які введені в експлуатацію з 01 квітня 2013 року до 31 грудня 2014 року, становить 989,62 коп./кВт·год (без ПДВ), а з 01 січня 2017 року до 31 грудня 2019 року – 499,27 коп./кВт·год (без ПДВ) [28].

Критерій установленної потужності генеруючих установок («до 30 кВт·год» та «до 50 кВт·год») на тариф не впливає. Він передбачений у зв'язку з тим, що з 2019 року максимальний розмір генерування електричної енергії мініелектростанціями приватного домогосподарства було збільшено із 30 до 50 кВт·год.

Критерій джерела енергії визначає 3 таких джерела:

- енергію сонячного випромінювання;
- енергію вітру;
- комбіновану енергію вітру та сонячного випромінювання.

За цим критерієм «зелені» тарифи на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств, установлена потужність яких не перевищує 50 кВт та які введені в експлуатацію з 01 січня 2019 року до 31 грудня 2019 року, становлять у разі вироблення електричної енергії:

- з енергії сонячного випромінювання – 499,27 коп./кВт·год (без ПДВ);
- з енергії вітру – 320,96 коп./кВт·год (без ПДВ);
- з енергії вітру та сонця на комбінованих вітро-сонячних генеруючих системах – 451,72 коп./кВт·год (без ПДВ) [28].

Як видно з аналізу тарифу за цим критерієм, для держави більш безпечною та «чистішою» («зеленішою») виглядає енергія сонця, ніж вітру чи з комбінованих джерел. Складно сказати напевно, чи відповідає це дійсності, адже офіційні висновки експертів із цього питання широкому загалу невідомі. Але якщо вірити даним із держави, що зацікавлена у видобутку та спалюванні вуглеводнів, аніж у розвитку «зеленої» енергетики, то вітроенергетика все ж таки може завдати певну шкоду навколишньому природному середовищу. Можна навести осміяну в мережі Інтернет фразу незмінного президента Російської Федерації від 10 липня 2019 року про те, що вітряки так трясуться, що аж хробаки вилізають із землі [29]. Також у разі надпотужного вітру (урагану) вітроустановки можуть упасти й завдати шкоди майну та/або життю чи здоров'ю людей або тварин. Тому слід підтримати встановлення нижчих «зелених» тарифів для енергії з вітроустановок, ніж для енергії, згенерованої сонячними панелями.

Виглядає неповним установлення «зелених» тарифів для електричної енергії, згенерованої лише із двох джерел енергії трьома типами генеруючих систем. Видається, що законодавство має розширитися завдяки встановленню «зелених» тарифів на вироблення електричної енергії мінігідроелектростанціями, зокрема на гірських річках і струмках, станціями чи установками генерування енергії морських припливів, внутрішньої енергії землі тощо.

Отже, розмір «зеленого» тарифу із плином часу поступово знижується. Із цією тенденцією в законодавстві України про «зелені» тарифи на електричну енергію слід погодитися. Генеруючі установки мають установлюватися приватними домогосподарствами передусім із метою забезпечення електричною енергією власних потреб. Мета отримання

додаткового доходу для домогосподарства повинна бути другорядною і мати факультативний характер. Завдяки використанню дешевої електричної енергії, домогосподарства можуть виготовити більш дешеву продукцію рослинництва, тваринництва, індивідуального ремісництва тощо для власного споживання та/або реалізації за правилами промислу. У разі здійснення домогосподарством будь-якого не забороненого законодавством та офіційно зареєстрованого (легітимованого в правовому полі України) виду підприємницької діяльності таке домогосподарство отримує вагомі конкурентні переваги та може претендувати на лідерські позиції на місцевому ринку певного продукту.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. На основі викладеного можна зробити висновок, що держава в особі органу законодавчої влади (Верховної Ради України), органів виконавчої влади (КМУ, НКРЕКП) загалом хаотично й безсистемно регулює діяльність у сфері «зеленої» енергетики, допускаючи порушення прав окремих груп виробників енергії. Однак в основному вектор розвитку законодавства є вірним. Найвищі «зелені» тарифи для найперших виробників позитивно вплинули на появу сектору «зеленої» енергетики. Із плином часу та завдяки розширенню цього сектору держава цілком виправдано поступово зменшує «зелені» тарифи, які не повинні бути вищими за середньоєвропейські. Тенденція на поступове зниження «зелених» тарифів повинна бути збережена за умови обов'язкового дотримання правил дії зворотної сили закону. Справедливою є і диференціація «зелених» тарифів за джерелом походження енергії з перевагою енергії сонячного випромінювання над енергією вітру. Проте за цим критерієм законодавство має бути розширене в бік установавання тарифів на енергію, отриману від мінігідроелектростанцій, від станцій, що акумулюють енергію припливів та відливів, теплову енергію землі тощо. Тактичне коригування «зелених» тарифів має відбуватися в напрямку встановлення максимально високих тарифів для генеруючих систем нових для України типів (що використовують енергію води, землі тощо) та поступового зниження тарифів для генеруючих систем (енергоустановок), що генерують енергію сонячного випромінювання та вітру. Стратегічне коригування «зелених» тарифів повинне мати на меті поступове зниження всіх «зелених» тарифів, які необхідно встановити на рівні, нижчому від тарифів на електроенергію для населення. Найближчі наукові розвідки мають спрямовуватися на визначення оптимальних тарифів для генеруючих систем різних типів, що використовуються суб'єктами господарювання і домогосподарствами, та їхнє нормативне закріплення.

Список використаних джерел

1. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20 лютого 2003 року № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.
2. Битяк О. Ю. Господарсько-правове забезпечення функціонування електроенергетичного ринку України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. НДІ приват. права та підприємництва Акад. правових наук України. Київ, 2010. 20 с.
3. Битяк О. Ю. Господарсько-правове забезпечення функціонування електроенергетичного комплексу України : монографія. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : ФІНН, 2011. 165 с.
4. Грудницька С. М. Щодо історико-правових засад становлення енергетичного ринку України у контексті діяльності НАК «Нафтогаз України». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2017. Вип. 43. Т. 1. С. 150–153.
5. Грудницька С. М., Руденко Л. Д. Щодо питання правового статусу державного підприємства «Енергоринок». *Міжгалузеві зв'язки цивільного, господарського та трудового права : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (в авторській редакції) (м. Кривий Ріг, 28 вересня 2017 року) : у 2-х част. Частина перша. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2017. С. 205–208.
6. Грудницька С. М., Руденко Л. Д. Щодо правового регулювання діяльності операторів підземних газосховищ. *Форум права : електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 4. С. 52–58. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_10.pdf (дата звернення: 05.05.2020).

7. Грудницька С. М., Руденко Л. Д. Правовий статус ДП «Вугілля України» у контексті гармонізації законодавства України з правом ЄС в рамках угоди про асоціацію. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 13 (26). С. 33–36.
8. Грудницька С. М., Нестиренко Л. А. Правові основи кластерної самоорганізації і саморегулювання енергопростору. *Форум права : електрон. наук. фахове вид.* 2018. № 53 (5). С. 13–27.
9. Джумагельдієва Г. Д. Правовое обеспечение энергосбережения : монография. НАН Украины; Ин-т экономика-правовых исследований. Донецк : Юго-Восток, 2011. 376 с.
10. Джумагельдієва Г. Д. Стимулювання розвитку альтернативної енергетики в Україні: економіко-правовий аспект. *Вісник НАН України*. 2012. № 10. С. 26–30.
11. Джумагельдієва Г. Д. Наближення господарсько-правового та еколого-правового регулювання у світлі третього енергопакету ЄС. *Економіко-правові дослідження в XXI столітті: напрямлення удосконалення правового забезпечення економічної безпеки держави* : матер. Чотирнадцятої між. науч.-практ. інтернет-конф. (г. Київ, 1–10 грудня 2014 року); науч. ред. чл.-корр. НАПрН України В. А. Устименко; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Чернігов : Десна Поліграф, 2015. С. 18–27.
12. Джумагельдієва Г. Д. Правове регулювання господарського використання природних ресурсів : монографія. Київ, 2015. 170 с.
13. Джумагельдієва Г. Д., Кулик М. О. Законодавство про спеціальні дозволи на користування нафтогазовими родовищами в контексті євроінтеграції України. *Економіка та право*. 2016. № 1 (43). С. 94–99.
14. Джумагельдієва Г. Д. Правова сутність та структура енергопростору агломерації. Теорія і практика управління розвитком агломерацій : монографія. За ред. С. В. Богачова, М. В. Мельникової, В. А. Устименко. Харків, 2017. 295 с.
15. Джумагельдієва Г. Д., Єремєєва Н. В. Економіко-правова сутність і структура енергопростору. *Економіка та право*. 2017. № 3 (48). С. 27–37.
16. Руденко Л. Д. Управління діяльністю підприємств магістрального трубопровідного транспорту. *Форум права*. 2011. № 2. С. 796–802. URL : <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2011-2/11rjmgam.pdf> (дата звернення: 28.04.2020).
17. Сагайдак І. С., Мосюк Т. В. Зелений тариф як механізм стимулювання ресурсозбереження. *Збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Економіка природокористування: стан, проблеми, перспективи»* (ЕПК – 2016), м. Ірпінь, 29 березня 2016 р. Ірпінь : УДФСУ, 2016. С. 160–166.
18. Сагайдак І. С., Чорна Т. М., Авраменко Н. Л. «Зелений тариф» як механізм стимулювання відновлюваної енергетики в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. № 10.
19. Деревянко Б. В. Застосування засобів регулюючого впливу держави на суб'єкти господарювання, що використовують альтернативні джерела енергії. *Актуальні проблеми цивільного права та цивільного процесу* : зб. доповідей та тез повідомлень учасників всеукр. наук.-практ. конф. Ред. кол. : С. Г. Кузьменко, О. І. Антонюк. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2007. С. 164–165. URL : <http://repo.dli.donetsk.ua/handle/123456789/649> (дата звернення: 12.05.2020).
20. Деревянко Б. В. Щодо зміни законодавства у напрямі сприяння виробництву енергії з альтернативних джерел. *Економіко-правові дослідження в XXI столітті: напрямлення удосконалення правового забезпечення економічної безпеки держави* : матер. Чотирнадцятої між. науч.-практ. інтернет-конф. (г. Київ, 1–10 грудня 2014 року); науч. ред. чл.-корр. НАПрН України В. А. Устименко; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Чернігов : Десна Поліграф, 2015. С. 14–18. URL : <http://repo.dli.donetsk.ua/handle/123456789/719> (дата звернення: 30.04.2020).
21. Деревянко Б. В. Питання законодавчого забезпечення енерго- та ресурсозбереження в Україні. *Актуальні питання вітчизняної юридичної науки* : матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Суми, 16–17 квітня 2015 р. Суми : ШНАУ, 2015. С. 19–22. URL : <http://repo.dli.donetsk.ua/handle/123456789/720> (дата звернення: 28.04.2020).
22. Diahovchenko I., Volokhin V., Derevyanko V. Prospects of Nanomaterials Use in Current and Voltage Hall Sensors to Improve the Measurements Accuracy and Reduse the External Impacts. *Proceedings of the 2017 IEEE 7-th International Conference on Nanomaterials: Applications and*

Properties (NAP 2017) (Zatoka, Ukraine. September, 2017). Part 3. Sumy : Sumy State University. P. 266–270. URL : <http://ieeexplore.ieee.org/document/8190239/metrics> (дата звернення: 12.05.2020).

23. Volokhin, V.; Diahovchenko, I.; Derevyanko, B. Electric Energy Accounting and Power Quality in Electric Networks with Photovoltaic Power Stations. *2017 IEEE International Young Scientists Forum on Applied Physics and Engineering (YSF 2017)* (Lviv, Ukraine. October, 17–20, 2017). Lviv. P. 36–39. URL : <http://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8126588/> (дата звернення: 11.05.2020).

24. Дерев'янюк Б. В. Щодо структури програми використання енергії з альтернативних джерел. *Город, регион, государство: экономико-правовые проблемы* : сб. науч. тр. НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк : Изд-во «Вебер» (Донецкое отделение). 2009. С. 68–74. URL : <http://repo.dli.donetsk.ua/handle/123456789/497> (дата звернення: 27.04.2020).

25. Про енергозбереження : Закон України від 1 липня 1994 року № 74/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 30. Ст. 283.

26. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.

27. Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC (Text with EEA relevance). ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2009/28/oj> (дата звернення: 29.04.2020).

28. Постанова НКРЕКП від 25 березня 2020 року № 725 «Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0725874-20> (дата звернення: 03.05.2020).

29. Кузнец Д. Путин сказал, что ветряные электростанции изгоняют червей из земли и убивают птиц. Это правда? *Meduza*. 11 июля 2019. URL : <https://meduza.io/feature/2019/07/11/putin-skazal-chto-vetryanye-elektrostantsii-izgonyayut-chervey-iz-zemli-i-ubivayut-ptits-eto-pravda> (дата звернення: 11.05.2020).

References

1. Pro al'ternatyvni dzherela enerhiyi : Zakon Ukrainy vid 20 lyutoho 2003 roku № 555-IV. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [On Alternative Energy Sources : Law of Ukraine of February 20, 2003. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2003. № 24. St. 155.

2. Bytyak, O. YU. (2010). Hospodars'ko-pravove zabezpechennya funktsionuvannya elektroenerhetychnoho rynku Ukrainy : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.04. NDI pryvat. prava ta pidpryyemnytstva Akad. pravovykh nauk Ukrainy [Economic and legal support of functioning of the electric power market of Ukraine : author's ref. dis. ... cand. jurid. Science : 12.00.04]. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].

3. Bytyak, O. YU. (2011). Hospodars'ko-pravove zabezpechennya funktsionuvannya elektroenerhetychnoho kompleksu Ukrainy : monohrafiya. Nats. un-t «Yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho» [Economic and legal support of the functioning of the electric power complex of Ukraine : monograph]. Kharkiv : FINN. 165 s. [in Ukrainian].

4. Hrudnyts'ka, S. M. (2017). Shchodo istoryko-pravovykh zasad stanovlennya enerhetychnoho rynku Ukrainy u konteksti diyal'nosti NAK «Naftohaz Ukrainy». *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya Pravo* [Regarding the historical and legal foundations of the formation of the energy market of Ukraine in the context of the activities of NJSC "Naftogaz of Ukraine". Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series]. Vyp. 43. T. 1. S. 150–153 [in Ukrainian].

5. Hrudnyts'ka, S. M.; Rudenko L. D. (2017). Shchodo pytannya pravovoho statusu derzhavnogo pidpryyemstva «Enerhorynok». Mizhhaluzevi zv'yazky tsyvyl'noho, hospodars'koho ta trudovoho prava : materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (v avtors'kii redaktsiyi) (m. Kryvyi Rih, 28 veresnya 2017 roku) : u 2-kh chast. Chastyna persha [Regarding the issue of the legal status of the state enterprise Energorynok. Intersectoral relations of civil, commercial and labor law : materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference]. Kryvyi Rih : DYUI MVS Ukrainy. S. 205–208 [in Ukrainian].

6. Hrudnyts'ka, S. M.; Rudenko, L. D. (2017). Shchodo pravovoho rehulyuvannya diyal'nosti operatoriv pidzemnykh hazoskhovyshch. *Forum prava: elektron. nauk. fakhove vyd.* [Regarding the legal regulation of the activities of underground gas storage operators. Law Forum : Electron. Science. specialties type]. № 4. S. 52–58. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_10.pdf [in Ukrainian].
7. Hrudnyts'ka, S. M.; Rudenko, L. D. (2018). Pravovyy status DP «Vuhillya Ukrayiny» u konteksti harmonizatsiyi zakonodavstva Ukrayiny z pravom YES v ramkakh uhody pro asotsiatsiyu. *Pravovi horyzonty* [Legal status of Coal of Ukraine in the context of harmonization of Ukrainian legislation with EU law within the framework of the Association Agreement. Legal horizons]. Vyp. 13 (26). S. 33–36 [in Ukrainian].
8. Hrudnyts'ka, S. M.; Nestyrenko, L. A. (2018). Pravovi osnovy klasternoyi samoorhanizatsiyi i samorehulyuvannya enerhoprostoru. *Forum prava : elektron. nauk. fakhove vyd.* [Legal bases of cluster self-organization and self-regulation of energy space. Law Forum : Electron. Science. specialties type]. № 53 (5). S. 13–27 [in Ukrainian].
9. Dzhumagel'diyeva, G. D. (2011). Pravovoye obespecheniye energosberezheniya : monografiya. NAN Ukrainy; In-t ekonomiko-pravovykh issledovaniy [Legal support of energy saving : monograph. NAS of Ukraine; Inst. Of Economic and Legal Research]. Donetsk : Yugo-Vostok. 376 s. [in Russian].
10. Dzhumahel'diyeva, H. D. (2012). Stymulyuvannya rozvytku al'ternatyvnoyi enerhetyky v Ukrayini: ekonomiko-pravovyy aspekt. *Visnyk NAN Ukrayiny* [Stimulating the development of alternative energy in Ukraine: economic and legal aspect. Bulletin of the NAS of Ukraine]. № 10. S. 26–30 [in Ukrainian].
11. Dzhumahel'diyeva, H. D. (2015). Nablyzhennya hospodars'ko-pravovoho ta ekoloho-pravovoho rehulyuvannya u svitli tret'oho enerhopaketu YES. Ékonomyyko-pravovyye yssledovannya v KHKHI veke: napravlenyya usovershenstvovannya pravovoho obespechenyya ékonomycheskoj bezopasnosti hosudarstva : mater. Chetyrnadsyatoy mezhd. nauch.-prakt. ynternet-konf. (h. Kyev, 1–10 dekabrya 2014 hoda); nauch. red. chl.-korr. NAPrN Ukrayiny V. A. Ustymenko; NAN Ukrayiny, Yn-t ékonomyyko-pravovykh yssledovaniy [Approximation of economic and environmental regulation in the light of the third energy package of the EU. Economic and legal research in the XXI century: directions for improving the legal support of economic security of the state : mater. Fourteenth int. scientific-practical internet conf.]. Chernykhov : Desna Polyhraf. S. 18–27 [in Ukrainian].
12. Dzhumahel'diyeva, H. D. (2015). Pravove rehulyuvannya hospodars'koho vykorystannya pryrodnykh resursiv : monohrafiya [Legal regulation of economic use of natural resources: monograph]. Kyiv. 170 s. [in Ukrainian].
13. Dzhumahel'diyeva, H. D.; Kulyk, M. O. (2016). Zakonodavstvo pro spetsial'ni dozvoly na korystuvannya naftohazovymy rodovyshchamy v konteksti yevrointehratsiyi Ukrayiny. *Ekonomika ta pravo* [Legislation on special permits for the use of oil and gas fields in the context of Ukraine's European integration. Economics and law]. № 1 (43). S. 94–99 [in Ukrainian].
14. Dzhumahel'diyeva, H. D. (2017). Pravova sutnist' ta struktura enerhoprostoru ahlomeratsiyi. *Teoriya i praktyka upravlinnya rozvytkom ahlomeratsiy* : monohrafiya. Za red. S. V. Bohachova, M. V. Mel'nykovoyi, V. A. Ustymenko [Legal essence and structure of agglomeration energy space. Theory and practice of agglomeration development management: a monograph. For order. S. V. Bogachova, M. V. Melnikova, V. A. Ustimenko]. Kharkiv. 295 s. [in Ukrainian].
15. Dzhumahel'diyeva, H. D.; Yeremyeyeva, N. V. (2017). Ekonomiko-pravova sutnist' i struktura enerhoprostoru. *Ekonomika ta pravo* [Economic and legal essence and structure of energy space. Economics and law]. № 3 (48). S. 27–37 [in Ukrainian].
16. Rudenko, L. D. (2011). Upravlinnya diyal'nistyuu pidpryyemstv mahystal'noho truboprovidnoho transportu. *Forum prava* [Management of the activity of the enterprises of the main pipeline transport. Law Forum]. № 2. S. 796–802. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2011-2/11pjmram.pdf> [in Ukrainian].
17. Sahaydak, I. S.; Mosyuk, T. V. (2016). Zelenyy taryf yak mekhanizm stymulyuvannya resursozberezhennya. *Zbirnyk naukovykh prats' za materialamy II Vseukrayins'koyi naukovopraktychnoyi Internet-konferentsiyi «Ekonomika pryrodokorystuvannya: stan, problemy, perspektyvy» (EPK – 2016), m. Irpin', 29 bereznya 2016 r.* [Green tariff as a mechanism to stimulate resource conservation. Collection of scientific works on the materials of the II All-Ukrainian scientific-practical

Internet-conference "Economics of nature management: state, problems, prospects"]. Irpin' : UDFSU. S. 160–166 [in Ukrainian].

18. Sahaydak, I. S.; Chorna, T. M.; Avramenko, N. L. (2018). «Zelenyy taryf» yak mekhanizm stymulyuvannya vidnovlyuvanoyi enerhetyky v Ukrayini. *Efektivna ekonomika* ["Green tariff" as a mechanism to stimulate renewable energy in Ukraine. Efficient economy]. № 10 [in Ukrainian].

19. Derevyanko, B. V. (2007). Zastosuvannya zasobiv rehulyuyuchoho vplyvu derzhavy na sub"yekty hospodaryuvannya, shcho vykorystovuyut' al'ternatyvni dzherela enerhiyi. Aktual'ni problemy tsyvil'noho prava ta tsyvil'noho protsesu : zb. dopovidey ta tez povidomlen' uchasnykiv vseukr. nauk.-prakt. konf. Red. kol. : S. H. Kuz'menko, O. I. Antonyuk [Application of means of regulatory influence of the state on economic entities using alternative energy sources. Actual problems of civil law and civil procedure: coll. reports and abstracts of messages of participants of all-Ukrainian. scientific-practical conf. Ed. count : S. G. Kuzmenko, O. I. Antonyuk]. Donetsk : DYUI LDUVS im. E. O. Didorenka. S. 164–165. URL : <http://repo.dli.donetsk.ua/handle/123456789/649> [in Ukrainian].

20. Derevyanko, B. V. (2015). Shchodo zminy zakonodavstva u napryami spryyannya vyrobnytstvu enerhiyi z al'ternatyvnykh dzherel. Ékonomyko-pravovye yssledovannya v XXI veke: napravlenyya usovershenstvovannya pravovoho obespechennya ékonomycheskoy bezopasnosti hosudarstva : mater. Chetyrnadsyatoy mezhd. nauch.-prakt. ynternet-konf. (h. Kyev, 1–10 dekabrya 2014 hoda); nauch. red. chl.-korr. NAPrN Ukrayny V. A. Ustymenko; NAN Ukrayny, Yn-t ékonomyko-pravovykh yssledovanyy [Regarding changes in legislation in the direction of promoting energy production from alternative sources. Economic and legal research in the XXI century: directions for improving the legal support of economic security of the state: mater. Fourteenth int. scientific-practical internet conf.]. Chernyov : Desna Polygraf. S. 14–18. URL : <http://repo.dli.donetsk.ua/handle/123456789/719> [in Ukrainian].

21. Derevyanko, B. V. (2015). Pytannya zakonodavchoho zabezpechennya enerho- ta resursozberezhennya v Ukrayini. Aktual'ni pytannya vitchyznyanoi yurydychnoyi nauky : materialy Druhoyi Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, m. Sumy, 16-17 kvitnya 2015 r. [Issues of legislative provision of energy and resource saving in Ukraine. Current issues of domestic legal science: materials of the Second All-Ukrainian scientific-practical conference]. Sumy : SNAU. S. 19–22. URL : <http://repo.dli.donetsk.ua/handle/123456789/720> [in Ukrainian].

22. Diahovchenko I., Volokhin V., Derevyanko B. Prospects of Nanomaterials Use in Current and Voltage Hall Sensors to Improve the Measurements Accuracy and Reduse the External Impacts. *Proceedings of the 2017 IEEE 7-th International Conference on Nanomaterials: Applications and Properties (NAP 2017)* (Zatoka, Ukraine. September, 2017). Part 3. Sumy: Sumy State University. P. 266–270. URL : <http://ieeexplore.ieee.org/document/8190239/metrics>.

23. Volokhin V., Diahovchenko I., Derevyanko B. Electric Energy Accounting and Power Quality in Electric Networks with Photovoltaic Power Stations. *2017 IEEE International Young Scientists Forum on Applied Physics and Engineering (YSF 2017)* (Lviv, Ukraine. October, 17–20, 2017). Lviv. P. 36–39. URL : <http://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8126588/>.

24. Derevyanko, B. V. (2009). Shchodo struktury prohramy vykorystannya enerhiyi z al'ternatyvnykh dzherel. Horod, rehyon, hosudarstvo: ékonomyko-pravovye problem : sb. nauch. tr. NAN Ukrayny. Yn-t ékonomyko-pravovykh yssledovanyy [Regarding the structure of the program for the use of energy from alternative sources. City, region, state: economic and legal problems : Sat. scientific tr.]. Donetsk : Yzd-vo «Veber» (Donetskoe otdelenye). S. 68–74. URL : <http://repo.dli.donetsk.ua/handle/123456789/497> [in Ukrainian].

25. Pro enerhozberezhennya : Zakon Ukrayiny vid 1 lypnya 1994 roku № 74/94-VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [On Energy-Saving : Law of Ukraine of July 1, 1994. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1994. № 30. St. 283 [in Ukrainian].

26. Hospodars'ky kodeks Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 16 sichnya 2003 roku № 436-IV. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Economic Code of Ukraine : Law of Ukraine of January 16, 2003. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2003. № 18–22. St. 144 [in Ukrainian].

27. Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC (Text with EEA relevance). ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2009/28/oj>.

28. Postanova NKREKP vid 25 bereznya 2020 roku № 725 «Pro vstanovlennya «zelenykh» taryfiv na elektrychnu enerhiyu, vyroblenu heneruyuchymy ustanovkamy pryvatnykh domohospodarstv» [About establishment of "green" tariffs for the electric power made by generating installations of private households : Decree of National Energy and Utilities Regulatory Commission, Ukraine of March 25, 2020. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0725874-20> [in Ukrainian].

29. Kuznets, D. (July 11, 2019). Putin skazal, chto vetryanyye elektrostantsii izgonyayut chervey iz zemli i ubivayut ptits. Eto pravda? Meduza [Putin said wind farms drive worms out of the ground and kill birds. It's true? Meduza]. URL : <https://meduza.io/feature/2019/07/11/putin-skazal-chto-ventryanye-elektrostantsii-izgonyayut-chervey-iz-zemli-i-ubivayut-ptits-eto-pravda> [in Russian].

Derevyanko Bogdan,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk Law Institute of the MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7408-8285>

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION ON "GREEN" ELECTRICITY TARIFFS

Modern scientific methods were used in the article to analyze the opinions of some Ukrainian researchers on the legal support of the functioning of the energy market of Ukraine, in particular its progressive part – the green energy sector; to study certain provisions of the laws of Ukraine “On Energy Saving”, “On Alternative Energy Sources”, the decree of the National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities of Ukraine No. 725 “On Establishing Green Tariffs for Electrical Energy Produced by Generating Plants of Private Households”. The features of the development of legislation regulating the green tariffs for electrical energy have been revealed. It is concluded that the development of legislation on green energy is chaotic. In general, state policy aimed at the gradual reduction of green tariffs, which are currently the highest among European countries, is supported. The policy of differentiating green tariffs depending on the source of generated energy has been supported. The direction of adjusting legislation towards its expansion due to the establishment of tariffs has been proposed for energy generated by mini hydropower plants, from stations accumulating tidal energy, thermal energy of the earth, etc. The areas for tactical and strategic adjustment of green tariffs have been determined. The first one (tactical adjustment) should be aimed at differentiating green tariffs in favor of power plant types that are new for Ukraine and gradually reducing tariffs for systems generating solar and wind energy. The second one (strategic adjustment) should be aimed at the gradual reduction of all green tariffs that should stay at an economically sound level below the tariffs for electricity for the population.

Key words: energy saving; electrical energy; alternative energy sources; green tariff; household; wind power; solar power; power plants.

Надійшла до редколегії 25.05.2020

УДК: 796.5(075.8)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-72-81>

Кадала Віталій Віталійович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6868-9487>

Гузенко Олена Павлівна,
кандидат економічних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

ЗАКОНОДАВЧА ПЛОЩИНА ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ: ПРОБЛЕМАТИЧНІ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено питанням змістовності правових інструментів у розрізі туристичного бізнесу. Звернуто увагу на існування взаємозв'язку між діяльністю представників туристичного бізнесу й наявною нормативно-правовою базою, а також висвітлено ключові положення правової площини, яка регламентує правила, умови й рівень відповідальності під час надання туристичної послуги. Визначено наслідки негативного впливу на діяльність сучасних представників туристичної галузі та обґрунтовано необхідність перегляду політики надання туристичних послуг в умовах пандемії, викликаній COVID-19. Надано авторські пропозиції щодо покращення законодавчого регулювання діяльності туристичного бізнесу в умовах коронавірусу та запропоновано нормативно-правовий акт, який здатен позитивно вплинути на вирішення наявних проблем. Викладено авторське бачення змістовності пакета заходів, спроможних позитивно вплинути не лише на розвиток туристичної галузі загалом, а передусім сприяти визначенню тих правових сегментів, котрі потребують удосконалення в майбутньому.

Ключові слова: туризм; туристичний бізнес; туристична індустрія; нормативно-правовий акт; законодавчий акт; туристична галузь; законодавець; правовий інструмент; туристична діяльність; COVID-19.

Постановка проблеми. Туристична галузь займає одне з провідних місць у правовому та економічному секторах розвитку країни. Це обґрунтовується тим, що саме туристична галузь виконує двояку роль ефекту в розвитку соціуму. З одного боку, вона багато важить у структурі джерел, які наповнюють бюджети різних рівнів. З іншого – розвиток індивідуумів суспільства без дієвої програми відпочинку не приносить користі як на соціальному, так і на виробничому рівнях. Водночас представники зазначеної галузі суттєво впливають на становлення кожної особистості в суспільстві, рівень формування її творчих, креативних та духовних цінностей. До того ж туристична галузь певною мірою сприяє формуванню національної ідеї розвитку особистості засобами туризму й краєзнавства (як-от розробка й вивчення патріотичних маршрутів). Цілком зрозумілим є той факт, що саме туризм виступає

дієвим регулятором у формуванні основи розвитку такого суспільства, яке здатне забезпечити намічені стратегічні наміри в контексті освіченої, інтелектуальної та соціально підготовленої особистості. З огляду на важливість платформи патріотичного виховання членів суспільства, варто підкреслити пріоритетність країни, котра зобов'язана на законодавчому рівні створити належне забезпечення для розвитку цієї галузі. Проте відомо, що наявна законодавча база в умовах регульованої ринкової економіки постійно зазнає змін, які не завжди є доречними. Проблематичним залишається питання взаємозв'язку внесених правових змін у сфері туризму з тими законодавчими актами, які виступають певною правовою платформою, що потребує змін. Тема туризму, на думку багатьох науковців та практиків, є доволі актуальною та підлягає осучасненню, особливо в умовах реальних кризових викликів, які притаманні всім галузям економіки країни. Безумовно, окреслене питання загострилося з появою епідемічних явищ, викликаних необхідністю формування нових нормативно-правових актів для туристичної галузі, яка повинна буде розвиватися в епоху коронавірусу.

Актуальність теми дослідження. Проблематичні аспекти правового регулювання діяльності туристичної галузі свідчать про доцільність поглибленого дослідження позицій законодавця з урахуванням сучасних реалій, які характеризують стан фінансово-економічних та соціально-економічних напрямків розвитку країни загалом. Крім цього, з поширенням коронавірусу туристична індустрія постала перед кризою, яка може виявитися найгіршою в історії, з одного боку, а з іншого – виникає нагальна потреба перегляду деяких законодавчих актів, котрі регламентують діяльність підприємницького сектору вказаного спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні наукові розробки, доволі різноманітні публікації у фахових журналах та виступи політиків, їхні диспути в періодичних виданнях свідчать про неабиякий інтерес до поставленої проблеми. Ключовими науковими розробками, які висвітлюють правові основи діяльності туристичної галузі, можна вважати праці таких науковців: Є. В. Козловського [1], М. Ващишина [2], А. І. Кубаха, Т. А. Коляди та О. В. Харитонова [3], І. М. Писаревського, С. О. Погасія, М. М. Поколодної [4], В. К. Федорченка та Л. В. Малюги [5], М. П. Мальської та В. В. Худа [6], М. І. Камлика [7], Л. П. Дядечко [8] та інших. Ці вчені у своїх наукових розвідках деталізують правові аспекти функціонування туристичної індустрії в Україні, звертають увагу на змістовність законодавчої бази цього виду діяльності та висловлюють власні позиції стосовно негативних явищ, які виникають під час адаптування окремих положень нормативно-правових актів. До того ж динамічність розвитку суспільства, доволі суттєві проблеми в життєдіяльності країни та часта зміна положень правових актів у сфері оподаткування, регулювання курсів валют та інфляційних коливань зумовлюють нагальну потребу постійного перегляду та більш поглибленого дослідження правової площини у сфері туризму. При цьому, на наш погляд, вивчення окресленої проблеми має відбуватись із врахуванням того, що сфера туризму є тією сферою людської діяльності, якій притаманна низка специфічних особливостей.

Метою пропонованої статті є огляд правових інструментів, які регламентують діяльність туристичної галузі з визначенням наявних проблематичних сегментів та напрямків їхнього усунення.

Зміст поставленої мети впливає з того, що усунення суттєвих недоліків правової платформи у сфері туристичного бізнесу та досягнення єдиної концептуальної спрямованості законодавчих норм вимагає щонайперше таких наукових розробок, які здатні обґрунтувати наявність негативних факторів, а на цій основі забезпечити формування інформаційного ресурсу для визначення напрямків їхнього усунення. Уважаємо, що важливість означеної проблематики зумовлена її специфікою туризму як особливої форми реалізації основоположних прав і свобод людини й громадянина в Україні – права на свободу пересування, відпочинок та інших суміжних прав.

Методи наукового дослідження. Методологічну основу наукової розробки становлять загальнонауковий діалектичний метод пізнання явищ і процесів, що дав змогу всебічно проаналізувати предмет дослідження, та окремі спеціально-наукові методи. Порівняльно-правовий метод було застосовано під час дослідження та зіставлення законодавства України, що регулює туризм і туристичну діяльність, з відповідними законодавчими актами інших

країн із метою виявлення основних недоліків господарсько-правового регулювання туристичної діяльності в Україні. Логіко-юридичний метод використано для окреслення змістовності критичної оцінки законодавчої площини туристичного бізнесу, що сприяло формулюванню висновків за результатами проведеного дослідження. За допомогою формально-юридичного методу проаналізовано нормативно-правову базу у сфері туризму, що сприяло виявленню суперечностей та встановленню напрямків їхнього усунення.

Виклад основного матеріалу. Туристична індустрія в Україні має доволі суттєве нормативно-правове забезпечення, яке дозволяє надавати послуги відповідно до висунутих вимог, незалежно від напрямків її діяльності. Дослідження основних регуляторів нормативно-правового забезпечення діяльності підприємств туристичної сфери показало, що в основу правової платформи покладено, з одного боку, ст. 45 Конституції України [9], окремі положення Господарського кодексу України [10] та Цивільного кодексу України [11]; з іншого боку – специфічні нормативні акти, які включають такі закони України: «Про туризм» [12], «Про курорти» [14], «Про захист прав споживачів» [15] тощо. Кожен із перелічених актів забезпечує певні правила протікання туристичного бізнесу з позиції надання туристичних послуг. Ключові положення Конституції України [9], Господарського та Цивільного кодексів України [10–11] представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Змістовність основних нормативно-правових актів у контексті туристичного бізнесу*

<i>Нормативно-правовий акт</i>	<i>Змістовність правової основи регулювання діяльності у сфері туризму</i>
Конституція України [9]	Ст. 45: «Кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом»
Господарський кодекс України [10]	Ключові правові позиції: ліцензування, патентування і квотування певних видів господарської діяльності; оподаткування суб'єктів господарської діяльності; суб'єкти господарства повинні пройти процес реєстрації; державні органи влади захищають представників господарських підприємств; забезпечення прозорої конкуренції в умовах регульованих ринкових відносин; особливості використання природних ресурсів у господарській діяльності; права на інтелектуальну власність, яка використовується в господарстві
Цивільний кодекс України [11]	Основні законодавчі сегменти: укладання договорів, відшкодування майнових збитків тощо; захист цивільних прав виробника та споживача; державна реєстрація юридичної особи, яка бере участь, наприклад, у ринкових відносинах; відповідальність фірми, компанії або підприємства за своїми зобов'язаннями; права власності (майно, продукція, доходи тощо) юридичних осіб, які займаються господарською діяльністю; основні обов'язки (додержання установчого документа, нерозголошення комерційної таємниці тощо) суб'єктів господарської діяльності

Примітка: оброблено правовий ресурс та узагальнено інформаційну базу авторами на основі джерел [9–11].

Як показує практична діяльність, представники туристичного бізнесу спираються на базову правову інформацію та забезпечують юридичну позицію наданій послугі відповідно до зазначених нормативно-правових актів. При цьому Конституція України [9] чітко надає право кожному індивідууму суспільства на відпочинок. Зі свого боку, Господарський та Цивільний

кодекси України [10–11] прописують основні положення, які стосуються діяльності представників господарської сфери. Ураховуючи це, суб'єкти туристичної галузі використовують указану юридичну базу для встановлення комерційних відносин та надання послуг. Крім того, важливим є той факт, що в Господарському кодексі [10] та Законі «Про ліцензування видів господарської діяльності» визначено необхідність отримання ліцензії на провадження господарської діяльності у сфері туризму, з метою впорядкування туристичного бізнесу.

Дослідження нормативно-правової бази туристичної сфери дає підстави зробити висновок, що основою правового регулювання її діяльності в Україні є Закони «Про туризм» [12] та «Про внесення змін до Закону України “Про туризм”» [13], які визначають загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України у сфері туризму та спрямовані на забезпечення закріплених Конституцією України прав членів суспільства на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, а також на безпечне для життя довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав під час здійснення туристичних подорожей.

Вивчення змістовності зазначених нормативно-правових актів сприяло отриманню таких результатів дослідження:

1. Нормативно-правові акти чітко розділяють різні види туризму та висвітлюють усі права та обов'язки суб'єктів галузі, які захищені державою.

2. Нормативні акти виділяють основні напрямки діяльності органів законодавчої і виконавчої влади та свідчать про створення окремої правової бази у сфері туризму, що надає можливість удосконалювати механізм її впровадження в туристичному бізнесі України.

Наступним нашим кроком є дослідження нормативно-правового акта, який представлено Законом України «Про курорти» [14], де законодавець не лише розмежовує різні види курортів, їхні функціональні особливості, а й надає пояснення принципам їхнього функціонування. Цінність законодавчого акта, безумовно, полягає в тому, що він регламентує певні положення.

По-перше, визначає умови, які надають право на створення курортних об'єктів для туристичної діяльності, а також розкриває змістовність принципів забудови курортних зон.

По-друге, законодавець установлює не тільки правила використання природних та екологічних ресурсів із метою розвитку туризму, а й розкриває порядок використання мінеральних вод, лікувальних грязей та інших ресурсів.

По-третє, доволі ґрунтовно законодавець окреслює принципи та правила організації функціонування курортних підприємств на території України тощо.

Огляд правових інструментів регламентування діяльності підприємств, які надають туристичні послуги, запевнив, що серед них досить помітну роль відіграють ті законодавчі акти, які допомагають обслуговувати процес надання послуг указанного виду. Так, із позиції адміністративного впливу на діяльність підприємств туристичного бізнесу держава надає можливість залучати такі інструменти: ліцензування, стандартизацію, сертифікацію. Із цього приводу законодавець у Законі України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [16] констатує той факт, що туроператорська діяльність є видом господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Тому доречним буде звернутися до Наказу Міністерства інфраструктури України від 10 липня 2013 року № 465 [17], яким законодавець розкриває ліцензійні умови провадження туроператорської діяльності, а саме надає вичерпний перелік організаційних, кваліфікаційних та інших спеціальних вимог, обов'язкових для виконання зазначеними суб'єктами господарювання. Проте Наказом від 23.08.2016 № 1400 Мінекономрозвитку України [18] скасувало цей правовий акт.

Наразі, як показують дослідження, в Україні із цього питання діють два нормативно-правові акти: Постанова КМУ від 11.11.2015 № 991 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності» [19] та Постанова КМУ від 22.05.2019 № 420 «Про внесення змін до Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності» [20]. При цьому законодавець звертає увагу на той факт, що з набранням чинності Постанови № 420 у Ліцензійних умовах із позиції провадження туроператорської діяльності впорядковано

вимоги, які стосуються, з одного боку, освіти та стажу роботи, що отримуються за межами України, керівника та персоналу туроператора, з іншого – гарантування дотримання туроператорами мінімального розміру фінансового забезпечення, установленого ст. 15 Закону України «Про туризм» [12]. Разом із тим законодавець підкреслює: «...Така вимога є дійсною протягом усього строку дії ліцензії та поновлення суми гарантії в разі здійснення виплат за такою гарантією».

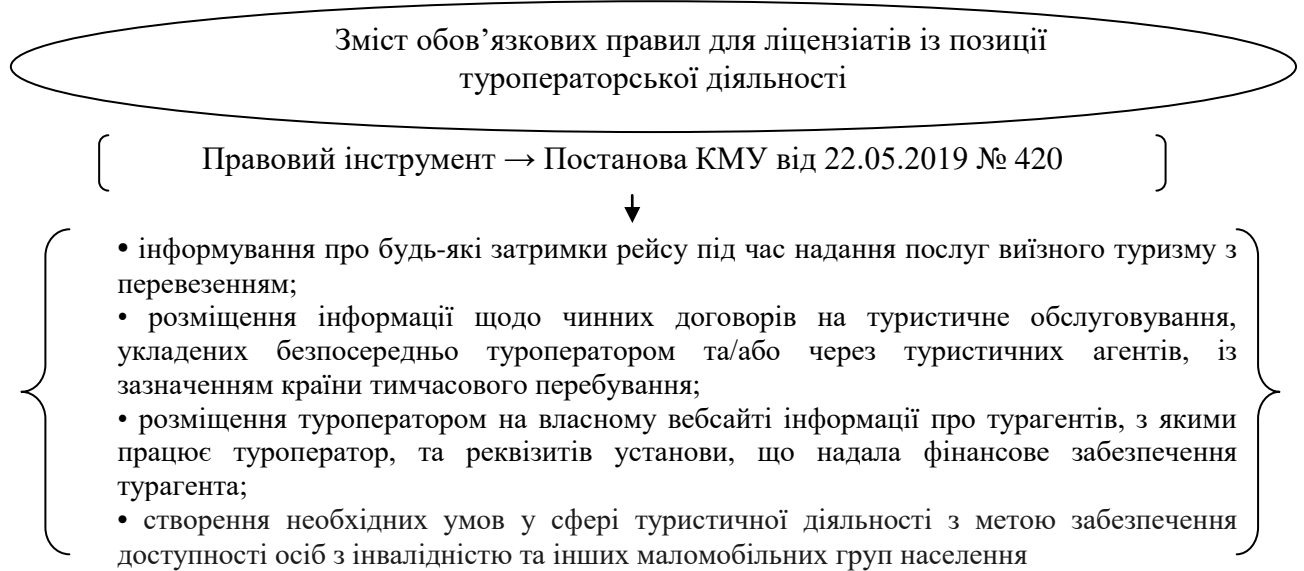

Рис. 1. Змістовність обов'язкових правил для ліцензіатів відповідно до Постанови КМУ від 22.05.2019 № 420 «Про внесення змін до Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності»

Крім викладеного вище, законодавець установив обов'язкові правила для ліцензіатів, які набрали правової основи з 29.07.2019 відповідно до Постанови № 420 (рис. 1).

Вивчення змістовності правових інструментів, які регламентують діяльність у сфері туристичного бізнесу в Україні, засвідчило помітну увагу з боку законотворця. Таке твердження ґрунтується на тому, що в перелік правових інструментів, які сприяють розвитку туристичного бізнесу, законодавець додав такі нормативно-законодавчі акти, як Розпорядження КМУ від 16.03.2017 № 168 «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року» [21] та Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 5 березня 2019 року № 346 «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року у 2019 році» [22]. Зокрема, до складу заходів із реалізації цієї Стратегії законодавець запропонував включити:

— сприяння в забезпеченні на території регіонів безпеки туристів та проведення моніторингу надзвичайних ситуацій і подій;

— забезпечення належного стану автомобільних доріг України державного значення, установлення вказівників до об'єктів туристичної інфраструктури, спорудження та облаштування зупинок туристичних автобусів на дорогах державного значення;

— створення "гарячих" телефонних ліній для приймання, ведення обліку звернень та скарг туристів, надання необхідної інформації з питань туризму, виклику допомоги;

— забезпечення обстеження пляжів та інших місць масового відпочинку перед початком літнього туристичного сезону та гірськолижної інфраструктури перед початком зимового (зимового) сезону тощо.

Проведені дослідження підтверджують, що з позиції законодавства, яке забезпечує функціонування представників туристичної галузі, доцільним є здійснення низки заходів, котрі покращать його ефективність. Із цього приводу ми підтримуємо М. В. Семенова [23],

який, вивчаючи поставлену проблему, запропонував декілька напрямків удосконалення нормативного регулювання туристичної діяльності в Україні, а саме:

— відповідальним за виконання обов'язків за договором має бути як організатор подорожі (туроператор), так і турагент;

— будь-які недоліки в процесі виконання туроператором обов'язків повинні компенсуватися туристу;

— при неможливості своєчасної компенсації з боку організатора подорожі (туроператора) турагент має право самостійно здійснити витрати та одержати компенсацію;

— використання оціночних термінів – «розумні очікування», «усі можливі витрати» тощо – тлумачаться на користь туриста;

— турагент не має права обмежити або виключити свою цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну туристам, якщо цю шкоду заподіяно організатором навмисно або з його грубої необережності. Також туристам компенсується моральна шкода, яка не може перевищувати потрійної ціни подорожі.

Завершуючи наше дослідження, не можемо обминути проблему туристичного бізнесу, котра з'явилася у 2020 році та пов'язана з пандемією COVID-19. Як зауважує О. Думська [24], «...пандемія COVID-19 зачепила усі туристичні напрямки у світі і стала причиною для найсуворіших обмежень на подорожі в історії». На її думку, «...саме через кризу туристична сфера постраждала чи не найбільше, адже туризм – це не лише переліт і перебування в готелі, це і ресторанный бізнес, музеї, гіді, екскурсії, розваги, круїзи та навіть магазини товарів для подорожей, а все це – робочі місця». Зокрема, за даними Світової ради з питань подорожей, ця індустрія надає 300 мільйонів робочих місць у туристичній сфері задіяно понад 330 мільйонів людей, а це кожне десяте робоче місце. За прогнозами, понад 108 мільйонів людей, які працюють у туризмі, можуть утратити роботу. Щодо вітчизняного туризму, то слід зазначити, що внесок туризму у ВВП України офіційно складає від 1,5 до 3 %, а неофіційно – до 7 % [24]. Вітчизняні фахівці туристичного бізнесу переконані, що від закриття кордонів та карантину, спричиненого пандемією COVID-19, постраждали вітчизняні турагентства й туроператори, відвідуваність сайту зменшилась у 20 разів лише за останні два місяці, продажів немає, лише ведеться робота з перебронюванням. Крім цього, втрат від коронакризи в Україні зазнають і популярні серед молоді Telegram-канали про подорожі, які здебільшого орієнтовані на туристів, що подорожують самостійно. Представники вітчизняного туристичного бізнесу додержуються позиції доцільності та необхідності переорієнтування на внутрішній ринок.

Ураховуючи кризову ситуацію туристичного бізнесу, що виникла в Україні, законодавець, на наше переконання, повинен порушити питання розробки правового нормативного акта «Про внутрішній туризм в Україні», який би розкрив ключові умови, вимоги та порядок відповідальності фізичних і юридичних осіб, які укладають договір на отримання послуг у сфері туризму. А ще на період адаптування роботи турагентств і туроператорів в умовах COVID-19, поза сумнівом, доречним було б розглянути можливість надання певних пільгових преференцій.

Висновки. Зважаючи на результати проведеного дослідження з питань змістовності правових інструментів у розрізі вітчизняної туристичної галузі, можемо зробити низку висновків.

По-перше, законодавче забезпечення діяльності туристичної галузі потребує доповнення та перегляду окремих положень у зв'язку із кризовими явищами, які викликані пандемією COVID-19.

По-друге, для подальшого розвитку вітчизняного туризму необхідно адаптувати заходи, пов'язані зі створенням розгалуженої інфраструктури туризму, яка б задовольняла всі потреби осіб, що подорожують.

По-третє, варто провести диверсифікацію асортименту туристичних послуг та працювати над підвищенням якості обслуговування туристів.

По-четверте, доцільно визначити пріоритетні види вітчизняного туризму з урахуванням наявних ресурсів та традицій народу й спрямувати фінансові потоки на їхній розвиток.

По-п'яте, необхідно активно залучати приватний сектор до туристичного бізнесу та сформуванню висококваліфікований кадровий корпус туристичної сфери.

Напрямок **подальшого дослідження** варто присвятити розробці змістовності такого правового інструмента, як Закон України «Про внутрішній туризм в Україні», що сприятиме вдосконаленню роботи представників туристичного бізнесу в умовах COVID-19 у майбутньому, а також уникненню певної частки втрат їхніх доходів.

Список використаних джерел

1. Козловський Є. В. Правове регулювання туристичної діяльності : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 272 с.
2. Ващишин М. Правове регулювання туристичної діяльності : навч. метод. посібник . Львів : ПП Сорока Т. Б., 2014. 168 с.
3. Кубах А. І., Коляда Т. А., Харитонов О. В. Правове регулювання туристської діяльності : навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2010. 282 с.
4. Організація туризму : підручник. І. М. Писаревський та ін.; за ред. І. М. Писаревського. Харків : ХНАМГ, 2008. 541 с.
5. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні : зб. нормат.-прав. актів. Ред. : В. К. Федорченко, Л. В. Малюга; Київ. ун-т туризму, економіки і права. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 640 с.
6. Мальська М. П., Худо В. В. Туристичний бізнес: теорія та практика : підручник. 2-ге вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 368 с.
7. Нормативно-правові акти України з питань туризму : збірник законодавчих та нормативних актів. Упоряд. М. І. Камлик. Київ : Атіка, 2004. 464 с.
8. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу : навч. посіб. Київ : ЦНЛ, 2007. 224 с.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-В. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Господарський кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.
11. Цивільний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України, від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
12. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95> (дата звернення: 05.05.2020).
13. Про внесення змін до Закону України «Про туризм» : Закон України від 18.11.2003 № 1282-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 13. Ст. 180.
14. Про курорти : Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2026- III. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-14> (дата звернення: 15.05.2020).
15. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1991. № 30. Ст. 379.
16. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 23. Ст. 158.
17. Про затвердження Ліцензійних умов провадження турсервісної діяльності : Наказ Мінінфраструктури від 10.07.2013 № 465. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1275-13> (дата звернення: 28.04.2020).
18. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких наказів Міністерства інфраструктури України : Наказ Мінекономрозвитку України від 23.08.2016 № 1400. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1296-16> (дата звернення: 26.04.2020).
19. Про затвердження Ліцензійних умов провадження турсервісної діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-2015-p> (дата звернення: 12.05.2020).
20. Про внесення змін до Ліцензійних умов провадження турсервісної діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 № 420. URL : <http://www.drs.gov.ua/licensing/postanovoyu-kabinetu-ministriv-ukrayiny-vid-22-05-2019-420> (дата звернення: 09.05.2020).

21. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 № 168-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p> (дата звернення: 05.05.2020).

22. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року у 2019 році : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 5 березня 2019 року № 346. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/ME190300> (дата звернення: 04.05.2020).

23. Семенова М. В. Правові засоби в державній політиці в галузі туризму в ЄС. *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах* : зб. наук. праць за матеріалами «Круглого столу» (м. Харків, 26 травня 2015 р.). Харків, 2015. С. 220–227.

24. Думська О. Як коронавірус вплинув на туризм в Україні та світі? *BBC News Україна*. 30.04.2020. Київ. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/tourism-after-coronavirus/30586049.html> (дата звернення: 14.05.2020).

References

1. Kozlovskiy, Ye. V. (2015). *Pravove rehulivannia turystychnoi diialnosti* : navch. posib. [Legal regulation of tourist activity: textbook. way]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 272 s. [in Ukrainian].

2. Vashchyshyn, M. (2014). *Pravove rehulivannia turystychnoi diialnosti* : navch. metod. posibnyk [Legal regulation of tourist activity: textbook. method. manual]. Lviv : PP Soroka T. B. 168 s. [in Ukrainian].

3. Kubakh, A. I.; Koliada, T. A.; Kharytonov, O. V. (2010). *Pravove rehulivannia turystychnoi diialnosti* : navch. posib. [Legal regulation of tourist activity: textbook. way]. Kharkiv : KhNAMH. 282 s. [in Ukrainian].

4. Orhanizatsiia turyzmu : pidruchnyk. (2008). I. M. Pysarevskiyi ta in.; za red. I. M. Pysarevskoho [Organization of tourism: a textbook. IM Pisarevsky and others; for order. IM Pisarevsky]. Kharkiv : KhNAMH. 541 s. [in Ukrainian].

5. *Pravove rehulivannia turystychnoi diialnosti v Ukraini* : zb. normat.-prav. aktiv [Legal regulation of tourist activity in Ukraine: coll. norm.-rights. acts]. Red. : V. K. Fedorchenko, L. V. Maliuha; Kyiv. un-t turyzmu, ekonomiky i prava. Kyiv : Yurinkom Inter, 2002. 640 s. [in Ukrainian].

6. Malska, M. P.; Khudo V. V. (2012). *Turystychnyi biznes: teoriia ta praktyka* : pidruchnyk [Tourism business: theory and practice: a textbook]. 2-he vyd. pererob. ta dop. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 368 s. [in Ukrainian].

7. *Normatyvno-pravovi akty Ukrainy z pytan turyzmu* : zbirnyk zakonodavchykh ta normatyvnykh aktiv [Normatyvno-pravovi akty Ukrainy z pytan turyzmu : zbirnyk zakonodavchykh ta normatyvnykh aktiv]. Uporiad. M. I. Kamlyk. Kyiv : Atika, 2004. 464 s. [in Ukrainian].

8. Diadachko, L. P. (2007). *Ekonomika turystychnoho biznesu* : navch. posib. [Economics of tourism business: textbook. way]. Kyiv : TsNL. 224 s. [in Ukrainian].

9. *Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-V. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254k / 96-V. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].

10. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy, pryiniaty Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 16 sichnia 2003 roku. Ofitsiyniy visnyk Ukrainy* [Economic Code of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on January 16, 2003. Official Gazette of Ukraine]. 2003. № 11. St. 462 [in Ukrainian].

11. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy, pryiniaty Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy, vid 16.01.2003 № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)* [Civil Code of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine, dated 16.01.2003 № 435-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)]. 2003. №№ 40–44. St. 356 [in Ukrainian].

12. *Pro turyzm : Zakon Ukrainy vid 15 veresnia 1995 roku № 324/95-VR* [On Tourism : Law of Ukraine of September 15, 1995 № 324/95-VR]. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95> (data zvernennia: 05.05.2020) [in Ukrainian].

13. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro turyzm» : Zakon Ukrainy vid 18.11.2003 № 1282-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) [On Amendments to the Law of Ukraine “On Tourism”: Law of Ukraine of November 18, 2003 № 1282-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)]. 2004. № 13. St. 180 [in Ukrainian].

14. Pro kurorty : Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2000 roku № 2026- III. [About resorts: Law of Ukraine type 5 October 2000 № 2026- III]. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-14> (data zvernennia: 15.05.2020) [in Ukrainian].

15. Pro zakhyst prav spozhyvachiv : Zakon Ukrainy vid 12.05.1991 № 1023-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR) [On consumer protection: Law of Ukraine of 12.05.1991 № 1023-XII. Information of the Verkhovna Rada of the USSR (VVR)]. 1991. № 30. St. 379 [in Ukrainian].

16. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti : Zakon Ukrainy vid 02.03.2015 № 222-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) [On licensing of economic activities: Law of Ukraine of 02.03.2015 № 222-VIII. Information of the Verkhovna Rada (VVR)]. 2015. № 23. St. 158 [in Ukrainian].

17. Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia turoperatorskoi diialnosti : Nakaz Mininfrastruktury vid 10.07.2013 № 465 [About the statement of Licensing conditions of carrying out tour operator activity: the Order of the Ministry of Infrastructure from 10.07.2013 № 465]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1275-13> (data zvernennia: 28.04.2020) [in Ukrainian].

18. Pro vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh nakaziv Ministerstva infrastruktury Ukrainy : Nakaz Minekonomrozvytku Ukrainy vid 23.08.2016 № 1400 [On recognizing as invalid some orders of the Ministry of Infrastructure of Ukraine : Order of the Ministry of Economic Development of Ukraine dated 23.08.2016 № 1400]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1296-16> (data zvernennia: 26.04.2020) [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia turoperatorskoi diialnosti : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.11.2015 № 991 [About approval of License conditions of carrying out tour operator activity : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 11.11.2015 № 991]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-2015-p> (data zvernennia: 12.05.2020) [in Ukrainian].

20. Pro vnesennia zmin do Litsenziinykh umov provadzhennia turoperatorskoi diialnosti : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.05.2019 № 420 [On Amendments to the Licensing Conditions for Tour Operators : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 22, 2019 № 420]. URL : <http://www.drs.gov.ua/licensing/postanovoyu-kabinetu-ministriv-ukrayiny-vid-22-05-2019-420> (data zvernennia: 09.05.2020) [in Ukrainian].

21. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.03.2017 № 168-r [On approval of the Strategy for the development of tourism and resorts for the period up to 2026: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 16.03.2017 № 168-r]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-r> (data zvernennia: 05.05.2020) [in Ukrainian].

22. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Stratehii rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku u 2019 rotsi : Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 5 bereznia 2019 roku № 346 [On approval of the action plan for the implementation of the Strategy for the development of tourism and resorts for the period up to 2026 in 2019 : Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine dated March 5, 2019 № 346]. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/ME190300> (data zvernennia: 04.05.2020) [in Ukrainian].

23. Semenova, M. V. (2015). Pravovi zasoby v derzhavnii politytsi v haluzi turyzmu v YeS. Adaptatsiia do prava YeS rehuliuвання ekonomiky Ukrainy v suchasnykh umovakh : zb. nauk. prats za materialamy «Kruhloho stolu» (m. Kharkiv, 26 travnia 2015 r.) [Remedies in public policy in the field of tourism in the EU. Adaptation to EU law regulating the economy of Ukraine in modern conditions: coll. Science. works based on the materials of the "Round Table" (Kharkiv, May 26, 2015)]. Kharkiv. S. 220–227 [in Ukrainian].

24. Dumska, O. Yak koronavirus vplynuv na turyzm v Ukraini ta sviti? VVS News Ukraina [How has the coronavirus affected tourism in Ukraine and the world? BBC News Ukraine]. 30.04.2020. Kyiv. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/tourism-after-coronavirus/30586049.html> (data zvernennia: 14.05.2020) [in Ukrainian].

Kadala Vitaliy,

PhD of Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6868-9487>

Guzenko Olena,

PhD of Economy, Associate Professor

(Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

THE LEGISLATIVE PLANE OF THE ACTIVITIES OF TOURISM BUSINESS ENTITIES : PROBLEMATIC AND RECOMMENDED ASPECTS

The article is devoted to the content of legal instruments in terms of tourism business. The sphere of tourist services is an important branch of social production. It employs a large number of workers, which provides employment. The activities of this industry are aimed at ensuring recreation and health of the population, which has a positive impact at the macro level. This industry occupies one of the prominent places in the structure of sources that fill the budgets of different levels. Legislators clearly separate the different types of tourism and highlight all the rights and responsibilities of the industry that are protected by the state. Normative acts highlight the main activities of the legislative and executive authorities and indicate the creation of a separate legal framework in the field of tourism, which provides an opportunity to implement and improve the mechanism of its implementation in the tourism business of Ukraine. Attention is drawn to the relationship between the activities of representatives of the tourism business and the legislators, as well as highlights the key provisions of the legal framework governing the rules, conditions and level of responsibility for the provision of tourism services. The consequences of the negative impact on the activities of modern representatives of the tourism industry are determined and the need to revise the policy of providing tourist services in the conditions of COVID-19 is substantiated. Author's proposals for improving the legal regulation of the tourism business in the context of the coronavirus are provided and a legal regulator is proposed that can positively influence the solution of existing problems. The author's vision of the content of the package of measures that can have a positive impact not only on the development of the tourism industry in general, but above all, to help identify those legal segments that need improvement in the future. For the further development of domestic tourism, it is advisable to adapt measures related to the creation of an extensive tourism infrastructure that would meet all the needs of travelers. It is worth diversifying the range of tourist services and working to improve the quality of tourist services. It is advisable to identify priority types of domestic tourism, taking into account the existing resources and traditions of the people and direct financial flows to their development. The private sector should be actively involved in the tourism business and a highly qualified tourism staff should be formed.

Key words: *tourism; tourist business; tourist industry; legal regulator; legislative act; tourist branch; legislator; legal instrument; tourist activity; COVID-19.*

Надійшла до редколегії 25.05.2020

УДК: 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-82-88>

Клемпарський Микола Миколайович,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

Назимко Олена Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКІВ

У статті проводиться дослідження особливостей правового регулювання професійного розвитку працівників в Україні в сучасних умовах як однієї з головних складових забезпечення професійними кадрами роботодавців. Визначено тенденції становлення системи професійної підготовки в Україні, проблеми її функціонування та перспективи розвитку. Узагальнено підходи до професійного розвитку працівників у розвинених країнах світу та надано рекомендації щодо заходів, які сприятимуть безперервному професійному розвитку працівників в Україні.

Ключові слова: освіта; професійна підготовка працівників; професійний розвиток; кадри; працівник; ефективність праці; підвищення кваліфікації; підготовка; перепідготовка; професійне навчання.

Постановка проблеми. У ринкових умовах як для держави, так і для роботодавців важливим питанням, що потребує вирішення, залишається поліпшення якості трудового потенціалу та підвищення ефективності його використання. Розвиток трудового потенціалу є необхідною передумовою інноваційного розвитку та стратегічним завданням сталого розвитку країни. Одним із важливих елементів підвищення ефективності та конкурентоспроможності кадрів, складовою, що сприяє стабільності господарської діяльності підприємства, є професійний розвиток його працівників. Як слушно зазначає А. О. Дроздова, здатність і готовність працівників підприємства навчатися та оволодівати новими формами реалізації трудової функції є надійним фактором, що забезпечує ефективне функціонування підприємства на ринку праці, товарів і послуг [1, с. 95].

Україна на шляху інтегрування до європейського простору проводить широке коло реформ в усіх галузях. Саме тому дослідження того, як держава підтримує та сприяє професійному розвитку своїх фахівців, може стати індикатором успішності вирішення проблеми на державному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені-правознавці зробили вагомий внесок у вирішення методологічних і теоретичних проблем у сфері професійного розвитку працівників. Різним аспектам професійного розвитку кадрів загалом і окремо системи професійної освіти присвячували увагу багато як зарубіжних, так і вітчизняних учених, серед яких: Д. П. Богиня, В. О. Гаврилюк, Ю. М. Гришина, М. І. Іншин, А. В. Казановський, Н. О. Коваль, А. М. Колот,

О. В. Крушельницька, Н. О. Мельничук, В. П. Пастухов, О. С. Пашкова, О. І. Процевський, В. І. Прокопенко, В. І. Щербина, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та інші. До того ж зміна умов господарювання та наростання соціально-економічних проблем у суспільстві зумовлює необхідність продовження наукових досліджень у цій сфері.

Метою статті є здійснення аналізу законодавчої бази України щодо врегулювання механізмів професійного розвитку працівників, виявлення теоретичних та практичних проблем правового регулювання відносин у вказаній сфері та дослідження сучасних тенденцій професійного розвитку працівників у світі для обґрунтування пропозицій стосовно вдосконалення законодавства про працю України в окресленій сфері.

Виклад основного матеріалу. В Україні на сьогодні питання про професійний розвиток працівників фрагментарно регулюється Кодексом законів про працю України, Законами України «Про професійний розвиток працівників», «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», Постановою Кабінету Міністрів України від 28.06.1997 № 695 «Про гарантії і компенсації для працівників, які направляються для підвищення кваліфікації, підготовки, перепідготовки, навчання інших професій з відривом від виробництва», «Положенням про професійне навчання кадрів на виробництві», затвердженим спільним Наказом Міністерства праці та соціальної політики України й Міністерства освіти і науки України від 26.03.2001 № 127/151, іншими актами. Слід зауважити, що прийняття Закону України «Про професійний розвиток працівників» [2], у якому зазначені правові, організаційні та фінансові засади функціонування професійного розвитку працівників, стало важливим етапом у державному регулюванні питань професійного розвитку вітчизняного кадрового корпусу. Проте перелічені нормативно-правові акти не враховують усіх особливостей професійного розвитку працівників, не передбачають системних заходів щодо їхнього стимулювання. Вітчизняні роботодавці не мають юридичних зобов'язань відносно підвищення кваліфікації персоналу. Така ситуація не впливає позитивно на мотивацію керівників із приводу забезпечення підвищення кваліфікації персоналу організації.

Парадоксальність сучасного кадрового стану в Україні в тому, що він є значним світовим генератором трудових ресурсів у зовнішнє середовище, характеризується визнанням безробіттям та одночасно дефіцитом сучасних працівників із відповідною освітою та професійною мораллю. Протягом двадцятиріччя була ліквідована радянська кадрова система та кадрові питання були віддані в повне розпорядження стихійних процесів та приватних інтересів [3, с. 17]. Основними проблемами, що нині ускладнюють організацію підприємствами професійного навчання персоналу, є:

а) обмеженість фінансування витрат на проведення професійного навчання на виробництві з боку підприємств;

б) незначна зацікавленість роботодавців щодо вкладання коштів у професійне навчання, причинами чого виступає велика мобільність робочої сили та існування ризику втрати працівників після їхнього навчання на виробництві;

в) відсутність надійних методик оцінювання ефективності коштів на навчання;

г) незадовільна підтримка на державному рівні;

г) незацікавленість працівників вкладати кошти у свою професійну підготовку через відсутність для цього необхідних стимулів;

д) практична нестача відповідних структурних підрозділів (штатних посад) безпосередньо на підприємствах;

е) недобір спеціалістів, що залучаються як викладачі до професійного навчання персоналу на підприємстві, низький рівень опанування нових сучасних технологій та методик навчання;

е) відсутність типових навчальних планів та програм для навчання персоналу на підприємстві, що відповідали б сучасним вимогам розвитку економіки;

ж) розпад у країні системи профтехосвіти та спеціальних середніх навчальних закладів;

з) відсутність єдиної системи професійних кваліфікацій і стандартів із професійної підготовки;

и) брак цілеспрямованої державної стратегії і політики у сфері професійної підготовки кадрів [4, с. 137–138].

Тому оновлення нормативно-правової бази, зокрема шляхом унесення змін до законодавчих актів у сфері професійного розвитку працівників, істотно вплине на вдосконалення систем стимулювання працівників, які підвищують свою професійну кваліфікацію.

Вияткове значення для України має досвід розвинутих країн світу щодо розвитку та реформування системи професійного навчання працівників, по-перше, як для безпосереднього вдосконалення системи навчання на виробництві, так і у зв'язку із входженням України в європейський освітній простір. По-друге, досвід розвинутих країн сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної системи професійної підготовки в Україні. При цьому національна система буде більш ефективною в разі поєднання власного досвіду із кращими світовими традиціями та надбаннями. Використання прогресивного досвіду професійної підготовки та навчання персоналу зарубіжних країн, у яких діє виважена, апробована, а тому й ефективна система нормативно-правових актів у відповідній сфері, націлених на сприяння та підтримку внутрішньо організаційного навчання працівників та їхнього професійного розвитку, здатне надавати позитивний вплив на процеси управління професійною компетентністю працівників сучасних вітчизняних підприємств, створить необхідні теоретико-методологічні засади для розробки відповідних нормативних документів у вітчизняній практиці.

Як зауважує О. В. Горпинченко, для України притаманна непопулярна у світі тенденція отримання лише вищої освіти й нехтування постійним професійним навчанням персоналу. Характерним є поєднання різних моделей професійної системи освіти, оскільки підвищення кваліфікації відбувається окремо від місця роботи працівника; фінансування здебільшого має державний характер. Однак, на жаль, сучасна система професійного розвитку працівників не забезпечує навчання протягом життя для всіх працівників підприємств. З іншого боку, працівник має бути зацікавлений у власному професійному розвитку, тому не менш важливим фактором для високоосвіченого фахівця є рівень оплати праці. На сьогодні в Україні майже відсутній середній клас (10–12 % від загальної чисельності), а це свідчить про те, що переважна більшість громадян знаходиться за межею бідності. У більшості країн із розвинутою економікою чисельність середнього класу становить близько 60 % населення. Така ситуація дестимулює працівників до накопичення та постійного оновлення знань, до прагнення професійного росту, оскільки рівень доходів на неналежному рівні задовольняє першочергові потреби особистості [5, с. 46–47]. Тож можна стверджувати, що зв'язок між продуктивністю праці та розмірами заробітної плати має діалектичний характер.

В умовах сьогодення занижена заробітна плата впливає на темпи зростання продуктивності праці, суттєво гальмує розвиток виробництва. Менша заробітна плата та поширення чинників диференціації розмірів оплати, що не мають відношення до трудових зусиль, кваліфікації працівника, викликають негативну реакцію з боку найманих працівників. Останні зменшують інвестиції в освіту й підвищення кваліфікації, знижують трудові зусилля. Зі свого боку, менші трудові зусилля та інвестиції в знання і навички, здійснені найманими працівниками, стають чинником зниження продуктивності праці й перешкоджають розвитку підприємства за моделлю «висока кваліфікація – висока продуктивність – висока зарплата – висока кваліфікація» [6, с. 44–45].

Для більшості економічно розвинутих країн світу характерним є те, що велика увага приділяється безперервному професійному розвитку та навчанню протягом життя. Цей процес відбувається здебільшого за рахунок роботодавців та безпосередньо самих працівників, проте на державу покладається важлива роль – регулювати цей процес, але вся ця система носить солідарний характер. Держава створює сприятливе підґрунтя, стимулюючи професійне навчання персоналу, здебільшого надаючи звільнення від різних податків [5, с. 46–47]. Слід зазначити, що в сучасній Європі система професійної освіти й навчання перетворюється із другорядного на виятково важливий компонент освіти, про що свідчить цілеспрямована

державна політика, зорієнтована на обґрунтування національних меж кваліфікацій, стандартних кваліфікаційних вимог до навчання професії.

Зважаючи на наявні у світі освітні системи, що забезпечують формування та розвиток професійних кадрів, з'ясуємо характерні для них особливості:

- безперервність навчання;
- наближення теорії до практики;
- контроль та координація розробки освітніх програм;
- упровадження компетентнісного підходу в процесі підготовки кадрів, співпраця керівників організацій, установ та закладів, що беруть участь у підготовці професійних кадрів;
- додержання оптимального співвідношення між підготовкою робітників та спеціалістів і керівників.

Таким чином, концептуальними положеннями системи підготовки професійних кадрів у провідних європейських країнах можна вважати:

- компетентнісний підхід;
- практична орієнтованість освіти;
- використання фондів підтримки професійного розвитку професійних кадрів;
- стимулювання керівників організацій упроваджувати схеми підвищення кваліфікації кадрів;
- розробка єдиних стандартів у європейській системі підвищення кваліфікації.

Провідні країни світу з інноваційно орієнтованими економіками мають вагомий і водночас несхожий досвід у сфері професійного навчання персоналу підприємств, який до того ж визнається їхньою конкурентною перевагою [7, с. 58]. Розглянемо декілька прикладів наведених особливостей.

Наприклад, у країнах Північної Америки, зокрема в США, властива їм система навчання (американська) заснована на розгляді управлінської діяльності як самостійної професії, пристосованої до умов високої мобільності керівного складу, саме тому в процесі залучення більш кваліфікованих кадрів перевага надається не підвищенню підготовки фахівців, що вже працюють на підприємстві, а пошуку високопрофесійних спеціалістів потрібної кваліфікації через ринок праці або в компаніях-конкурентах [7, с. 59]. Натомість аналіз японського досвіду та порівняння виваженого японського менеджменту із демократичним американським констатує перевагу японської системи як командної роботи з колективною відповідальністю на фоні постійного професійного навчання. Особливість функціонування японської системи навчання полягає в тому, що вона створюється в рамках чинної структури та гнучкої системи групової відповідальності, горизонтальних зв'язків і стимулів, функціонує в певних організаційних межах. Основою японської системи професійного навчання в компаніях є концепція «гнучкого працівника»: відбір та підготовка працівника не з однієї, а з двох-трьох спеціальностей із наступним підвищенням кваліфікації протягом усього життя. Уважається, що перепідготувати працівника дешевше, ніж замінити його [7, с. 60].

Європейський досвід також має свої особливості. Так, Франція поклала відповідальність за власну кар'єру на самого працівника, водночас надавши можливість підприємству активно приймати участь у цьому. Законодавство держави чітко регулює практику навчання працівників підприємства, визначаючи окремі часові межі відповідних процесів, щоб забезпечити можливість працівникам пройти навчання та підвищити власну кваліфікацію. Обов'язкові відрахування для підприємств на професійну підготовку становлять 1,5 % (для підприємств від 10 та більше працівників) та 0,15 % (при кількості менше 10 працівників). Водночас у середньому французькі підприємства витрачають на навчання працівників близько 3 % річного фонду заробітної плати [8, р. 222]. На жаль, у нашій країні витрати на професійний розвиток працівників на підприємствах становлять менш як 1 % від фонду заробітної плати.

У Великобританії діє так звана ліберальна система. Компанії встановлюють обсяги і якість безперервного професійного навчання, а держава визначає рівні кваліфікаційних стандартів для випускників. У Данії застосовується некооперативна модель професійного навчання. Початкова професійна освіта надається громадянам навчальними закладами,

компаніями та міжфірмовими центрами навчання. Безперервне навчання в Данії вирізняється співробітництвом між державою і соціальними партнерами. 50 відсотків працівників беруть участь у системі професійного навчання [9, с. 60].

Аналіз досвіду розвитку професійної освіти в країнах Західної Європи засвідчує, що, по-перше, цей процес має тривалий і планомірний характер, по-друге, відбувається не лише за безпосередньої зацікавленості працівників, але й інших суб'єктів колективних трудових відносин. Адаптація змін підходів до професійного розвитку працівників у провідних європейських країнах наразі здійснюється з урахуванням усіх складових – соціально-економічних умов, ринкової кон'юнктури та технічних новацій, – що супроводжують відповідний розвиток. Як правильно помічає В. В. Самойленко, багато європейських країн мають свої власні, відмінні від інших, системи професійного навчання персоналу, що варіюють від ліберальних та некооперативних моделей до моделей державного втручання і дуальних систем професійного навчання персоналу. Кожна із цих систем має характерний набір моделей фінансування [10].

Висновки. Звісно, для України важливим є розуміння того, що лише цілеспрямована державна політика у сфері забезпечення професійного розвитку працівників, яка буде базуватися, по-перше, на поєднанні різноманітних світових моделей стимулювання працівників та роботодавців у професійному розвитку кадрів, по-друге, на удосконаленні системи професійного навчання, перепідготовки, підвищення кваліфікації, по-третє, на сформованому цілісному механізмі корпоративного, галузевого й державного стимулювання з урахуванням світових стандартів роботи з персоналом, зможе ефективно задовольнити вимоги сучасного ринку праці та конкретної організації.

Список використаних джерел

1. Дроздова А. О. Світовий досвід професійного навчання і розвитку персоналу. *Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери*. Матеріали X Міжнародної науково-теоретичної конференції молодих учених і студентів. Донецьк : ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», 2012. Том 1. С. 94–96.
2. Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.2012 № 4312-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17> (дата звернення: 08.05.2020).
3. Процевський В. О., Грицай Ю. В. Окремі питання адаптації професійної підготовки працівників до вимог сучасного ринку праці в Україні. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право». 2016. Вип. 25. С. 5–18.
4. Ізюмцева Н. В., Рудь О. О. Аналіз проблем професійного навчання персоналу на виробництві. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 26. С. 136–140.
5. Горпинченко О. В. Система підготовки кадрів: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 8 (1). С. 45–48.
6. Хромов М. Європейський досвід удосконалення розвитку людського капіталу на базі управління освітою і професійною підготовкою персоналу. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 8. С. 44–49.
7. Любимова К. О. Світовий досвід професійного навчання персоналу підприємств. *Економічний часопис-XXI*. 2011. № 3–4. С. 58–61.
8. Cerdin J. L. Trends and emerging values in human resource management in France. Jean-Luc Cerdin, Jean-Marie Peretti. *International Journal of Manpower*. 2001. Vol. 22. № 3. P. 216–225.
9. Ілюченко І. І. Напрямки впровадження в Україні зарубіжного досвіду неперервної освіти. Вісник НТУ „ХПІ”. Серія : Технічний прогрес і ефективність виробництва. Харків : НТУ „ХПІ”. 2013. № 45 (1018). С. 58–62.
10. Самойленко В. В. Підвищення кваліфікації персоналу на прикладі провідних країн світу. *Ефективна економіка*. Дніпропетровськ : ДДАЕУ, 2019. № 5. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/35.pdf (дата звернення: 15.05.2020).

References

1. Drozdova, A. O. (2012). Svitovyi dosvid profesiinoho navchannia i rozvytku personalu. Aktualni problemy ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku vyrobnychoi sfery. Materialy X Mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii molodykh uchenykh i studentiv [World experience of professional training and staff development. Actual problems of economic and social development of the production sphere]. Donetsk : DVNZ «Donetskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet». Tom 1. S. 94–96 [in Ukrainian].
2. Pro profesiinyi rozvytok pratsivnykiv : Zakon Ukrainy vid 12.01.2012 № 4312-VI [On professional development of employees : Law of Ukraine of 12.01.2012 № 4312-VI]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17> (data zvernennia: 08.05.2020) [in Ukrainian].
3. Protsevskiy, V. O., Hrytsai, Yu. V. (2016). Okremi pytannia adaptatsii profesiinoi pidhotovky pratsivnykiv do vymoh suchasnoho rynku pratsi v Ukraini. Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody [Some issues of adaptation of professional training of employees to the requirements of the modern labor market in Ukraine]. *Pravo*. Vyp. 25. S. 5–18 [in Ukrainian].
4. Iziumtseva, N. V., Rud, O. O. (2018). Analiz problem profesiinoho navchannia personalu na vyrobnytstvi [Analysis of problems of professional training of personnel in production]. *Infrastruktura rynku*. № 26. S. 136–140 [in Ukrainian].
5. Horpynchenko, O. V. (2016). Systema pidhotovky kadriv: svitovyi dosvid ta tendentsii rozvytku v Ukraini [Training system: world experience and development trends in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo. Vyp. 8 (1). S. 45–48 [in Ukrainian].
6. Khromov, M. (2010). Yevropeyskyi dosvid udoskonalennia rozvytku liudskoho kapitalu na bazi upravlinnia osvitoiu i profesiinoiu pidhotovkoiu personalu [European experience in improving human capital development based on education management and training]. *Ukraina: aspekty pratsi*. № 8. S. 44–49 [in Ukrainian].
7. Liubymova, K. O. (2011). Svitovyi dosvid profesiinoho navchannia personalu pidpriemstv [World experience of professional training of enterprise personnel]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*. № 3–4. S. 58–61 [in Ukrainian].
8. Cerdin, J. L. Trends and emerging values in human resource management in France. Jean-Luc Cerdin, Jean-Marie Peretti. *International Journal of Manpower*. 2001. Vol. 22. № 3. P. 216–225.
9. Iliuchenko, I. I. (2013). Napriamky vprovadzhennia v ukraini zarubizhnoho dosvidu neperervnoi osvity [Directions of introduction of foreign experience of continuous education in Ukraine]. *Visnyk NTU „KhPI”*. Serii : Tekhnichni prohres i efektyvnist vyrobnytstva. Kharkiv : NTU „KhPI”. № 45 (1018). S. 58–62 [in Ukrainian].
10. Samoilenko, V. V. (2019). Pidvyshchennia kvalifikatsii personalu na prykladi providnykh krain svitu [Staff training on the example of the world's leading countries]. *Efektivna ekonomika*. Dnipropetrovsk : DDAEU. № 5. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/35.pdf (data zvernennia: 15.05.2020) [in Ukrainian].

Klemparsky Mykola,
Doctor of Law, Professor
(Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

Nazymko Olena,
PhD of Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION IN THE FIELD OF THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF EMPLOYEES

The authors of the article study the features of the legal regulation of employees' professional development in Ukraine within modern conditions, as one of the main components of providing professional staff to employers. It is determined the tendencies of formation the system of professional training in Ukraine, also the problems of its functioning and prospects of development are set up. Approaches are generalized to the professional development of workers in the developed countries of the world and provided recommendations on measures that will promote the continuous professional development of workers in Ukraine. Firstly, the authors draw attention to the direct improvement of the

system of training at work and in connection with the entry of Ukraine into the European educational space. Secondly, scientists note the experience of developed countries will help to increase the competitiveness of the domestic training system in Ukraine. At the same time, the national system will be more effective in the case of combining its own experience with the best world traditions and achievements. The authors appreciate the use of progressive experience in training and education of foreign personnel, which has a balanced, tested and effective system of regulations in the field, aimed at promoting and supporting internal training of employees and their professional development. These measures can provide a positive impact on the management of employees' professional competence of modern domestic enterprises; will create the necessary theoretical and methodological foundations for the development of relevant regulations in domestic practice. The article emphasizes that it is important for Ukraine to understand only a purposeful state policy in the field of professional development of employees, which will be based on a combination of various global models of incentives for employees and employers in professional development, improvement of the system of professional training, retraining, advanced training, the formed integral mechanism of corporate, branch and state stimulation taking into account the world standards of work with the personnel, will be able to satisfy effectively requirements of the modern labor market and the concrete organization.

Key words: *education; professional training of employees; professional development; personnel; employee; labor efficiency; advanced training; training; retraining; professional training.*

Надійшла до редколегії 26.05.2020

УДК: 347.764:346.543

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-89-96>

Роженко Олександра Вікторівна,
кандидат економічних наук
*Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пір)*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9358-5436>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ

У статті досліджено тенденції розвитку інвестиційної діяльності в Україні, здійснено аналіз стану й розвитку ринку України з видів страхування, інших, ніж страхування життя; встановлено взаємозв'язок видів захисту суб'єктів інвестиційної діяльності. Запропоновано вдосконалення механізму правового регулювання страхування інвестицій в Україні в розрізі прямих і капітальних інвестицій, який включає, відповідно, дозвільні й зобов'язувальні норми права.

Ключові слова: страхування; правове регулювання; інвестиції; ефективність; динаміка розвитку; механізм.

Постановка проблеми. Траєкторію розвитку сучасної України визначено Національною доповіддю 2017 «Цілі сталого розвитку: Україна» [1], у якій визначено майбутні вектори руху, адаптовані для України на період до 2030 року, першочергові пріоритети й індикатори відповідних соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов тощо. Джерелом усіх 17 цілей сталого розвитку України є залучення інвестицій як засобу необхідних перетворень і розвитку соціально-економічної системи держави. Вітчизняні макроекономічні та мікроекономічні умови господарювання сьогодні формують для ведення інвестиційної діяльності надмірні ризики, що є причиною зниження бізнес-активності в зазначеній сфері.

Для підтвердження актуальності та значущості поставленої проблеми проведено дослідження динаміки прямих та капітальних інвестицій у національній економіці України за період 2014–2018 рр., що графічно наведено на рисунку 1.

Рисунок 1. Динаміка прямих та капітальних інвестицій в економіці України за 2014–2018 рр. [2; 3]

Прямі інвестиції в економіці України здебільшого не мали суттєвої динаміки, що демонструє їхній темп зростання – близько 100 %, окрім 2015 року, у якому вони знизилися на 12,56 %. На відміну від прямих, капітальні інвестиції щороку зростали майже на 30 %. Виявлені тенденції підтверджують необхідність активізації розвитку інвестиційної діяльності в напрямку прямих інвестицій та більш глибокого аналізу динаміки капітальних інвестицій, що наведено на рисунку 2.

Як видно з проведеного аналізу динаміки капітальних інвестицій за видами економічної діяльності та джерелами фінансування, близько 70 % усіх капітальних інвестицій в Україні здійснено за КВЕД В+C+D+E «Промисловість». Більше 30 % капітальних інвестицій у державі здійснено за рахунок власних коштів підприємств та організацій. Але не виявлено закономірності між стабільним зростанням динаміки сум капітальних інвестицій, які переважно вкладені в промисловість, та рентабельністю промислових підприємств, що має як позитивні, так і негативні тенденції за досліджуваний період.

Рисунок 2. Аналіз капітальних інвестицій за видами економічної діяльності та джерелами фінансування [3; 4]

Тобто процеси інвестування у вітчизняній національній економіці потребують розробки дієвого механізму правового регулювання на макrorівні та управління на мікрорівні, який би задовольнив сучасні потреби ефективного господарювання. Інструментом, що забезпечує необхідні перетворення, виступає система страхування.

Страхування інвестицій, а саме його правове регулювання, позначається дієвим механізмом активізації та ефективного розвитку інвестиційної діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глибину досліджень проблемних питань у сфері страхування інвестицій, зокрема правового регулювання, доводять численні наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів: Н. Б. Пацурія, І. М. Войцеховської, А. С. Головачової [5], В. І. Форманюка [6], Р. А. Калюжного, Л. В. Андрущенко, І. Г. Андрущенка [7], О. М. Вінник [8], Н. О. Гутаревич [9], Б. В. Деревянка [10], В. Д. Чернадчука [11] та багатьох інших. Не зменшуючи наукової та практичної значущості наукового набуття, є необхідність у подальших дослідженнях порушеної наукової проблеми.

Формування мети статті. Таким чином, метою статті є надання рекомендацій щодо вдосконалення механізму правового регулювання страхування інвестицій в Україні, який, зі свого боку, сприятиме їхній активізації та зростанню ефективності.

Виклад основного матеріалу. Правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності в загальних рисах законодавчо врегульовані в Україні. Інвестиціями, згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність», є «всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект» [12].

Цінностями, які виступають засобом таких вкладів у грошовому вимірі можуть бути: грошові кошти та цінні папери окремих видів; рухоме та нерухоме майно; майнові права інтелектуальної власності; «ноу-хау»; права користування землею, водою, ресурсами, окремими об'єктами основних засобів; інші майнові права; інші цінності. Отже, інвестиційна діяльність є складним процесом взаємодії суб'єктів інвестиційної діяльності (громадян, юридичних осіб і держави) щодо впровадження інвестиційних проєктів відносно об'єктів інвестиційної діяльності, під час якого здійснюється досягнення цінностей і виконання завдань інноваційного розвитку національної економіки загалом та окремих виробництв, галузей, регіонів, секторів економіки. Капітальними є «інвестиції, що спрямовуються на створення (придбання), реконструкцію, технічне переоснащення основних засобів, очікуваний строк корисної експлуатації яких перевищує один рік» [12].

Важливість активізації інвестиційної діяльності для сучасного вітчизняного соціально-економічного розвитку важко переоцінити, але її складність як фінансово-господарського процесу передбачає високу ймовірність виникнення необхідності у відшкодуванні збитків як фінансового показника, так і заподіяної шкоди технологічного, техногенного характеру тощо, що сформуються в результаті настання таких випадків (подій). Це врегульовано нормами права, а саме інвестиційним законодавством [12], спрямованим на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності; страховим законодавством [13; 14; 15], спрямованим на посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та громадян. Тобто суб'єкти інвестиційної діяльності виступають або можуть виступати суб'єктами страхових правовідносин (рисунок 3), а страховий захист виступає фактором посилення активності суб'єктів правовідносин у напрямку здійснення інвестиційної діяльності.

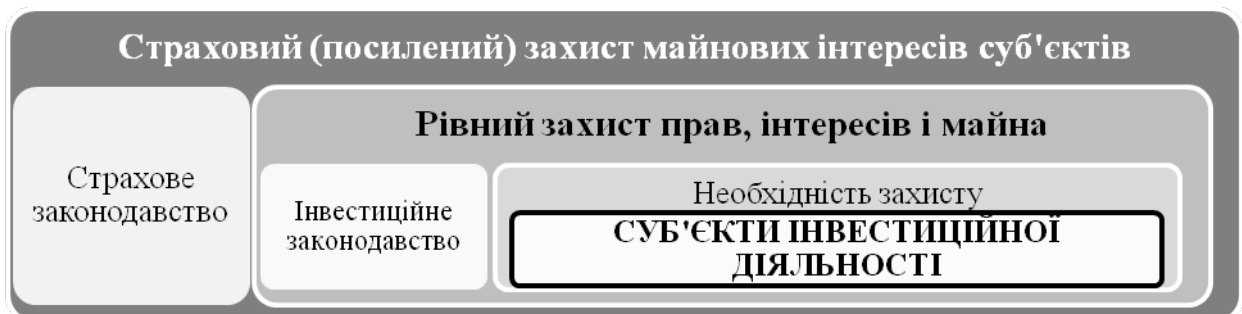

Рис. 3. Взаємозв'язок видів захисту суб'єктів інвестиційної діяльності

Страхування інвестицій на основі ЗУ «Про інвестиційну діяльність» належить до одного з видів добровільного страхування [12]. Із врахуванням того, що страхові платежі на основі Положення (стандарту) бухгалтерського обліку № 16 «Витрати» (далі – ПСБО 16 «Витрати») визнаються витратами операційної діяльності інвестора [16], з метою досягнення зростання ефективності господарювання інвестор оптимізує операційні витрати, у тому числі через їхню мінімізацію, з одного боку; але потреба в захисті економічних інтересів суб'єктів інвестиційних процесів та відшкодування збитків за результатами їхнього здійснення гостро існує в соціально-економічному масштабі на всіх рівнях національної економіки, з іншого. Зрозуміло, розв'язання наявної суперечливості закономірностей управлінського впливу на рівні суб'єктів господарювання неможливе без удосконалення системи їхнього правового регулювання, що пропонується саме в підсистемі правового регулювання процесів страхування.

Обов'язковий характер страхування, згідно із законодавством, має страхування «цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою» [12]. Згідно із Законом України «Про угоди про розподіл продукції», під продукцією мають на увазі «корисні копалини загальнодержавного та місцевого значення (мінеральна сировина), що видобуваються (виробляються) під час розробки родовищ корисних копалин» [17].

Отже, законодавство щодо страхування інвестицій сформовано так, що обов'язковість страхування передбачено лише для інвестиційних проєктів із видобування корисних копалин. Але капітальні інвестиції, які на основі наданих у статті досліджень гостро потребують удосконалення саме правового врегулювання, передбачають реалізацію інвестиційних проєктів і за іншими видами економічної діяльності з високим ступенем імовірності настання небажаних подій (будівництво, енергетика, транспорт, торгівля, сільське господарство тощо), що зумовлюють захист майнових інтересів фізичних і юридичних осіб та передбачають необхідність у їхньому страхуванні.

Дослідження на основі відомостей Державної служби статистики України демонструють, що тенденції стану й розвитку ринку страхування в Україні з видів страхування, інших, ніж страхування життя, неоднозначні [18] (рисунок 4).

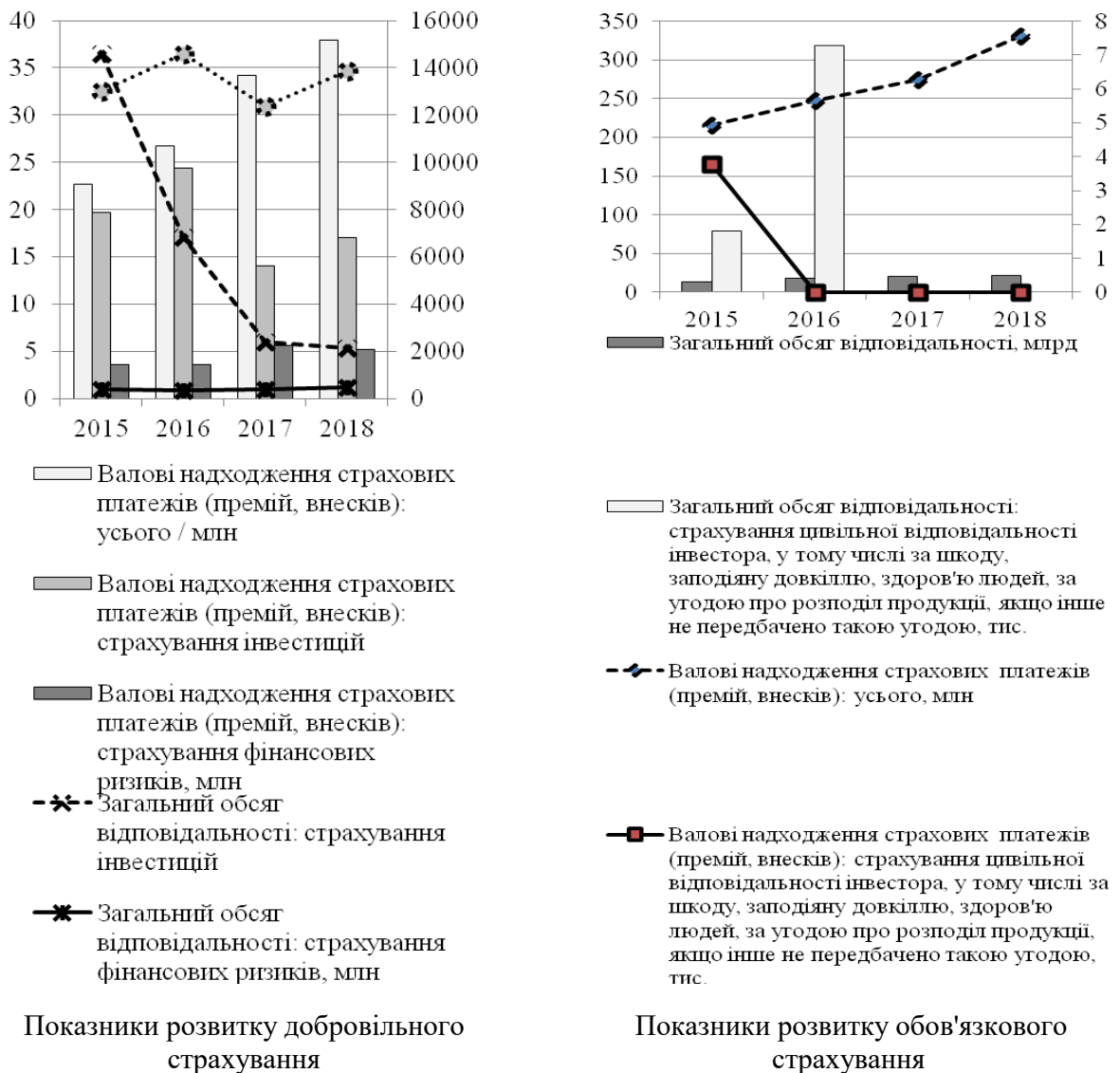

Рис. 4. Стан і розвиток ринку України з видів страхування, інших, ніж страхування життя [18]

Так, за динамікою розвитку добровільного страхування спостерігається зростання валових надходжень страхових платежів, загальний обсяг відповідальності за добровільним страхуванням коливається, але його динаміка відносно стабільна. Виявлена тенденція демонструє проблеми ціноутворення на страхові послуги в Україні, зокрема неврахування в них інфляційних процесів. За видом «Страхування інвестицій» валові надходження страхових платежів зросли у 2016 році, порівняно з 2015 роком, але у 2018 році їхній рівень був меншим,

порівняно з 2016 роком, на 30,22 %; загальний обсяг відповідальності за цим видом страхування за досліджуваний період зменшився в 7 разів. Резонансність негативних тенденцій розвитку страхування інвестицій виявляється в тому, що вони обернено пропорційні обсягам інвестицій в Україні як прямих, так і капітальних, у яких негативні тенденції відсутні (рисунок 1).

До кола об'єктів, що досліджуються, включено страхування фінансових ризиків як опосередкований інструмент управління прямими інвестиціями. За цим видом страхування виявлено тенденції зростання як за категорією страхових надходжень, так і за обсягом відповідальності у 2017–2018 рр., порівняно з 2015–2016 рр., що демонструє більш високий ступінь захищеності економічних інтересів суб'єктів правовідносин у сфері впровадження прямих інвестицій у вітчизняній національній економіці, на відміну від сфери капітальних інвестицій.

Відносно показників розвитку обов'язкового страхування в Україні, серед видів якого має місце страхування цивільної відповідальності інвестора, навіть за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, треба відмітити зростання тенденцій загального обсягу відповідальності та валових надходжень страхових платежів. Обернена (негативна) тенденція розвитку характеризує обов'язкове страхування цивільної відповідальності інвестора, яка у 2018 році призвела й до надходжень, і до відповідальності за цим видом страхування до нульових позицій. Отже, інвестиції у сфері видобування корисних копалин в Україні вичерпали себе, що, з одного боку, не суперечить світовим та вітчизняним стратегічним векторам розвитку, але, з іншого, призводить до випередження негативних темпів змін у національній економіці над позитивними.

Результати проведених досліджень сукупно підтверджують (доводять) сформульовану гіпотезу щодо страхування як дієвого інструменту підвищення ефективності та активізації інвестиційної діяльності, обґрунтуванням якої виступає розробка механізму правового регулювання страхування інвестицій в Україні (рисунок 5).

Механізм правового регулювання страхування інвестицій в Україні сформовано в розрізі двох основних видів інвестицій: прямих і капітальних. Запропонований механізм правового регулювання страхування інвестицій в Україні відрізняється від наявних саме в частині капітальних інвестицій, які за результатами проведених досліджень у статті найбільш потребують удосконалення їхнього правового регулювання на макроекономічному рівні. Здійснене розділення елементів механізму правового регулювання страхування інвестицій на прямі й капітальні передбачає необхідність змін у Законі України «Про страхування» (далі – Закон). Логічно пункт 17 статті 6 цього Закону викласти в редакції «страхування прямих інвестицій» та додати до статті 7 цього Закону пункт «страхування капітальних інвестицій».

Рис. 5. Механізм правового регулювання страхування інвестицій в Україні [19, с. 4; 20, с. 147]

Застосування запропонованих нормативно-правових положень повинно ввести в дію сформований механізм правового регулювання страхування інвестицій в Україні, який сприятиме їхній активізації та зростанню ефективності.

Висновки. У результаті проведеного дослідження розроблено пропозиції стосовно вдосконалення чинного механізму правового регулювання страхування інвестицій в Україні, що здійснено шляхом диференціації та ідентифікації наявних в теорії держави й права елементів механізму правового регулювання загалом відносно прямих і капітальних інвестицій, залежно від дійсних тенденцій показників ефективності й розвитку кожного з видів інвестиційної діяльності. Відмінна ознака запропонованого механізму правового регулювання страхування інвестицій в Україні полягає в тому, що до страхування капітальних інвестицій застосовуються зобов'язувальні норми права, передбачається форма реалізації права – виконання, спосіб реалізації права – зобов'язання, метод правового регулювання – імперативний, метод державного управління – адміністративний, що, зі свого боку, сприятиме активізації інноваційної діяльності в частині впровадження капітальних інвестицій та зростанню їхньої ефективності, з огляду на те, що через механізм страхування забезпечується соціально-економічна безпека всіх учасників цих господарських процесів та суб'єктів відповідних правовідносин.

Перспективою подальших досліджень виступає розробка проекту інструкції (постанови) щодо здійснення обов'язкового страхування капітальних інвестицій, у якій повинні бути обґрунтовані норми (межі) страхових платежів, страхових відшкодувань тощо.

Список використаних джерел

1. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL : http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 22.02.2020).
2. Прямі інвестиції (акціонерний капітал та боргові інструменти) в економіці України / з України (за періоди з початку року). URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.02.2020).
3. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування (щоквартальні показники). Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності (щоквартальні показники). URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz.htm (дата звернення: 05.02.2020).
4. Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.02.2020).
5. Пацурія Н. Б., Войцеховська І. М., Головачова А. С. Правове регулювання діяльності у сфері страхування та перестраховування: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 256 с.
6. Форманюк В. І. Правове регулювання страхової діяльності в Україні. *Часопис цивілістики*. 2016. № 20. С. 100–102.
7. Калюжний Р. А., Андрущенко Л. В., Андрущенко І. Г. Державно-правове регулювання страхування у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Київ : «МП Леся», 2012. 184 с.
8. Вінник О. М. Інвестиційне право : навч. посіб. Київ : Юрид. думка, 2005. 568 с.
9. Гутаревич Н. О. Правові форми інвестиційної діяльності в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Приват. акціонер. т-во "ВНЗ" Міжрегіон. акад. упр. персоналом". Київ, 2018. 20 с.
10. Деревянко Б. В. Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності : навч. посібник. МВС України, Донецький юридичний інститут. Донецьк : Видавничий дім «Кальміус», 2012. 204 с.
11. Чернадчук В. Д., Сухонос В. В., Чернадчук Т. О. Інвестиційне право України: навчальний посібник; за заг. ред. В. Д. Чернадчука. Суми : Університетська книга, 2001. 260 с.
12. Про інвестиційну діяльність : Закон України 1560-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12/> (дата звернення: 05.02.2020).
13. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 08.02.2020).
14. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 02.03.2020).

15. Про страхування : Закон України від 7 травня 1996 року № 85/96-ВР у редакції Закону від 4 жовтня 2001 року № 2745-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр> (дата звернення: 02.03.2020).

16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 16 «Витрати». Наказ Міністерства фінансів України від 1.12.1999 № 318. URL : <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021482.html> (дата звернення: 12.03.2020).

17. Про угоди про розподіл продукції. Закон України 1039-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14> (дата звернення: 11.03.2020).

18. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. URL : <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stand-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html> (дата звернення: 10.03.2020).

19. Бурик З. М. Система методів державного регулювання сталого розвитку в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1 (49). С. 1–8. URL : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2016-1/doc/2/03.pdf> (дата звернення: 05.03.2020).

20. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Пер. з рос. Харків : Консул, 2001. 656 с.

References

1. Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid 2017. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Sustainable Development Goals: Ukraine. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. URL : http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf [in Ukrainian].

2. Priami investytsii (aktsionernyi kapital ta borhovi instrumenty) v ekonomitsi Ukrainy/z Ukrainy (za periody z pochatku roku) [Direct investments (equity and debt instruments) in the economy of Ukraine / from Ukraine (from the beginning of the year)]. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

3. Kapitalni investytsii za dzherelamy finansuvannia (shchokvartalni pokaznyky). Kapitalni investytsii za vydamy ekonomichnoi diialnosti (shchokvartalni pokaznyky) [Capital investments by sources of funding (quarterly indicators). Capital investment by type of economic activity (quarterly indicators)]. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz.htm [in Ukrainian].

4. Rentabelnist operatsiinoi diialnosti pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti [Profitability of operating activities of enterprises by type of economic activity]. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

5. Patsuriia, N. B., Voitsekhovska, I. M., Holovachova, A. S. (2017). Pravove rehuliuвання diialnosti u sferi strakhuvannia ta perestrakhuvannia: problemy teorii ta praktyky : monohrafiia [Legal regulation of activity in the field of insurance and reinsurance: problems of theory and practice : monograph]. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K. 256 s. [in Ukrainian].

6. Formaniuk, V. I. (2016). Pravove rehuliuвання strakhovoi diialnosti v Ukraini. Chasopys tsyvilistyky [Legal regulation of insurance activity in Ukraine. Journal of Civil Studies]. № 20. S. 100–102 [in Ukrainian].

7. Kaliuzhnyi, R. A., Andrushchenko, L. V., Andrushchenko, I. H. (2012). Derzhavno-pravove rehuliuвання strakhuvannia u sferi zovnishnoekonomichnoi diialnosti [State legal regulation of insurance in the sphere of foreign economic activity]. Kyiv : MP Lesya. 184 s. [in Ukrainian].

8. Vinnyk, O. M. (2005). Investytsiine pravo : navch. posib. [Investment Law: Educ. tool.]. Kyiv : Yuryd. Dumka. 568 s. [in Ukrainian].

9. Hutarevych, N. O. (2018). Pravovi formy investytsiinoi diialnosti v Ukraini [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.04. Pryvat. aktsioner. t-vo "VNZ "Mizhrehion. Akad. upr. personalom" [Legal Forms of Investment Activity in Ukraine [Text] : abstract. diss. ... Cand. lawyer. Sciences: 12.00.04. Private. shareholder. constituency "Higher education institution" Interregion. Acad. ref. staff.]. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].

10. Derevianko, B. V. (2012). Pravove rehuliuвання investytsiinoi ta innovatsiinoi diialnosti : navch. posibnyk. MVS Ukrainy, Donetskyi yurydychnyi instytut [Legal regulation of investment and innovation activity : textbook. Manual. Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Donetsk Law Institute]. Donetsk : Vydavnychiy dim «Kalmius». 204 s. [in Ukrainian].

11. Chernadchuk, V. D., Sukhonos, V. V., Chernadchuk, T. O. (2001). Investytsiine pravo Ukrainy : navchalnyi posibnyk [Investment Law of Ukraine : tutorial; for the General. ed. V. D. Chernachuk]. Sumy : Universytetska knyha. 260 s. [in Ukrainian].
12. Pro investytsiinu diialnist : Zakon Ukrainy 1560-XII [About investment activity : Law of Ukraine 1560-XII]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12/> [in Ukrainian].
13. Hospodarskyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 436-IV [Economic Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 No. 436-IV]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].
14. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 No. 435-IV]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
15. Pro strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 7 travnia 1996 roku № 85/96-VR u redaktsii Zakonu vid 4 zhovtnia 2001 roku № 2745-III [On Insurance : Law of Ukraine of May 7, 1996 No. 85/96-BP as amended by the Law of October 4, 2001 No. 2745-III]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vr> [in Ukrainian].
16. Polozhennia (Standart) bukhgalterskoho obliku № 16 «Vytraty». Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 1.12.1999 № 318 [Regulation (Standard) of accounting No. 16 "Expenses". Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 31.12.1999 № 318]. URL : <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021482.html> [in Ukrainian].
17. Pro uhody pro rozpodil produktsii. Zakon Ukrainy 1039-XIV [About production sharing agreements. Law of Ukraine 1039-XIV]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14> [in Ukrainian].
18. Informatsiia pro stan i rozvytok strakhovoho rynku Ukrainy [Information on the state and development of the Ukrainian insurance market]. URL : <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html> [in Ukrainian].
19. Buryk, Z. M. (2016). Systema metodiv derzhavnogo rehuliuвання staloho rozvytku v Ukraini. Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia [System of methods of state regulation of sustainable development in Ukraine. Actual problems of public administration]. 1 (49). S. 1–8. URL : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2016-1/doc/2/03.pdf> [in Ukrainian].
20. Skakun, O. F. (2001). Teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk. [State and Law Theory : a textbook]. Per. z ros. Kharkiv : Konsul. 656 s. [in Ukrainian].

Rozhenko Oleksandra,

PhD in Economic sciences

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9358-5436>

LEGAL REGULATION OF INVESTMENT INSURANCE IN UKRAINE

The article investigates the trends of investment activity in Ukraine through: studying the dynamics of direct and capital investments in the economy of Ukraine during 2014-2018, insurance (enhanced) protection of entities' property interests, namely volumes thereof in monetary terms and rates of change in percentage terms; analysis of capital investments by types of economic activity and sources of funding, namely their percentage share in the total amount, their percentage share due to own funds of companies and organizations, the percentage level of operating profitability (unprofitability) of industrial companies. An interrelation between the types of protection of investment activity entities has been established. The investment law provides equal protection of the rights, interests and property of investment entities, while the insurance law. An analysis of the status and the development of the Ukrainian market by types of insurance other than life insurance has been conducted, while the following indicators of the volume of voluntary and compulsory insurance have been used: gross receipts of insurance payments (premiums, contributions) and the total amount of liabilities in absolute monetary terms. The scientific article has formulated and proved the hypothesis that insurance is an effective tool for improving the efficiency and stepping up the investment activity in Ukraine. An improvement of the mechanism for the legal regulation of investment insurance in Ukraine in terms of direct and capital investments has been proposed, which includes the following legal regulation elements, respectively: the discretionary and imperative provisions of the law, the forms of implementing the law – the use and the enforcement, the method of implementing the law – to allow and to oblige, the method of legal regulation – the discretionary and imperative one, the method of public administration – the economic and administrative one. Proposals have been made to amend the Law of Ukraine "On Insurance".

Key words: insurance; legal regulation; investments; efficiency; development dynamics; mechanism.

Надійшла до редколегії 20.03.2020

РОЗДІЛ III

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК: 323.28

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-97-102>

Діхтяр Дмитро Юрійович,
здобувач

*(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5952-6563>

СУТНІСТЬ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ОРГАНІВ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ОХОРОНУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

У статті наголошено на тому, що захист об'єктів критичної інфраструктури є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави. Проаналізовано законодавство у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури. Досліджено поняття критичної інфраструктури та види об'єктів критичної інфраструктури. Визначено моделі захисту критичної інфраструктури та зроблено висновок щодо доцільності їхнього запровадження в Україні в межах заходів із розбудови сектору безпеки й оборони.

Ключові слова: *критична інфраструктура; об'єкти критичної інфраструктури; тероризм; диверсії; посягання на об'єкти критичної інфраструктури.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Останні події у світі наочно показують зростання терористичних атак, а згодом і військових конфліктів, що ґрунтуються на процесах глобалізації. Реалії сучасних політичних течій в Україні, наявність сепаратистських рухів, поглиблення розшарування населення за політичними суперечностями, збройний конфлікт на сході України, анексія Криму тощо створюють усередині держави багато загроз терористичного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання окресленої проблеми й на які спирається автор. Дослідженню питань протидії тероризму було приділено значну увагу в працях вітчизняних та зарубіжних учених. Праці І. М. Ришова, В. В. Крутова, М. П. Стрельбицького, О. А. Шевченка, С. О. Кузніченка, О. С. Шаптали, Д. В. Талалая, В. В. Мацюка, І. В. Євтушенка, С. С. Кудінова, І. І. Мусієнка та інших учених були присвячені питанню запобігання виникненню терористичних актів та мінімізації їхніх наслідків. Проблеми розповсюдження міжнародного тероризму розглядалися в працях Одрі Курт Кроніна, Кіта Л. Шимко, Фатхалі М. Могаддама, Лоуренса Тіо.

Безпосередньо питання посягання на об'єкти критичної інфраструктури були предметом дослідження таких сучасних авторів, як С. С. Теленик (щодо моделі адміністративно-правового регулювання захисту критичної інфраструктури), О. П. Єрменчук (стосовно

побудови системи захисту критичної інфраструктури в Україні з використанням досвіду сектору безпеки іноземних держав), С. Єсімов (про функціонування системи забезпечення безпеки критично важливої інформаційної інфраструктури) та інші вітчизняні й закордонні фахівці.

Формування цілей статті (постановка завдання). Головною метою дослідження є визначення місця та ролі органів, які забезпечують охорону та захист об'єктів критичної інфраструктури в секторі безпеки й оборони країни.

Виклад основного матеріалу. Сучасні глобалізаційні економічні процеси підсилюють появу та загострення терористичних актів. «Глобалізація» є терміном, за допомогою якого, зокрема, описують безперервний процес інтеграції об'єктів регіональних економік, суспільства та культури, формування мереж зв'язку й торгівлі загальносвітового рівня. Безпосередньо термін «глобалізація» стосується економічних процесів: інтеграції національних економік у світову економіку через торгівлю, прями іноземні інвестиції, ринок капіталу, міграцію та поширення технологій [1].

Проведеними дослідженнями встановлено різні точки зору стосовно системних наслідків глобалізації щодо окремих об'єктів. Наприклад, у підході Р. Робертсона [2, с. 557] до опису глобалізації застосовано «об'єктові» характеристики: індустріалізацію і технічні зміни на окремих об'єктах; появу «європейських» об'єктів в Азії і Атлантиці; створення глобального світового порядку під американською гегемонією. Розвиваючи в певному сенсі вказані положення, М. Хана вважав, що глобалізація сприяла лібералізації трансміжнародних угод про передачу державного суверенітету щодо окремих об'єктів на суверенній території [3].

Після терактів 11 вересня виникла активна дискусія з приводу доцільності глобалізації з огляду на безпеку об'єктів, що є критично важливими для державного управління, національної та світової економіки, яка, відповідно, трансформувала наявні до цього часу погляди. Розглядаючи причини нападів на об'єкти критичної інфраструктури, Ф. М. Могхаддам указував, що роздроблена глобалізація мала побічним наслідком радикалізацію, конфлікти, терор і зіткнення ідеологій [4].

Із цієї причини, а також через терористичні атаки 13–14 листопада 2015 року в Парижі питання глобалізації, критичної інфраструктури та терористичної загрози почали поєднуватися в одну систему боротьби з тероризмом і міграційною кризою, яка безпосередньо почала формуватися під час економічного саміту G20 15 листопада 2015 року в Анкарі.

Відтоді дедалі ширше використовується інтегрований підхід до забезпечення безпеки систем, об'єктів і ресурсів, які є критично важливими від злочинних посягань та терористичних загроз, а також загроз іншої природи – природних, техногенних, соціальних, військових.

Здійснений С. Ф. Гончаром, Г. П. Леоненком, О. Ю. Юдіним аналіз методик (послідовностей) проведення робіт із формування складових частин систем захисту об'єктів критичної інфраструктури, таких як організаційно-технічні та режимні заходи й методи, програмно-технічні методи й засоби захисту надає змогу виділити основні етапи їхнього створення:

- визначення ресурсів, а також об'єктів, які підлягають захисту, – об'єктів захисту;
- формування переліку потенційно можливих загроз і каналів витоку інформації на об'єктах критичної інфраструктури;
- оцінку ризиків завдання збитків компонентам системи за наявності вразливостей, загроз, сприятливих умов для реалізації цих загроз;
- визначення вимог до системи захисту;
- здійснення вибору засобів захисту та їхніх характеристик;
- упровадження і організацію використання вибраних заходів, способів і засобів захисту;
- здійснення контролю цілісності та керування системою захисту [5].

Не минула ця тенденція і Україну. Як зазначав С. С. Теленик, об'єднання в концепції критичної інфраструктури систем, об'єктів і ресурсів, які є вкрай важливими для суспільства й держави, засвідчує значущість забезпечення їхнього захисту, що передбачає формування

самостійного напряму адміністративно-правового регулювання [6]. І хоча термін «критична інфраструктура» ще не отримав свого законодавчого визначення, він де-факто вже використовується в таких основоположних документах, як Закон України «Про національну безпеку України».

Слід погодитися з позицією Д. С. Бірюкова, який ще у 2012 році вказував на низку категорій об'єктів, що виокремлюються із загалу на підставі їхньої вагомості для економіки, техногенної безпеки, терористичної загрози тощо. У контексті міжнародної практики, на його думку, такі об'єкти (або певну частину таких об'єктів) слід позначати «критичною інфраструктурою» [7, с. 75].

Також, згідно з позицією згаданого вище автора, загальну проблему складають відсутність взаємозв'язку між ними (об'єктами), відомствами, до сфери управління яких вони належать, брак загального оцінювання на рівні держави ризиків цих об'єктів, спільного підходу до захисту від усіх груп загроз (техногенного, природного та соціально-політичного спрямування) [7, с. 76].

Відповідно до сучасного Порядку формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави [8], критична інфраструктура – сукупність об'єктів інфраструктури держави, які є найбільш важливими для економіки та промисловості, функціонування суспільства та безпеки населення і виведення з ладу або руйнування яких може мати вплив на національну безпеку та оборону, природне середовище, призвести до значних фінансових збитків та людських жертв; об'єкти критичної інфраструктури – підприємства та установи (незалежно від форми власності) таких галузей, як енергетика, хімічна промисловість, транспорт, банки та фінанси, інформаційні технології та телекомунікації (електронні комунікації), продовольство, охорона здоров'я, комунальне господарство, що є стратегічно важливими для функціонування економіки й безпеки держави, суспільства та населення.

Директива Ради 2008/114/ЄС від 8 грудня 2008 року про ідентифікацію і визначення європейських критичних інфраструктур та оцінювання необхідності покращення їхньої охорони та захисту № 2008/114/ЄС [9] визначає критичну інфраструктуру як об'єкт, систему, або її частину, розташовану в державах-членах, що є суттєвою для підтримки життєво важливих громадських функцій, здоров'я, безпеки, захищеності, економічного або соціального добробуту населення, пошкодження або знищення якої матиме істотний вплив у державі-члені через неспроможність такої інфраструктури підтримувати згадані функції.

Під критичною інфраструктурою у США розуміють «системи та ресурси, фізичні чи віртуальні, настільки життєво важливі для Сполучених Штатів, що недієздатність або знищення таких систем або ресурсів підриває національну безпеку, національну економіку, здоров'я або безпеку населення, або має своїм результатом будь-яку комбінацію з переліченого».

Станом на жовтень 2019 року лише формується законодавча база захисту об'єктів критичної інфраструктури та залишається не визначеним на загальнодержавному рівні орган, який буде здійснювати формування державної політики захисту об'єктів критичної інфраструктури, а також орган (військове формування), на який буде покладена реалізація завдань захисту об'єктів критичної інфраструктури від різного роду загроз. Так, базовий законопроект № 10328 «Про критичну інфраструктуру та її захист» було відкликано 29.08.2019. Згідно з останнім, об'єкт критичної інфраструктури мав визначатись у встановленому законодавством порядку як складовий елемент критичної інфраструктури, функціональність, безперервність, цілісність і стійкість якого забезпечують реалізацію життєво важливих національних інтересів.

Відмова від запропонованого підходу вимагає повернутися до питання розробки національної моделі функціонування суб'єктів захисту об'єктів критичної інфраструктури або запровадження дієвого досвіду інших країн у цій сфері. Так, щодо останнього напрямку О. П. Єрменчук стверджує, що загальні підходи до захисту критичної інфраструктури можна поділити на дві основні групи (моделі функціонування):

— «американську», де значні повноваження надані органам державної безпеки та розвідувальним органам, при них організовані та діють органи із захисту критичної інфраструктури, функціонують досить потужні аналітичні центри, державним органам доводиться актуальна аналітична інформація для прийняття управлінського рішення, уживаються заходи з виявлення та локалізації загроз;

— «урядову», за якої при національному уряді створюються спеціально уповноважені органи для захисту критичної інфраструктури, однак дещо вужчі повноваження спецслужб, які в основному залучаються до відпрацювання окремих завдань органів із захисту критичної інфраструктури, участі у визначенні критично-важливих об'єктів, припинення загроз у сфері тероризму тощо [10]. Ученим зазначено, що прикладом «урядової» моделі залучення спецслужб у процес захисту критичної інфраструктури є чинні системи в Польщі та Литві. Також слід звернути увагу, що забезпечення безпеки об'єкта в тексті проекту Закону № 10328 «Про критичну інфраструктуру та її захист» мало бути покладено на «оператора об'єкта» та уповноважений орган у сфері захисту критичної інфраструктури України.

Висновки з наданого дослідження і **перспективи подальших розвідок** в окресленому напрямі. Суб'єкти захисту об'єктів критичної інфраструктури мають здійснювати відповідну діяльність щодо протидії загрозам терористичного характеру:

– терористичним актам – застосуванню зброї, учиненню вибуху, підпалу чи інших дій, які створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погрози вчинення зазначених дій із тією самою метою.

У разі, коли терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених статтями 112, 147, 258–260, 443, 444, а також іншими статтями Кримінального кодексу України, відповідальність за їхнє вчинення настає відповідно до Кримінального кодексу України;

– диверсіям – учиненню з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також учиненню з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій (стаття 113 Кримінального кодексу України);

– іншим злочинам загальнокримінального характеру, що скоюються з мотивів очевидної неповаги до держави, суспільства та супроводжуються особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом.

Відповідні подальші наукові розвідки мають спрямовуватися на обґрунтування запровадження в Україні «урядової» моделі захисту об'єктів критичної інфраструктури та напрацювання параметрів контрдиверсійної діяльності уповноваженого органу.

Список використаних джерел

1. Foundationfor Tolerance International. URL : <http://www.fti.org/kg/eng/welcome.php> (дата звернення: 11.03.2020).
2. Robertson, Robbie (2004) «The Historical Context and Significance of Globalization», *Development and Change* 35 (3).
3. Muqtedar Khan. Teaching Globalization in the Era of Terrorism. URL : <http://www.ijtihad.org/globalterror.htm> (дата звернення: 21.03.2020).
4. Fathali M. Moghaddam. HOW GLOBALIZATION SPURS TERRORISM. The lopsided Benefits of «One World» and Why That Fuels Violence. Part one The global context of terrorism, 2008.

5. Гончар С. Ф., Леоненко Г. П., Юдін О. Ю. Теоретико-методологічний аспект забезпечення інформаційної безпеки об'єктів критичної інфраструктури. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Комп'ютерні системи та мережі. 2014. № 806. С. 34–39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPKSM_2014_806_8 (дата звернення: 07.03.2020).
6. Теленик С. С. Критична інфраструктура як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 179–189. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2018_1_17 (дата звернення: 20.03.2020).
7. Бірюков Д. С., Кондратов С. І. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні. Київ : НІСД, 2012. 96 с.
8. Про затвердження Порядку формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 р. № 563. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-2016-%D0%BF> (дата звернення: 15.03.2020).
9. Про ідентифікацію і визначення європейських критичних інфраструктур та оцінювання необхідності покращення їх охорони та захисту № 2008/114/ЄС : Директива Ради 2008/114/ЄС від 08.12.2008 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-08 (дата звернення: 02.04.2020).
10. Єрменчук О. П. Побудова системи захисту критичної інфраструктури в Україні з використанням досвіду сектору безпеки іноземних держав. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Івано-Франківськ, 2017. № XLIV. С. 224–235.

References

1. Foundationfor Tolerance International. URL : <http://www.fti.org/kg/eng/welcome.php>.
2. Robertson, Robbie (2004). «The Historical Context and Significance of Globalization», *Development and Change* 35 (3).
3. Muqtedar Khan. Teaching Globalization in the Era of Terrorism. URL : <http://www.ijtihad.org/globalterror.htm>.
4. Fathali M. Moghaddam. HOW GLOBALIZATION SPURS TERRORISM. The lopsided Benefits of «One World» and Why That Fuels Violence. Part one The global context of terrorism, 2008.
5. Honchar, S. F., Leonenko, H. P., Yudin, O. Yu. (2014). Teoretyko-metodolohichniy aspekt zabezpechennia informatsiinoi bezpeky ob'ektiv krytychnoi infrastruktury. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhnika. Kompiuterni systemy ta merezhi* [Theoretical and methodological aspect of ensuring information security of critical infrastructure facilities. Bulletin of the National University Lviv Polytechnic. Computer systems and networks]. № 806. S. 34–39 [in Ukrainian].
6. Telenyk, S. S. (2018). Krytychna infrastruktura yak ob'iekt administratyvno-pravovoho rehuliuвання. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav* [Critical infrastructure as an object of administrative regulation. Law Journal of the National Academy of the Interior]. № 1. S. 179–189 [in Ukrainian].
7. Biriukov, D. S., Kondratov S. I. (2012). Zakhyst krytychnoi infrastruktury: problemy ta perspektyvy vprovadzhennia v Ukraini [Critical infrastructure protection: challenges and prospects for implementation in Ukraine]. Kyiv : NISD. 96 s. [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia pereliku informatsiino-telekomunikatsiinykh system ob'ektiv krytychnoi infrastruktury derzhavy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.08.2016 [On approval of the Procedure for forming a list of information and telecommunication systems of critical infrastructure objects of the state. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 23.08.2016]. № 563 [in Ukrainian].
9. Pro identyfikatsiiu i vyznachennia yevropeiskykh krytychnykh infrastruktur ta otsiniuvannia neobkhdnosti pokrashchennia yikh okhorony ta zakhystu. Dyrektyva Rady 2008/114/JeS vid 08.12.2008 [On the identification and identification of European critical infrastructures and the assessment of the need to improve their guard and defence. Council Directive 2008/114 / EU dated 08.12.2008] [in Ukrainian].
10. Yermenchuk, O. P. (2017). Pobudova systemy zakhystu krytychnoi infrastruktury v Ukraini z vykorystanniam dosvidu sektoru bezpeky inozemnykh derzhav. Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy. [Construction of critical infrastructure protection system in Ukraine using the experience of foreign sector sector. Current issues of improving the current legislation of Ukraine]. Ivano-Frankivsk. № 44. S. 224–235 [in Ukrainian].

Dikhtiar Dmytro,

Applicant

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5952-6563>

THE ESSENCE OF CRITICAL INFRASTRUCTURE PROTECTION AND THE APPOINTMENT OF BODIES WHICH PROVIDE THE PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS

The article emphasizes that the protection of facilities of critical infrastructure is one of priority directions of state activities. The connection between modern globalization economic processes with the emergence and aggravation of terrorist threat has been investigated. The carried out studies have shown different perspectives on the systemic effects of globalization concerning individual facilities. Legislation in the area of critical infrastructure protection has been analyzed. The article also emphasizes on the widespread use of an integrated approach to the assurance of the security of systems, facilities and resources that are critically important of criminal threats and terrorist threats, as well as natural, man-made, social, military threats, as threats of a different nature. The concepts of critical infrastructure and types of facilities of critical infrastructure have been explored. On the basis of studying the methods (sequences) of carrying out the works on the formation of components of systems for protection of critical infrastructure facilities, the main stages of their creation are identified. The system of threats to facilities of critical infrastructure has been developed, which, by means of encroachment, includes terrorist acts, sabotage, and other crimes of general criminal nature, which are committed on the grounds of clear disrespect for the state, society and are accompanied by special boldness or exceptional cynicism. The models of critical infrastructure protection have been identified and the conclusion regarding the feasibility of implementing them in Ukraine within the activities of security and defence sector development has been drawn.

Key words: *critical infrastructure; facilities of critical infrastructure; terrorism; sabotage; encroachment on critical infrastructure.*

Надійшла до редколегії 17.03.2020

УДК: 347.73

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-103-109>

Лосич Сергій Васильович,

кандидат юридичних наук, старший дослідник
(Луганське управління ДВБ НП України,
м. Сєвєродонецьк)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8192-785X>

Рутвян Кристина Олегівна,

студентка

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,

Інститут прокуратури та кримінальної юстиції,
м. Харків)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4662-9950>

ЗМІНИ В ПОДАТКОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ, СПРИЧИНЕНІ ПАНДЕМІЄЮ COVID-19

Наукову статтю присвячено висвітленню питань, пов'язаних із корективами Податкового кодексу України під впливом пандемії, викликані COVID-19. Висвітлено питання щодо вжитих надзвичайних податкових заходів у країнах світу через пандемію. Узавши за основу практику інших країн та надані міжнародними економічними організаціями рекомендації, запропоновано перелік тих інструментів, якими можна було б доповнити вжиті заходи в Україні задля успішного й швидкого подолання економічної кризи. Запропоновано низку доповнень до українського податкового законодавства на постійній основі.

Ключові слова: COVID-19; Податковий кодекс України; економічна криза; податкові пільги; податкові канікули.

Постановка проблеми. Сьогодні перед світом постав один із найсерйозніших викликів, принаймні за останнє сторіччя. Криза, що розпочалася виключно як медична, переростає в одну з найглобальніших економічних криз. Пандемія, викликана COVID-19, зупинила, у прямому сенсі цього слова, життя на всій планеті, що, звісно, є нонсенсом для сьогодення, у якому переважно все відбувається за планом, графіком, стратегією тощо. Усього за три місяці прогнози щодо глобального економічного росту було змінено. Нині Міжнародний валютний фонд прогнозує, що світова економіка скоротиться щонайменше на 3 % у 2020 році, і це буде більшим спадом, аніж під час фінансової кризи в 2008–2009 рр. [1]. Аби лавірувати в таких умовах, уряди всіх країн вживають заходи, щоб через зміну податків підтримати державну економіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, українська наука не встигає швидко реагувати на виклики, що постають перед світовою спільнотою. Тому у своєму дослідженні візьмемо за основу напрацювання зарубіжних дослідників та практиків у тих питаннях, що стосуються кризи, спричиненої пандемією COVID-19: Д. Банна, Л. Бванам, Д. Венн, А. Гіджцен, Дж. Дехарта, К. Енаш, Е. Есен, Дж. Каган. А щодо теоретичних аспектів, то звернемося до досвіду таких вітчизняних науковців, як І. Белік, В. Сідляр.

Мету цієї роботи вбачаємо в тому, щоб порівняти податкові заходи, запроваджені в Україні, з тими, що були вжиті в інших країнах задля усунення економічних наслідків пандемії, рекомендувати ті тимчасові податкові заходи, якими можна було б, на нашу думку,

доповнити вже наявні заходи підтримки української економіки; виокремити податки, якими в результаті даної кризи варто було б доповнити чинний Податковий кодекс України (далі – ПК України) на постійній основі.

Виклад основного матеріалу. З 18 березня 2020 року в Україні діє Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», що став виявом застосування державою надзвичайних податкових заходів для підтримки своєї економіки в період кризи. Надзвичайні заходи, які були запроваджені, отримали неприйнятну для українського податкового законодавства назву «податкові канікули», що стала досить уживаною та популярною. Чи дійсно це так звані «податкові канікули»? Хоч таким поняттям і не оперує ПК України, однак сам термін не є новим, зазвичай його використовують, коли йдеться про спеціальні державні програми стимулювання, які передбачають зниження або скасування податку для підприємств. Коли державні органи хочуть заохотити придбання певних товарів або стимулювати участь у певних видах діяльності, вони запроваджують податкові канікули на певний період. Такі заходи також використовуються для заохочення інвестицій у країні, що розвиваються [2]. Тобто, скоріш за все, застосування терміна «податкові канікули» в даному випадку є не дуже доречним, оскільки він застосовується в інших реаліях і має іншу мету. Більш коректно, мабуть, було б оперувати загальнішим терміном, що не пов'язаний із конкретною метою, задля уникнення використання хибної термінології. Стаття 11 ПК України передбачає можливість запровадження «спеціальних податкових режимів», що за своєю природою відображає сутність ужитих заходів [3]. Спеціальний податковий режим – це система заходів і правил, що визначає особливий порядок організації та здійснення оподаткування на певній території, у певній галузі економіки чи окремих суб'єктів господарювання, який відрізняється від загального режиму оподаткування, передбаченого законодавством, і запроваджується державою з певними цілями за допомогою встановлення податкових преференцій для суб'єктів господарювання [4]. Однак у ч. 4 ст. 11 ПК України чітко зазначено: «Не визнаються спеціальними режимами податкові режими, не визначені такими цим Кодексом» [3]. Незважаючи на те, що запроваджені заходи за своєю природою чітко відповідають даному визначенню, згідно з положеннями ПК України назвати їх такими не можемо, оскільки в перехідних положеннях, відповідно до яких були запроваджені надзвичайні податкові заходи, немає вказівок на те, що це спеціальний податковий режим, тому називатимемо їх надзвичайні тимчасові податкові заходи, однак все ж не «канікули».

Щодо сутності запроваджених заходів:

1) зазначений вище Закон установив мораторій на податкові перевірки (мораторій не стосується документальних позапланових перевірок щодо бюджетного відшкодування з податку на додану вартість; камеральні перевірки також не включено до переліку перевірок, на які встановлено мораторій);

2) відстрочено сплату для фізичних осіб-підприємців суми податкового зобов'язання, яка була вказана в поданій річній декларації про майновий стан і доходи за 2019 рік;

3) не нараховується та не сплачується плата за землю (земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності), за земельні ділянки, що перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди, фізичних або юридичних осіб, та використовуються ними в господарській діяльності;

4) деякі категорії осіб тимчасово звільнені від сплати єдиного соціального внеску;

5) скасовані штрафи та пеня за окремі види податкових правопорушень [5].

Незважаючи на те, що медична криза ще не минула, до неї вже долучається економічна, наслідки якої вже починають бути відчутними, тому уряду варто задуматися над розширенням переліку заходів. Вони мають носити більш довгостроковий характер, бути втіленням стратегії підтримки як суб'єктів господарювання, так і домогосподарств. На сьогодні велика кількість світових економічних організацій займається розробками стратегій дій, відновлювальних програм, серед таких організацій і авторитетна Організація

економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР). Представляючи світовій спільноті рекомендації щодо можливих дій у податковій та фінансовій сфері у відповідь на кризу, спричинену коронавірусом, такі поважні економічні об'єднання спираються на досвід подолання різних криз у минулому. Розроблені ними поради та рекомендації адаптовані не лише до високорозвинутих держав, а й до держав, що розвиваються, а отже можуть бути запозичені й українським урядом.

Аби зрозуміти, наскільки ефективно сьогодні держава використовує інструментарій, що їй належить, слушним є звернення до практики інших країн, щоб завдяки порівняльному аналізу виокремити ті напрямки, у яких, можливо, уряд України недопрацює. Так, наприклад, податкові пільги щодо сплати податку на додану вартість були надані в багатьох країнах, зокрема в Естонії, Фінляндії, Франції, Федеративній Республіці Німеччина, Греції, Угорщині, Ісландії, Ірані, Ізраїлі та ін. В Австралії уряди штатів оголосили пакети допомоги і в деяких випадках відстрочення виплати податків на заробітну плату (Австралійська столична територія, Квінсленд, Вікторія, Західна Австралія). У Болгарії підприємства, які найбільше постраждали від заходів, ужитих через пандемію COVID-19, або втратили доходи більш ніж на 20 відсотків у порівнянні з березнем 2019 року, мають право на 60-відсоткову субсидію заробітної плати для своїх співробітників. У Чеській Республіці уряд оголосив, що термін сплати податку на заробітну плату і внесків на ринку праці з квітня по червень 2020 року продовжено на чотири місяці. У Польщі малі та середні підприємства зі зниженням економічного обороту не менш ніж на 25 відсотків у будь-який місяць після 1 лютого 2020 року мають право на поворотну субсидію, 60 відсотків якої повертати не потрібно буде, що, за оцінкою уряду, допоможе зберегти від 2 до 5 млн. робочих місць. В Естонії існує 70-відсоткова субсидія на заробітну плату (не більше 1000 євро на місяць), також цікавим фактом є те, що країна вирішила знизити акцизи на дизельне паливо, електроенергію та природний газ, що в результаті позитивно впливає як на затрати виробництва, так і на домогосподарства як кінцевих споживачів. В Угорщині з 1 травня 2020 року запроваджено податок з обороту роздрібною торгівлі у сфері електронної торгівлі, який стягується за шкалою від 0,0 % до 2,5 % залежно від річного доходу ритейлера. У Малайзії сплату податкових зобов'язань для компаній у сфері туризму було перенесено на 6 місяців. Індія працює над пакетом допомоги для авіаційної галузі, включаючи відстрочення податку на авіаційне паливо [6].

На підставі проведеного дослідження можемо виокремити три напрямки, у яких уже активно діє світова спільнота для подолання наслідків економічної кризи, спричиненої пандемією COVID-19, і які на сьогодні в Україні залишаються поза увагою уряду.

По-перше, підтримка підприємств як роботодавців є важливим напрямком у політиці багатьох держав, бо це є гарантією того, що держава збереже не просто ліквідність суб'єктів господарювання, а взагалі врятує їхню платоспроможність, оскільки сплачені підприємствами податки складають вагомий частину бюджету. Було б нелогічним ставити під загрозу існування підприємств і, як результат, ризикувати добробутом домогосподарств. Заходи, спрямовані на те, аби допомогти компаніям зберегти своїх працівників, уже підтвердили свою ефективність у період рецесії 2008–2009 рр. Аналіз, проведений ОЕСР, засвідчує, що вжиття саме таких дієвих заходів допомогло запобігти масовому скороченню робочих місць [7]. Одного разу втрачені зв'язки на ринку праці потребують ремонту. Відновлення ринку праці завжди довготривалий та досить коштовний процес, тому зниження рівня безробіття завжди повільніше, ніж його зростання (саме так було й після світової фінансової кризи). Щоб зберегти стабільність на ринку праці, країни вживають такі заходи, як тимчасове відстрочення або скасування податкових платежів із заробітних плат, запровадження схем скорочення робочих днів, що призводить до скорочення заробітних плат, однак усе ж не розриває зв'язку між роботодавцем та співробітником [8, с. 26].

По-друге, досить поширеною є практика надання пільг, виражених у відстроченні/скасуванні сплати або в можливості повернути податок на додану вартість у

тому розмірі, що був уже сплачений у цьому році як безвідсотковий кредит. На необхідності та ефективності таких заходів наголошено і в доповіді, підготовленій ОЕСР. Менш розповсюдженою є практика надання пільг щодо сплати акцизного податку; як уже зазначалося, Естонія знизила акцизні збори з електроенергії, природного газу та дизельного палива. Зниження акцизних податків для тих суб'єктів господарювання, які виробляють, ввозять у країну чи реалізують зазначені товари, звісно, знижує витрати як виробництв, так і домогосподарств. ОЕСР пропонує урядам також розглянути можливість зниження акцизного податку на алкоголь для тих суб'єктів підприємництва, які постраждали найбільше, наприклад ресторани, готелі тощо [8, с. 26]. Таргетований підхід до надання пільг допомагає не лише віднайти найбільш уражених суб'єктів господарювання, але й не втратити зайві кошти. Цілком очевидним є те, що широкомережні супермаркети переважно не постраждали, тому й не потребують надання акцизних пільг, хоча й мають справу з тією ж продукцією.

По-третє, показовим є приклад з Малайзією, яка запровадила податкові пільги для сфери туризму, та Індією, яка відстрочує податки на авіаційне паливо, що знову ж таки є виявом таргетованого підходу до надання державної допомоги. Сфера туризму, авіаперевезень сьогодні є одним із найбільш уражених секторів у світі, саме в них очікують найбільше скорочення робочих місць, тому дані суб'єкти господарювання потребують державної підтримки, що буде виражена у встановленні тимчасових податкових пільг, доки ці галузі не відновлять свій ринок.

Розглянуті напрямки є тимчасовими змінами. Ними можна доповнити перехідні положення ПК України як такі, що будуть засобом реагування держави на кризу економічну, яка буде наступною після медичної. Звісно, це призведе до значних економічних втрат, але ж варто усвідомлювати, що все одно втрат не уникнути, а невжиття необхідних заходів може призвести до не передбачено тяжких наслідків, подолання яких триватиме десятиліття.

Наступні заходи можуть бути не лише тимчасовими, а й включеними до ПК України на постійній основі. Так, наприклад, у проведеному дослідженні щодо змін у податкових системах іноземних держав через пандемію наголошувалося на тому, що в Угорщині було запроваджено податок у сфері електронної роздрібною комерції. Такі нововведення в угорському податковому законодавстві не є новиною для податкової галузі в цілому.

Щодо оподаткування прибутку з електронної роздрібною торгівлі, то у світі вже давно розгортаються дискусії, у яких чітко виокремилися два підходи: американський та європейський. Саме в США вперше було поставлено питання щодо необхідності оподаткування прибутку з інтернет-торгівлі, однак із часом сформувався прецедент, підкріплений висновком Верховного суду США від 1992 р., у якому встановили мораторій на оподаткування суб'єктів електронної економічної, господарської діяльності, що здійснюється завдяки використанню всесвітньої комп'ютерної мережі «Інтернет». Згідно з цим рішенням, компанії, що продають товари в мережі «Інтернет», належать до пільгової категорії [9, с. 51]. На відміну від американської позиції, у Європі сформовано зовсім інший підхід. Лідери країн Європейського Союзу схиляються до думки, що бюджетні й податкові інтереси економік своїх країн є домінуючими. Деякі вчені-економісти ще в 1998 р. у своїх дослідженнях констатували, що стягнення податків з оборотів комерційних угод, здійснюваних у глобальній мережі «Інтернет», є не просто потенційно важливим, а на подальших стадіях розвитку світової електронної економіки можуть стати найважливішим джерелом надходжень до бюджетів [10, с. 58].

Реалії сьогодення вкотре продемонстрували раціональність запровадження податку на прибуток з інтернет-торгівлі, оскільки в умовах, коли реальна торгівля призупинила свою діяльність, країни, які виступали проти оподаткування торгівлі в інтернеті, зазнали серйозних бюджетних втрат. У той же час прибутки компаній, осіб, які ведуть інтернет-торгівлю, збільшилися приблизно на 20–30 %, що призвело до більших надходжень у бюджети з податків на електронну комерцію в тих країнах, у яких цей податок уже існував, або в тих, що,

як Угорщина, встигли швидко відреагувати на ситуацію, яка змінилася, запровадивши даний податок.

До того ж пандемія, викликана COVID-19, продемонструвала, що більшість працівників можуть виконувати свої трудові обов'язки, не залишаючи власної оселі. У XXI сторіччі цей факт здавався б очевидним, оскільки розвиток технологій сягнув того рівня, коли більшість робочих завдань можуть бути виконані працівником завдяки звичайному мобільному телефону, що, зрозуміло, нівелює усталену практику щодо фізичної присутності працівника в офісі. Це свідчить про те, що підприємство витратить на такого працівника менше коштів, оскільки немає необхідності в забезпеченні його робочим місцем, необхідним технічним обладнанням – менші виробничі витрати без втрати якості праці. Тобто цілком логічним є офіційне запровадження дистанційної форми праці та відповідно – «податку на дистанційну працю». Наразі ж такі заходи є недоцільними через значні економічні виклики, яких зазнали підприємства. Однак отриманий під час вимушених карантинних заходів досвід у майбутньому може стати в нагоді не лише суб'єктам господарювання, які за цей проміжок часу усвідомили необхідність переведення частини працівників на дистанційну форму праці, що, ясна річ, значно оптимізує витрати підприємства, а й під час внесення нових положень до ПК України.

Висновки. Узагальнюючи викладене вище, варто зазначити, що вплив коронавірусу на економіку потребує від лідерів нашої держави мобілізації та нарощування зусиль, аби мінімізувати фінансові втрати. У податкових відносинах слід віднайти ті інструменти, якими держава зможе маневрувати не лише в короткостроковій перспективі, а й в подальшому. Зокрема, у дослідженні було виокремлено такі напрямки: пільги щодо податку на додану вартість та акцизів, підтримка виплат заробітних плат, скасування або відстрочення податків із заробітних плат, підтримка суб'єктів господарювання в тих сферах, що найбільше постраждали (туризм, авіаперевезення тощо). Застосування всіх перелічених інструментів, імовірно, не є реальним в українській економіці, однак ужиття хоча б деяких із них матиме лише позитивний результат для економіки країни в найближчому майбутньому. Запропоновані податки – «податок на електронну комерцію» та «податок на дистанційну працю» – мають доповнити українське податкове законодавство на постійній основі. Коло **подальших досліджень** досить широке, оскільки будь-яка криза призводить до переоцінки вже наявних та чинних норм, зокрема, криза продемонструє не лише перспективно нові бази оподаткування, а й ті, що вже не відповідають сучасним реаліям та лише гальмують економічний розвиток, оскільки є несприятливими для залучення інвестицій, розвитку підприємств тощо.

Список використаних джерел

1. Amanda Brimmer, Vincent Chin, Patrick Hayden, Troy Thomas, Alexander Turpitz, Yvonne Zhou. Beyond the Curve: How to Restart in the Wake of COVID-19. URL: <https://www.bcg.com/publications/2020/restarting-the-economy-post-covid-19.aspx> (дата звернення: 20.04.2020).
2. Julia Kagan. Tax Holiday. URL: <https://www.investopedia.com/terms/t/tax-holiday.asp> (дата звернення: 22.04.2020).
3. Податковий кодекс України: зі змінами та доповненнями станом на 15.04.2020 р. №2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 20.04.2020).
4. Сідляр В. В. Теоретико-організаційні основи визначення спеціальних податкових режимів. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. №12 (90). С. 161–167.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 02.04.2020 р. № 533-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-IX> (дата звернення: 17.04.2020).

6. Cristina Enache, Elke Asen, Daniel Bunn, Justin DeHart. Tracking Economic Relief Plans Around the World during the Coronavirus Outbreak. URL : <https://taxfoundation.org/coronavirus-country-by-country-responses/#tracking> (дата звернення: 06.05.2020).
7. Hijzen, A. and Venn, D. The Role of Short-Time Work Schemes during the 2008-09 Recession, *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*. 2011. №115. OECD Publishing, Paris. URL : <https://dx.doi.org/10.1787/5kgkd0bbwvxp-en> (дата звернення: 24.04.2020).
8. Report of the Secretary-General of the OECD. Tax and fiscal policy in response to the Coronavirus crisis: strengthening confidence and resilience. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=128_128575-оbraktc0aa&title=Tax-and-Fiscal-Policy-in-Response-to-the-Coronavirus-Crisis (дата звернення: 20.04.2020).
9. Белік І. Б. Міжнародно-правовий досвід оподаткування електронної комерції. *Форум права*. 2013. № 2. С. 49–54. URL : file:///C:/Users/User/Documents/Downloads/FP_index.htm_2013_2_10.pdf (дата звернення: 22.04.2020).
10. Lejeune Bvanham I. Does Cyber – Commerce Necessitate a Revision of International Tax Concepts. *European Taxation*. 1998. Feb. P. 58.

References

1. Amanda Brimmer, Vincent Chin, Patrick Hayden, Troy Thomas, Alexander Turpitz, Yvonne Zhou. Beyond the Curve: How to Restart in the Wake of COVID 19. URL:<https://www.bcg.com/publications/2020/restarting-the-economy-post-covid-19.aspx> (data zvernennia: 20.04.2020).
2. Julia Kagan. Tax Holiday. URL: <https://www.investopedia.com/terms/t/tax-holiday.asp> (data zvernennia: 22.04.2020).
3. Podatkovi kodeks Ukrainy: zi zminamy ta dopovnenniamy stanom na 15.04.2020 r. №2755-VI [Tax Code of Ukraine: as amended and supplemented as of 15.04.2020 №2755-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (data zvernennia: 20.04.2020) [in Ukrainian].
4. Sidliar, V. V. (2008). Teoretyko-orhanizatsiini osnovy vyznachennia spetsialnykh podatkovykh rezhymiv. *Aktualni problemy ekonomiky* [Theoretical and organizational bases for determining special tax regimes. Current economic problems]. № 12 (90). S. 161–167 [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo pidtrymky platnykiv podatkov na period zdiisnennia zakhodiv, spriamovanykh na zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19) : Zakon Ukrainy vid 02.04.2020 r. № 533-IX [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine on Support of Taxpayers for the Period of Implementing Measures Aimed at Preventing the Occurrence and Spread of Coronavirus Disease (COVID-19) : Law of Ukraine of 02.04.2020 №533-IX]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-IX> (data zvernennia: 17.04.2020) [in Ukrainian].
6. Cristina Enache, Elke Asen, Daniel Bunn, Justin DeHart. Tracking Economic Relief Plans Around the World during the Coronavirus Outbreak. URL: <https://taxfoundation.org/coronavirus-country-by-country-responses/#tracking> (data zvernennia: 06.05.2020).
7. Hijzen, A. and Venn, D. The Role of Short-Time Work Schemes during the 2008-09 Recession, *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*. 2011. № 115. OECD Publishing, Paris. URL : <https://dx.doi.org/10.1787/5kgkd0bbwvxp-en> (data zvernennia: 24.04.2020).
8. Report of the Secretary-General of the OECD. Tax and fiscal policy in response to the Coronavirus crisis: strengthening confidence and resilience. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=128_128575-оbraktc0aa&title=Tax-and-Fiscal-Policy-in-Response-to-the-Coronavirus-Crisis (data zvernennia: 20.04.2020)
9. Bielіk, I. B. (2013). Mizhnarodno-pravovi dosvid opodatkuvannia elektronnoi komertsii. *Forum prava* [International legal experience of e-commerce taxation]. № 2. S. 49–54. URL : file:///C:/Users/User/Documents/Downloads/FP_index.htm_2013_2_10.pdf (data zvernennia: 22.04.2020) [in Ukrainian].
10. Lejeune Bvanham I. Does Cyber – Commerce Necessitate a Revision of International Tax Concepts. *European Taxation*. 1998. Feb. P. 58.

Losych Serhiy,
PhD in Law, Senior Researcher
(Luhansk Department of Internal Security NP of Ukraine,
Severodonetsk)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8192-785X>

Rutvian Krystyna,
Student
(Yaroslav Mudryi National Law University, Prosecutor's Office and
Criminal Justice Institute, Kharkiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4662-9950>

CHANGES IN TAX LEGISLATION CAUSED BY PANDEMIC OF COVID-19

The scientific article is devoted to the issues related to the amendments to the Tax Code of Ukraine under the influence of COVID-19. In particular, the question is covered of how to name correctly the taken measures. Emphasis is placed on the fact that the widespread naming of measures as "tax holidays" is incorrect. It has been reviewed what tax measures have already been taken. Also, based on the practice of other countries and the recommendations of international organizations, the list of measures is proposed that could complement existing ones. We have identified the following areas where it would be appropriate to take immediate actions: 1) support in the payment of salaries or temporary with holding of taxes on wages to insure the liquidity and solvency of enterprises; 2) granting tax benefits to the most affected business entities, in the form of deferral or cancellation of VAT, excise duties; 3) introduction of benefits for business entities in the field of tourism, air transportation, which will not be able to return to usual operation in the nearest future. We emphasized that taking all the proposed measures, are impossible for Ukraine's economy, but at least some of them will significantly reduce the economic consequences of the impending crisis. Also we suggest some activities are to be included in the Tax Code of Ukraine not only temporary, but on a permanent basis. The first tax that we propose is to introduce a tax on e-commerce. In the conditions when the real trade suspended its activity, Internet commerce significantly increased its profits, which led to logically higher tax revenues from e-commerce taxes, in countries where this tax already existed or where (as Hungary) managed to quickly respond to the changed situation. The second tax that may be introduced is the tax on a remote worker. As we see, during quarantine because of COVID-19, the most workers can perform their duties without leaving home, while the company spends less money on such an employee because there is no need to provide him with a workplace, technical equipment - lower production costs without loss of quality of work.

Key words: COVID-19; Tax Code of Ukraine; tax changes; economic crisis; tax benefits; tax holidays.

Надійшла до редколегії 22.05.2020

УДК: 347.961

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-110-117>

Нестеренко Катерина Олександрівна,
кандидат юридичних наук
(*Донецький юридичний інститут МВС України,*
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0917-6881>

Булгакова Олена Валеріївна,
кандидат економічних наук
(*Донецький юридичний інститут МВС України,*
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0893-3732>

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню реформування нотаріату в Україні. З'ясовано процес генезису нотаріату, його актуальні проблеми та надано власні пропозиції щодо покращення функціонування та правового регулювання діяльності нотаріату в Україні.

Ключові слова: *нотаріат; англосаксонська модель; латинська модель; юстиція; реформування; медіація; нотаріальна діяльність.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення нотаріат посідає особливе місце й вже давно звик до постійних реформ (часто поспішних та недолугих), але зараз потребує якісних та глибинних трансформацій. Можна сміливо стверджувати, що зміни в нотаріальній діяльності потрібні не стільки нотаріусам, скільки всьому суспільству, фізичним та юридичним особам, права та інтереси яких захищає нотаріат. Протягом останнього часу в наукових колах та серед нотаріусів-практиків обговорюється питання зміни системи нотаріату України, оскільки законодавство, яке регулює нотаріальну діяльність, є застарілим. Проблеми у сфері нотаріату потребують вирішення на загальнодержавному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Великий внесок у дослідження нотаріальної діяльності в Україні зробили такі вчені, як О. О. Чернишова, В. Г. Шиленко, В. В. Комаров, К. В. Белінська, О. М. Спектор, В. О. Негода, О. І. Нелін та інші. У працях цих авторів певною мірою звертається увага на шляхи реформування нотаріальної діяльності в Україні [1], питання перспектив розвитку нотаріату в Україні шляхом надання нотаріусам функцій медіатора [2], проблеми становлення нотаріату в Україні [3].

Однак їхні дослідження спрямовані передусім на розроблення узагальнених теоретичних положень. Зазначені вище науковці недостатньо приділяють уваги наявним недолікам сучасної системи нотаріату України.

Постановка завдань. Метою дослідження є з'ясування особливостей виникнення, становлення та розвитку нотаріату в Україні, правового регулювання нотаріату зарубіжних країн задля подальшої розробки пропозицій щодо вдосконалення чинної системи нотаріату в Україні.

Реалізація мети роботи зумовила постановку й розв'язання таких завдань дослідження:

- вивчити історію виникнення, становлення нотаріату в Україні;
- дослідити правове регулювання вітчизняного нотаріату;
- визначити особливості латинської та англосаксонської моделей нотаріату;

- проаналізувати законодавство про нотаріат зарубіжних країн;
- сформулювати висновки та пропозиції щодо подальшого реформування нотаріату в Україні.

Основні результати дослідження. Реформування нотаріату України є необхідним кроком на фоні активної фази європейської інтеграції. Саме тому, на нашу думку, насамперед доцільним було б дослідити особливості зарубіжних національних систем нотаріату.

У світі існують два типи нотаріальних систем, де форми організації нотаріату різні: латинський та англосаксонський. Латинський нотаріат базується на системі континентального європейського права, що характеризується наявністю кодифікованих нормативно-правових актів, які регулюють діяльність нотаріату, на відміну від англосаксонської системи, де функціонування нотаріату базується на прецедентному праві [4].

Яскравим представником держави, де діє система латинського нотаріату, є Польща – одна з розвинених та прогресивних країн Європейського Союзу. Досвід польського нотаріату може бути корисним для реформування вітчизняного нотаріату. Його особливістю є оперативне запровадження інституту приватних нотаріусів з одночасним функціонуванням державних нотаріальних контор. Нині, відповідно до Закону Польщі «Право нотаріату», прийнятому в 1991 р., нотаріат у цій країні є однією з форм публічної влади. Щоб забезпечити високу якість нотаріальних послуг, польські законодавці створили складну систему професійних та етичних вимог до кандидатів на право займатися нотаріальною діяльністю, поміж яких:

- 1) наявність у нотаріуса ступеня магістра у сфері права;
- 2) обов'язкове стажування у сфері нотаріату;
- 3) добросовісне виконання покладених на нотаріуса функцій.

Нотаріальна система Польщі передбачає проходження двох етапів, перш ніж отримати право на зайняття нотаріальною діяльністю. Перший етап вимагає проходження апікаційної практики та складання кваліфікаційного іспиту, а другий етап – зайняття посади замісника (помічника) нотаріуса на певний період часу, що визначений законом. Така система вимог впливає на ефективну підготовку майбутніх нотаріусів, на яких покладається функція надання правової допомоги та захисту прав фізичних і юридичних осіб [2].

В Україні ж, відповідно до чинного Закону України «Про нотаріат», для отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю необхідно лише мати стаж роботи у сфері права не менше як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, та скласти кваліфікаційний іспит [5].

Законодавство Польщі передбачає обставини, за яких можливе припинення нотаріальної діяльності нотаріуса: досягнення 70 років, відмова від права на здійснення нотаріальної діяльності, хвороба, за вказівкою органів соціального страхування тощо [6]. У вітчизняному ж нотаріаті такі випадки встановлені Законом України «Про нотаріат», і, порівняно з польським законодавством, перелік підстав для припинення нотаріальної діяльності в нотаріаті України є значно ширшим [5].

На відміну від Закону України «Про нотаріат», закон Польщі передбачає перелік інцидентів, у разі виникнення яких нотаріус несе відповідальність за суттєве порушення права, учинення дій, які зазіхають на честь професії, а також відмову від укладення договору страхування цивільної відповідальності. Закон установлює такі види санкцій щодо нотаріуса: попередження, догану, грошовий штраф, а також позбавлення права утримувати нотаріальну контору [6].

Ще однією країною, яка має позитивний досвід реформування діяльності нотаріату, є Грузія. Відповідно до чинного Закону Грузії «Про нотаріат» (2009), нотаріус не є публічним службовцем; відсутній поділ на публічний та приватний нотаріат. Особливим є той факт, що законодавство Грузії дозволяє нотаріусу укласти трудовий договір з іншим нотаріусом. Ця норма має економічне підґрунтя: за умови недостатньої фінансової спроможності забезпечити оплату нотаріусом оренди приміщення та внаслідок різноманітних матеріальних витрат, пов'язаних із його діяльністю, нотаріус має можливість досить гнучко пристосуватися до життєвих реалій під час хиткого та нестабільного фінансового становища. Особливим

нововведенням у діяльності грузинського нотаріату є покладення на нотаріусів функцій медіації. Нотаріус може виступити медіатором у сімейно-правових питаннях, спадкових спорах, сусідських спорах тощо [7].

Такий досвід може бути позитивно використаний під час унесення змін до законодавства України про нотаріат. Англосаксонський нотаріат може бути охарактеризований за такими ознаками, як:

- специфіка нормативного оформлення нотаріату;
- розуміння дефініції «нотаріус», яка включає перелік вимог, що висуваються до претендентів на посаду нотаріуса, та процедуру допуску до професії [8, с. 76].

Характерним для англосаксонського нотаріату є те, що нотаріусу належить другорядна роль, яка зводиться до засвідчення копій і підписів. У цій правовій системі існує *notary public*, тобто *публічний нотаріус*, який наділений повноваженням (часто лише тимчасово) свідчити прості процеси (курсив наш. – К. Н., О. Б.). Це може бути власник аптекарського магазину, секретар адвоката, перукар, продавець [9, с. 89].

Ми вважаємо, що запровадження *notary public* досить цікаве в перспективі й для України, адже такий крок значно зменшить навантаження на нотаріусів, проте виникають сумніви щодо їхньої компетенції. Особливості англосаксонської системи нотаріату добре виявлені в інституті нотаріату Великобританії та США. Так, правові аспекти організації та функціонування нотаріату в США знаходять відображення в Модельному законі США «Про нотаріат» від 4 лютого 2010 р. та Уніфікованому законі США «Про нотаріальні дії» від 1 жовтня 2011 р., а також у законодавстві окремих штатів [8, с. 79].

Специфічною ознакою нотаріату в США є те, що нотаріусом може бути особа, яка реалізує свою компетенцію як основний вид промислу, або ж одночасно поєднуючи це з іншими видами діяльності [10]. Оскільки в кожному штаті є своє законодавство, вимоги до претендента на посаду нотаріуса є різними. При цьому нотаріусом може бути громадянин США не молодше 18 років (у деяких штатах мінімальний вік становить 19 років), який постійно проживає в штаті подальшого працевлаштування або часто перебуває на його території, вільно володіє англійською мовою, прослухав курс та успішно склав письмовий іспит на визначення професійної компетентності, надав свої відбитки пальців для перевірки на предмет притягнення до кримінальної відповідальності.

На наше переконання, недоречним є встановлення такої низької межі допустимого віку для зайняття посади нотаріуса. Досить значущою особливістю є те, що і в США, й у Великобританії для отримання дозволу на зайняття нотаріальною діяльністю є укладення з банківською установою договору гарантії, тобто фактично існує вимога застрахувати свою професійну діяльність на весь період дії цього дозволу. Така вимога є доволі прогресивною і необхідною, та, хоча в законодавстві України вона також закріплена, на практиці, на жаль, не завжди виконується.

Загалом діяльність нотаріату у Великобританії регулюється Актом про державних нотаріусів від 1833 р. Необхідно відзначити, що у Великобританії нотаріусів поділяють за класами і, відповідно до цього, існує перелік вимог на отримання дозволу. Головним, що вирізняє англосаксонський тип нотаріату, є предметна компетентність нотаріальних органів. Тут слід наголосити, що, незважаючи на величезну кількість спільного між нотаріатами згаданих держав, діяльність британських нотаріусів спрямована щонайперше на обслуговування міжнародних приватноправових відносин. Саме тому від британських нотаріусів, окрім знання двох іноземних мов, вимагається ще й знання законодавства певної держави, для дії в якій призначений відповідний документ [9, с. 155].

Поза сумнівом, суттєвим кроком уперед було б запровадження і в Україні обов'язкової вимоги для претендента на роль нотаріуса-міжнародника – знання англійської та ще однієї мови, вибір якої залежить від того, на якій саме країні спеціалізується нотаріус. Стартом реформування нотаріату України було прийняття в 1993 р. Закону України «Про нотаріат» (далі – Закон), який, спираючись на розвиток ринкової економіки в країні, запровадив поділ на державних та приватних нотаріусів [10, с. 1091].

Однак уже через п'ятнадцять років після прийняття Закону були значно помітні його позитивні та негативні сторони. Це вплинуло на прийняття у 2008 р. у вигляді певної реформи Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про нотаріат”», що зрівняв повноваження у вчиненні нотаріальних дій приватних і державних нотаріусів. У 2010 р. Міністерство юстиції України ухвалило Концепцію про реформування органів нотаріату України. Вагомими результатами її затвердження є прийняття низки нормативно-правових актів щодо діяльності українського нотаріату, а саме:

— Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса (2011);

— Положення про вимоги до робочого місця (контори) приватного нотаріуса та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності (2011);

— Положення про спадковий реєстр (2011) тощо [11, с. 1094–1095].

Важливим кроком до реформування діяльності нотаріату та забезпечення населення кваліфікованими фахівцями у сфері нотаріату було затвердження Кабінетом Міністрів України у 2011 р. Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату, на яку, відповідно до п. 3, були покладені завдання з визначення рівня фахової підготовленості осіб, що мають намір здійснювати нотаріальну діяльність, та вирішення питання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю [12]. Ці акти не є вичерпними, адже система нормативно-правових актів, які регулюють нотаріальну діяльність в Україні, є значно об'ємнішою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз вітчизняного законодавства у сфері нотаріату свідчить, що відсутність систематизованості та цілісності нормативно-правових актів суттєво ускладнює та сповільнює роботу нотаріусів. Саме тому в реформуванні нотаріату неабияке значення мало б створення кодифікованого збірника норм – Кодексу нотаріату.

Нам, як і деяким іншим дослідникам, видається невиправданим поділ нотаріусів на приватних та державних, оскільки ситуація, яка склалася в нотаріаті України, зовсім не типова. З точки зору особи, яка звертається до нотаріуса, державний та приватний нотаріати мають однакові повноваження. До того ж, оскільки державним нотаріатом безпосередньо опікується регулятор, існують проблеми з матеріально-технічним забезпеченням державних нотаріальних контор (далі – ДНК), оплата праці державних нотаріусів недостатня, низку ДНК взагалі ліквідували. Найкращий вихід із цієї ситуації – запровадження зрештою єдиного нотаріату на базі приватного [13, с. 237–248].

Щоб прийняти таке рішення, потрібна політична воля та виваженість. Проміжним етапом має бути підтримка державного нотаріату на належному рівні. Саме тому на виконання Резолюції акції мирного протесту нотаріусів від 25.02.2019 Нотаріальна палата України зверталася до Мін'юсту із закликом підвищити посадові оклади державним нотаріусам до 3–3,5 мінімальних зарплат. Наслідком такої ініціативи стало її часткове задоволення: відбулося незначне підвищення (наприклад, у державного нотаріуса – із 3200 грн до 4900 грн, у завідувача ДНК – із 4000 грн до 5600 грн). Головне, що необхідно враховувати на шляху до єдиного нотаріату, – це не нашкодити захисту прав та інтересів громадян, особливо соціально незахищених.

З метою запоруки доброчесності у професійній діяльності в межах приватного нотаріату, за прикладом англосаксонської системи доречно запровадити укладення претендентом на посаду нотаріуса договору гарантії з банківською установою. Договір передбачає грошову заставу у визначеному законом розмірі, яка в разі вчинення нотаріусом правопорушення, пов'язаного зі здійсненням професійної діяльності, як компенсація вноситься до бюджету України. Термін чинності такого договору має дорівнювати терміну чинності свідоцтва на право зайняття нотаріальною діяльністю.

Концепція реформування нотаріату України була розроблена та презентована Нотаріальною палатою України ще два роки тому, зараз ці напрацювання актуалізовані з вимогами сучасності та досвідом нової нотаріальної практики. Е-нотаріат – це передусім створення єдиного Електронного реєстру вчинення нотаріальних дій. Ми вважаємо, що такий

реєстр повинен діяти на базі Нотаріальної палати України (далі – НПУ) як професійної організації. І така позиція цілком відповідає досвіду зарубіжних країн-членів Міжнародного союзу латинського нотаріату. Водночас нагальним є створення електронної нотаріальної інформаційної системи «E-Notar», у яку ввійдуть нотаріальні реєстри та реєстри, що використовуються та можуть наповнюватись іншими користувачами, окрім нотаріусів.

Нотаріуси очікують і запровадження електронного цифрового нотаріального архіву й звітності, що полегшило б нотаріальний процес та вивільнило час для інших важливих процедур.

Окремі європейські та пострадянські країни вже в тій чи іншій формі запровадили електронний нотаріат. Та все ж нотаріат України повинен йти власним унікальним шляхом, урахувавши особливості нашої правової системи, розвитку економіки, рівня корупції та рейдерства тощо.

НПУ співпрацює з Міністерством юстиції України, міжнародними та національними експертами задля ефективного впровадження в Україні Е-нотаріату, корисного як нотаріальній спільноті, так і громадянам та бізнесу. Варто зважати й на те, що основоположною передумовою цифрового нотаріату є функціонування цифрової економіки в Україні.

Нотаріуси як високопрофесійні правники з величезним та різноманітним досвідом, загартовані реформою державної реєстрації, готові до чергового розширення повноважень. Новими функціями можуть стати:

- здійснення нотаріусами медіації у сфері сімейного та цивільного права;
- запровадження можливості попереднього забезпечення нотаріусом доказів, необхідних у суді або адміністративному органі;
- запровадження можливості позасудового встановлення нотаріусом фактів, що мають юридичне значення (установлення родинних стосунків; реєстрація народження, усиновлення, шлюбу, розлучення тощо);
- запровадження механізму використання нотаріусами ескроу-рахунків для здійснення транзакцій за договорами купівлі-продажу нерухомого майна й цінних паперів тощо. Також низку державних сервісів можна оптимізувати шляхом передачі відповідних повноважень нотаріусам. Які б нові повноваження та функції не з'явилися в українських нотаріусів, безперечно, вони виконуватимуть їх виключно компетентно та відповідально.

Вимагає законодавчих змін і сфера державної реєстрації. Саме вона зазнає змін нерідко, проте часто вони бувають невдалими. Наразі існує безліч недоліків, зокрема технічних, які невідкладно потрібно вирішувати, адже вони завдають прикросців не лише нотаріусам, але й громадянам та бізнесу, несуть загрози праву власності.

З метою протидії рейдерству важливо:

- удосконалити процедуру ідентифікації особи, яка звертається за вчиненням реєстраційних дій;
- забезпечити належний облік інформації шляхом об'єднання та вдосконалення системи електронних державних реєстрів;
- повністю перенести інформацію про об'єкти нерухомого майна та права на них, корпоративні права з паперових носіїв в електронні державні реєстри;
- забезпечити належний захист інформації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, захист ключів доступу та робочого місця реєстратора від несанкціонованого проникнення;
- забезпечити високий рівень кваліфікації та практичного досвіду роботи реєстраторів, суворого обліку реєстраційних офісів, ключів електронного цифрового підпису (ЕЦП) та архівів;
- запровадити єдиний цикл нотаріального посвідчення правочину та державної реєстрації прав на нерухоме майно та бізнесу (принцип одночасності);
- удосконалити процедуру державної реєстрації нерухомості та бізнесу, нівелювати прогалини та колізії;

— забезпечити захист документів шляхом запровадження електронної форми (відцифрування), використання спеціальних бланків, QR-кодів тощо;

— реформувати систему контролю у сфері державної реєстрації.

Окрім цього, слід запровадити конкретні критерії для здійснення моніторингу реєстраційних дій та диференціацію відповідальності (санкцій) за порушення у сфері державної реєстрації, а також розмежувати види відповідальності залежно від відповідного виду порушення, допущеного нотаріусом або державним реєстратором. Повинна бути припинена практика тимчасового блокування доступу нотаріусів до державних реєстрів за помилки, спричинені недоліками програмного забезпечення державних реєстрів, у результаті яких не порушуються права та інтереси громадян.

Нотаріальна палата України – організація професійного самоврядування. Але час та практика вимагають зміни статусу НПУ на саморегульовану організацію. Саморегулювання надасть НПУ можливість приносити набагато більше користі професії загалом, кожному окремому нотаріусу-члену НПУ, а також суспільству.

Для переходу на саморегулювання потрібно:

— передати НПУ функції контролю у сфері нотаріату від Міністерства юстиції України та головних територіальних управлінь юстиції;

— реформувати систему контролю у сфері державної реєстрації;

— передати НПУ повноваження щодо нагляду за діяльністю нотаріусів як суб'єктів первинного фінансового моніторингу;

— розробити та впровадити на базі НПУ програму підвищення кваліфікації нотаріусів та реєстраторів;

— створити при НПУ колегіальний орган, який розглядатиме справи стосовно порушень професійної етики нотаріусами, визначатиме рівень професійної підготовки, вирішуватиме питання про анулювання свідоцтва тощо.

Ось деякі ознаки саморегульованих організацій (СРО): 1) така організація виконує частину повноважень, делегованих державою; 2) створює стандарти, норми, додаткові правила у відповідній сфері та контролює їхнє виконання; 3) притягує (що дуже важливо) до відповідальності порушників. У разі отримання належних повноважень НПУ, на наш погляд, здатна забезпечити нотаріусами всі віддалені території, на яких зараз спостерігається ускладнений доступ громадян до нотаріальних дій, завдяки чому громадянам буде простіше звернутися до нотаріуса, а держава отримає економічну вигоду від сплати податків та зборів. Така система використовується в країнах латинського нотаріату.

Запровадження викладених пропозицій уможливить ґрунтовне реформування нотаріальної системи України, виведе на новий рівень надання нотаріальних послуг та гармонізує функціонування інституції нотаріату.

Список використаних джерел

1. Спектор О. М., Негода В. О. Шляхи реформування нотаріальної діяльності в Україні в контексті міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду. *Сучасні питання економіки і права*. 2014. Вип. 1. С. 108–112.

2. Белінська К. В. Перспективи розвитку нотаріату в Україні шляхом надання нотаріусам функцій медіатора. *Юридичний радник*. 2017. № 3 (93). URL : <http://yurradnik.com.ua/stati/perspektivi-rozvitku-notariatu-v-ukrayinishlyahom-nadannya-notariusam-funktsiy-mediatora/> (дата звернення: 25.03.2020).

3. Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 130 с.

4. Бондарева М. В. Англосаксонський нотаріат. Особливості функціонування. *Університетські наукові записки*. 2006. № 4. С. 153–159.

5. Про нотаріат : Закон України станом на 11 жовтня 2017 р. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 384.

6. Prawo o notariacie. Dz. U. 1991. Nr 22, poz. 91. Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910220091> (дата звернення: 11.04.2020).

7. Головенко І. А. Нотаріат в умовах грузинського економічного дива. *Юридичний радник*. 2012. № 5 (65). URL : <http://yurradnik.com.ua/stati/> (дата звернення: 04.04.2020).
8. Бондарева М. Особливості організації системи нотаріальних органів в країнах латинського нотаріату. *Право України*. 2006. № 2. С. 76–78.
9. Мілорава М. Нотаріат та нотаріальна діяльність у Сполучених Штатах Америки. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2005. № 7. С. 50–55.
10. Бігун В. Отримання допуску до юридичної практики в США. *Юридичний журнал*. 2002. № 3. С. 29–30.
11. Шишленко В. Г. Щодо реформування нотаріату України. *Форум права*. 2012. № 1. С. 1091–1099.
12. Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату : Постанова Кабінету Міністрів України станом на 31 серпня 2011 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-%D0%BF> (дата звернення: 11.04.2020).
13. Богатир Ю. В., Гордієнко К. О., Петришина В. А. Реформування органів нотаріату в Україні: проблеми та перспективи. *Правове регулювання економіки*. 2018. № 17. С. 237–248.

References

1. Spektor, O. M., Nehoda, V. O. (2014). Shliakhy reformuvannya notarialnoi diialnosti v Ukraini v konteksti mizhnarodnykh standartiv ta zarubizhnoho dosvidu. Suchasni pytannia ekonomiky i prava [Ways of reforming the notarial activity in Ukraine in the context of international standards and foreign experience. Suchasni pytannja ekonomiky i prava Modern issues of economics and law]. Vyp. 1. S. 108–112 [in Ukrainian].
2. Bielinska, K. V. (2017). Perspektyvy rozvytku notariatu v Ukraini shliakhom nadannia notariusam funktsii mediatora. Yurydychnyi radnyk [Prospects for the development of a notary in Ukraine by providing notaries with mediator functions. Jurydychnyj radnyk. Legal counsel]. № 3 (93). URL : <http://yurradnik.com.ua/stati/perspektivi-rozvitku-notariatu-v-ukrayinishlyahom-nadannya-notariusam-funktsiy-mediatora/> [in Ukrainian].
3. Nelin, O. I. (2013). Instytut notariatu v Ukraini: vid mynuvshyny do sohodennia : monohrafiia. [Institute of Notaries in Ukraine: from the past to the present: a monograph]. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet». 130 s. [in Ukrainian].
4. Bondarieva, M. V. (2006). Anhlosaksonskiy notariat. Osoblyvosti funktsionuvannia. Universytetski naukovi zapysky [Anglo-Saxon notary. Features of functioning. University scientific notes]. № 4. S. 153–159 [in Ukrainian].
5. Pro notariat : Zakon Ukrainy stanom na 11 zhovtnia 2017 r. (1993). Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [About the notary: Law of Ukraine as of October 11, 2017 The Verkhovna Rada of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. № 39. St. 384 [in Ukrainian].
6. Prawo o notariacie. Dz. U. 1991. Nr 22, poz. 91. Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910220091>.
7. Holovenko, I. A. (2012). Notariat v umovakh hruzynskoho ekonomichnoho dyva. Yurydychnyi radnyk [Notary in the conditions of the Georgian economic miracle. Legal adviser]. № 5 (65). URL : <http://yurradnik.com.ua/stati/d0-bd-d0-be-d1-82-d0-b0-d1-80-d1-96-d0-b0-d1-82-d0-b2-d1-83-d0-bc-d0-be-d0-b2-d0-b0-d1-85-d0-b3-d1-80-d1-83-d0-b7-d0-b8-d0-bd-d1-81-d1-8c-d0-ba-d0-be-d0-b3-d0-be-d0-b5-d0-ba-d0-bed0-bd-d0-be/> [in Ukrainian].
8. Bondareva, M. (2006). Osoblyvosti orhanizatsii systemy notarialnykh orhaniv v krainakh latynskoho notariatu. Pravo Ukrainy [Features of the organization of the system of notarial bodies in the countries of Latin notariate. Law of Ukraine]. № 2. S. 76–78 [in Ukrainian].
9. Milorava, M. (2005). Notariat ta notarialna diialnist u Spoluchenykh Shtatakh Ameryky. Yurysprudentsiia: teoriia i praktyka [Notary and notarial activity in the United States of America. Jurisprudence: theory and practice]. № 7. S. 50–55 [in Ukrainian].
10. Bihun, V. (2002). Otrymannia dopusku do yurydychnoi praktyky v SShA. Yurydychnyi zhurnal [Obtaining admission to legal practice in the United States. Legal journal.]. № 3. S. 29–30 [in Ukrainian].
11. Shyshlenko, V. H. (2012). Shchodo reformuvannya notariatu Ukrainy. Forum prava [On the reform of the notary of Ukraine. Law Forum]. № 1. S. 1091–1099 [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Vyshchu kvalifikatsiinu komisiuu notariatu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy stanom na 31 serpnia 2011 r. [On approval of the Regulations on the High Qualification Commission of Notaries: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of August 31, 2011]. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-%D0%BF>.

13. Bohatyr, Yu. V.; Hordiienko, K. O.; Petryshyna, V. A. (2018). Reformuvannia orhaniv notariatu v Ukraini: problemy ta perspektyvy. Pravove rehuliuvannia ekonomiky [Notarial reform in Ukraine: problems and prospects. Legal regulation of the economy]. № 17. S. 237–248.

Nesterenko Kateryna,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0917-6881>

Bulgakova Olena,

PhD in Economy

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0893-3732>

PEQUILIARITIES OF REFORMING THE NOTARY BODIES IN UKRAINE

The article focuses on what's in the minds of the present, the notary is more special, and I'll need at the same time the transformation of the world. The author of the article is that I have no rights to notarial laws, notions of personal suspension, rights to legal persons, rights and interests of notaries. By the stretch of the hour in scientific colleges and the middle of practical notaries, we will discuss the power of the system of notaries of Ukraine, the legislation on legislation, and the regulation of notarial relations. Problems in the sphere of notarization require higher education on the rest of the territory, which I will consider the relevance of those images. The process of winding up, the establishment and development of notarial services in Ukraine, the legal regulation of notarial services of foreign countries for the elaboration of a proposal for a complete second-hand system of notarisation in Ukraine are stipulated. I look at the peculiarities of Latin and Anglo-Saxon models of notarial. Legislation about notaries of foreign countries is being developed. It should be noted that there is a systematic nature of the normative legal acts of Ukraine, which will accelerate and support the notary work. To that, in the eyes of the author, a significant change in the reform of the notarized bulo was the creation of a codified norms code - the Notarial Code. In addition, it seems to the author that it was wrong to file notaries on private and sovereign fragments of the situation, as if she had slipped into the notaries of Ukraine, to finish atypov. The sovereign and the private notarial is one of the same importance - from the point of view of the individual, as the beast is turned to the notarial. At the same time, fragments of the sovereign notarial authority to regulate without delay, to clear the problem of material and technical protection of the sovereign notarial offices. The most up-to-date view of the situation - reservation, delivery, single notary, on the basis of private. To bother, so that you can take such a decision, the will is political will and vivazhenst. Promoting this way, we've got a chance to get hold of the sovereign notarial office on the right. The author hangs on to reconcile, but let us have a little bit ahead of schedule for the first time in Ukraine, both for applicants for the role of notary public - knowing more and more specifically to notify them separately. At the end of the week, the author of the proposal proposes a reduced abbreviation of functions and legal regulation of the notary in Ukraine.

Key words: notary; anglo-saxon model; latin model; justice; reform; mediation; notarial activity.

Надійшла до редколегії: 23.04.2020

УДК: 351.74.351.95

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-118-126>

Савчук Денис Анатолійович,
доктор юридичних наук
(*Коледж економіки, права та інформаційних
технологій ПЗВО "Кам'янець-Подільський
податковий інститут",
м. Кам'янець-Подільський*)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3820-9323>

ЕТАПИ ПРОВАДЖЕННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дослідженню етапів провадження із застосування заходів примусу правоохоронними органами України. Під час дослідження встановлено, що всі процедурні дії із застосування заходів примусу повинні мати належне нормативне врегулювання, тому у вітчизняному правовому просторі вони врегульовані конкретними процедурними правилами, переважно на рівні законів. Зроблено висновок, що в стадіях провадження можна виокремити ще простіші складові – етапи та дії, які можуть бути спільними або відмінними для декількох різних проваджень із застосування заходів примусу. З огляду на особливість проваджень із застосування заходів примусу, запропоновано виділяти такі етапи: прийняття рішення про застосування заходу примусу, попередження про намір застосування примусу, власне застосування заходу, припинення застосування заходів примусу, надання необхідної допомоги, а також звіт про застосування заходів примусу та про негативні наслідки їхнього застосування.

Ключові слова: *заходи примусу; правоохоронні органи; провадження; етапи провадження; прийняття рішення про застосування заходу примусу; попередження про намір застосування примусу; застосування заходу; припинення застосування заходу примусу; надання необхідної допомоги; звіт про застосування заходів примусу.*

Постановка проблеми. Особливу актуальність питання забезпечення прав людини набуває під час застосування примусових заходів працівниками правоохоронних органів, адже будь-який захід примусу слід розглядати як втручання та порушення прав громадян, хоча й дозволене у вигляді винятку та закріплене законом. Тому права громадян у публічному управлінні забезпечуються певною системою гарантій. Ці гарантії так само забезпечують дотримання прав приватної особи й у сфері застосування примусу правоохоронними органами. Однак специфіка самого застосування примусу правоохоронними органами має внутрішню суперечність, адже гарантії повинні бути надійним захистом від можливих незаконних дій із боку посадових осіб у процесі застосування примусу, але й не повинні сприяти створенню зайвих перешкод для оперативного реагування самих правоохоронних органів на порушення прав громадян.

У зв'язку із цим, важливу роль у забезпеченні прав громадян у процесі застосування заходів примусу відіграють юридичні засоби превентивної дії, тобто такі, що попереджують

незаконне або необґрунтоване застосування таких заходів. До таких гарантій під час застосування заходів примусу, як зазначається в спеціальних дослідженнях, належать:

- дотримання низки процедурних і процесуальних умов;
- санкціонування або отримання дозволу відповідних посадових осіб на здійснення деяких дій;
- додержання низки обмежень і заборон під час застосування цих заходів і т. ін. [1, с. 159]. І всі ці процесуальні дії повинні отримати належне нормативне врегулювання.

Метою цієї роботи є узагальнення наявного стану провадження та виокремлення ще простіших складових – етапів і дій, які можуть бути спільними або відмінними для декількох різних проваджень із застосування заходів примусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблематика дослідження етапів провадження із застосування заходів примусу правоохоронними органами України розглядалася багатьма вітчизняними вченими. Доречним буде виокремити праці таких науковців, як С. Б. Гавриш, Л. А. Кірмач, І. Б. Шахов, О. С. Фролов, В. О. Яхонтов тощо.

Виклад основного матеріалу. Порядок застосування заходів примусу врегульовано законами «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію України», «Про попереднє ув'язнення», «Про Службу безпеки України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України».

Класичні процесуальні галузі права ввели у вжиток категорію процесуальної форми. Узагальнюючи отримані висновки, галузевики-процесуалісти зробили спробу на рівні загальної теорії змодельовати процесуальну форму як наукову конструкцію, яка розкриває структурно-технологічну характеристику будь-якої правової форми діяльності. Завдяки їй надана можливість розчленити правову форму діяльності на процесуальний режим, процесуальне провадження і процесуальні стадії [2, с. 46]. А однією з визначальних особливостей адміністративно-правової галузі є значно ширше, порівняно з кримінальним та цивільним процесом, коло охоплених суспільних відносин. Це, відповідно, зумовлює структуру процедурної його частини як сукупності окремих проваджень, кожне з яких становить певну єдність послідовно здійснюваних дій і процедур, спрямованих на розгляд і вирішення індивідуально-конкретних (адміністративних) справ [3, с. 487]. Провадження щодо застосування заходів примусу займають певне проміжне місце між неюрисдикційними та юрисдикційними видами проваджень [3, с. 492], однак, на нашу думку, їх доцільніше досліджувати в межах юрисдикційних проваджень.

Серед учених відсутня єдність поглядів у питанні класифікації адміністративно-правових проваджень. Проте провадження в застосуванні заходів адміністративного примусу традиційно виділяється в окреме [4, с. 117; 5, с. 211]. Але спроб дослідження самого провадження щодо застосування заходів адміністративного примусу в адміністративно-правовій літературі не робилось.

Для полегшення аналізу порядку застосування примусу доцільно, ми переконані, провести аналіз провадження як сукупності окремих стадій, що відносно відмежовані, виділені в часі й логічно пов'язані сукупністю процесуальних дій, які відрізняються колом суб'єктів і закріплюються відповідними процесуальними актами. При цьому провадження із застосування примусу можна дослідити та описати в динаміці такого застосування.

У стадіях провадження можна виокремити ще простіші складові – етапи та дії, які можуть бути спільними або відмінними для декількох різних проваджень із застосування заходів примусу. Зважаючи на особливість проваджень із застосування заходів примусу, ми пропонуємо виділяти такі етапи:

1. Прийняття рішення про застосування заходу примусу. Цей етап не є врегульований нормативно будь-яким чином, однак, як і інші управлінські рішення, виходить від уповноваженого на те суб'єкта. Цей етап досліджується в наукових джерелах [6, с. 50–53], є важливим, оскільки з нього розпочинається провадження, тому його й виокремлено.

Рішення посадовою особою правоохоронного органу здебільшого приймається самостійно, але якщо він діє в межах операції чи групи, тоді керівником операції або ж посадовою особою, яка відповідальна за групу. Винятком можуть тут бути положення Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» [7], де вказується, що військовослужбовці строкової служби застосовують вогнепальну зброю за наказом свого безпосереднього командира (начальника), за винятком безпосередньої загрози життю і здоров'ю військовослужбовця (ст. 9).

Важливим є те, що рішення приймається на застосування якогось конкретного заходу примусу, що залежить від об'єктивних підстав, а також конкретних засобів, якими екіпірований працівник правоохоронного органу (кайданки, гумові кийки тощо) [8, с. 71–73]. Заходи примусу можуть бути застосовані не тільки по одному, але й декілька водночас; вони можуть бути реалізовані або разом у комплексі, або послідовно. Але, незважаючи на наведене, у зв'язку з особливістю таких владних рішень, об'єктивно вони визначають необхідність самостійної і швидкої реакції та оперативного використання заходів, дозволених законодавством. До того ж рішення приймається не тільки про застосування чи ні, не тільки про вид заходу, але й про час початку своїх дій та гіпотетичне завершення. Адже, як свідчить практика, прийняття грамотного та обгрунтованого самостійного рішення в екстремальних умовах із реалізації прав, наданих працівникам правоохоронних органів внутрішніх справ щодо застосування примусових заходів, особливо недосвідченим співробітникам, супроводжується певними труднощами [9, с. 52–55; 10, с. 83–87].

Законодавство встановлює деякі особливості щодо прийняття рішення про застосування фізичної сили та спеціальних засобів працівниками правоохоронних органів для вгамування осіб, які знаходяться під вартою. До вказаних осіб деякі примусові заходи застосовуються правоохоронними органами з дозволу керівників. Так, дозвіл на проведення спеціальних операцій із використанням світлозвукових пристроїв відволікаючої дії, водометів, бронемашин та інших технічних засобів, застосування яких пов'язане з ризиком заподіяння шкоди здоров'ю оточуючих, дають начальники управлінь (відділів) центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Київській області, містах Севастополі; начальник Центрального управління Військової служби правопорядку у Збройних силах України по місту Києву й Київській області; начальники територіальних управлінь Військової служби правопорядку у Збройних силах України або особи, які їх замінюють; голова центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, або його заступник; Міністр оборони України; начальник Військової служби правопорядку у Збройних силах України або його перший заступник (ст. 18. Закону України «Про попереднє ув'язнення») [11]. Також ця ж стаття визначає, що для припинення протиправних дій із дозволу й у присутності медичного працівника особи, взяті під варту, можуть поміщатися до камери для заспокоєння буйних осіб, а також на них може надягатися гамівна сорочка.

У деяких дослідженнях вирізняється такий етап, як приведення зброї або спеціального засобу в готовність. Однак, на нашу думку, він виділяється в окрему сукупність дій не завжди. Адже застосування примусу у вигляді фізичного впливу не передбачає такого етапу, тому й виділяти його окремо немає необхідності. Водночас у межах першого етапу, етапу прийняття рішення, може здійснюватися також і приведення зброї чи іншого засобу в готовність. Акцентування саме на такій дії викликане тим, що працівники органів внутрішніх справ, з метою додержання заходів безпеки, повинні тримати їх у безпечному як для себе, так і для оточуючих стані.

Так, п. 11 статті 46 Закону «Про Національну поліцію України» констатує, що поліцейський може взяти до рук вогнепальну зброю і привести її в готовність, якщо вважає, що в обстановці, що склалася, можуть виникнути підстави для її застосування. Порядок зберігання і носіння вогнепальної зброї, що знаходиться в розпорядженні поліцейського, перелік вогнепальної зброї та боєприпасів, що використовуються в діяльності поліції, та норми їхньої належності встановлюються міністром внутрішніх справ України [12].

Згідно з положеннями Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю, в однострої необхідно пістолет носити в кобурі з пістолетним ремінцем на надійно застебнутому поясному ремені, при цьому кобура повинна знаходитися спереду, з лівого або правого боку; автомат носити на автоматному ремені в положенні «на плечі», «на грудях», «на ремні», «за спиною». Відповідно, у цивільному одязі зброю необхідно носити на спеціальному спорядженні з дотриманням заходів запобігання її випаданню або витягуванню іншими особами [13].

2. Наступним етапом провадження застосування примусових заходів є попередження про намір застосування примусу. Після того як спеціальні засоби або вогнепальна зброя приведені в готовність, якщо дозволяють обставини, посадові особи, згідно зі ст. 10 Основних принципів ООН [14], чітко попереджають про намір застосування конкретного засобу адміністративного припинення спеціального призначення.

Національне законодавство України передбачає обов'язкове попередження про намір застосування зброї, спеціальних засобів або фізичної сили, за умови прийняття рішення посадовою особою правоохоронного органу про застосування заходу примусу. Так, ч. 2 статті 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» регламентує, що застосуванню заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї повинно, якщо дозволяють обставини, передувати попередження про такий намір. Без попередження заходи фізичного впливу, спеціальні засоби й вогнепальна зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю працівників місця попереднього ув'язнення або інших осіб. Аналогічні положення містяться і в Законі України «Про Національну поліцію» (ч. 5–6 ст. 46), і в Кримінально-виконавчому кодексі України (ч. 2 ст. 106), і в Законі України «Про Національну гвардію України» (ч. 3 ст. 15). Останній нормативний акт визначає, що попередження може бути зроблено голосом, а в разі значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, але в кожному випадку бажано мовою, зрозумілою для осіб, проти яких ці засоби застосовуватимуться, а також українською мовою не менш як два рази з наданням часу, достатнього для припинення правопорушення. До речі, у жодному нормативному акті немає згадки про те, що посадова особа повинна назвати себе під час застосування відповідних заходів.

3. Основним етапом провадження є власне застосування заходу. Згідно з положеннями Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, що затверджений Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р. [15], у коментарі до ст. 3 підкреслюється, що застосування сили посадовими особами з підтримання правопорядку має носити винятковий характер; хоча вона має на увазі, що посадові особи з підтримання правопорядку можуть бути уповноважені на застосування сили, яка є розумно необхідною за цих обставин, з метою попередження злочину, проведення правомірного затримання правопорушників чи підозрюваних правопорушників або надання допомоги, при такому затриманні не може застосовуватися сила, що перевищує необхідні для цих цілей межі. Тобто вказаною метою застосування сили є: 1) попередження злочину; 2) проведення правомірного затримання правопорушників або осіб, які запідозрені в скоєнні правопорушення, або допомога в такому затриманні.

Застосування вогнепальної зброї та деяких видів спеціальних засобів передбачає використання їхніх властивостей, передбачених тактико-технічними даними. Наприклад, застосування вогнепальної зброї або пристроїв із гумовою кулею, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, передбачає використання їхньої здатності досягнення цілі, для якої такі пристрої використовуються. Застосування заходів фізичної сили передбачає використання мускульної сили, спеціальних прийомів боротьби чи рукопашного бою, що визначено Законом України «Про Національну поліцію України» та розкрито в наукових дослідженнях [16, с. 260], зрозуміло, працівника правоохоронного органу.

Варто завернути увагу, що посадова особа правоохоронного органу уповноважена застосовувати спеціальні засоби та вогнепальну зброю тільки за умови, якщо нею було пройдено відповідну спеціальну підготовку.

4. Припинення застосування заходів примусу здійснюється за настання різних чинників. Вони можуть бути виділені в три групи: 1) коли досягається мета застосування – суспільно небезпечне діяння припинено. Це найпоширеніша причина та підстава. Наприклад, ч. 7 ст. 42 Закону «Про Національну поліцію України» визначає, що поліцейський зобов'язаний негайно зупинити застосування певного виду заходу примусу в момент досягнення очікуваного результату; 2) коли є необхідність виконання розпорядження лікаря про припинення застосування, наприклад, гамівної сорочки. Так, ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» визначає, що гамівна сорочка застосовується з дозволу й у присутності медичного працівника. А також застосування заходів примусу припиняється, коли минув проміжок часу, відведений на застосування окремих заходів адміністративного припинення. Наприклад, працівникам поліції заборонено застосовувати кайданки більше ніж 2 години безперервного використання або без послаблення їхнього тиску.

5. Наступним важливим етапом провадження із застосування заходів примусу є надання необхідної допомоги. Згідно із чинними міжнародними нормативними актами, про які вже йшлося, посадові особи правоохоронних органів забезпечують надання в найкоротші строки медичної та іншої допомоги особам, що постраждали внаслідок застосування сили (ст. 5 Основних принципів застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку), або ж особам, які затримані (ст. 6 Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку). Крім цього, згадані акти визначають, що самі посадові особи правоохоронних органів забезпечують надання медичної допомоги жертвам правопорушень або нещасних випадків, що відбуваються під час правопорушень.

Вітчизняним законодавством України також передбачено надання потрібної допомоги з боку працівників правоохоронних органів тим особам, які постраждали внаслідок застосування заходів примусу. Наприклад, ч. 4 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію України» регламентує, що поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу. Також ч. 3 та ч. 12 ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» визначає, що всі особи, щодо яких були застосовані заходи фізичного впливу, спеціальні засоби або вогнепальна зброя, підлягають обов'язковому медичному огляду, а в разі необхідності адміністрація місця попереднього ув'язнення зобов'язана негайно надати допомогу потерпілим. Аналогічні положення містяться і в ч. 4 ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу («у разі необхідності адміністрація колонії зобов'язана негайно надати допомогу потерпілим») [17]. У Законі України «Про Національну гвардію України» відповідні положення сформульовані таким чином: «Військовослужбовці Національної гвардії України зобов'язані у кожному випадку застосування спеціальних засобів у найкоротші строки забезпечити надання потерпілим домедичної допомоги, повідомивши лікарів і медичні заклади, який засіб застосовано» (ч. 3 ст. 15) [18]. Допомога повинна бути надана всім особам, які постраждали від застосування заходів примусу (тим, що посягають, затримуються, стороннім особам), незалежно від того, правомірно чи неправомірно був застосований примус.

З огляду на це, виникає питання: що розуміється під невідкладною медичною допомогою? Міжнародні акти в цій сфері встановлюють: «Поняття «медична допомога» слід розуміти як послуги, що надаються будь-яким медичним персоналом, включаючи лікарів-практиків, що мають належне посвідчення, і медичний допоміжний персонал, надається в разі потреби або у відповідь на прохання» [15]. Вітчизняна нормативна основа має на увазі різноманітні види медичної допомоги: невідкладну медичну допомогу (Закон України «Про Національну поліцію України»), домедичну допомогу (Закон України «Про Національну гвардію України»), необхідну першу медичну допомогу (Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України»), обов'язковий медичний огляд (Закон України «Про попереднє ув'язнення») або просто допомогу (Кримінально-виконавчий кодекс). Іншою допомогою можуть бути виклик карети швидкої допомоги або доставлення особи, що постраждала, до медичного закладу, переведення постраждалих у безпечне місце тощо.

б. І останній визначений нами етап – це звіт про застосування заходів примусу та негативні наслідки їхнього застосування. Цей етап провадження із застосування заходів примусу включає два моменти: 1) повідомлення правоохоронцем свого керівника про застосування заходу; 2) повідомлення керівника або прокурора про негативні наслідки такого застосування.

Застосування проти людини заходів примусу: фізичної сили, спеціальних засобів і, головне, вогнепальної зброї – може призвести до негативних наслідків для стану її здоров'я, а іноді й життя. Тому законодавством України передбачено повідомлення не тільки про наслідки, але й про кожен факт застосування. Наприклад, ч. 11 ст. 18 Закону «Про попереднє ув'язнення» визначає, що працівник місця попереднього ув'язнення, який застосував заходи фізичного впливу або спеціальні засоби примусу, рапортом повідомляє про це безпосереднього начальника для негайного сповіщення прокурора. Кримінально-виконавчий кодекс в статті 106 врегульовує, що «про застосування фізичної сили, спеціальних засобів та гамівної сорочки доповідається в рапорті начальникові колонії. Про кожний випадок застосування зброї складається рапорт і негайно повідомляється прокурор та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини». Закон України «Про Національну гвардію України» в п. 3 ч. 3 ст. 15 визначає, що військовослужбовці Національної гвардії України зобов'язані доповісти своєму безпосередньому командирі (начальнику) про самостійне застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки для повідомлення прокурора. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» у статті 9 визначає, що про застосування фізичної сили, спеціальних засобів, а також про всі випадки застосування зброї військовослужбовець Служби правопорядку протягом 24 годин зобов'язаний письмово доповісти безпосередньому начальнику для повідомлення прокурора у встановленому законом порядку.

Водночас окремо в нормативних актах урегульовується повідомлення керівника або прокурора про негативні наслідки застосування вказаних заходів примусу. Наприклад, Закон України «Про Національну поліцію України» визначає, що поліцейський зобов'язаний письмово повідомити свого керівника, а той зобов'язаний повідомити прокурора про завдання особі тілесних ушкоджень під час застосування фізичної сили (ч. 2 ст. 44). Якщо поліцейський заподіяв особі поранення або каліцтво внаслідок застосування до неї спеціального засобу, керівник такого поліцейського зобов'язаний негайно повідомити про це відповідного прокурора (ч. 6 ст. 45). Закон «Про попереднє ув'язнення» регламентує, що про поранення або смерть, заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, що сталися внаслідок застосування заходів фізичного впливу або спеціальних засобів, адміністрація місця попереднього ув'язнення повинна негайно письмово повідомити прокурора (ч. 14 ст. 18). Подібні положення встановлені й Законом «Про Національну гвардію України». Зокрема, про поранення або смерть, що сталися внаслідок застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки, військовослужбовці Національної гвардії України зобов'язані негайно письмово доповісти безпосередньому командирі (начальнику) для повідомлення прокурора (ч. 4 ст. 15).

Відповідно до положень ст. 5 Основних принципів застосування сили та вогнепальної зброї ООН, посадові особи з підтримання правопорядку забезпечують, щоб родичі чи близькі друзі поранених або тих, що постраждали, повідомлялися в найкоротші строки. Зважаючи на те, що слідування принципам міжнародно-правових угод є однією з найважливіших особливостей правової держави, навіть якщо такі акти мають ознаки м'якого права, така норма, як негайне повідомлення родичів або близьких постраждалих унаслідок застосування заходів примусу повинна закріпитися в чинному законодавстві України, оскільки воно не встановлює прямого зв'язку між наслідками застосування заходів примусу та негайним повідомленням родичів або близьких осіб поранених чи вбитих.

Висновок. Таким чином, будь-який державний примус є неоднозначним заходом, оскільки він так чи інакше обмежує свободу тих, до кого застосовується, суттєво порушує їхні права та інтереси. Тому він може застосовуватися лише там і такою мірою, наскільки він дійсно необхідний. Щоб уникнути його неправомірного використання, держава суворо

регламентує порядок його застосування, що виражається в сукупності дій та етапів провадження, які було описано в статті.

Аналіз юридичної літератури свідчить про наявність великої кількості поглядів науковців на розглядувану проблематику, що може стати предметом **подальших досліджень**. Однак цілісність картини провадження, послідовність учинення процесуальних дій має стати стрижнем наукових теорій, щоб забезпечити їхнє практичне значення.

Список використаних джерел

1. Фролов А. С. Гарантии обеспечения прав граждан при применении огнестрельного оружия и силы должностными лицами по поддержанию правопорядка. *Научно-практическая конференция, посвященная памяти проф. Федорова К. Г.* (12–13 июня 1996 года). Тезисы докладов. Запорожье, 1996. С. 159–163.
2. Шахов І. Б. Юридичний процес як інституціональна система. Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку : *Короткі тези доповідей та наукових повідомлень республіканської науково-практичної конференції*. 9–11 листопада 1995 р. Харків, 1995. С. 44–46.
3. Адміністративне право України. Академічний курс : підручн. у 2-х томах. Т. 1. Загальна частина. За ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2007. 592 с.
4. Коваль Л. Адміністративне право України. Київ, 1994. 154 с.
5. Советское административное право : учебник. Под ред. Р. С. Павловского. Київ : Вища школа, 1986. 416 с.
6. Фролов О. С. Порядок прийняття управлінського рішення щодо застосування заходів фізичного примусу. *Зб. наук. праць ЗІДМУ*. Вип. 5 : *Доповіді учасників міжнародної наукової конференції "Влада та культура"*; Запоріжжя, 21–22 квітня 1999 р. : у 2-х ч. Запоріжжя, 1999. Ч. 1. С. 50–53.
7. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 № 3099-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14> (дата звернення: 26.02.2020).
8. Фролов О. С. Проблеми звуження сфери використання органами внутрішніх справ засобів, що можуть вбити або поранити. *III міжрегіональна науково-практична конференція "Концепція формування законодавства України"* (листопад 1998 р.). Наукові статті. Запоріжжя, 1999. С. 71–73.
9. Фролов О. С., Кірмач Л. А. Відповідність національної системи підготовки посадових осіб по підтриманню правопорядку на здатність дій щодо застосування сили - міжнародному законодавству. *III міжрегіональна науково-практична конференція "Концепція формування законодавства України"* (листопад 1998 р.). Наукові статті. Запоріжжя, 1999. С. 52–55.
10. Яхонтов В. О. Шляхи удосконалення початкової професійної підготовки. *Проблеми підвищення рівня підготовки кадрів для органів внутрішніх справ* : Матеріали науково-практичної конференції. Київ, 10-11 грудня 1992 року. Київ, 1993. С. 83–87.
11. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> (дата звернення: 28.02.2020).
12. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 01.03.2020).
13. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю: Наказ МВС України від 01.02.2016 № 70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16> (дата звернення: 05.03.2020).
14. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку : Принципи ООН. Міжнародний документ від 07.09.1990. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334/conv (дата звернення: 07.03.2020).
15. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 09.03.2020).
16. Гавриш С. Б. Действие в экологических преступлениях. *Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку* : Короткі тези доповідей та наукових повідомлень республіканської науково-практичної конференції. 9–11 листопада 1995 р. Харків, 1995. С. 260-262.

17. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1129-15/ed20170407#n717> (дата звернення: 10.03.2020).
18. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18> (дата звернення: 12.03.2020).

References

1. Frolov, A. S. (1996). Garantii obespecheniya prav grazhdan pri primenenii ognestrel'nogo oruzhiya i sily dolzhnostnymi litsami po podderzhaniyu pravoporyadka. [Nauchno-prakticheskaya konferentsiya, posvyashchennaya pamyati prof. Fedorova K.G.] (12-13 iyunya 1996 goda). Tezisy dokladov. Zaporozhe, 1996. S. 159–163 [in Russian].
2. Shakhov, I. B. (1995). Yurydychnyi protses yak instytutsionalna systema. [Pravova derzhava Ukraina: problemy, perspektyvy rozvytku: Korotki tezy dopovidei ta naukovykh povidomlen respublikanskoï nauково-praktychnoi konferentsii.] (9–11 lystopada 1995). Kharkiv, 1995. S. 44–46 [in Ukrainian].
3. Averianov, V. B. (2007). *Administratyvne pravo Ukrainy*. Akademichnyi kurs: pidruchn. u 2-kh tomakh. T. 1. Zahalna chastyna. Kyiv: Vydavnytstvo «Iurydychna dumka» [in Ukrainian].
4. Koval, L. (1994). *Administratyvne pravo Ukrainy*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Pavlovskoho, R. S. (1986). *Sovetskoe admynstratyvnoe pravo: Uchebnyk*. Kyiv. Vyscha shkola [in Russian].
6. Frolov, O. S. (1999). Poriadok pryiniattia upravlinskoho rishennia shchodo zastosuvannia zakhodiv fizychnoho prymusu. *Zb. nauk. prats ZIDMU*. Vyp.5 : Dopovidi uchasnykiv mizhnarodnoi naukovoi konferentsii "Vlada ta kultura"; Zaporizhzhia, 21–22 kvitnia 1999 r.: u 2-kh ch. Zaporizhzhia. Ch. 1. S. 50–53 [in Ukrainian].
7. Pro Viiskovu sluzhbu pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 07.03.2002. № 3099-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14> [in Ukrainian].
8. Frolov, O. S. (1999). Problemy zvuzhennia sfery vykorystannia orhanamy vnutrishnikh sprav zasobiv, shcho mozhut vbyty abo poranyty [III mizhrehionalna nauково-praktychna konferentsiia "Kontsepsiia formuvannia zakonodavstva Ukrainy"] (lystopad 1998 r.). Naukovi statii. Zaporizhzhia, 71–73 [in Ukrainian].
9. Frolov, O. S., Kirmach, L. A. (1999). Vidpovidnist natsionalnoi systemy pidhotovky posadovykh osib po pidtrymanni pravoporiadku na zdatnist dii shchodo zastosuvannia syly — mizhnarodnomu zakonodavstvu. [III mizhrehionalna nauково-praktychna konferentsiia "Kontsepsiia formuvannia zakonodavstva Ukrainy"] (lystopad 1998 r.). Naukovi statii. Zaporizhzhia, 1999. 52–55 [in Ukrainian].
10. Iakhontov, V. O. (1993) *Shliakhy udoskonalennia pochatkovoï profesiinoï pidhotovky*. [Problemy pidvyshchennia rivnia pidhotovky kadriv dlia orhaniv vnutrishnikh sprav: Materialy nauково-praktychnoi konferentsii.] Kyiv, (10-11 hrudnia 1992). 83–87 [in Ukrainian].
11. Pro poperednie uviaznennia: Zakon Ukrainy vid 30.06.1993. № 3352-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> [in Ukrainian].
12. Pro Natsionalnu politsiiu : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Instruksii iz zakhodiv bezpeky pry povodzhenni zi zbroieiu: Nakaz MVS Ukrainy vid 01.02.2016. № 70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16> [in Ukrainian].
14. Osnovni pryntsypy zastosuvannia syly ta vohnepalnoi zbroi posadovymy osobamy z pidtrymannia pravoporiadku: Pryntsypy OON. Mizhnarodnyi dokument vid 07.09.1990. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334/conv [in Ukrainian].
15. Kodeks povedinky posadovykh osib z pidtrymannia pravoporiadku: Rezoliutsiia 34/169 Heneralnoi Asamblei OON vid 17.12.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 [in Ukrainian].
16. Havrysh, S. B. (1995). Deistvye v ekolohycheskykh prestupleniyakh. [Pravova derzhava Ukraina: problemy, perspektyvy rozvytku: Korotki tezy dopovidei ta naukovykh povidomlen respublikanskoï nauково-praktychnoi konferentsii.] (9–11 lystopada 1995). Kharkiv, 260–262 [in Ukrainian].
17. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy vid 11.07.2003 № 1129-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1129-15/ed20170407#n717> [in Ukrainian].

18. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.03.2014. № 876-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18> [in Ukrainian].

Savchuk Denys,

Doctor of Laws

(College of Economics, Law and Information Technologies of private institution of higher education "Kamyanets-Podilskyi tax institute", Kamianets-Podilskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3820-9323>

STAGES OF THE EXECUTIVE MEASURES OF LEGISLATIVE BODIES: SOME ASPECTS

The article deals with the issues of the stages of the enforcement of enforcement measures by law enforcement agencies of Ukraine. It is established that all procedural actions for the enforcement of coercive measures should have proper regulatory framework, so in the domestic legal space they are regulated by specific procedural rules, mainly at the level of laws. As a result of the study, it is concluded that even the simpler components can be distinguished in the stages of the procedure - stages and actions that may be common or different for several different enforcement actions. Considering the peculiarities of enforcement measures, we propose to distinguish the following steps: deciding whether to apply coercive measures, warning of intent to apply coercive measures, terminating enforcement of coercive measures, providing necessary assistance, and reporting on the application of coercive measures and negative consequences of their application. In work it is noted that the termination of application of coercive measures is carried out at the occurrence of various factors. The first is when the purpose of the application is reached - the socially dangerous act is terminated. For example, the Law on the National Police of Ukraine stipulates that a police officer is obliged to immediately stop the application of a certain type of coercive measure at the moment when the expected result is achieved. Second, when there is a need to comply with a doctor's order to discontinue use, in particular, a shirt. Yes, the Law of Ukraine on Pre-trial Detention stipulates that a sachet is used with the permission and in the presence of a medical professional. In addition, enforcement of coercive measures is terminated when the period of time allowed for the application of certain administrative suspension measures has elapsed, for example, police officers are prohibited from using handcuffs for more than 2 hours without continuous use or without relieving their pressure. Regarding the issue of medical aid, the domestic regulatory framework implies various types of medical care: emergency medical care (Law of Ukraine "On the National Police of Ukraine"), domestic care (Law of Ukraine "On the National Guard of Ukraine"), first aid required (Law of Ukraine "On Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine"), mandatory medical examination (Law of Ukraine "On Pre-trial Detention", or simply assistance (Criminal Enforcement Code).

Key words: *Coercive measures; law enforcement; proceedings; stages of proceedings; deciding whether to apply coercive measures; warning of intent to use coercive measures; applying measures; discontinuing coercive measures; providing necessary assistance; report on enforcement measures.*

Надійшла до редколегії: 25.03.2020

УДК: 354:351.713

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-127-134>

Яроленко Олександр Сергійович,

здобувач

*(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1414-5991>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОСАДОВИХ ТА СЛУЖБОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано особливості правового статусу посадових та службових осіб органів Державної податкової служби України. Зазначено, що правовий статус органів державної влади та їхніх посадових осіб безпосередньо пов'язаний із процесом державного управління, яке, зі свого боку, установлює узгодженість між індивідуальними діями (поведінкою) і виконує загальні функції керівництва суспільством. Проаналізовано спеціальний правовий статус, який характеризує представника тієї або іншої соціальної групи, наділеного, згідно із законами та іншими нормативними актами, спеціальними, додатковими правами, обов'язками, обмеженнями та відповідальністю. Акцентовано, що, на відміну від загального статусу, спеціальний статус має мінливий характер. Правовий статус посадових та службових осіб органів Державної податкової служби визначено як передбачену в нормативно-правових актах систему прав, обов'язків та юридичну відповідальність окремої категорії працівників, що виконують завдання: здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством; унесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства; прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій із питань оподаткування; формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та Єдиного банку даних про платників податків – юридичних осіб; надання податкових консультацій; запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їхнє розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: *правовий статус; службова особа; права; обов'язки; гарантії; відповідальність; Державна податкова служба України.*

В умовах сьогодення, особливо в контексті завершення багаторічної роботи над розробкою та доопрацюванням Податкового кодексу України, досить гостро стоїть питання вдосконалення національного законодавства, складові якого мають відповідати основним конституційним засадам побудови держави й не повинні містити концептуальних понять і положень, які є не узгодженими між собою і навіть більше – суперечливими. Але практичне втілення вказаного є неможливим без належної наукової розробки та обґрунтування.

Адміністративна відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби передбачена ст. 163³ Кодексу України про адміністративні правопорушення. Проте, у зв'язку з набуттям чинності Податковим кодексом України, багато проблем у цій сфері загострилося, що, до речі, обумовлено змінами у визначенні правового статусу посадових (службових) осіб органів Державної податкової служби, особливо такого його важливого елемента, як право.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем правового статусу посадових та службових осіб органів Державної податкової служби України зверталися вчені: О. М. Бандурка, А. І. Берлач, В. Т. Білоус, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, Р. А. Калюжний, С. В. Ківалов, М. В. Коваль, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, О. П. Рябченко, С. Г. Стеценко, В. М. Столбовий, В. К. Шкарупа та інші. Проте особливості правового статусу посадових та службових осіб органів Державної податкової служби України залишаються малодослідженими.

Метою запропонованої статті є встановлення правового статусу посадових та службових осіб органів Державної податкової служби України.

Виклад основного матеріалу. Як зазначив В. Л. Кобалевський, норми адміністративного права, що регулюють правовий статус і діяльність органів влади, не можна правильно зрозуміти поза аналізом тих завдань і цілей, які вони переслідують у своїй діяльності відповідно до закону [1, с. 18]. Основні засади діяльності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування закріплені в ст. 19 Конституції України, згідно з якими вони зобов'язані діяти лише на підставі, у межах та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [2].

Правовий статус органів державної влади та їхніх посадових осіб безпосередньо пов'язаний із процесом державного управління, яке, зі свого боку, установлює узгодженість між індивідуальними діями (поведінкою) і виконує загальні функції керівництва суспільством. Як відомо, управлінські відносини є за своїм змістом відносинами влади й підпорядкування, сутність яких – нерівність сторін та імперативний характер приписів суб'єкта управління щодо об'єкта, яким управляють. Суб'єкти управління (компетентні особи органів управління) у процесі виконання своїх функцій наділені правом віддавати підлеглим, а в деяких випадках – і безпосередньо не підлеглим по службі особам, а також окремим громадянам обов'язкові для виконання розпорядження та вимагати їхнього виконання. Указане зумовлює особливості правового статусу суб'єктів державного управління, а в нашому випадку – посадових осіб органів Державної податкової служби України.

Проблеми правового статусу як правової категорії знайшли своє відображення в працях багатьох теоретиків права, представників галузевих наук. Розглядаючи вихідне поняття «статус» як юридичну категорію, вважаємо необхідним указати, що воно перекладається з латини як «стан» і «становище», позначаючи у своєму первісному значенні й загальне становище окремої особи (особистості) у суспільстві, і сукупність усіх (або частини) її юридичних прав та обов'язків [3, с. 300]. На підставі цього автор В. С. Лопатін слушно зауважує, що, відповідно до такого тлумачення, під статусом суб'єкта права звичайно розуміють його правовий стан, що характеризується комплексом юридичних прав і обов'язків [4, с. 277]. При цьому окремі вчені ототожнюють поняття «правовий статус» і «правове становище» з тих міркувань, що категорія «правовий статус» охоплює всі види юридичних зв'язків [5, с. 123].

У науковій літературі існують різні погляди щодо загального поняття правового статусу особи. Так, М. Н. Марченко зазначає, що правовий статус складають «законодавчо встановлені державою і взяті в єдності права, свободи і обов'язки особи» [6, с. 189]. В. С. Венедиктов та М. І. Іншин звертають увагу на те, що «правовий статус особи у суспільстві визначається перш за все сукупністю наданих їй законом прав та обов'язків, системою гарантій забезпечення перших та необхідністю нести відповідальність за порушення останніх» [7, с. 5].

Правовий статус особи можна розглядати в широкому та вузькому значенні. Наприклад, у вузькому значенні – це сукупність юридичних якостей, якими держава наділяє громадянина.

У широкому розумінні правовий статус – це все, що так або інакше законодавчо закріплює становище громадянина в суспільстві, опосередковує всі види зв'язків і відносин між державою та громадянином [8, с. 21].

У теорії держави та права виділяють конституційний, загальний, спеціальний та індивідуальний статуси особи [9, с. 485]. Так, конституційний статус особи в державі визначається Конституцією. Він є узагальненим і однаковим для всіх, незалежно від національності, релігійних переконань, соціального стану; характеризується стабільністю; передбачає рівність прав та обов'язків громадян, рівність усіх перед законом; є базовим для інших різновидів правового статусу; слугує основою для набуття конкретних суб'єктивних прав і обов'язків та реалізації відповідальності.

Загальний статус характеризує певну соціальну групу. Щодо органів Державної податкової служби України, то загальний правовий статус її працівників визначається Законом України «Про державну службу» від 12.12.2006.

Доречною є думка О. А. Ногіної стосовно держави як обов'язкового суб'єкта податкових правовідносин, що опосередковує свою участь у цих відносинах через здійснення повноважень спеціальними державними органами. Оскільки формування дохідної частини бюджету повинне здійснюватися регулярно й постійно протягом усього фінансового року за рахунок насамперед податкових надходжень, а відносини, які виникають у процесі сплати податків і зборів, пов'язані з економічною діяльністю організацій та фізичних осіб і мають специфічний характер, тому виникла потреба у створенні єдиної системи державних органів, які спеціалізувалися б виключно на забезпеченні справляння податків та інших обов'язкових платежів [10, с. 87]. Ідеться саме про органи Державної податкової служби, правовий статус яких, відповідно, має певні особливості. Їх ми й розглянемо.

Спеціальний статус характеризує представника тієї або іншої соціальної групи, який наділений, згідно із законами та іншими нормативними актами, спеціальними, додатковими правами, обов'язками, обмеженнями та відповідальністю. Спеціальний статус доповнює або обмежує загальний правовий статус. На відміну від загального статусу, спеціальний статус має мінливий характер. Як приклад спеціального статусу можна привести зайняття певної посади державним службовцем, що надає йому конкретні повноваження.

Спеціальний правовий статус посадових осіб органів Державної податкової служби (далі – ДПС) закріплений у статтях 341–347 розділу XVIII Податкового кодексу України, відповідно до яких унормовано деякі принципи положення щодо визначення правового та соціального статусу посадових осіб органів ДПС України. Зокрема, законодавець визначив розуміння служби в податкових органах, якою є професійна діяльність придатних до неї за станом здоров'я, освітнім рівнем та віком громадян України, що пов'язана з підготовкою пропозицій щодо формування єдиної державної податкової політики та політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, забезпеченням їхньої реалізації, а також зі здійсненням контролю за додержанням податкового та іншого законодавства, контроль за яким покладено на органи Державної податкової служби [11].

Не менш важливе положення міститься в статті 342 коментованого законодавчого акта, яка визначає поняття посадової особи органів ДПС, до яких належать особи, котрі мають освіту за фахом та відповідають кваліфікаційним вимогам, установленим центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику.

У разі прийняття на роботу посадовій особі може бути встановлено випробувальний термін відповідно до Закону України «Про державну службу».

На роботу до органів Державної податкової служби не можуть бути прийняті особи, щодо яких встановлено обмеження Законами України «Про державну службу» та «Про засади запобігання і протидії корупції».

Посадові особи органів Державної податкової служби є державними службовцями. Посадові особи органів Державної податкової служби України, які вперше зараховуються на службу до податкових органів і раніше не перебували на державній службі, складають присягу відповідно до Закону України «Про державну службу».

Правовий статус посадових осіб органів Державної податкової служби, їхні права та обов'язки визначаються Конституцією України, цим Кодексом, а в частині, що не регулюється ним, – Законом України «Про державну службу» та іншими законами [11].

Що ж до змісту прав посадових осіб органів Державної податкової служби України, то автори науково-практичного коментаря до Податкового кодексу України зазначають, що зберігається їхнє розмежування на два блоки:

1) права, які надаються посадовим особам органів Державної податкової служби;

2) права, які надаються головам державних податкових адміністрацій, начальникам державних податкових інспекцій та їхнім заступникам. Підставою розмежування прав на такі блоки є режим реалізації повноважень органів Державної податкової служби: безпосередньо під час здійснення податкового контролю, з'ясування різних обставин у процесі спілкування із платником (відбувається завдяки діям посадових осіб) та реалізації представницьких функцій у діяльності органів Державної податкової служби, коли права цих органів виходять за межі відносин із платником або коли податковими органами вживаються примусові заходи [12, с. 93].

Зі свого боку, індивідуальний статус є сукупністю персоніфікованих прав та обов'язків в їхніх конкретних, природних та набутих здібностях і особливостях (стать, вік, сімейний стан, релігійні переконання). Він також має більш динамічний, на відміну від загального правового статусу, характер: змінюється відповідно до тих змін, які відбуваються в житті людини. Індивідуальний посадовий статус працівника органів Державної податкової служби України закріплює їхні повноваження з урахуванням специфіки певної посади в конкретному підрозділі.

Крім цього, існування індивідуальних посадових статусів визначається тією обставиною, що в нормативних актах в основному регламентується компетенція податкових адміністрацій, податкових інспекцій, підрозділів, служб, відділів, інших структурних частин органів Державної податкової служби України, а розподіл повноважень за конкретними посадами здійснюється згідно зі штатним розкладом, на підставі функціональних обов'язків. Тому, обіймаючи однакові посади, працівники можуть виконувати різні повноваження.

Адміністративно-правовий статус працівника органів Державної податкової служби України містить у собі як загальні ознаки, властиві юридичним статусам інших суб'єктів права (теоретична конструкція складу, загальне призначення та ін.), так і низку особливостей, притаманних лише згаданому юридичному явищу. Розгляд цих особливостей спрямовано на більш глибоке виявлення сутності адміністративно-правового статусу, закономірностей його утворення, включення до складу тих чи інших повноважень тощо.

Головною особливістю адміністративно-правового статусу державних службовців є те, що вони представляють кадровий склад органів виконавчої влади. Через них як працівників відповідних державних органів реалізуються завдання та функції виконавчої влади на різних рівнях та у сферах державного й громадського життя. На цю особливість установа правових статусів державних службовців звертають увагу деякі автори, констатуючи, що права, обов'язки та інші елементи правового статусу державних службовців впливають із повноважень державного органу, установаються в межах компетенції державного органу влади, а реалізація останньої і складає зміст діяльності особового складу органу.

Досить детально основні ознаки органу державної влади, які можуть розглядатися і як складові його статусу, формулює Ю. П. Битяк. Він підкреслює, що кожен орган влади, діючи від імені та за дорученням держави, має певний правовий статус, виступає носієм відповідних повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує йому досягнення мети виконавчо-розпорядчої діяльності. Кожен орган державної влади має офіційне найменування та повноваження використовувати різні атрибути з державною символікою (гербовим штампом, бланками з офіційними найменуваннями тощо). Реалізуючи свою компетенцію, виконуючи положення законів та правових актів інших державних органів, органи виконавчої влади мають повноваження розпоряджатися з конкретних питань та приймати підзаконні нормативні акти. Отже, у процесі виконавчої та розпорядчої діяльності органи управління діють юридично-владно, застосовуючи різні правові засоби нормотворчого, оперативного-

виконавчого (розпорядчого) та юрисдикційного (правоохоронного) характеру. Як частина державного апарату, органи виконавчої влади мають власну внутрішню структуру та штат службовців. Орган виконавчої влади становить організацію – колектив людей – державних службовців, – сформований шляхом їхнього призначення або конкурсного відбору на посаду для здійснення конкретної виконавчо-розпорядчої діяльності в юридично-владній формі. У межах колективу цього органу поміж структурними підрозділами й службовцями розподілені повноваження і відповідальність за доручену справу, установлені та розвиваються різні організаційно-правові зв'язки [13, с. 59–60].

Таким чином, особливість адміністративно-правового статусу працівників органів Державної податкової служби полягає в тому, що:

а) їхні права та обов'язки встановлюються в межах компетенції органів, у яких вони перебувають на державній службі;

б) діяльність державного службовця Державної податкової служби підпорядкована виконанню завдань, покладених на відповідний підрозділ чи службу, і носить офіційний характер;

в) службові права та обов'язки характеризуються єдністю, своєрідність якої полягає в тому, що їхні права одночасно є обов'язками, адже вони повинні використовуватися в інтересах служби, а обов'язки – правами, бо інакше обов'язки неможливо буде здійснити;

г) здійснення службовцем органів Державної податкової служби своїх прав та обов'язків гарантується законодавством;

г) законні приписи та вимоги працівника органів Державної податкової служби повинні виконуватися всіма, кому вони адресовані;

д) для них передбачені певні пільги, а також підвищена відповідальність за вчинення правопорушень.

Слід відзначити й те, що наведені вище статуси, а саме конституційний, загальний, спеціальний та індивідуальний, не існують відокремлено один від одного, вони перебувають у постійній взаємодії і є неподільними. Як наслідок, правовий статус працівника органів Державної податкової служби необхідно розглядати як сукупність конституційного, загального, спеціального та індивідуального статусів.

О. Л. Чернецький обґрунтовано наголошує на тому, що найбільш проблемний характер у юридичній літературі має визначення елементного складу правового статусу [14, с. 573]. Так, В. М. Манохін включає до правового статусу завдання, основні функції, права й обов'язки [15, с. 97–99]. Ю. П. Битяк до елементів правового статусу зараховує права та обов'язки, гарантії цих прав і відповідальність за невиконання обов'язків [13, с. 43]. О. В. Петришин – юридичні державно-владні повноваження; юридичну відповідальність [16, с. 41].

Як бачимо, позиції вчених із приводу досліджуваної проблеми неоднорідні. Аналіз приведених точок зору вчених дозволяє зробити висновок, що переважна більшість науковців елементами правового статусу працівника вважають його обов'язки й права, які обумовлені поставленими перед ними завданнями.

Головні завдання Державної податкової служби закріплено в Положенні, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 227, відповідно до пункту 3 якого Державна податкова служба України забезпечує:

1) реалізацію державної податкової політики; здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів; державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, пального; державної політики з адміністрування єдиного внеску; державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону;

2) унесення на розгляд міністра фінансів пропозицій щодо:

- формування державної податкової політики;
- здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів;
- забезпечення державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, пального;
- забезпечення державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску;
- забезпечення державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону [17].

Тож можна стверджувати, що основу правового статусу посадових та службових осіб органів Державної податкової служби складають: їхні завдання, функції, обов'язки, права й гарантії цих прав, а також відповідальність. Інші елементи істотно не впливають на якісну характеристику правового статусу державного службовця, а звідси – посадової чи службової особи органу Державної податкової служби. Отже, такі елементи правового статусу, як призначення на посаду, правовий та соціальний захист, заходи заохочення, професійна компетентність є факультативними, тобто необов'язковими, і як слід не завжди впливають на правовий статус працівника.

Висновки. Правовий статус посадових та службових осіб органів Державної податкової служби можна визначити як передбачену в нормативно-правових актах систему прав, обов'язків та юридичну відповідальність окремої категорії працівників, що виконують завдання:

- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством;
- унесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;
- прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій із питань оподаткування;
- формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та Єдиного банку даних про платників податків – юридичних осіб;
- надання податкових консультацій;
- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції; їхнє розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Список використаних джерел

1. Кобалевский В. Очерки советского административного права. Харьков : Госиздат Украины, 1924. 260 с.
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Римское право. Понятия, термины, определения; пер. : Ю. В. Пресняков; спец. науч. ред. : З. М. Черниловский; перевод с чешского М. Бартошек. Москва : Юрид. лит., 1989. 448 с.
4. Лопатін С. В. Правовий статус громадян як суб'єктів адміністративно-правових відносин в інформаційній сфері. *Форум права*. 2010. № 2. С. 277–282.
5. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. Москва : Юрид. лит., 1974. 352 с.
6. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х т.; под ред. М. Н. Марченко. Т. 1 : Теория государства. Москва : Зерцало, 1998. 416 с.

7. Венедиктов В. С., Іншин М. І. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців : наук.-практ. посіб. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 188 с.
8. Бояринцева М. Адміністративно-правовий статус громадян: до питання про склад елементів. *Право України*. 2002. № 8. С. 21–25.
9. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел. 2000. 704 с.
10. Ногина О. А. Налоговый контроль: вопросы теории. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 160 с.
11. Податковий кодекс України від 02.12.2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92 (10.12.2010) (частина 1). Ст. 3248.
12. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України : в 3 т.; кол. авторів; заг. редакція М. Я. Азарова. Київ : Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2010. Т. 1. 2389 с.
13. Адміністративне право України : підручник для юридичних вузів і факультетів. За ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2000. 520 с.
14. Чернецький О. Л. Правовий статус дільничних інспекторів міліції. *Форум права*. 2010. № 2. С. 573–577.
15. Манохин В. М. Служба и служащий в Российской Федерации: правовое регулирование. Москва : Юристъ, 1997. 295 с.
16. Петришин А. В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ : монография. Харьков : Факт, 1998. 168 с.
17. Про затвердження Положення про Державну податкову службу : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 227. URL : <https://www.tax.gov.ua/pro-sts-ukraini/pologennya> (дата звернення: 12.05.2020).

References

1. Kobalevskij, V. (1924). Oчерki sovetskogo administrativnogo prava [Essays on Soviet Administrative Law]. Har'kov: Gos. Izdat. Ukrainy. 260 s. [in Russian].
2. Konstytutsiia Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Constitution of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1996. № 30. S. 141 [in Ukrainian].
3. Rimskoe pravo. Ponyatiya, terminy, opredeleniya. (1989). per.: Presnyakov YU.V.; spec. nauch, red.: SChernilovskij 3. M. ; perevod s cheshskogo Bartoshek M. [Roman law. Concepts, terms, definitions]. M. : YUrid. lit. 448 s. [in Russian].
4. Lopatin, S. V. (2010). Pravovyi status hromadian yak subiektiv administratyvno-pravovykh vidnosyn v informatsiinii sferi [Legal status of citizens as subjects of administrative and legal relations in the information sphere]. Forum prava. № 2. S. 277–282 [in Ukrainian].
5. Halfina, R. O. (1974). Obschchee uchenie o pravootnoshenii [General doctrine of legal relationship]. M. : YUrid. lit. 352 s. [in Russian].
6. Obschchaya teoriya gosudarstva i prava : Akademicheskij kurs v 2-h t. pod red. M. N. Marchenko. T. 1 : Teoriya gosudarstva [The General Theory of State and Law: Academic Course in 2 volumes, ed. M. N. Marchenko. T. 1: Theory of the state]. M. : Zercalo, 1998. 416 s. [in Russian].
7. Venedyktov, V. S., Inshyn, M. I. (2003). Status pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy yak derzhavnykh sluzhbovtziv : nauk.-prakt. posib. [Status of employees of internal affairs bodies of Ukraine as civil servants: scientific-practical. way]. X. : Vyd-vo Nats. un-tu vnutr, sprav. 188 s. [in Ukrainian].
8. Boiaryntseva, M. (2002). Administratyvno-pravovyi status hromadian: do pytannia pro sklad elementiv [Administrative and legal status of citizens: the question of the composition of the elements]. Pravo Ukrainy. № 8. S. 21–25 [in Ukrainian].
9. Skakun, O. F. (2000). Teoriya gosudarstva i prava [Theory of State and Law]. X. : Konsum ; Un-t vnutr. del. 2000. 704 s. [in Russian].
10. Nogina, O. A. (2002). Nalogovyy kontrol': voprosy teorii [Tax control: theory issues]. Spb. : Piter. 160 s. [in Russian].
11. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. [Tax Code of Ukraine]. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2010. № 92 (10.12.2010) (chastyna 1). S. 3248 [in Ukrainian].

12. Naukovo-praktychnyi komentar do Podatkovoho kodeksu Ukrainy: v 3 t. kol. avtoriv zah. redaktsiia M. Ya. Azarova [Scientific and practical commentary to the Tax Code of Ukraine: in 3 vols]. K. : Ministerstvo finansiv Ukrainy, Natsionalnyi universytet DPS Ukrainy, 2010. T. 1. 2389 s. [in Ukrainian].

13. Administratyvne pravo Ukrainy : Pidruchnyk dlia yurydychnykh vuziv i fakultetiv. Za red. Yu. P. Bytiaka [Administrative law of Ukraine : A textbook for law schools and faculties. Ed. Yu. P. Bityak]. Kharkiv : Pravo, 2000. 520 s. [in Ukrainian].

14. Chernetskyi, O. L. (2010). Pravovyi status dilnychnykh inspektoriv militsii [Legal status of district police inspectors]. Forum prava. № 2. S. 573–577 [in Ukrainian].

15. Manohin, V. M. (1997). Sluzhba i sluzhashchij v Rossijskoj Federacii: pravovoe regulirovanie [Service and employee in the Russian Federation: legal regulation]. M. : YUrist". 295 s. [in Russian].

16. Petrishin, A. V. (1998). Gosudarstvennaya sluzhba. Istoriko-teoreticheskie predposylki, sravnitel'no-pravovoj i logikoponyatijnyj analiz: monografiya [Public service. Historical and theoretical background, comparative legal and logical-conceptual analysis: monograph]. X. : Fakt. 168 s. [in Russian].

17. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu podatkovu sluzhbu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.03.2019 № 227 [On approval of the Regulations on the State Tax Service: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 6, 2019 № 227]. URL : <https://www.tax.gov.ua/pro-sts-ukraini/pologennya> [in Ukrainian].

Yarmolenko Oleksandr,

Graduate student

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1414-5991>

PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF OFFICIALS AND EMPLOYEES OF THE STATE TAX SERVICE OF UKRAINE

The article analyzes the features of the legal status of officials and officials of the State Tax Service of Ukraine. It is noted that the legal status of public authorities and their officials is directly related to the process of public administration, which in turn establishes coherence between individual actions (behavior) and performs the general functions of managing the company. The special legal status characterizing the representative of a particular social group who is endowed with special, additional rights, obligations, restrictions and responsibilities in accordance with laws and other regulatory acts is analyzed. Unlike general status, special status is volatile. The legal status of officials and officials of the bodies of the State Tax Service is defined as the system of rights, duties and legal responsibility of a certain category of workers, which is provided for in regulatory legal acts, that carry out tasks of monitoring compliance with tax legislation, correct calculation, completeness and timeliness of payment to budgets, state trust funds for taxes and duties (mandatory payments), as well as non-tax revenues established by law; making proposals in the prescribed manner to improve tax legislation; adoption, in the cases provided for by law, of regulatory legal acts and methodological recommendations on taxation issues; the formation and maintenance of the State Register of individuals - tax payers and the Unified Data Bank on taxpayers - legal entities; provision of tax advice; prevention of crimes and other offenses attributed by law to the competence of the tax police, their disclosure, termination, investigation and proceedings on administrative offenses.

Key words: legal status; official; rights; obligations; guarantees; liability; State Tax Service of Ukraine.

Надійшла до редколегії 26.05.2020

РОЗДІЛ IV

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК: 343.8

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-135-141>

Гранкіна Валентина Ігорівна,
здобувач

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пір)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9010-2777>

ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено висвітленню гуманізації кримінально-виконавчої політики держави шляхом упровадження альтернативних форм та методів протидії злочинності. Наголошено на необхідності застосування покарання у вигляді позбавлення волі як крайнього заходу. Акцентовано увагу на актуальності та особливому значенні досліджень упровадження інституту пробації. Окреслено позитивні моменти діяльності пробації – забезпечення балансу між безпекою суспільства шляхом запобігання скоєнню кримінальних правопорушень під час відбування альтернативних позбавленню волі покарань і виправленням суб'єктів пробації шляхом визначення та усунення криміногенних факторів. Указано на проблеми, які виникають під час практичної діяльності уповноважених органів із питань пробації, що подекуди позбавлені певних механізмів реалізації покладених на них завдань.

Ключові слова: покарання; випробування; нагляд; альтернативні покарання; уповноважені органи з питань пробації.

Постановка проблеми. На сьогодні необхідність гуманізації кримінально-виконавчої політики держави є однією з найактуальніших обговорюваних тем під час дискусій щодо впровадження різноманітних форм та методів протидії злочинності. Потреба в реформуванні пенітенціарної системи відповідно до міжнародних зобов'язань, Концепції державної політики у сфері реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р) дала можливість удосконалювати діяльність установ, що виконують покарання, альтернативні позбавленню волі. Тому особливого значення та актуальності набувають дослідження впровадження інституту пробації відповідно до Закону України «Про пробацію».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запропонована тема є надзвичайно актуальною не тільки з огляду на обраний Україною зовнішньополітичний вектор розвитку, а й з урахуванням об'єктивної потреби вдосконалення діяльності як усієї кримінально-виконавчої системи України, так і інституту пробації. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядалися в працях таких учених, як К. А. Автухов, О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, А. Х. Степанюк, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець.

Незважаючи на те що важливі аспекти цієї проблеми знайшли відображення в численних наукових працях, її окремі питання все ще залишаються поза увагою наукового загалу.

Метою статті є визначення переваг застосування покарань, альтернативних позбавленню волі, стану впровадження та функціонування інституту пробації на сучасному етапі державотворення; виявлення проблем організації діяльності служби пробації та шляхів їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривалий час у кримінальному праві концепція протидії злочинності зводилася до системи «злочин – покарання». Особа, яка скоїла злочин, повинна нести відповідальність перед суспільством. Зазвичай, до осіб, які визнані винними у вчиненні кримінальних правопорушень, застосовуються заходи кримінально-правового впливу у вигляді покарання. Однак, з огляду на характер кримінального правопорушення, призначене покарання має бути достатнім та відповідати досягненню мети покарання – виправленню особи, запобіганню вчиненню нових кримінальних правопорушень.

В Україні є сталою думка, що призначене покарання досягає своєї мети лише за умови ізоляції особи від суспільства. Тобто лише за умови карального впливу та постійного контролю особа, що вчинила кримінальне правопорушення, здатна виправитися та перевиховатись. Однак кримінальне покарання – це найсуворіший захід, і в установах виконання покарань слід утримувати осіб, небезпечних для суспільства, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини [1, с. 5], оскільки покарання у вигляді позбавлення волі не лише лягає тягарем на бюджет держави, а й спричиняє розрив соціальних зав'язків засуджених, що породжує криміналізацію суспільства.

А. Х. Степанюк стверджує, що розуміння наукою кримінально-виконавчого права основних проблем виконання покарань буде сприяти підготовці, становленню і вдосконаленню кримінально-виконавчого законодавства [2, с. 30]. Досить слушно зазначає Т. А. Санайлов, погоджуючись із думкою С. Г. Келіної, що згодом змінюється не тільки коло діянь, які включаються в категорію злочинів, змінюються також методи кримінально-виховного впливу: розширюється перелік видів покарань за вчинення злочинів, розроблюються інші заходи, що не є покаранням, але які є правовими наслідками вчинення злочину [3, с. 163].

З огляду на це, у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р «Про схвалення концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України» зазначається, що наявна система виконання кримінальних покарань є спадком Радянського Союзу, орієнтованим на створення поліцейсько-карного апарату нагляду та не відповідає принципам гуманізму, сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства в процесі виконання кримінальних покарань [4], а отже, потребує реформування. Саме тому гуманізація кримінально-виконавчої політики, коли покарання у вигляді позбавлення волі застосовується як крайній захід, є можливістю вдосконалювати діяльність установ, що виконують покарання, альтернативні позбавленню волі, та уникнути негативних наслідків як для конкретної особи, так і держави загалом.

Саме тому з моменту становлення України на шлях європейського розвитку пріоритетом держави в реалізації кримінально-виконавчої політики стало широке застосування альтернативних позбавленню волі видів покарань, покликаних насамперед гарантувати безпеку суспільства шляхом запобігання скоєнню засудженими повторних кримінальних правопорушень. Спираючись на майже двохсотрічний досвід країн Європи, де пробація є мультифункціональною системою, альтернативною тюремному ув'язненню, діяльність якої передбачає як правовий контроль під час виконання кримінального покарання, так і виправлення засудженого шляхом розвитку особистості, Україна пройшла багаторічний шлях вивчення як на доктринальному рівні, так і на рівні громадських обговорень питання доцільності впровадження інституту пробації.

Результатом такої діяльності, починаючи з 2002 року, стала реалізація Державним департаментом України з питань виконання покарань за дорученням Кабінету Міністрів України комплексу заходів щодо створення інституту пробації в Україні, ключовим моментом

у зазначеному процесі, на нашу думку, стало прийняття у 2015 році Закону України «Про пробацію» (далі – Закон).

У наведеному нормативно-правовому акті вперше на законодавчому рівні визначено поняття пробації як системи наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та згідно із законом до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [5].

Слід зазначити, що до прийняття Закону вказаний термін знайшов своє відображення в кримінально-правовій науці. Наприклад, І. Г. Богатирьов стверджував, що пробація є засобом покарання, який полягає в передачі особи, визнаної судом винною у вчиненні злочину, під нагляд спеціальної служби на строк та на умовах, визначених судом, порушення яких веде до позбавлення волі. Нагляд за засудженим та його ресоціалізація ґрунтуються на встановленні стосунків між офіцером пробації та засудженою особою, при цьому офіцер пробації не лише наглядає за її життям, процесом виправлення, але й активно впливає на цей процес [6, с. 25].

Своєю чергою О. І. Богатирьова розглядала поняття «пробація» двовекторно: 1) як різновид кримінальної відповідальності за скоєний злочин; 2) як службу, яка створюється для виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням та умовно-достроково звільнених, а також діяльність якої спрямована на вивчення особи правопорушника, складання його соціально-психологічної характеристики та пропозиції до суду щодо обрання реального виду покарання [7, с. 149]. Як бачимо, законодавчо закріплене визначення увібрало в себе думки та погляди провідних науковців стосовно розуміння поняття пробації.

Запроваджені нові види, завдання та пробаційні процедури були спрямовані передусім на гуманізацію наявного інституту виконання покарання, а також на полегшення та налагодження роботи правоохоронної та судової системи, координацію взаємодії уповноважених органів із питань пробації з установами виконання покарань, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями різних форм власності, волонтерами пробації в процесі призначення і виконання альтернативних позбавленню волі покарань.

Аналіз положень Закону дозволяє впевнитися в тому, що його головною ідеєю є створення повноцінної системи пробації, яка не лише покликана, а й практично забезпечує баланс між безпекою суспільства шляхом запобігання скоєнню кримінальних правопорушень під час відбування покарань та виправленням суб'єкта пробації шляхом визначення його криміногенних потреб із подальшим запровадженням заходів, які впливатимуть на їхню мінімізацію, а також моніторингом змін рівня ризику вчинення повторного кримінального правопорушення в період пробації.

Навряд чи сьогодні можна казати, що така система повністю побудована, а її механізми стовідсотково є ефективними, проте позитивні зміни від запроваджених пробійних механізмів свідчать про переваги їхнього існування. Як приклад можемо навести дані з інтерв'ю директора Державної установи «Центр пробації» Олега Янчука: «Із тих людей, які пройшли через пробацію, в період коли ми з ними працювали, спілкувались, контролювали, лише 2 % вчинили повторні злочини, тобто 98 людей зі 100 злочини не вчиняли». У зв'язку із цим, хотілося б зазначити, що серед осіб, які засуджувалися та перебували в місцях позбавлення волі, відсоток тих, хто вчиняв повторні злочини у 25 разів більший, ніж у засуджених до альтернативних позбавленню волі покарань [8].

Такі позитивні зрушення, на нашу думку, пов'язані, зокрема, зі зміною функцій працівників уповноважених органів із питань пробації, які не зводяться лише до контролю за засудженими під час виконання вироку суду, а зосереджені переважно на проведенні якісної соціально-виховної роботи та реалізації комплексу індивідуально-попереджувальних заходів у межах пробаційних процедур.

Проведення соціально-виховної роботи, відповідно до покладених завдань, є цілеспрямованою діяльністю персоналу органу пробації для досягнення мети виправлення засуджених.

Така діяльність передбачає:

- диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги;
- сприяння працевлаштуванню;
- залучення до навчання;
- участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності;
- проведення індивідуально-профілактичної роботи.

Вид допомоги та ступінь втручання визначається виключно індивідуально кожній особі на основі складеної оцінки ризиків учинення повторного кримінального правопорушення, у якій окреслюються криміногенні потреби засуджених, вплив факторів на ризик учинення повторного кримінального правопорушення та прослідковується зв'язок таких факторів із ризиком шкоди для суспільства. Виявлені криміногенні потреби, які само собою не є стовідсотковим доказом учинення правопорушень у майбутньому, та способи їхнього усунення знаходять своє відображення в індивідуальному плані роботи із засудженим. Саме чітке, вимірюване в часі та поступове виконання пунктів плану призводить як до усунення криміногенних потреб, так і до декриміналізації засуджених.

Маємо підкреслити, що соціально-виховна робота досягає очікуваних результатів лише в симбіозі з наглядовими заходами, що здійснюються органом пробації за місцем проживання, роботи та навчання засуджених із метою дотримання обов'язків, визначених законом та покладених на них судом. Саме цей комплекс індивідуальної роботи є невід'ємною складовою наглядової пробації.

Поняття наглядової пробації та суб'єкти, відносно яких вона застосовується, законодавчо закріплені та визначені досить вичерпно. Саме наглядовою пробацією є здійснення наглядових та соціально-виховних заходів стосовно засуджених до покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт та виправних робіт; осіб, яким покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у вигляді громадських робіт або виправних робіт; осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів.

Крім цього, саме в межах наглядової пробації відбувається реалізація пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Пробаційні програми направлені на зміну прокримінального мислення, подолання агресивної поведінки, попередження вживання психоактивних речовин та формування життєвих навичок шляхом змін дисфункційних переконань, думок та моделі поведінки засуджених. Успішне проходження пробаційних програм, на наш погляд, забезпечує позитивні зміни в особистості та поведінці засуджених; збільшує шанси його успішного виправлення, збереження корисних соціальних зв'язків (створення повноцінної сім'ї) і місця роботи.

Водночас працівники органів пробації у своїй практичній діяльності позбавлені значущих ефективних механізмів реалізації покладених на них завдань, наприклад, вони не мають доступу до баз даних правоохоронних органів (Міністерства внутрішніх справ, Державної прикордонної служби України) для реалізації заходів, спрямованих на невідкладне реагування на скоєння суб'єктами пробації правопорушень.

Крім цього, існують певні організаційно-правові проблеми в питаннях взаємодії працівників органів пробації із суб'єктами, які повинні бути дотичні до реалізації пробаційних механізмів. Так, ми вважаємо, що працівники органів пробації повинні тісно взаємодіяти з територіальними органами поліції в питаннях реалізації наглядових та соціально-виховних заходів, передусім дільничними офіцерами поліції, на території обслуговування яких мешкають особи, засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Проте, на жаль, наразі механізми їхньої взаємодії нормативно не визначені, оскільки ч. 4 ст. 76 ККУ [9] передбачено здійснення нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, лише уповноваженим органом із питань пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирами

військових частин. До того ж Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, яка покладала обов'язок із проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженої особи на органи внутрішніх справ (нині Національна поліція України. – *Прим. авт.*), утратила свою чинність, а в положеннях Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі [10], серед повноважень територіальних органів Національної поліції України не передбачено функцій із реалізації спільних наглядових та соціально-виховних заходів з уповноваженими органами пробації, що на практиці спричинює правозастосовний вакуум. Поза сумнівом, відсутність нормативно закріпленого напряму діяльності із проведення індивідуально-профілактичної роботи з боку дільничних офіцерів поліції щодо суб'єктів пробації та їхньої взаємодії з уповноваженими органами пробації є одним із чинників, що призводить до збільшення кількості осіб, які ухиляються від постановки на облік та відбування покарань, альтернативних позбавленню волі.

Висновки. Ратифікація Україною міжнародних нормативно-правових актів у межах євроінтеграції сприяла розвитку кримінально-виконавчої політики в напрямі гуманізації, що призвело до впровадження в державі інституту пробації. З метою підвищення ефективності механізму взаємодії працівників уповноважених органів пробації з органами державної влади, які мають бути дотичними до виправлення суб'єктів пробації, пропонуємо надати уповноваженим органам із питань пробації доступ до баз даних правоохоронних органів (Міністерства внутрішніх справ, Державної прикордонної служби України). Відкритий доступ до такої інформації надасть можливість негайно реагувати на скоєння суб'єктами пробації правопорушень та, відповідно, невідкладно змінювати ступінь та інтенсивність заходів соціально-виховного впливу щодо них.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавче право : навчальний посібник; за ред. Т. А. Денисової. 2-ге вид., зм. і доп. Київ : Істина, 2010. 480 с.
2. Степанюк А. Ф. Суцність исполнення наказання : монографія. Харьков : Фолио, 1999. 256 с.
3. Санайлов Т. А. Иные меры уголовно-правового характера: характер принуждения. *Исторические, философские, политические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики.* Тамбов : Грамота, 2015. С. 163–166.
4. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 13.04.2020).
5. Про пробацію : Закон України від 05 лютого 2015 року № 160-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 13.04.2020).
6. Богатирьов І. Г. Пробація – як альтернатива позбавленню волі в Україні : наукове видання. Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2010. 76 с.
7. Богатирьова О. І. Стан та проблеми наукового дослідження у сфері пробації. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2013. № 10. С. 146–152.
8. Янчук О. Б. Коментар директора Державної установи «Центр пробації». *Громадське радіо* : веб-сайт. URL : <https://soundcloud.com/hromadske-radio/72bhcluub4pa?fbclid=IwAR1uPdPv2R3ow6Pn7WbyFFyX3A6UeTE0JraXJn138yz12oIhgfXnMbYx8GM> (дата звернення: 15.04.2020).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 07 вересня 2016 року № 1492-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19> (дата звернення: 15.04.2020).
10. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : наказ Міністерства юстиції України від 29 січня 2019 року № 272\5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19> (дата звернення: 15.04.2020).

References

1. Kryminalno-vykonavche pravo : navchalnyi posibnyk; za red. T. A. Denysovoi [Criminal executive law]. 2-he vyd., zm. i dop. Kyiv : Istyna, 2010. 480 s. [in Ukrainian].
2. Stepaniuk, A. F. (1999). Sushchnost yspolnenyia nakazanyia : monohrafiya [The essence of execution of punishment : a monograph]. Kharkov : Folyo. 256 s. [in Russian].
3. Sanajlov, T. A. (2015). Inye mery ugovovno-pravovogo haraktera: harakter prinuzhdeniya. Istoricheskie, filosofskie, politicheskie nauki, kul'turologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki [Other measures of a criminal law nature: the nature of coercion]. Tambov : Gramota. S. 163–166 [in Russian].
4. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia (rozvytku) penitentsiarnoi systemy : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 veresnia 2017 roku № 654-r [About approval of the Concept of reforming (development) of penitentiary system]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (data zvernennia: 13.04.2020) [in Ukrainian].
5. Pro probatsiiu : Zakon Ukrainy vid 05 liutoho 2015 roku [On probation : Law of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (data zvernennia: 13.04.2020) [in Ukrainian].
6. Bohatyrov, I. H. (2015). Probatsiia – yak alternatyva pozbavlenniu voli v Ukraini : naukove vydannia [Probation as an alternative to imprisonment in Ukraine : a scientific publication]. Khmelnytskyi : KhmTsNTEI. 76 s. [in Ukrainian].
7. Bohatyrova, O. I. (2013). Stan ta problemy naukovoho doslidzhennia u sferi probatsii. Biuletyn Ministerstva yustyttsii Ukrainy [Status and problems of scientific research in the field of probation]. № 10. S. 146–152 [in Ukrainian].
8. Ianchuk, O. B. Komentar dyrektora Derzhavnoi ustanovy «Tsentri probatsii» [Comment of the director of the State Institution "Probation Center"]. Hromadske radio : veb-sait. URL : <https://soundcloud.com/hromadske-radio/72bhcluub4pa?fbclid=IwAR1uPdPv2R3ow6Pn7WbyFFyX3A6UeTE0JraXJn138yz12oIhgFXnMbYx8GM> (data zvernennia: 15.04.2020) [in Ukrainian].
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia vykonannia kryminalnykh pokaran ta realizatsii prav zasudzhenykh : Zakon Ukrainy vid 07 veresnia 2016 roku [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Enforcement of Criminal Punishments and Realization of the Rights of Convicts : Law of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19> (data zvernennia: 15.04.2020) [in Ukrainian].
10. Pro zavterdzhennia Poriadku zdiisnennia nahliadu ta provedennia sotsialno-vykhovnoi roboty iz zasudzhenykh do pokaran, ne poviazanykh z pozbavlenniam voli : nakaz Ministerstva yustyttsii Ukrainy vid 29 sichnia 2019 roku [On approval of the Procedure for supervision and social and educational work with convicts sentenced to non-custodial sentences : Order of the Ministry of Justice of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19> (data zvernennia: 15.04.2020) [in Ukrainian].

Hrankina Valentyna,

Aspirant

(Donetsk Law Institute of the MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9010-2777>

ABOUT IMPLEMENTATION OF THE PROBATION INSTITUTE IN UKRAINE

The article is devoted to elucidate the humanization of the penitentiary policy of state through the introduction of various alternative forms and methods of combating crime. Emphasis is placed on the need to apply imprisonment as a last resort, which gives an opportunity to improve the activities of institutions that perform punishments alternative to imprisonment. This reduces the negative consequences for the individual and the state as a whole. It is emphasised that the reform of the penitentiary system in accordance with international obligations and the Concept of state policy in the field of reform (development) of the penitentiary system of Ukraine, has made it possible to improve the activities of penitentiary institutions. Attention is paid to the relevance and special importance of research on the creation and implementation of the institution of probation, based on the experience of

the European and international partners' probation models. An obvious phenomenon in the process of reformative activity was the creation of the institution of probation by adopting the Law of Ukraine "About Probation" in 2015. New types, tasks and probation procedures have been introduced and are aimed at humanising the existing penitentiary institution. They facilitate and improve the cooperation of law enforcement and the judiciary authorities. Coordinate the interaction of the authorized probation agencies with penitentiary institutions, local governments and probation volunteers in the process of performing punishments alternative to imprisonment. The article notes that a positive aspect of the probation agencies' activity was to ensure a balance between public safety by preventing criminal offenses while serving alternative sentences and correcting probation individuals by identifying and eliminating criminogenic factors. The paper pays attention to the problems that arise during the practical activities of the authorized probation agencies, which are sometimes deprived of certain mechanisms for implementing their tasks.

Key words: *punishment; probation; supervision; alternative punishment; authorised probation authorities.*

Надійшла до редколегії 22.05.2020

УДК: 342.9 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-142-150>

Кондратов Володимир Гарійович,

здобувач

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7657-6431>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЗА НОРМАМИ СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ДЕРЖАВ ДАЛЕКОГО СХОДУ

У статті автором розглянуто складові інституту кримінальної відповідальності за посягання на життя та здоров'я працівника правоохоронних органів за нормами сучасного кримінального права окремих держав Далекого Сходу. Досліджуючи окреслене питання, автор вдавався до вивчення та аналізу змісту джерел чинного кримінального права вказаних держав, а також наукових праць окремих зарубіжних фахівців із цієї кримінально-правової проблематики. Зроблено висновок, що найбільш характерною змістовною рисою розглянутих норм кримінального права всіх цих держав, крім Північної Кореї, є криміналізація вчинення вказаного злочину проти достатньо широкої категорії працівників – державних службовців / посадових осіб, якими можуть бути як різноманітні цивільні державні функціонери, так і власне працівники всіх силових відомств. Таким злочином є «перешкоджання цим державним службовцям / посадовим особам у виконанні ними їхніх службових обов'язків», зокрема й «примушення до подання у відставку». На думку автора, вказані злочини проти всіх або ж окремих категорій посадових осіб, зокрема правоохоронців, слід розглядати невід'ємно у світлі вчинення конкретних злочинних діянь, що й підтверджується змістом окремих статей КК цих далекосхідних держав, як-от: озброєні напади на суди, незаконний озброєний перетин державних кордонів, насильницькі дії стосовно правоохоронців під час громадсько-політичних акцій, напади на правоохоронців під час здійснення ними тих чи інших оперативно-слідчих дій. Також, на відміну від вищенаведених норм сучасного кримінального права Монголії, у джерелах чинного кримінального права Китаю, Тайваню, Північної та Південної Кореї, Японії не криміналізовано злочинних посягань саме на членів сімей посадових осіб, зокрема родичів тих чи інших категорій правоохоронців. Санкції норм сучасного кримінального права всіх цих далекосхідних держав, крім КК Північної Кореї, передбачають довічне ув'язнення та смертну кару як найвищі покарання за вчинення цих злочинів. Іншими каральними заходами є коротко-, середньо- та достатньо довготермінові строки тюремного ув'язнення, арешт, конфіскація майна, виправні роботи, грошові штрафи та правова комбінація цих покарань.

Ключові слова: працівник правоохоронних органів; посягання на життя та здоров'я; вбивство; завдання тілесних ушкоджень; кримінальна відповідальність; джерела чинного кримінального права; окремі держави Далекого Сходу.

Постановка проблеми. Загрози вбивства та завдання тілесних ушкоджень тяжіють над чесними, відданими представниками всіх гілок правоохоронної системи. Ідеться про всіх тих, хто добросовісно забезпечує громадський порядок, здійснює досудові слідчі дії, надає результати судово-медичної та криміналістичної експертизи, забезпечує прокурорський нагляд за дотриманням законності, підтримує систему національної безпеки, виносить законні судові рішення в межах кримінальних проваджень.

Працівники правоохоронних органів, виконуючи свої професійні обов'язки, мають перебувати, з одного боку, під гарантованим та ефективним захистом відповідних державних інституцій, а з іншого – бути захищеними завдяки прямій дії певних норм національного кримінального права. Проявом такого державного захисту законних антизлочинних дій правоохоронців є надання ним усіх необхідних технічних та інших засобів безпеки: броньованих автомобілів, посиленої охорони, вогнепальної зброї, засобів відеоспостереження та аудіопрослуховування. До того ж санкції кримінально-правових норм повинні передбачати достатньо суворе, неминуче покарання для всіх тих, хто планує здійснити або ж здійснив замах на життя та здоров'я правоохоронця та/або членів його сім'ї через виконання ним його законних професійних дій або ж з інших причин.

Аналіз дослідження проблеми. Необхідно зазначити, що загальні проблеми кримінальної відповідальності за посягання на працівників правоохоронних органів досліджувалися В. К. Глістіним, М. І. Мельником, Б. С. Никифоровим, В. Я. Тацієм, Є. В. Фесенком, Є. О. Фроловим, М. І. Хавронюком та іншими правниками. Проте питання компаративістського пізнання кримінальної відповідальності за посягання або погрозу працівникові правоохоронного органу залишаються малодослідженими.

Тому **метою** запропонованої статті є визначення особливостей відповідальності за посягання на життя та здоров'я працівника правоохоронних органів за нормами сучасного кримінального права держав Далекého Сходу.

Виклад основного матеріалу. Зазначене нами є актуальним і для змісту наведених вище статей чинного КК України.

У межах цієї науково-правничої статті ми звернемося до складових інституту кримінальної відповідальності за посягання на життя та здоров'я працівника правоохоронних органів та/або членів його сім'ї за законодавством Монголії, Китаю, Тайваню, Північної та Південної Кореї, Японії.

Монголія. Чинне кримінальне право цієї держави, на відміну від кримінальних кодексів інших країн, зокрема України, є прикладом відсутності окремих та чітких нормативних положень про кримінальну відповідальність за вчинення зазначеного протиправного діяння [1, с. 94]. Отже, ідеться про ніби некриміналізацію злочинних посягань на життя та здоров'я працівників саме правоохоронних органів.

Однак чинний КК Монголії містить ст. 91 «Убивство» р. VI «Злочини проти життя та здоров'я» ч. 6, у межах якої зміст пп. 2 п. 1. передбачає не лише покарання у вигляді тюремного ув'язнення строком від 15 до 25 років, але й смертну кару за вбивство людини або її рідних у зв'язку з виконанням жертвою її службових / професійних обов'язків [9].

До речі, можливість засудження злочинця до смертної кари за вчинення цього злочину і є найбільш відмінною рисою санкції наведеної норми монгольського кримінального права. Також слід актуалізувати й зміст пп. 11 п. 2 ст. 96 «Навмисне завдання тяжких тілесних ушкоджень» р. XV «Злочини проти життя та здоров'я» ч. 6 КК Монголії. У ній зазначено, що в разі завдання тяжкого тілесного ушкодження особі або її рідним, знову ж таки у зв'язку із виконанням жертвою її службових обов'язків, винна особа буде покарана позбавленням волі на термін від 7 до 10 років [9].

У процесі розгляду того чи іншого виду злочину та норм кримінального права, які передбачають відповідальність за його вчинення, завжди важливо звертатися до його кваліфікаційних ознак, зокрема найважливіших із них. Так, згідно зі змістом двох наведених статей КК Монголії, саме обізнаність злочинця в тому, що та чи інша особа обіймає посаду в державних, зокрема в правоохоронних, органах, виокремлюється як вагома кваліфікаційна ознака цих злочинів. В інших випадках, коли така обізнаність не була встановлена слідством

(за відсутності обтяжливих обставин різного характеру), таке діяння кваліфікується як «звичайне», побутове вбивство [1, с. 95].

Саме тому суб'єктивна сторона злочинів, які перешкоджають виконанню працівниками правоохоронних органів їхніх обов'язків із здійснення завдань правосуддя, *характеризується прямим умислом* [3, с. 575] (курсив мій. – В. К.). Указана кваліфікаційна ознака цього злочину відображається також у відповідних нормах чинного кримінального права інших держав Далекого Сходу.

Китай. Предметно-регулятивна норма, яка міститься в ч. 1 ст. 277 § 1 «Злочини із підриву громадського порядку» р. VI «Злочини із підриву порядку соціального управління» чинного КК Китаю, є змістовним прикладом, відмінним від монгольського. У ній викладено таке (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «Перешкоджання шляхом насильства та погроз виконанню відповідно до закону працівниками державних органів своїх службових обов'язків карається позбавленням волі на термін до 3 років, короткостроковим арештом, надзором або штрафом» [7]. Наведене вимагає від нас стислого коментаря.

По-перше, у цій статті об'єктом злочину представлено достатньо узагальнену, широку категорію осіб – працівників державних органів, серед яких, безумовно, можуть перебувати як правоохоронці, так, наприклад, і цивільні державні службовці з різних урядових відомств і функціонери органів соціального забезпечення та інших подібних до них державних структур. Отже, із цього кола не виокремлено працівників народної міліції, державної безпеки, національно-визвольної армії.

По-друге, достатньо розмитим, до того ж незрозумілим, порівняно з наведеними нормами сучасного монгольського кримінального права, є представлене нормативне уявлення про «насильство» та «погрози» його вчинити. Так само узагальненим є і уявлення про «перешкоджання виконанню службових обов'язків». Чи може таким «перешкоджанням» бути вбивство, напад, побиття? Звісно, може. Тобто в цій статті КК Китаю не конкретизовано злочини, а саме вбивство та завдання тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості цьому широкому колу працівників державних органів.

По-третє, достатньо м'яким видається і представлене санкційно-каральне наповнення цієї норми: порівняно короткий строк позбавлення волі, короткотерміновий арешт, нагляд на невизначений термін та невстановлений розмір штрафу.

Власне навмисне вбивство людини та навмисне завдання їй тілесних ушкоджень (травми) криміналізовано в ст.ст. 232, 234 та п. 1 ст. 293 р. IV «Злочини з посягання на право особи та демократичні права громадян» чинного КК Китаю.

Однак чинний КК Китаю надає і деякі більш конкретизовані винятки. Саме тому на додаток до розглянутого можна навести зміст ст. 309 цього ж розділу. Санкція названої статті передбачає абсолютно ті ж самі покарання, що містяться і в ст. 277, за «масові безпорядки, напад на суд, побиття співробітників органів юстиції, що порушує судовий порядок» [7]. Тюремним ув'язненням на термін до 3 років карається, відповідно до змісту ст. 315, «побиття наглядача» у в'язниці [7].

Іншим важливим нормативним прикладом є зміст ст. 316, у якій криміналізовано втечу з-під арешту злочинця, що передбачає термін тюремного ув'язнення до 5 років або короткотерміновий арешт. Зі свого боку, визволення в дорозі транспортованих злочинців карається позбавленням волі на термін від 3 до 7 років, за наявності обтяжливих обставин – більш ніж 7 років.

Також слід зафіксувати зміст усієї ч. 1 ст. 317, у якій передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на термін більш ніж 5 років або короткотерміновий арешт за організацію втечі із в'язниці, її організацію або підбурювання до такої втечі. Інші учасники такої втечі караються позбавленням волі на термін до 5 років. Згідно із ч. 2 цієї ж статті, підбурювачі та активні учасники озброєної втечі із в'язниці караються позбавленням волі на термін до 10 років або безстроковим ув'язненням; за наявності ж обтяжливих обставин – засудженням до смертної кари. Інші учасники такого злочину караються позбавленням волі на термін від 3 до 10 років.

На окрему увагу заслуговує і зміст ст. 318, у якій криміналізовано обтяжливі обставини злочинів із незаконного перетину державного кордону КНР. Наведемо лише одну з них, що стосується нашої кримінально-правової, кримінологічної проблематики. Так, правопорушник карається позбавленням волі на термін більш ніж 7 років, безстроковим позбавленням волі, а також штрафом або конфіскацією майна, зокрема, у випадку перешкоджання здійсненню прикордонниками контролю шляхом насильницьких дій та погроз учинення таких дій щодо них [7].

Не менш суворо караються злочинці й за посягання на життя та здоров'я правоохоронців у їхній протидії контрабанді, продажу, транспортуванню та виготовленню наркотиків. Згідно з п. 4 ст. 347 § 7 «Контрабанда, продаж, перевезення, транспортування та виробництво наркотичних речовин», учинення цих злочинів карається тюремним ув'язненням на термін до 15 років, довічним позбавленням волі, якщо злочинець, між іншим, чинить опір із застосуванням насильства в разі огляду, затримання чи арешту за обтяжливих обставин.

Важливим є і зміст ст. 426, у якій передбачено позбавлення волі на термін до 5 років або короткотерміновий арешт, а за обтяжливих обставин – більш ніж 5 років, якщо вчинено злочин, який полягає в перешкоджанні командирів, черговому, вахтовому у виконанні ними службових обов'язків шляхом погроз насильства. Якщо ж ці діяння призведуть до людських жертв або інших тяжких наслідків, то злочинець буде засуджений до довічного ув'язнення або смертної кари.

Видається цілком зрозумілим, що й втеча із в'язниці, у тому числі озброєна, і незаконний перетин державного кордону можуть супроводжуватися вбивствами, завданням тілесних ушкоджень, учиненням інших насильницьких дій стосовно цих правоохоронців – працівників пенітенціарно-виправної системи, прикордонників, військовослужбовців. У всіх наведених нормативних прикладах відображаються такі кваліфікаційні ознаки, як виконання правоохоронцями своїх професійних обов'язків та обізнаність правопорушників про це. Тобто фактор свідомого вчинення злочину, власне злочинного умислу є достатньо наявним.

Загалом же, як бачимо, учинення низки мало уточнених насильницьких деліктів щодо працівників правоохоронних органів передбачає як порівняно м'які, так і найжорстокіші каральні заходи, не виключаючи при цьому й засудження до смертної кари.

Тайвань. У межах чинного кримінального права цієї держави криміналізовано відповідні злочинні діяння стосовно посадових осіб загалом, а не виключно працівників правоохоронних органів.

Так, у ст. 135 р. 5 «Злочини з перешкоджання виконанню посадовою особою своїх обов'язків» КК Тайваню говориться (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «Особа, яка використовує погрози або насильницькі дії проти посадовця, що виконує свої посадові обов'язки, буде засуджена до позбавлення волі на термін не більш ніж 3 роки, короткострокового ув'язнення або до сплати штрафу в сумі не більш ніж 9 тисяч доларів. Особа, яка використовує погрози або насильницькі дії з метою завадити посадовцю вчинити дію, яка належить до його посадових обов'язків, маючи на меті завадити законному виконанню таких посадових обов'язків або прагнучи примусити цю посадову особу подати у відставку, буде засуджена до такого ж самого покарання. Якщо результатом учинення правопорушення, указанного у двох попередніх пунктах, стане смерть посадової особи, такий злочинець буде засуджений до довічного ув'язнення або ув'язнення на термін не менш ніж 7 років; якщо ж результатом цього злочину стане завдання тяжкого тілесного ушкодження, то злочинець буде засуджений до позбавлення волі на термін не менш як 3 роки, але не більш ніж 10 років» [11].

Водночас такий злочин може мати й певне, чітке соціально-політичне забарвлення. Ст. 136 КК Тайваню регламентує (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «Особа, яка бере участь у відкритому громадському зібранні, на якому було вчинено злочин, указаний у попередній статті (тобто в ст. 135. – *Прим. авт.*), буде засуджена до позбавлення волі на термін не більш ніж 1 рік, короткострокового ув'язнення або до сплати штрафу в сумі не більш як 9 тисяч доларів; ватажок цього зібрання та особа, яка фактично вдається до насильницьких дій або погроз, буде покарана через позбавлення волі на

період не менш ніж 1 рік, але не більш як 7 років. Якщо ж учинення цього злочину призвело до смерті або тяжких тілесних ушкоджень посадової особи (і навіть працівника правоохоронного органу. – *Прим. авт.*), то ватажок та особа, яка фактично вдається до насильницьких дій або погроз, буде покарана так само, відповідно до положення п. 3 попередньої статті» [11].

Наведені санкції тайванських кримінально-правових норм є більш гуманними, поза сумнівом, завдяки відсутності в них таких покарань за вчинення цього злочину, як смертна кара. Хоча загалом на сьогодні смертну кару не скасовано в цій країні. Не менш важливою та оригінальною кваліфікаційною ознакою злочину, яка не відтворюється в розглянутих вище китайських кримінально-правових нормах, є насильницьке примушення посадової особи до подання у відставку.

За певною аналогією з наведеними вище китайськими нормативними положеннями цей злочин може бути вчинено й під час утечі засудженого із в'язниці, із-під варти. Зрозуміло, що під час такої втечі можуть загинути, постраждати працівники правоохоронних органів, яким утікачі чинитимуть опір.

Так, відповідно до ст. 161 КК Тайваню, нормативізовано таке (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «Особа, яка законно утримується під арештом або вартою та яка втікає, буде засуджена до позбавлення волі на термін не більш як 1 рік. Особа, яка вчиняє вказаний у попередньому пункті злочин через пошкодження частини місця свого утримання або інструменту, за допомогою якого вона утримується, або через насильницькі дії чи погрози, буде засуджена до позбавлення волі на термін не більш ніж 5 років. Особа, яка бере участь у відкритому громадському зібранні, на якому було вчинено злочин, указаний у пункті 1 і який учиняється через застосування погроз та насильства, буде засуджена до позбавлення волі на термін не менш як 3 роки, але не більш ніж 10 років; ватажок цього зібрання та особа, яка фактично вдається до насильницьких дій або погроз, буде покарана через позбавлення волі на період не менш як 5 років. Спроба вчинити злочини, указані в одному з попередніх пунктів, карається відповідно до закону» [11].

Окремо в ст. 162 викладено нормативні положення про організацію, сприяння втечам злочинців із в'язниці, із-під варти з боку інших, третіх осіб. Такими особами в перспективі можуть виявитися і самі працівники правоохоронних органів, родичі втікачів, подільники, які перебувають на свободі тощо. У всіх таких можливих випадках працівники правоохоронних органів можуть постраждати – утратити життя або здоров'я.

Північна Корея. Хоч як дивно, але найбільш гуманними видаються каральні санкції, викладені в нормі ст. 221 «Втручання у виконання обов'язків працівниками сектору юстиції» § 1 «Злочинні порушення правил загального адміністрування» р. 7 «Злочинні порушення правил загального адміністрування та підтримки» чинного КК КНДР.

У цій статті просто і ясно констатується (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «Особа, яка втручається у виконання обов'язків функціонерів сектору юстиції через напади, погрози, образи або зловживання своїми повноваженнями, буде покарана через відбування короткотермінових громадських робіт на період менше ніж 2 роки. У випадках, коли такий злочин учинено повторно або в змові, покаранням буде виправлення через відбування громадських робіт на термін менш ніж 4 роки» [8].

Зі свого боку, зміст статей 278–288 КК КНДР, у яких нормативізовано кваліфікаційні ознаки та санкції за різноманітні види навмисного й ненавмисного вбивства та завдання тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості й за різних обставин, не є прив'язаним до нашої проблематики [8].

Південна Корея. У цій державі проблематика вбивства та завдання тілесних ушкоджень працівникам правоохоронних органів є трохи більше й виразніше прив'язаною до потенційно можливих випадків посягань на територіальну цілісність держави та конституційний лад у ній.

Так, у ст. 87 «Повстання» р. I «Злочини повстання» чинного КК Республіки Корея (далі – РК) регламентовано (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «Особа, яка вбиває іншу особу з метою захоплення території держави або

припинення дії Конституції, буде покарана таким чином: ватажок буде засуджений до смертної кари, довічного ув'язнення або довічного виконання громадських робіт; особа, яка бере участь у заколоті або здійснює командування, або є залученою до інших важливих дій, буде засуджена до смертної кари, довічного ув'язнення, ув'язнення на обмежений термін часу або виконання громадських робіт на строк не менш ніж 5 років; ці ж самі покарання будуть застосовані до тих, хто вчинив убивство, поранення, руйнації або пограбування; особа, яка частково сприймає агітацію та слідує за іншими або частково приєднується до насильницьких акцій, буде засуджена до ув'язнення на обмежений термін часу або виконання громадських робіт на строк не менш ніж 5 років» [10].

У ст. 88 «Убивство заради повстання» окремо зазначається (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «Особа, яка вбиває іншу особу з метою захоплення території держави або припинення дії Конституції, буде засуджена до смертної кари, довічного ув'язнення або довічного виконання громадських робіт» [10].

Безсумнівним здається те, що за таких злочинних посягань на національну безпеку, територіальну цілісність та конституційний лад у державі жертвами цих злочинів стають саме ті чи інші працівники правоохоронних органів: функціонери поліції, органів державної безпеки, прикордонники тощо, які, власне, і захищають указані об'єкти цих злочинів ціною свого життя та здоров'я.

Чинне кримінальне право РК, як і китайське й тайванське, також відтворює розглядувану проблематику в контексті злочинних посягань на життя та здоров'я державних службовців. Саме тому в ст. 136 «Перешкоджання виконанню посадових обов'язків» р. VIII «Злочини щодо перешкоджання виконанню посадових обов'язків» зазначається (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «Особа, яка вдається до насильницьких дій або залякування тієї чи іншої посадової особи, що виконує свої службові обов'язки, буде засуджена до тюремного ув'язнення на термін не більш як 5 років або штрафу на суму не більш ніж 10 мільйонів вон».

Японія. Чинний КК цієї далекосхідної держави так само криміналізує посягання на територіальну цілісність держави та конституційний лад через повстання, борючись із яким можуть суттєво постраждати працівники правоохоронних органів.

Так, у ст. 77 «Повстання» говориться (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «(1) Особа, яка вчиняє дії, пов'язані із заколотом, маючи на меті повалення легітимного уряду, захоплення територіального суверенітету в державі або іншим чином spaплюження конституційного ладу, учиняючи, отже, злочин повстання, буде покарана так: ватажок буде засуджений до смертної кари або довічного ув'язнення; особа, яка бере участь у заколоті або спрямовує маси, буде засуджена до довічного ув'язнення або ув'язнення на визначений термін, який не перевищуватиме більш як 3 роки; особа, яка виконує інші керівні функції, буде засуджена до ув'язнення на термін не менш як 1 рік, але не більше ніж 10 років; особа, яка частково слідує за іншими або ж частково приєднується до заколоту, буде засуджена до ув'язнення на термін не більш як 3 роки» [12].

Чинний КК Японії відтворює проблематику посягання на життя та здоров'я правоохоронців у світлі загроз посадовим особам. Саме тому ст. 95 «Перешкоджання або примушення до виконання посадових обов'язків» р. V «Злочини перешкоджання виконанню посадових обов'язків» має такий зміст (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «(1) Особа, яка вчиняє напад або залякування відносно посадової особи через виконання ним службових обов'язків, буде засуджена до ув'язнення з відбуванням або ж без відбування громадських робіт на термін не більш ніж 3 роки або до сплати штрафу в розмірі не більш як 500 000 єн. (2) Такі ж самі каральні заходи стосовно особи, яка вчиняє напад або залякування щодо посадової особи, аби примусити її до виконання його посадових обов'язків або ж запобігти цьому, або примусити її подати у відставку» [12].

Кримінальний злочин, який полягає у втечі з місць позбавлення волі, так само може супроводжуватися вбивством або ж покаліченням правоохоронців. Тому в ст. 98 «Утечі з обтяжливими обставинами» р. VI «Злочини, пов'язані із втечею» наголошується (подається в

авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «Коли особа, яка згадується в попередній статті (ст. 97 «Утеча». – *Прим. авт.*) або яка має з'явитися до суду за повісткою, утікає, руйнуючи місце або інструменти свого утримання, учиняючи при цьому напад або залякування, або ж робить це в згоді з іншою особою, яка втікає, то вона буде засуджена до позбавлення волі з виконанням на термін не менш ніж 3 місяці, але не більш як 5 років» [12].

Злочини з побутового вбивства або завдання тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, криміналізовані в межах статей 199–209 цього Кодексу, нормативно не є прив'язаними до проблематики вбивств та скалічень саме правоохоронців.

Висновки. Кримінологічна, кримінально-правова проблематика посягання на життя та здоров'я працівників правоохоронних органів та/або членів їхніх сімей цілком безпосередньо та дещо опосередковано відображається в сучасному кримінальному праві всіх указаних держав Далекého Сходу.

Найбільш характерною змістовною рисою розглянутих норм кримінального права всіх цих держав, крім Північної Кореї, є криміналізація вчинення зазначеного злочину проти достатньо широкої категорії працівників – державних службовців / посадових осіб, якими можуть бути як різноманітні цивільні державні функціонери, так і власне працівники всіх силових відомств. Таким злочином є «перешкоджання цим державним службовцям / посадовим особам у виконанні ними їхніх службових обов'язків», зокрема й «примушення до подання у відставку».

На нашу думку, указані злочини проти всіх або ж окремих категорій посадових осіб, зокрема правоохоронців, слід розглядати невід'ємно у світлі вчинення конкретних злочинних діянь, що й підтверджується змістом окремих статей КК названих далекосхідних держав: озброєні напади на суди, незаконний озброєний перетин державних кордонів, насильницькі дії щодо правоохоронців під час громадсько-політичних акцій, напади на них під час здійснення ними тих чи інших оперативно-слідчих дій.

На відміну від розглянутих норм сучасного кримінального права Монголії, дії з «перешкоджання виконанню службових обов'язків» у КК інших далекосхідних держав нормативно не конкретизуються як убивства правоохоронців та завдання їм тілесних ушкоджень. Ці злочини криміналізуються як побутові, здійснювані щодо людини загалом. Однак чинник усвідомлення, розуміння правопорушником того факту, що жертва є працівником правоохоронних органів, є однією з вагомих кваліфікаційних ознак, яка відтворюється опосередковано.

На додаток до цього зауважимо, що в джерелах чинного кримінального права Китаю, Тайваню, Північної та Південної Кореї, Японії, на відміну від наведених вище норм сучасного кримінального права Монголії, не криміналізовано злочинних посягань саме на членів сімей посадових осіб, зокрема родичів тих чи інших категорій правоохоронців.

Санкції норм сучасного кримінального права всіх названих далекосхідних держав, крім КК Північної Кореї, передбачають довічне ув'язнення та смертну кару як найвищі покарання за вчинення цих злочинів. Іншими каральними заходами є коротко-, середньо- та достатньо довготермінові строки тюремного ув'язнення, арешт, конфіскація майна, виправні роботи, грошові штрафи та правова комбінація цих покарань.

Список використаних джерел

1. Амарсанаа Вандан-Иш. Объективная сторона преступления, посягающего на жизнь представителя власти, по уголовному законодательству Российской Федерации и Монголии. *Вестник Омской юридической академии*. 2018. Том 15. № 1. С. 92–97.
2. Гамазина И. В. Криминологический аспект преступлений против правосудия. *Вестник Тамбовского государственного университета. Серия : Гуманитарные науки*. 2012. Выпуск 1 (105). С. 254–259.
3. Дворецкий М. Ю. Оптимизация уголовной ответственности за преступные посягательства на правосудие. *Вестник Тамбовского государственного университета. Серия : Гуманитарные науки*. 2008. Выпуск 11 (67). С. 574–577.

4. Каломен А. Г. К вопросу об объективной стороне посягательства на жизнь сотрудника правоохранительного органа. *Юрист-Правовед*. 2016. № 1 (74). С. 114–118.
5. Кримінальний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.05.2020).
6. Максимов С. В. Правосудие как объект уголовно-правовой охраны. *Журнал российского права*. 2013. № 4.
7. The Penal Code of The Chinese People`s Republic. URL : <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm/> (дата звернення: 04.05.2020).
8. The Penal Code of The Korean People`s Democratic Republic. URL : [https://www.hrnk.org/uploads/pdfs/The%20Criminal%20Law%20of%20the%20Democratic%20Republic%20of%20Korea_2009_%20\(1\).pdf](https://www.hrnk.org/uploads/pdfs/The%20Criminal%20Law%20of%20the%20Democratic%20Republic%20of%20Korea_2009_%20(1).pdf) (дата звернення: 28.04.2020).
9. The Penal Code of Mongolia. URL : https://www.unodc.org/res/cld/document/mng/2001/criminal_code_of_mongolia_html/Mongolia_Criminal_Code_2002.pdf (дата звернення: 30.04.2020).
10. The Penal Code of The Republic of Korea. URL : <https://www.refworld.org/pdfile/3f49e3ed4.pdf> (дата звернення: 10.05.2020).
11. The Penal Code of Taiwan. URL : <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=C0000001> (дата звернення: 19.05.2020).
12. The Penal Code of Japan. URL : http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail_main?re=02&ia=03&vm=02&id=1960 (дата звернення: 15.05.2020).

References

1. Amarsanaa, Vandan-Ish. (2018). Ob"ektivnaya storona prestupleniya, posyagayushchego na zhizn' predstavatelya vlasti, po ugovnomu zakonodatel'stvu Rossijskoj Federacii i Mongolii [The objective side of the crime, encroaching on the life of a representative of the authorities, under the criminal law of the Russian Federation and Mongolia. Bulletin of the Omsk Law Academy]. *Vestnik Omskoj yuridicheskoy akademii*. Tom 15. № 1. S. 92–97 [in Russian].
2. Gamazina, I. V. (2012). Kriminologicheskij aspekt prestuplenij protiv pravosudiya [The criminological aspect of crimes against justice. Bulletin of the Tambov State University. Series : Humanities]. *Vestnik Tambovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya : Gumanitarnye nauki* Vypusk 1 (105). S. 254–259 [in Russian].
3. Dvoreckij, M. YU. (2008). Optimizaciya ugovnoj otvetstvennosti za prestupnye posyagatel'stva na pravosudie [Optimization of criminal liability for criminal attacks on justice. Bulletin of the Tambov State University. Series : Humanities]. *Vestnik Tambovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya : Gumanitarnye nauki*. Vypusk 11 (67). S. 574–577 [in Russian].
4. Kalomen, A. G. (2016). K voprosu ob ob"ektivnoj storone posyagatel'stva na zhizn' sotrudnika pravohranitel'nogo organa [On the objective side of the encroachment on the life of a law enforcement officer. Lawyer-Lawyer]. *Yurist-Pravoved*. № 1 (74). S. 114–118 [in Russian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 12.05.2020) [in Ukrainian].
6. Maksimov, S. V. (2013). Pravosudie kak ob"ekt ugovovno-pravovoj ohrany [Justice as an object of criminal law protection. Journal of Russian Law]. *ZHurnal rossijskogo prava*. № 4 [in Russian].
7. The Penal Code of The Chinese People`s Republic. URL : <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm/>.
8. The Penal Code of The Korean People`s Democratic Republic. URL : [https://www.hrnk.org/uploads/pdfs/The%20Criminal%20Law%20of%20the%20Democratic%20Republic%20of%20Korea_2009_%20\(1\).pdf](https://www.hrnk.org/uploads/pdfs/The%20Criminal%20Law%20of%20the%20Democratic%20Republic%20of%20Korea_2009_%20(1).pdf).
9. The Penal Code of Mongolia. URL : https://www.unodc.org/res/cld/document/mng/2001/criminal_code_of_mongolia_html/Mongolia_Criminal_Code_2002.pdf.
10. The Penal Code of The Republic of Korea. URL : <https://www.refworld.org/pdfile/3f49e3ed4.pdf>.
11. The Penal Code of Taiwan. URL : <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=C0000001>.

12. The Penal Code of Japan. URL : http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail_main?re=02&ia=03&vm=02&id=1960.

Kondratov Volodymyr,
Aspirant
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7657-6431>

RESPONSIBILITY FOR THE ENCROACHMENT ON THE LIFE AND HEALTH OF A LAW ENFORCEMENT OFFICER UNDER THE NORMS OF MODERN CRIMINAL LAW OF THE FAR EAST

Within the bounds of the given law study paper the author considered all necessary elements of legal responsibility institution for infringement on law enforcement officer`s life and health under the present penal law provisions of Far East particular national states. While considering the given research matter the author was using these national states valid criminal legislative instruments and scientific papers of some foreign experts in this criminological field as well. It is concluded that the most characteristic feature of the considered criminal law standards of all these states, except North Korea, is the criminalization of the commission of this crime against a fairly wide category of workers - public servants / officials, which can be both various civilian state functionaries and the employees themselves all law enforcement agencies. Such a crime is “obstructing these civil servants / officials in the performance of their official duties”, including “coercion to resign”. According to the author, these crimes against all or certain categories of officials, including law enforcement agencies, should be considered inextricably in the light of specific criminal acts, and is confirmed by the content of certain articles of the Criminal Code of these Far Eastern states: armed attacks on courts, illegal armed crossing of state borders, violent actions against law enforcement officers during socio-political actions, attacks on them during the implementation of certain operational investigative actions. Also, unlike the above norms of modern criminal law of Mongolia, the sources of the existing criminal law of China, Taiwan, North and South Korea, Japan do not criminalize criminal attacks against family members of officials, including relatives of certain categories of law enforcement officers. Sanctions of the norms of modern criminal law of all these Far Eastern states, except for the Criminal Code of North Korea, provide life imprisonment and the death penalty as high punishments for the commission of these crimes. Other punitive measures include short, medium, and fairly long term sentences of imprisonment, arrest, confiscation of property, corrective labor, monetary fines and a legal combination of these punishments.

Key words: law enforcement officer; infringement on life and health; murder; infliction of bodily harms; criminal responsibility; valid penal law instruments; Far East particular national states.

Надійшла до редколегії 25.05.2020

УДК: 343.59 : 342.745

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-151-158>

Назимко Єгор Сергійович,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

Беліков Костянтин Аркадійович
(Криворізька міська рада, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8632-8757>

ЗАХОДИ ПРОФІЛАКТИКИ ВУЛИЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ АЗІЇ

У рамках даної науково-правничої статті авторами розглянуто складові національного кримінологічного та правоохоронного досвіду окремих держав Азії щодо попередження проявів вуличної злочинності. Констатовано, що формулювання та імплементація комплексу заходів щодо завчасного, ефективного попередження всіх відомих проявів вуличної злочинності є надзвичайно актуальним, важливим та нагальним завданням для всіх згаданих держав Азії. Ця кримінологічна проблема, яка скрізь відтворюється як проблема дитячої, підліткової, молодіжної, а також саме «бідної», «неблагополучної» злочинності, має особливе значення саме для азійських держав як держав, що розвиваються. Заходам, які вживаються для попередження вуличної злочинності в країнах Азії, властиві такі характерні ознаки: зводяться до якомога повного усунення соціально-економічних, культурних, політичних та інших факторів, які безпосередньо сприяють системно-перманентному відтворенню вуличної злочинності; мають ґрунтовну профілактично-виховну та роз'яснювально-освітню основу; застосовуються разом з класичними правоохоронними оперативно-слідчими діями; великого значення має ефективна співпраця правоохоронних органів із представниками громадськості (громадськими, релігійними організаціями), працівниками системи соціального забезпечення. Окремо проаналізовано кримінологічну політику в Саудівській Аравії, яка на сьогоднішній день не відповідає гуманістичним, демократичним антикримінальним настановам. У контексті запобігання віктимізації суспільства особливого значення надається проблематиці застосування тих чи інших засобів особистої самооборони, зокрема вогнепальної зброї. Робиться висновок, що запорукою подолання проблеми вуличної злочинності є злагодженість зусиль усього суспільства.

Ключові слова: вулична злочинність; види вуличних злочинів; національний досвід у попередженні вуличної злочинності; окремі держави Азії.

Серед широкого кола існуючих злочинів, які, у свою чергу, чітко відрізняються один від одного за своєю видовою та цільовою належністю, типологією, а також масштабами та соціальними наслідками, можна достатньо умовно виділити й ті, жертвами яких «пересічна людина» може ставати частіше за інші. Отже, ми говоримо саме про ті кримінальні злочини, для яких, скажімо так, найбільше характерні відчутна регулярність, інтенсивність та такі

ознаки, які часто їх супроводжують, як несподіваність, швидкість, відкритість, зухвалість та жорстокість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кримінологічній літературі різним аспектам, що стосуються проблем запобігання вуличній злочинності, приділяли увагу Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. М. Бесчастний, Б. М. Головкін, В. В. Голіна, В. К. Гришук, А. І. Долгова, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, І. І. Карпець, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, І. П. Лановенко, В. В. Лунєв, П. П. Михайленко, А. В. Півень, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. І. Шакур та інші відомі вчені. Однак компаративістські дослідження у сфері запобігання вуличній злочинності представлені не в повному обсязі. Вітчизняній кримінологічній науці явно бракує досліджень континентальних особливостей запобігання цьому виду соціальної практики.

Метою запропонованої статті є встановлення особливостей заходів профілактики вуличної злочинності в окремих країнах Азії.

Виклад основного матеріалу. На наше глибоке та щире переконання, усі щойно вказані предметно-сутнісні риси безпосередньо притаманні всім тим видам злочинів, які в рамках сучасної вітчизняної та зарубіжної кримінологічної науки віднесено до проявів вуличної злочинності.

У своєму узагальненому вигляді в зарубіжній кримінології «звичними» вуличними злочинами є: 1) крадіжки майна в громадському транспорті, у вуличному натовпі; 2) крадіжки товарів в магазинах, кіосках, на вуличних ринках; 3) незаконне заволодіння транспортними засобами; 4) вуличні напади, побиття, зокрема в стані алкогольного сп'яніння, або ж через расову, національно-етнічну та конфесійну ненависть (заради нанесення тілесних ушкоджень); 5) вуличні вбивства (через ті ж самі соціальні причини та мотиви); 6) вуличні зґвалтування; 7) вуличні розбійні пограбування, які також можуть супроводжуватися побиттями та вбивствами; 8) вуличне хуліганство, зокрема вуличний вандалізм; 9) вуличне шахрайство; 10) вуличний продаж наркотиків; 11) вуличне сутенерство; 12) вулична проституція.

Усі перераховані вуличні злочини вчиняються набагато частіше, регулярніше, ніж, наприклад, великі фінансові афери, масштабні терористичні акти, замах на життя та свободу високопоставлених осіб, посягання на територіальну цілісність та суверенітет держави, замах на конституційний, демократичний лад у державі. Якщо ж звернутися до фактора інтенсивності, то він відтворюється в тому, що жертвами саме вуличних злочинів стає, скажімо так, «величезна кількість людей в індивідуальному порядку». Окремі вуличні злочини, наприклад побиття та розбійні напади, часто характеризуються як несподіваність, відкритість, зухвалість, так і жорстокість.

Варто зазначити, що вулична злочинність є природним наслідком глибоких, гострих, остаточно невіршених у багатьох як бідних, так і багатих суспільствах соціальних проблем. Такими проблемами є бідність, соціальна, зокрема дитяча та юнацька, безпритульність, загальна життєва безперспективність, політична, етнічна та релігійна нерівність, безграмотність.

У рамках зазначеної науково-кримінологічної проблематики надзвичайно актуального значення набувають дослідження національного досвіду окремих держав у попередженні тих чи інших проявів вуличної злочинності. Такий досвід може містити як універсальні для всього міжнародного товариства, так і «національно-унікальні» заходи щодо подолання даної нагальної соціальної проблеми [9, с. 7–12]. У нашій науковій статті ми зосередимося на відповідному досвіді окремих держав Азії.

Так, представники і вітчизняної, і зарубіжної, зокрема азійської, кримінологічної думки давно зійшлися на тому, що застосування лише норм про кримінальну відповідальність є дещо поверховим, абсолютно недостатнім та подекуди соціально контрпродуктивним заходом у боротьбі з проявами вуличної злочинності [7, с. 115]. Попри те, що засудження вуличного злочинця до покарання у вигляді, наприклад, позбавлення волі на той чи інший термін є необхідним, неминучим та справедливим з точки зору суспільного блага, залучення

засудженого до пенітенціарної системи часто не викорінює, а, навпаки, розвиває в ньому відповідні деліквентні нахили.

Власне мова йде про те, що перебування за тюремними ґратами не дає необхідного профілактично-виховного ефекту, проявами якого можуть бути страх знову опинитися в тюрмі, виправдані муки совісті, пробудження почуття соціальної відповідальності. Навпаки, у людини, засудженої до відбування більш або менш суворого кримінального покарання, явно та стрімко пробуджується, зміцнюється відчуття своєї «абстрактної», «теоретичної», «попередньої», «виправданої» безкарності за свої протиправні діяння.

Зазначене видається ще більш актуальним та соціально доведеним через те, що вулична злочинність є протиправними діями, насамперед, дітей, юнацтва та молоді. Грабуючи серед білого дня інкасаторів та соціально благополучних осіб, незаконно заволодіваючи дорогими автомобілями, розповсюджуючи наркотики, молоді вуличні злочинці немовби «свідчать» про соціальні негаразди та їхні причини, ставлять суспільству та державі у провину власні протизаконні дії.

Саме тому сучасний монгольський науковець-кримінолог Дамдинсурэнгійн Герелбаатар слушно зазначає з цього приводу (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «До фактів, які позитивно впливають на злочинність у цілому та зокрема на розбійні напади (як прояви саме вуличних злочинів. – *Прим. авт.*), слід віднести такі загальносоціальні заходи як стабілізація політичної ситуації в країні, підвищення життєвого рівня монголів, аби можна було безперешкодно забезпечувати фізичні, духовні та інтелектуальні потреби людини» [7, с. 115].

Таким чином, зазначене є кримінологічним розумінням універсальних речей – загальних для всіх сучасних суспільств соціальних витоків вуличної злочинності.

Саме тому цим монгольським дослідником наводяться апробовані по всьому світі [6, с. 273] комплексні, загальносоціальні заходи щодо попередження вуличної злочинності в Монголії (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Важливе значення має Закон Монголії «Про профілактику злочинів» від 5 грудня 1997 р. Низка його положень сформульована суворо до норм міжнародних документів. Зокрема, закріплюється положення про участь громадськості в профілактичній роботі (п. 5), про усунення умов та причин злочинності (п. 6), про обов'язки телебачення та засобів масової інформації у профілактичній роботі (п. 11) тощо. У країні головним напрямом боротьби зі злочинністю та правопорушеннями було й залишається їх попередження» [7, с. 115].

Власне такими загальносоціальними цільовими заходами щодо профілактики вуличної злочинності є ті, які спрямовані на: 1) підвищення життєвого рівня населення; 2) виховання громадян у дусі демократичних цінностей і законслухняності; 3) ґрунтовне ідейно-ціннісне наповнення їхнього повсякденного життя.

Точка зору, сутність якої зводиться до необхідності комплексної, сукупної боротьби із вуличною злочинністю у Казахстані силами правоохоронних органів та відповідних громадських інституцій, тобто за прикладом національного досвіду розвинутих держав, наводиться й сучасними казахськими науковцями-кримінологами У. С. Джекебаєвим та С. Т. Сарсембаєвою [8, с. 173–178].

Однак варто окремо зазначити, що застосування або ж, навпаки, незастосування в тій чи іншій окремій азійській країні того чи іншого заходу щодо попередження вуличної злочинності певною мірою залежить і від рівня соціально-економічного розвитку, виробничої спеціалізації у сфері засобів особистого захисту, самої народної культури охорони, захисту свого життя, здоров'я та майна.

Так, Дамдинсурэнгійн Герелбаатар, перераховуючи звичні економічні, соціальні, педагогічні, духовні, організаційні та медичні інструменти попереджувальної боротьби з усіма видами та категоріями монгольської злочинності, окремо зупиняється на проблематиці використання відповідного технічного обладнання. Він зазначає, що в Монголії такі засоби – наприклад, сучасні камери відеоспостереження – застосовуються набагато рідше, ніж у західних країнах через їхню високу вартість та відсутність у населення самої життєвої практики, досвіду їх правильного використання [7, с. 118].

Однак у двох зазначених азійських країнах мають докладатися зусилля задля подолання ситуації обмеженого доступу до технічних засобів попереджувальної протидії вуличній злочинності.

Згадані сучасні казахські науковці-кримінологи У. С. Джекебаєв та С. Т. Сарсембаєва, обґрунтовуючи важливість застосування загальносоціальних засобів попереджувальної боротьби із розбійними нападами у Казахстані, зосереджуються і на необхідності розробки та практичного вжиття спеціально-профілактичних антикримінальних заходів. Вони пишуть (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Для профілактики розбоїв, здійснених у вигляді проникнення до житла та приміщення, можуть бути вжиті такі заходи: а) обладнання входів до квартир надійними дверима з вічками та охоронною сигналізацією; б) обладнання під'їздів домофонами; в) обладнання місць збереження значних матеріальних цінностей та грошових коштів тривожною сигналізацією та камерами відеоспостереження; г) організація мешканцями будинку чергувань у під'їздах; ґ) обладнання під'їздів камерами зовнішнього та внутрішнього спостереження. Для попередження вуличних розбоїв такими заходами можуть бути: а) посилення патрульно-постової служби в найбільш криміногенних місцях у вечірній та нічний час; б) освітлення темних ділянок вулиць, провулків; в) створення спеціальних груп-пасток для виявлення та попередження діяльності осіб, які вчиняють розбої» [8, с. 177].

Однак і загальносоціальні заходи жодним чином не можуть втратити своєї антикримінальної профілактичної значущості. Так, відповідна стратегія й тактика попередження вуличної злочинності діють, наприклад, у Японії. В. К. Григорян зазначає (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Для попередження (в Японії. – Прим. авт.) первинної злочинності (яка частіше за все має форму саме вуличної злочинності. – Прим. авт.), зокрема, виявляються та підлягають індивідуальному виховному впливу складні підлітки у школі; здійснюється широка пропаганда законослухняності, яка проводиться силами поліції, школи, громадських організацій; вживаються заходи для усунення умов, сприятливих для здійснення злочинів» [6, с. 277].

У цілому ж політика Японії у сфері профілактики вуличної, власне юнацької, молодіжної злочинності, є прикладом того, коли така політика визначається не виключно юридичними принципами, категоріями та нормами, а філософсько-етичними, ментально-історичними настановами народів Далекого Сходу. Так, В. К. Григорян слушно підкреслює (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Особливості кримінальної політики Японії, яка є частиною соціальної політики, характеризуються тим, що акценти в попередженні злочинності зміщено зі сфери «державно-правового» до сфери «соціального». Її особливістю є не стільки тонка юридична проробка окремих інститутів кримінального права, скільки відповідність кримінально-правових норм очікуванням та стереотипам, які існують у свідомості японця» [6, с. 277]. З цього приводу сучасний російський науковець-кримінолог Е. Л. Сидоренко зазначає (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Японську кримінологічну модель відрізняє поєднання західних технологій та східної ментальності. Протягом трьох десятиріч років японська політика боротьби зі злочинністю визнається однією з найбільш ефективних, оскільки дозволяє утримувати злочинність на мінімально можливому рівні» [10, с. 143].

Сучасна кримінологічна думка та антикримінальна попереджувальна практика азійських країн не залишаються осторонь і проблематики такого попереджувального заходу, як легалізація володіння вогнепальною зброєю цивільним населенням. Так, у Японії діє надзвичайно сувора, обмежувально-заборонна правова база щодо вказаного питання. У цій країні, наприклад, у 90-ті роки минулого століття вбивства із застосуванням вогнепальної зброї склали лише 4,7 %, вуличні розбійні напади – 1,3 %, завдання тілесних ушкоджень – 0,1 % [6, с. 277].

Багато в чому подібною до японської традиційно-етичної моделі попередження вуличної злочинності є відповідна комплексна антикримінальна політика, що діє в континентальному Китаї (КНР). Вона є гармонійним синкретичним поєднанням комуністично-маоїстських заповітів із традиційною конфуціанською філософською етикою. Сучасна китайська

попереджувально-кримінологічна практика здійснюється в трьох основних напрямках: 1) виховання законослухняних громадян, насамперед молоді, у комуністично-колективістському та конфуціансько-колективістському дусі; 2) контроль за поведінкою кримінально-нестійких осіб, зокрема й неповнолітніх; 3) оперативне попередження кримінальних злочинів, які готуються та плануються, у тому числі вуличних [10, с. 144].

Варто відзначити, що посилення відповідних попереджувальних дій у рамках указаних напрямків принесло свої результати на фоні значних реформ в економіці, культурі, державній політиці Китаю, здійснюваних Ден Сяопіном та його наступниками у 80-х рр. XX століття [1, с. 3]. Ці реформи, результатом яких стала, зокрема, модернізація, урбанізація китайського суспільства, активізували й злочини «характерні для сучасного міста». На сьогоднішній день доля кримінальних злочинів, скоєних у Китаї, власне і на вулицях, із застосуванням вогнепальної зброї, складає в середньому 1,5 % від усієї кількості зареєстрованих злочинів [10, с. 145].

Сучасні китайські кримінологи Дзінхуа Ксю та Дзіахонг Лі окремо зауважують, що в тому чи іншому регіоні Китаю як суб'єктами, так і об'єктами вуличних злочинів стають саме китайські працівники-мігранти [1, с. 3]. Саме тому створення для внутрішніх трудових мігрантів сприятливих умов праці, усунення причин для трудової конкуренції між ними й місцевим населенням є ядром спільної антикримінальної стратегії китайських правоохоронних органів і служб соціального забезпечення.

Саме на прикладі держав Азії можна говорити, з одного боку, про антикримінально-попереджувальну дію традиційних, зокрема релігійних, настанов, а з іншого – про їхню корозію.

Так, сучасний пакистанський науковець-кримінолог та публіцист Марія Шаукат зазначає про криміногенну ситуацію в Пакистані (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Люди, які вчиняють вуличні хуліганські дії, крадіжки з проникненням, розбійні напади, відбирання мобільних телефонів та інші корисливі вуличні злочини є, на жаль, молодими, бідними людьми, представниками чоловічої статі. Кількість вуличних злочинів у Пакистані неймовірно зросла протягом останніх десятиліть. Раніше вулична злочинність була поширена лише у м. Карачі, а нині вона охопила всі великі міста Пакистану. Відбирання мобільних телефонів є одним із основних видів вуличних злочинів, яке вчиняється набагато частіше у порівнянні з іншими. Викрадення автомобілів є наступним частим вуличним злочином останніх років» [3]. Засобом попередження цих злочинів вважають освіту пакистанців, роз'яснення, що є вуличними злочинами та до яких наслідків призводить їх вчинення [3].

Інші ж сучасні пакистанські науковці-кримінологи Мухамед Абдула Авайс, Хаміда Наріджо та Айжаз Вассан констатують таку ситуацію з вуличною злочинністю в Пакистані (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «На жаль, у Пакистані громадськість не схильна покладатися на систему кримінальної юстиції, а провідники антикримінальної політики не турбуються про те, аби дослідити причини громадської недовіри цій системі» [5, с. 130].

Однак у багатьох азійських державах причиною розповсюдження вуличної злочинності є низький рівень соціально-економічного розвитку. Не є виключенням у цьому причинно-наслідковому контексті й Іран.

Як було нами зазначено вище, вулична злочинність є злочинністю, яка часто здійснюється в неблагополучних дитячих, юнацьких/підліткових, молодіжних колах. Так, сучасні іранські науковці-кримінологи Марьям Захері та Ерфан Камелі актуалізують проблематику «дітей, які вимушені працювати на вулиці». Вони слушно зазначають з цього приводу наступне (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Під дітьми, які працюють на вулицях, ми розуміємо дитину молодше 18 років, яка вимушена працювати на вулицях для того, аби забезпечити своє виживання. Проживання на вулицях, відсутність доступу до медичного обслуговування (а також неотримання шкільної освіти. – *Прим. авт.*), бідність та сексуальні домагання, а також відсутність допомоги з боку сім'ї та общини завдають шкоди таким дітям. Зокрема, доступ до дешевих або ж безплатних

наркотиків сприяє їхньому приєднанню до вуличних банд [4, с. 93]. Так, за офіційними даними на 2015 р. приблизно 156 000, а за неофіційними – 3 600 000 іранських дітей шкільного віку не відвідують шкіл, а 11 % з них стають дитячою робочою силою [4, с. 94].

Причинами цього є відсутність освіти в самих батьків таких дітей, а також, що є надзвичайно важливим, відсутність належної уваги з боку правоохоронних та інших органів до такого стану речей [4, с. 95]. Варто зазначити, що такі іранські діти стають жертвами не лише торгівлі наркотиками, співпрацюючи з вуличними наркодилерами, та сексуальних домагань, але й предметом продажу для вилучення їхніх внутрішніх органів [4, с. 95]. Працюючи на вулиці, власне часто жебракуючи, такі діти швидко та глибоко засвоюють культ заробітку грошей, вуличних кримінальних злочинів. Так, згідно з даними Інституту соціальних досліджень Ірану, 27,4 % дітей, які працюють на вулицях, вчиняють злочини та заарештовуються [4, с. 97].

«Схема» такої співпраці між бандитським угрупованням й такими дітьми є простою. Діти контролюються цими угрупованнями, наприклад, через залежність від почуття голоду або ж наркотичну залежність. Члени банд змушують удень дітей працювати на вулиці – жебрачати, красти, шахраювати, а вночі отримують від них зібрані фінансові кошти. У банді такі діти знаходять житло та їжу [4, с. 97].

Які заходи вживає іранська, зокрема тегеранська, влада в такій ситуації? Так, Марьям Захері та Ерфан Камелі повідомляють таке (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «У Тегерані діє Центр корекції та реабілітації неповнолітніх осіб (молодше 18 років. – *Прим. авт.*), які були заарештовані. Згідно з неофіційною статистикою цього Центру за 2012 р., 60 % заарештованих дітей, віком від 15 до 18 рр., працюють та проживають на вулицях. Вважається, що більш ніж половина дітей, які працюють на вулицях, доставлялися до цього Центру принаймні один раз в їхньому житті. Серед цих 60 % половина є єдиним джерелом доходу для їхньої сім'ї. Спостерігається велика різноманітність у злочинах, які вчиняються такими дітьми, однак розбійні напади є найпоширенішим їхнім злочином» [4, с. 97].

Серед конкретно-практичних проблем, які перешкоджають змінам у долі таких дітей, зазначені іранські науковці виділяють: 1) відсутність необхідних норм в іранському кримінальному, трудовому та іншому праві (не є визначеним навіть поняття «дитина, яка працює на вулиці»); 2) відсутність міжвідомчої кооперації (те чи інше відомство захищає лише свої інтереси, вдаючи лише піклування про дітей) [4, с. 99–101].

Зміст того, що потрібно зробити для усунення першого із вказаних недоліків, є відносно зрозумілим. Що ж стосується другого із зазначених напрямків, то тут має місце бути цілий комплекс цільових дій. Так, указана кооперація є необхідною не лише для того, аби вилучити дітей із вуличного злочинного оточення. Необхідно масово долучати іранських дітей до отримання шкільної освіти, не допускати, аби найменш захищена верства населення голодувала. Для цього потрібно посилювати координацію дій між правоохоронними органами, закладами освіти, органами соціального забезпечення, громадськими організаціями тощо.

На окрему увагу заслуговує складна та обурлива ситуація з проблематикою злочинності, зокрема вуличної, що склалася в Саудівській Аравії. Як відомо, у цій країні широко застосовується смертна кара, у тому числі щодо неповнолітніх осіб. Так, наприклад, у доповіді громадського Комітету з прав дитини цієї держави повідомляється, що 69 % людей, засуджених до смерті, скоїли ненасильницькі злочини, зокрема відвідували опозиційні мітинги та торгували наркотиками або вживали їх. Останній злочин, як ми зазначали, відноситься до вуличних злочинів. Серед цих 69 %, на превеликий жаль, є і діти [2].

Висновки. Формулювання та імплементація комплексу заходів із завчасного, ефективного попередження всіх відомих проявів вуличної злочинності є надзвичайно актуальним, важливим та нагальним завданням для всіх згаданих держав Азії. Нині ця кримінологічна проблема скрізь відтворюється як проблема дитячої, підліткової, молодіжної, а також саме «бідної», «неблагополучної» злочинності, але вона має особливе значення саме для азійських держав як держав, що розвиваються.

Заходи, які вживаються в Монголії, Казахстані, Японії, Китаї, Пакистані та Ірані для попередження такої злочинності, повинні стосуватися, по-перше, повного усунення соціально-економічних, культурних, політичних та інших факторів, які безпосередньо сприяють системно-перманентному відтворенню вуличної злочинності; по-друге, такі заходи повинні мати ґрунтовну профілактично-виховну та роз'яснювально-освітню основу; по-третє, у цих країнах вживаються класичні правоохоронні оперативно-слідчі дії; по-четверте, необхідно налагодити ефективну співпрацю з представниками громадськості (громадськими, релігійними організаціями), працівниками системи соціального забезпечення.

Окремим прикладом є антикримінальна політика в Саудівській Аравії, яка, на нашу думку, не відповідає гуманістичним, демократичними антикримінальним настановам сучасності.

У межах тих чи інших заходів щодо попередження вуличної злочинності, попередження віктимізації суспільства від дій її представників особливого значення набуває проблематика застосування тих чи інших засобів особистої самооборони, зокрема вогнепальної зброї. Запорукою подолання проблеми вуличної злочинності є злагодженість зусиль усього суспільства.

Список використаних джерел

1. Jianhua Xu, Jianhong Liu. Crime and Punishment in China. URL: <https://www.researchgate.net/publication/308606639>.
2. Juveniles and the Death Penalty in the Kingdom of Saudi Arabia. Submitted by Reprieve European Saudi Organization for Human Rights (ESOHR) on 1 November 2015. URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/sau/int_crc_ngo_sau_22412_e.pdf.
3. Maria Shaukat. Street Crime. The Nation. URL.: <https://nation.com.pk/08-Dec-2019/street-crime/>.
4. Maryam Zaheri, Erfan Kameli. Problems of Street Working Children in Iran and Preventive Crime Policy // Journal of US-China Public Administration. – February 2018. – Vol. 15, No. 2.
5. Muhammad Abdullah Avais, Hamida Narijo, Aijaz Wassan. Street Crimes among University Students in Jamshoro. The Government: Research Journal of Political Science Vol. VII, 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/330324923_street_crimes_among_university_students_in_jamshoro.
6. Григорян В. К. Предупреждение преступности в высокоразвитых зарубежных странах. *Актуальные проблемы российского права*. 2012. № 4.
7. Дамдинсурэнгийн Гэрэлбаатар. Общесоциальные меры предупреждения разбойных нападений в Монголии. *Вестник Московского университета МВД России*. 2014. № 9.
8. Джекебаев У. С., Сарсембаева С. Т. Проблемы предупреждения разбоев в Республике Казахстан. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2013. № 3.
9. Назимко Є. С. Міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх: науковий нарис; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова; Донецький юридичний інститут МВС України, Криминологічна асоціація України. К.: ВД «Дакор», 2015. 76 с.
10. Сидоренко Э. Л. Зарубежные модели легализации оружия и криминологическая безопасность личности. *Общество и право*. 2011. № 1 (33).

References

1. Jianhua Xu, Jianhong Liu. Crime and Punishment in China. URL: <https://www.researchgate.net/publication/308606639>.
2. Juveniles and the Death Penalty in the Kingdom of Saudi Arabia. Submitted by Reprieve European Saudi Organization for Human Rights (ESOHR) on 1 November 2015. URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/sau/int_crc_ngo_sau_22412_e.pdf.
3. Maria Shaukat. Street Crime. The Nation. URL.: <https://nation.com.pk/08-Dec-2019/street-crime/>.

4. Maryam Zaheri, Erfan Kameli. Problems of Street Working Children in Iran and Preventive Crime Policy // Journal of US-China Public Administration. – February 2018. – Vol. 15, No. 2.
5. Muhammad Abdullah Avais, Hamida Narijo, Aijaz Wassan. Street Crimes among University Students in Jamshoro. The Government: Research Journal of Political Science Vol. VII, 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/330324923_street_crimes_among_university_students_in_jamshoro.
6. Grigoryan, V. K. (2012). Preduprezhdenie prestupnosti v vysokorazvityh zarubezhnyh stranah [Crime Prevention in Highly Developed Foreign Countries]. *Aktual'nye problemy rossijskogo prava*. № 4 [in Russian].
7. Damdinsurenjijn Gerelbaatar (2014). Obshchesocial'nye mery preduprezhdeniya razbojnyh napadenij v Mongolii [General social measures to prevent robberies in Mongolia]. *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii*. № 9 [in Russian].
8. Dzhekebaev, U. S., Sarsembaeva, S. T. (2013). Problemy preduprezhdeniya razboev v Respublike Kazahstan [Problems of preventing robberies in the Republic of Kazakhstan]. *Kriminologicheskij zhurnal Bajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta ekonomiki i prava*. № 3 [in Russian].
9. Nazymko, Ye. S. (2015). Mizhnarodni ta yevropeiski standarty zastosuvannia pokarannia do nepovnolitnikh: naukovyi narys; za zah. red. d.iu.n., prof. O. M. Lytvynova [International and European standards of juvenile punishment: scientific essay; for general ed. Ph.D., prof. OM Litvinova]. Donetskyyi yurydychnyi instytut MVS Ukrainy, Kryminolohichna asotsiatsiia Ukrainy. K.: VD «Dakor», 2015. 76 s. [in Ukrainian].
10. Sidorenko, E. L. (2011). Zarubezhnye modeli legalizacii oruzhiya i kriminologicheskaya bezopasnost' lichnosti [Foreign models of weapons legalization and criminological security of an individual]. *Obshchestvo i pravo*. № 1 (33) [in Russian].

Nazymko Yehor

Doctor of Law, Senior Research Fellow
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

Belikov Kostiantyn

(Kryvyi Rih City Council, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8632-8757>

MEASURES FOR PREVENTION OF STREET CRIMES IN SOME ASIAN COUNTRIES

The authors considered all necessary elements of the national criminological and law enforcing experience of particular Asian states in preventing street crime actions Within the bounds of the given law study paper. While considering the given subject-matter aspects the authors were using scientific papers of some foreign experts in this criminological field. It has been stated that the formulation and implementation of a set of measures for the early and effective prevention of all known manifestations of street crime is an extremely relevant, important and urgent task for all the mentioned Asian states. This criminological problem is reproduced as a problem of children's, teenagers', youth's and also precisely "poor", "dysfunctional" crime is of particular importance for Asian states as developing countries. The measures taken to prevent street crime in the countries of Asia are endowed with the following characteristic signs: they come down to the complete elimination of socio-economic, cultural, political and other factors that directly contribute to the systematic permanent reproduction of street crime; have a thorough preventive-educational and explanatory-educational basis, are used along with the classic law enforcement operational-investigative actions; effective cooperation of law enforcement agencies with representatives of the public (public and religious organizations), workers of the social security system are of great importance. Along with this, the criminological policy in Saudi Arabia, which today does not correspond to humanistic, democratic anti-criminal attitudes, is separately analyzed. In the context of preventing victimization of society, particular importance is attached to the problem of the use of certain means of personal self-defense, in particular firearms. It is concluded that the key to solving the problem of street crime is the coherence of the efforts of the whole society.

Key words: street crime; types of street crimes; national experience in preventing street crime; particular Asian states.

Надійшла до редколегії 22.04.2020

УДК: 343.346

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-159-166>

Пилипенко Євгенія Олексіївна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4044-5421>

ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ МАТІР'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ ЯК КВАЛІФІКОВАНИЙ СКЛАД ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНИЙ Ч. 2 СТ. 135 КК УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини як кваліфікованого складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України. Окреслено проблемні питання щодо визначення факту новонародженості дитини в часі. Особливу увагу приділено дослідженню зумовленого пологами стану, у якому не повинна знаходитися жінка, яка залишила в небезпеці власну новонароджену дитину. Надано пропозиції стосовно внесення змін до санкції ч. 2 ст. 135 КК України в частині виключення обмеження волі як виду покарання за скоєння цього складу злочину.

Ключові слова: залишення в небезпеці; новонароджений; зумовлений пологами стан; покарання.

Постановка проблеми. Залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини, якщо вона (матір) не перебувала в зумовленому пологами стані, є злочином проти життя та здоров'я особи, яка наразі є безпорадною та позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження [1].

Відповідно до Конституції та Закону України «Про охорону дитинства», Україна як соціальна та правова держава, найвищою соціальною цінністю якої є людина, її життя і здоров'я, має вживати всіх можливих та необхідних заходів щодо зниження рівня смертності немовлят та дітей загалом [2; 3].

Поміж заходів зниження смертності серед дітей законодавець вирізняє встановлення кримінальної відповідальності за вчинення злочинних дій відносно названої вище категорії осіб, у тому числі скоєних близькими для дітей людьми. Серед злочинів, що ставлять під загрозу життя та здоров'я неповнолітніх, особливе місце займає залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини (ч. 2 ст. 135 КК України), адже остання знаходиться зовсім у безпорадному стані й не може вжити жодних заходів до самозбереження, а отже, її життя та здоров'я цілком залежать від волі матері. У зв'язку із цим, існує потреба всебічного дослідження складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України, окреслення проблемних питань стосовно притягнення до кримінальної відповідальності та надання пропозицій щодо їхнього вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці досліджували такі вчені: В. В. Бабаніна, Ю. О. Власов, І. І. Горелік, О. С. Горелік, Я. О. Миц, П. І. Орлов.

Проте, на нашу думку, наразі потребує більш детального дослідження та аналізу склад злочину залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини (ч. 2 ст. 135 КК України), що й визначило мету пропонованої роботи.

Виклад основного матеріалу. Кваліфікований (особливо кваліфікований) склад злочину – юридичний склад, що фіксує різновид злочину певного виду з обтяжливими (особливо обтяжливими) обставинами. У переважній більшості випадків «специфічна» частина кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складу злочину міститься в диспозиції частини другої (третьої, четвертої) тієї ж статті Особливої частини кримінального закону, що передбачає і «специфічну» частину основного складу злочину [4].

Загальним орієнтиром того, що це кваліфікований (особливо кваліфікований) склад злочину, є санкції відповідних частин (пунктів): кваліфікований склад «має» суворішу санкцію, ніж основний, особливо кваліфікований – ще суворішу, ніж кваліфікований [4].

Кваліфікованим видом злочину, передбаченого ст. 135 КК України «Залишення в небезпеці», є завідоме залишення без допомоги матір'ю своєї новонародженої дитини (ч. 2 ст. 135 КК України) [1].

Об'єктом залишення в небезпеці, що передбачене ч. 2 ст. 135 КК України, є життя новонародженої дитини.

Об'єктивна сторона злочину характеризується тільки діянням у формі бездіяльності, тобто залишенням матір'ю в небезпечному для життя стані своєї новонародженої дитини, яка через малолітство позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження. Це протиправне діяння є злочином із формальним складом, а отже, не передбачає настання для новонародженої дитини шкідливих наслідків [1].

Разом із тим треба з'ясувати, хто є «новонародженою дитиною», оскільки саме вона є потерпілою від злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України.

Так, відповідно до Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвнонародженості, затвердженої Наказом МОЗ України від 29 березня 2006 року № 179 (далі – Інструкція), новонароджений – це живонароджена дитина, яка народилася або вилучена з організму матері після повного 22-го тижня вагітності (із 154 доби від першого дня останнього нормального менструального циклу) [5].

Слід зазначити, що до 2006 року на законодавчому рівні в Україні не було закріплено поняття «новонароджена дитина» (Інструкція про визначення критеріїв живонародженості, мертвнонародженості та перинатального періоду, затверджена Наказом МОЗ України від 19 лютого 1996 року № 31, яка була чинною до 2006 року, не містила визначення поняття «новонароджений»), а тому щодо визначення поняття «новонароджена дитина» та «новонародженість» існував плуралізм думок. Зокрема, у педіатрії новонародженим прийнято вважати немовля з моменту констатації живонародженості й до 28 днів життя; а в акушерстві початковий момент новонародженості конкретизувався першим подихом і перерізанням пуповини, а продовжуваність періоду новонародженості дорівнював одному тижню; у судовій медицині період новонародженості обмежено однією добою. З огляду на певні медичні критерії визначення періоду живонародженості, загально визнаною була думка, що новонародженою слід визнавати дитину з моменту народження і до 28 днів життя [6, с. 248].

Однак із закріпленням на законодавчому рівні поняття «новонароджений» питання щодо строку, відповідно до якого слід уважати дитину новонародженою, нікуди не зникло. Як уже зазначалося раніше, новонароджений – це живонароджена дитина, яка народилася або була вилучена з організму матері після повного 22-го тижня вагітності. Тобто початком визнання дитини новонародженою є момент її народження або вилучення з організму матері. Однак постає інше питання: коли закінчується період новонародженості? Воно є вкрай важливим саме для кваліфікації діяння за ч. 2 ст. 135 КК України, адже диспозиція цього виду злочину передбачає протиправні дії з боку матері стосовно саме новонародженої дитини. Чи можна притягнути жінку до кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 2 ст. 135 КК України, якщо після народження дитини, щодо якої жінка бажає вчинити протиправні дії, пройшла година, дві чи навіть пів дня? З якого саме часу дитина припиняє вважатися новонародженою? Це питання є, поза сумнівом, дійсно актуальним, адже впливає на кваліфікацію злочинних діянь матері відносно своєї дитини. Тому є доволі вагомим

визначення строку новонародженості дитини (особливо її початку та кінця) саме на законодавчому рівні.

Питання про початок людського життя було одвічно спірним. Так, ще на початку ХХ ст. російський юрист В. Набоков зазначав, що моментом народження слід уважати початок пологів і при цьому не в розумінні фізіологічного початку (наприклад відчуття болю), а з появою будь-якої частини тіла дитини назовні. З цього моменту, на його думку, поняття «плід» змінюється поняттям «людина» [7, с. 302]. Сучасні медичні критерії визначення початкового моменту життя людини містяться в Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, затвердженої наказом МОЗ України від 29 березня 2006 року № 179, відповідно до якої живонародження – це вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності; від того, чи перерізана пуповина та чи відшарувалася плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, як-от серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів [5]. При визначенні живонародженості дитини варто також звертати увагу й на її життєздатність, оскільки цей критерій є важливою умовою, яка забезпечує можливість існування дитини поза зв'язком з організмом матері та може вплинути на стійкий опір дитини зовнішнім шкідливим умовам і тривалість (продовжуваність) життя новонародженої дитини. Щоб бути наділеною такою здатністю, дитина повинна досягти певного ступеня зрілості. Повна зрілість настає до кінця десятого чи дев'ятого календарного місяця утробного життя, і для її визначення керуються довжиною тіла, розмірами голівки, вагою. Утім практикою доведено, що життєздатність плоду може з'явитися і до настання зрілості, якщо для дитини будуть створені особливі умови догляду [8, с. 315–317].

Згідно з ч. 1 ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III, кожна дитина має право на життя з моменту визнання її живонародженою і життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я [3].

У кримінально-правовій літературі останніх років початковим моментом життя людини загальноприйнято вважати початок фізіологічних пологів. При цьому не має значення, що дитина, яка народжується, ще не почала самостійного позаутробного життя і навіть не відокремлена від черева матері. Це означає, що життя продукту зачаття в період вигнання (витягнення) його з організму породіллі вже знаходиться під кримінально-правовою охороною і намір умертвити дитину під час пологів повинен визнаватися вбивством.

Пологи – це певний фізіологічний процес, пов'язаний із народженням дитини. Їх можна розглядати у двох аспектах: 1) як певний фізіологічний процес; 2) як констатацію факту народження. Зауважимо, що дефініції «народження дитини» та «пологи» не тотожні, оскільки «пологи» – поняття значно ширше. Поняття пологів ґрунтується на двох періодах пологового процесу: вигнанні (витягненні) плоду та послідовому періоді. Перший період – початок пологів – поява регулярних скорочень шийки матки (перейми). Другий період – відходження навколоплідних вод. Вигнання (витягнення) плоду та констатація народження дитини – наступний період пологового процесу. Послідовий період – останній етап пологового процесу – відокремлення плаценти від стінок матки та вигнання посліду – настає після народження дитини [9, с. 12–14]. Отже, процес пологів охоплює собою не лише процес народження дитини.

Суб'єктом залишення в небезпеці за ч. 2 ст. 135 КК України є тільки матір новонародженої дитини, що не перебувала в зумовленому пологами стані.

Обов'язок піклуватися про осіб, що перебувають в небезпечному для життя стані, – перша умова відповідальності – може бути зумовлений законом чи іншим нормативним актом, договором, попередньою поведінкою особи, яка своїми діями поставила іншу особу в небезпечний для життя стан (делікт поставлення в небезпеку) тощо [4, с. 291–295]. Обов'язок матері піклуватися про свою новонароджену дитину (надавати їй необхідну допомогу, годувати, доглядати тощо) – це не лише природний обов'язок, який впливає з родинних стосунків, а й правовий. Згідно з положеннями Сімейного кодексу України, батьки зобов'язані виховувати своїх дітей, піклуватися про їхнє здоров'я [10].

Другою умовою відповідальності за залишення в небезпеці є можливість надати допомогу особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. У тому разі, коли мати новонародженої дитини сама перебуває в безпорадному стані або не може надати допомогу внаслідок непереборної сили чи інших обставин, що не дають можливості надати допомогу, відповідальність виключається.

Залишення без допомоги матір'ю своєї новонародженої дитини тягне кримінальну відповідальність лише за умови, якщо матір під час учинення такого діяння не перебувала в зумовленому пологами стані.

Під зумовленим пологами станом матері, що виключає її кримінальну відповідальність за залишення без допомоги народженої нею дитини, необхідно вважати такий її стан, у якому вона не може надати необхідну допомогу новонародженій дитині (безпорадний стан).

Однак виникає питання: що саме розуміти під «зумовленим пологами станом»?

Медицина стверджує, що під час вагітності в жінки змінюються не тільки фізіологічні процеси організму, але й психічні, оскільки жіночий організм у цей період зазнає великих гормональних перевантажень. Так, під час вагітності, перед пологами, різко збільшується вміст у крові естрогену та прогестерону, а після пологів його рівень у крові різко знижується до нормальних показників. Ці процеси мають великий вплив на психіку жінки, що виражається в її постійному нервово-психічному напруженні та емоційній нестабільності [11, с. 96–97].

Під час самих пологів має місце так звана «больова домінанта», яка переважає над усіма іншими. Як стверджують медики, пологовий акт супроводжується не тільки мобілізацією всіх фізичних сил жінки, але й великим нервовим напруженням, відчуттям страху та болем, а довготривалі й повторні болі інколи призводять до порушення ясності свідомості й неадекватної поведінки [12, с. 41–42].

На сьогодні існує декілька поглядів учених із приводу встановлення та дослідження особливостей зумовленого пологами стану жінки.

Так, на переконання М. О. Трясоумова, жінка під час пологів та відразу після них перебуває в стані збудження, за якого її здатність до розуміння і оцінки своїх дій послаблені. Однак цей стан не пов'язаний із психічним захворюванням, оскільки в цьому випадку постало б питання про неосудність матері. Особливий психофізичний стан є результатом лише деяких відхилень у психічній діяльності суб'єкта, однак у межах осудності [13, с. 80].

Л. А. Остапенко наголошує, що жінка в процесі пологів не може розглядатись як така, що повністю усвідомлює свої дії і керує ними. Але це не є навіть стан обмеженої осудності, оскільки для його констатації потрібна наявність психічної хвороби [14, с. 47].

Також заслуговує на увагу позиція болгарського вченого М. Манчева, котрий стверджує, що особливе напруження, якого зазнає жінка під час пологів, обмежує її здатність чітко усвідомлювати смисл і значення своїх дій та керувати ними. Таке напруження особливо інтенсивне, коли наявні спеціальні причини, пов'язані з пологами, які сильно хвилюють психіку жінки. Перед матір'ю, яка має підстави боятися наслідків пологів, особливо коли дитина позашлюбна, під час пологів та відразу після них чітко постає картина ускладнення суспільної і сімейної обстановки та труднощів морального й матеріального характеру. Такі уявлення ще більше посилюють психічне напруження, пов'язане з пологами [15, с. 190].

Проте, з позиції медицини, зумовлений пологами стан є особливим психофізичним станом жінки, що охоплює сукупність певних процесів фізичного (больові відчуття, що пов'язані з пологами) та психічного характеру (роздратованість, нервове збудження та напруження під час пологів, страх тощо), які сприяють зниженню здатності жінки чітко усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Як стверджують медики, такі процеси стосуються кожної жінки-породіллі, незалежно від наявності або відсутності несприятливих життєвих ситуацій [16, с. 203, 211].

Оскільки зумовлений пологами стан є суто медичним поняттям, установлення якого покладено на медичних працівників, зокрема тих, хто володіє глибокими знаннями не тільки в акушерстві, але й психіатрії, тому цілком справедливо погодитися з визначенням такого стану медициною.

Однак, як уже зазначалося раніше, суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України, може бути жінка (мати новонародженої дитини), що не знаходиться в зумовленому пологами стані, тобто вона скоює злочин свідомо, не знаходячись під впливом певних процесів фізичного та психічного характеру. Але тоді виникає обґрунтоване питання про причини скоєння злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України, матір'ю відносно своєї новонародженої дитини: що саме спонукає цю жінку на скоєння зазначеного злочину?

У своїх наукових роботах М. Ломброзо стверджував, що будь-яка жінка має надмірну хворобливу збудливість. Це явище відповідає саме характеру жіночої натури, а в деяких хворобливих станах збудливість може досягати крайніх меж. Пом'якшувати цю характерну властивість повинна функція материнства, що слугує засобом «примирення» почуття жалю та жорстокості [17, с. 72, 80].

Так, на думку української вченої В. О. Меркулової, що досліджувала жінку як суб'єкта кримінальної відповідальності, зазначає, що жінка впродовж життя постійно стикається зі змінами свого організму (менструальні цикли, настання клімаксу, вагітність, народження дітей), що, зі свого боку, впливає на її емоційно-вольовий та психічний стан. До того ж підвищена збудженість, чутливість, роздратованість, послаблення вольових якостей протягом життя – результат взаємодії її фізіологічного та психічного станів [18, с. 28]. Особливе місце у вирішенні окресленого питання займає її думка про те, що радість материнства для більшості жінок прямо залежить від кохання та стосунків із близькою людиною. Почуття любові, прихильності доволі часто посідає панівне місце в чуттєвій сфері жінки, визначає головну мету життя. Проте існують і негативні аспекти особливої прихильності жінки до об'єкта свого кохання і вподобання. У разі втрати кохання, руйнування сім'ї жінки зі слабкою волею, які раніше витрачали всю свою життєву енергію на коханого, не знайшовши нічого, що могло б їх розрадити, морально опускаються все нижче, знаходячи себе в пристрасті до алкоголю, наркотиків, власноруч знецінюють свої головні материнські якості. У цих жінок слабкість вольової сфери накладається на слабкість фізичну, а це призводить до досить вагомих негативних наслідків, зокрема таких, як скоєння злочинних дій відносно власних дітей [18, с. 37].

Безсумнівно, такі погляди вчених (із приводу причин скоєння злочинів жінками) можуть бути враховані в процесі дослідження як самого злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України, де суб'єктом залишення в небезпеці виступає матір новонародженої дитини, так і причин його скоєння. Однак, уважаємо, що головною причиною вчинення подібного злочину з боку матері дитини є небажаність дитини як для неї самої, так і для батька дитини, що може впливати на виникнення небажаності дитини з боку самої жінки.

Суб'єктивна сторона діяння, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України, характеризується виною у формі умислу. Тобто мати новонародженої дитини усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, а саме те, що залишає в небезпеці свою новонароджену дитину, і має намір діяти саме так. Якщо діяння матері, передбачене ч. 2 ст. 135 КК України, призвело до настання смерті або інших тяжких наслідків для новонародженої дитини, то матір нестиме відповідальність за ч. 3 ст. 135 КК України.

Що стосується покарання за скоєння злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України, то до матері новонародженої дитини може застосовуватись обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк. Але, на наш погляд, установлене чинним кримінальним законодавством покарання за залишення в небезпеці, передбачене ч. 2 ст. 135 КК України, потребує суттєвих змін, наприклад, виключення обмеження волі як виду покарання за залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини.

Відповідно до чинного кримінального законодавства України, за залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини, якщо вона не перебувала в зумовленому пологами стані, передбачений такий вид покарання, як обмеження волі. Згідно з вимогами ч. 3 ст. 61 КК України, обмеження волі не застосовується до вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років [1]. Тобто, з огляду на зазначені вимоги ст. 61 КК України, до матері новонародженої дитини, що скоїла злочин, передбачений ч. 2 ст. 135 КК України, не можна застосовувати такий вид покарання, як обмеження волі, оскільки вона є матір'ю дитини

віком до чотирнадцяти років, тобто входить до переліку осіб, до яких не можна застосовувати покарання у вигляді обмеження волі, а тому встановлення до неї зазначеного виду покарання суперечить вимогам Загальної частини КК України. Позбавлення волі як вид покарання за скоєння злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України, необхідно залишити в санкції вказаної частини статті без змін, оскільки, відповідно до ст. 63 КК України, будь-яких обмежень із приводу застосування покарання у вигляді позбавлення волі до осіб, що скоїли злочин, включно із жінками, що мають дітей певного віку, немає.

Усе-таки це зовсім не означає, що до всіх без винятку жінок, що скоїли злочин, передбачений ч. 2 ст. 135 КК України, судом має застосовуватися покарання у вигляді позбавлення волі. З урахуванням особистих характеристик жінок, винних у скоєнні протиправного діяння, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України, відповідно до чинного кримінального законодавства, суд має право застосувати положення ст. 69 КК України «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом» або ст. 75 КК України «Звільнення від відбування покарання з випробуванням» [1].

Висновки. Дослідження та аналіз залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини як кваліфікованого складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України, має неабияке значення в попередженні та припиненні протиправних дій проти життя та здоров'я дитини, адже дозволяє не тільки виявити прогалини в національному кримінальному законодавстві України, окреслити проблемні питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності винної в скоєнні злочину особи, але й визначити оптимальні шляхи та пропозиції щодо їхнього вирішення.

Перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному дослідженні кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини та наданні пропозицій щодо розширення можливих видів покарання за скоєння злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III (редакція від 28 квітня 2020 року). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.05.2020).
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (редакція від 01 січня 2020 року). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/> (дата звернення: 11.05.2020).
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III (редакція від 09 серпня 2019 року). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 08.05.2020).
4. Мельник М. І., Клименко В. А. Кримінальне право : підручник. Київ : Атіка, 2008. 376 с.
5. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвнонародженості : Наказ МОЗ України від 29 березня 2006 року № 179. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06> (дата звернення: 25.04.2020).
6. Журавлёва М. П. Российское уголовное право. Особенная часть. Москва : Спарк, 1998. 595 с.
7. Набоков В. Д. Особенная часть российского уголовного права. Москва : Юридическая литература, 1983. 565 с.
8. Яценко С. С. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Київ : А.С.К., 2004. 1096 с.
9. Мальцев В. В. Соціальна відповідальність особи, кримінальне право та кримінальна відповідальність. *Правознавство*. 2000. № 6. С. 14–18.
10. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III (редакція від 02 квітня 2020 року). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 27.04.2020).
11. Абрамченко В. В. Психосоматическое акушерство. Москва : Сотис, 2001. 311 с.
12. Конкс С. В. Реакция на родовой стресс симпатико-адреналовой и гипоталамо-надпочечниковой систем молодых первородящих. *Акушерство и гинекология*. 1996. № 3. С. 41–42.

13. Трясоумов М. А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с убийствами матерью новорожденного ребёнка (ст. 106 УК РФ) : дис. ... к-та юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2002. 218 с.
14. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України) : дис. ... к-та юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 214 с.
15. Манчев Н. Преступления против личности. София : Правни науки, 1963. 271 с.
16. Банщиков В. М. Медицинская психология. Москва : Медицина, 1967. 239 с.
17. Ломброзо Ч., Ферреро Г. Женщина-преступница и проститутка. Харьков : Право, 1987. 429 с.
18. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 367 с.

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 roku № 2341-III (redaktsiia vid 28 kvitnia 2020 roku) [Criminal Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR (redaktsiia vid 01 sichnia 2020 roku) [Constitution of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/> [in Ukrainian].
3. Pro okhoronu dytynstva : Zakon Ukrainy vid 26 kvitnia 2001 roku № 2402-III (redaktsiia vid 09 serpnia 2019 roku) [About the protection of childhood]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> [in Ukrainian].
4. Melnyk, M. I.; Klymenko, V. A. (2008). Kryminalne pravo : pidruchnyk [Criminal Law]. Kyiv : Atika. 376 s. [in Ukrainian].
5. Instruksiiia z vyznachennia kryteriiv perynatalnoho periodu, zhyvonarodhenosti ta mertvonarodhenosti : Nakaz MOZ Ukrainy vid 29 bereznia 2006 roku № 179 [Instructions for determining the criteria of perinatal period, live birth and stillbirth]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06> [in Ukrainian].
6. ZHuravleva, M. P. (1998). Rossijskoe ugovnoe pravo. Osobennaya chast' [Russian criminal law]. Moskva : Spark. 595 s. [in Russian].
7. Nabokov, V. D. (1983). Osobennaya chast' rossijskogo ugovnogo prava [A special part of Russian criminal law]. Moskva : YUridicheskaya literature. 565 s. [in Russian].
8. Yatsenko, S. S. (2004). Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv : A.S.K. 1096 s. [in Ukrainian].
9. Maltsev, V. V. (2000). Sotsialna vidpovidalnist osoby, kryminalne pravo ta kryminalna vidpovidalnist. Pravoznavstvo [Social responsibility of a person, criminal law and criminal responsibility]. № 6. S. 14–18 [in Ukrainian].
10. Simeinyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 roku № 2947-III (redaktsiia vid 02 kvitnia 2020 roku) [Family Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> [in Ukrainian].
11. Abramchenko, V. V. (2001). Psihosomaticheskoe akusherstvo [Psychosomatic obstetrics]. Moskva : Sotis. 311 s. [in Russian].
12. Konks, S. V. (1996). Reakciya na rodovoj stress simpatiko-adrenalovoj i gipotalamo-nadpochechnikovoj sistem molodyh pervorodyashchih. Akusherstvo i ginekologiya [Obstetrics and gynecology]. № 3. S. 41–42 [in Russian].
13. Tryasoumov, M. A. (2002). Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie problemy bor'by s ubijstvami mater'yu novorozhdennogo rebenka (st. 106 UK RF) : dis. ... k-ta yurid. nauk : 12.00.08 [Criminal law and criminological problems of combating murders by a mother of a newborn child]. Ekaterinburg. 218 s. [in Russian].
14. Ostapenko, L. A. (2003). Kryminalno-pravova kharakterystyka umysnykh vbyvstv pry pomiakshuiuchykh obstavynakh (statti 116, 117, 118 KK Ukrainy) : dys. ... k-ta yuryd. nauk : 12.00.08 [Criminal-legal characteristics of premeditated murder under mitigating circumstances]. Kyiv. 214 s. [in Ukrainian].

15. Manchev, N. (1963). Prestupleniya protiv lichnosti [Crimes against the person]. Sofiya : Pravni nauki. 271 s. [in Russian].
16. Banshchikov, V. M. (1967). Medicinskaya psihologiya [Medical psychology]. Moskva : Medicina. 239 s. [in Russian].
17. Lombrozo, CH.; Ferrero, G. (1987). ZHenshchina-prestupnica i prostitutka [Female criminal and prostitute]. Har'kov : Pravo. 429 s. [in Russian].
18. Merkulova, V. O. (2003). Zhinka yak subiekt kryiminalnoi vidpovidalnosti : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 [Woman as a subject of criminal liability]. Kyiv. 367 s. [in Ukrainian].

Pilipenko Evheniia,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4044-5421>

ABANDONMENT IN DANGER NEWBORN CHILD FROM HIS MOTHER IS THE QUALIFIED CRIMINAL COMPOSITION OF CRIMINAL CODE OF UKRAINE (PART 2 ART. 135)

The article is devoted to the study abandonment in danger newborn child from his mother is the qualified criminal composition of criminal code of Ukraine (art. 135). Outlined problematic issues regarding the determination of the fact of a newborn child in time. The current legislation of Ukraine does not provide a definition of the period when not a child ceases to be considered newly born and therefore there are problematic questions regarding the qualification of actions of the subject of leaving in danger (mother of a newborn child) under Part 2 of Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine. Exploring the subject of crime - the mother of a newborn child, special attention is paid to the study of the condition of the woman due to childbirth, in which the woman should not be, committing the crime under Part 2 of Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine (a special psychophysical state of a woman, covering a set of certain processes of a physical (pain associated with childbirth) and mental nature (irritability, nervous excitement and stress during childbirth, fear, etc.), which contribute to a decrease in a woman's ability to clearly recognize the significance of her actions and manage them). The opinions of scientists on this subject were examined. Also provided were proposals for amending the sanction of Part 2 of Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine regarding the exclusion of restrictions on freedom as a form of punishment for the commission of this crime and the possibility of applying the norms of the General Part of the Criminal Code of Ukraine to the subject of the crime.

Key words: abandonment; newborn; condition due to childbirth; punishment.

Надійшла до редколегії 21.05.2020

УДК: 343.9.01

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-167-175>

Семенишин Микола Олександрович,
кандидат юридичних наук, докторант
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4892-2843>

ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ЗАПОБІГАННІ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено зарубіжному досвіду щодо боротьби з бандитизмом, а також імплементації міжнародних норм у вітчизняне законодавство. Запропоновано оперативні заходи, що не потребують перебудови основ кримінальної юстиції України, які дають змогу здійснити пряму рецепцію міжнародного досвіду. Розглянуто можливість упровадження в Україні заходів, спрямованих на забезпечення боротьби з організованою злочинністю; організацію системи збору, оброблення, зберігання тактичної та стратегічної інформації щодо стану злочинності загалом, організованої злочинності, а також інформації про діяльність конкретних злочинних груп, їхніх лідерів, злочинів, що вчиняють такі групи чи готуються до їхнього вчинення.

Ключові слова: зарубіжний досвід; організована злочинність; правоохоронні органи; запобігання.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах збройної агресії проти України, створення терористичних організацій, суттєвого збільшення в незаконному обігу кількості засобів ураження відбувається зростання рівня особливо тяжких кримінальних правопорушень, учинених у складі організованих груп і злочинних організацій, у тому числі із застосуванням вогнепальної зброї та вибухівки, неконкурентних методів фінансово-господарської діяльності, зрощування з корупцією та криміналітетом, що породжують нові загрози й виклики на тлі активізації співпраці українського злочинного світу з організованими злочинними угрупованнями країн близького та далекого зарубіжжя. Задекларовані в Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю законодавчі та інституційні зміни (Указ Президента України № 1000/2011) так і залишилися не реалізованими.

В умовах політичної та соціальної кризи в державі все частіше створюються організовані злочинні групи, нерідко – озброєні, виникають незаконні воєнізовані формування, у використанні яких перебуває велика кількість зброї, якою на незаконних підставах володіють окремі особи й рух якої дуже важко проконтролювати або відстежити; стає зрозумілим, чому збільшується кількість учинених злочинів з використанням вогнепальної зброї, вибухівки як окремими особами, так і озброєними злочинними групами. Функціонування в Україні банд, метою існування яких є вчинення озброєних нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, загрожує як громадській безпеці в цілому, так і життю, здоров'ю окремих громадян та їхній власності, перешкоджає нормальній господарській діяльності, що створює стан незахищеності суспільства від злочинних посягань [1].

За даними Генеральної прокуратури України, тільки на початку 2017 р. в Україні було виявлено 83 організовані групи та злочинні організації (що майже на 73 % більше, ніж торік). У порівнянні з 2016 р., суттєво збільшилася кількість злочинів проти громадської безпеки

взагалі (з 6342 до 6553, або + 3,3 %). У тому числі зросла кількість облікованих фактів бандитизму (з 11 до 19, або + 72,7 %). Найбільше таких злочинів у Запорізькій (3) та Харківській (4) областях. Хоча в 2016 р. можна було спостерігати певний спад випадків учинення такого виду злочинів, у 2015 р., у порівнянні з 2014 р., кількість злочинів, учинених озброєними бандами, зросла з 12 до 17. У 2013 р. в Україні було виявлено 14 випадків бандитизму. Отже, за останні п'ять років найвищі показники спостерігалися в 2017 р., з урахуванням того, що дані взято лише на початок року [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках багатьох теоретико-методологічних досліджень окремі автори вивчали кримінально-правові та кримінологічні аспекти збройних нападів, зокрема, вчинених бандами. Відомими авторами таких наукових праць в Україні є: Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. К. Гришук, В. М. Дрьомін, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, М. І. Мельник, В. І. Осадчий, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, В. В. Сташис, В. П. Тихий, П. Л. Фріс, В. І. Шакур та інші. Окрему увагу особливостям створення, структури, ідеології банди у своїх наукових працях приділяли В. В. Бедриківський, А. А. Вознюк, Ю. Г. Гаврилов, В. В. Голіна, І. В. Іваненко, І. І. Радіонова, Р. Л. Чорний. Водночас викликає певний інтерес вивчення зарубіжного досвіду запобігання організованій злочинності та його імплементація в Україні.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – вивчити зарубіжний досвід запобігання бандитизму та внести пропозиції щодо його впровадження в діяльність правоохоронних органів України.

Виклад основного матеріалу. Проблема боротьби з організованою злочинністю в багатьох країнах світу стоїть на першому місці [3; 4; 5; 6]. Слід відзначити, що для багатьох країн світу виділення бандитизму в окремий склад злочину є нетиповим. Такі злочини розглядаються як прояви організованої злочинності. Нами було вивчено досвід запобігання організованій злочинності у таких країнах, як США, Великобританія та Японія, які мають вагомий напрацювання у сфері запобігання злочинності, у тому числі й організованій.

У цих країнах існують різноманітні класифікації теоретичних підходів і концепцій щодо превентивної діяльності. У Британії визнається очевидним той факт, що всі вони ґрунтуються на відповідних концепціях причин протиправної поведінки й пов'язані з впливом на певні групи факторів, яким надається вирішальна роль у механізмі вчинення злочинів. Через те, що існує багато теорій причин злочинності, єдиної теорії запобігання протиправної поведінки немає.

Запобігання злочинності у Великобританії та Америці здійснюється у трьох основних формах: ситуаційній, соціальній та превенція за допомогою громадськості [7, с. 76–77; 8, с. 37].

Спеціалісти у сфері запобігання злочинності залежно від причин правопорушень виділяють такі підходи до здійснення їх запобігання: структурний підхід, що пов'язує здійснення ефективної профілактики правопорушень з проведенням значних соціально-економічних перетворень у суспільстві; психологічний підхід, який визнає вирішальне превентивне значення впливу на особу потенційного злочинця, а також осіб, які вже вчинили злочини (з метою профілактики рецидиву); ситуаційний підхід, який надає перевагу дії на соціальні та фізичні фактори зовнішнього середовища, що впливають на вчинення злочинів, сукупність яких створює сприятливу ситуацію для кримінальних проявів [7, с. 272].

У такий спосіб розрізняють концепції, орієнтовані на заходи загального запобігання (структурний підхід), і теорії, що обґрунтовують необхідність спеціальних заходів запобігання (психологічний та ситуаційний підхід). При цьому особливу увагу британські та американські кримінологи приділяють заходам спеціального запобігання.

Спеціальне запобігання здійснюється на трьох рівнях:

– первинний рівень, спрямований на усунення факторів зовнішнього середовища, які сприяють учиненню злочинів;

– вторинний рівень, який має на меті запобігти криміналізації потенційних злочинців і пов'язаний із впливом на нестійких осіб;

– третинний рівень, спрямований на запобігання рецидиву з боку осіб, що вже вчинили злочини [7, с. 274].

Протягом багатьох років ці напрямки запобігання здійснювалися окремо один від одного. При цьому первинне запобігання здійснювалося переважно поліцією, вторинне – органами ювенальної юстиції та соціальними службами, третинне – працівниками пенітенціарної системи та службами пробації. Але останнім часом визначилася тенденція до використання як запобіжної міри комплексних, багатоаспектних підходів, які виходять за межі однієї умовної класифікації і передбачають у їхній реалізації участь багатьох органів та організацій [7, с. 274]. При цьому вирішальне значення мають запобіжні заходи, спрямовані на усунення зовнішніх факторів, що сприяють учиненню злочинів, а також на недопущення формування в конкретній особистості криміногенних якостей.

Первинне запобігання злочинності вважається в британській (як і в американській) кримінології вирішальним і базується на припущенні, що більшість злочинів носять підготовчий характер і вчиняються в результаті чітко спланованих дій. Сама ситуація стимулює та провокує до вчинення певних видів злочинів. Таким чином, найбільш ефективним напрямком превенції є своєчасне усунення криміногенних факторів зовнішнього середовища, а також створення антикриміногенних умов, за яких злочинець відмовиться від наміру вчинити злочин, а саме: умов, які зроблять учинення злочину більш складною справою і відповідно зроблять об'єкт менш уразливим; які зроблять учинення злочину більш ризикованою та менш вигідною справою [9, с. 169; 10, с. 21; 11, с. 21].

На сьогодні американські кримінологи вважають, що для боротьби з організованою злочинністю необхідні особливі поліцейські служби. Адже в деяких регіонах країни організована злочинність пронизує всю соціальну структуру суспільства, установлює свої еталони на людські цінності і свої соціальні права й норми. Скрізь, де існує організована злочинність, вона прагне шляхом підкупу «прикритися» офіційним статусом, уберегти свої органи і їхніх керівників від переслідувань закону, задля чого ці керівники «ізолюються» від прямої участі в кримінальних діяннях.

У США боротьба з організованою злочинністю здійснюється безпосередньо федеральними поліцейськими підрозділами (об'єднаннями «Ударні сили»), територіальна юрисдикція яких розподілена таким чином, щоб у сукупності вони охоплювали своїм контролем усю країну. Ці підрозділи, підлеглі міністерству юстиції, діють у тісному контакті з іншими правоохоронними органами. Важливе значення має створення в міських поліцейських управліннях спеціалізованих підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю.

Слід зауважити, що у Великобританії проблема організованої злочинності займає не провідне місце в роботах кримінологів, у порівнянні, наприклад, із дослідженнями кримінологів США. Пояснюється це декількома причинами. По-перше, актуальність даної проблеми у Великобританії значно поступається масштабам й ступенем суспільної небезпеки цього виду злочинної діяльності в таких загальноновизначених «центрах» організованої злочинності, як США та Італії. По-друге, науковому вивченню даної проблеми багато в чому перешкоджає невизначеність самого терміна «організована», що застосовується до злочинності.

Основоположником наукового підходу до даної проблеми був американський учений Е. Сазерленд, саме він опублікував у 1937 р. книгу під назвою «Професійний злодій», у якій уперше визначив провідні ознаки, що характеризують злочинця-професіонала, а саме: наявність певних навичок і вмінь, що визначають своєрідну «злочинну кваліфікацію» даної особи, що й дозволяє йому займатися злочинною діяльністю на постійній основі настільки ж професійно, як займаються відповідною діяльністю лікарі, юристи, муляри [7, с. 234].

Важливий висновок, який можна зробити з досліджень британських кримінологів щодо організованої злочинності, полягає в такому: організована злочинність не є породженням сучасності, вона має глибоке історичне коріння і є закономірним результатом розвитку ринкової економіки, що сприяла розвитку не тільки легального бізнесу, але й різного роду незаконної торговельної діяльності аж до створення відповідних злочинних організацій.

За даними Національної служби кримінальної розвідки, представленими в щорічній доповіді Президентів Європейського союзу про ситуацію щодо організованої злочинності в травні 1997 р., характерними рисами організованої злочинності у Великобританії визнавалися:

- зростання співробітництва між організованими групами різних національностей з метою одержання прибутку;
- широка участь у такому співробітництві різних, непов'язаних між собою злочинних угруповань, що не входять у єдину злочинну організацію;
- залучення в різні види злочинної діяльності з метою розширення можливостей отримання злочинних доходів.

Оцінюючи ступінь загрози національній безпеці Великобританії з боку різних етнічних злочинних груп, учені відзначають, що найбільшу небезпеку становлять пакистанські й індійські організовані групи, які беруть активну участь у наркобізнесі на всіх його етапах: від заготівлі сировини до поширення готових наркотиків вуличними дилерами. Крім того, вважається, що дані злочинні групи несуть певну відповідальність за ріст у країні шахрайських операцій, які їм вдається здійснювати за допомогою тіньової банківської системи.

Запобігання організованій злочинності як цілеспрямований вплив на її причини й умови займає важливе місце в системі заходів, спрямованих на зміцнення законності й правопорядку в сучасній Великобританії. Британська політика, іменована «закон і порядок», включає широкий комплекс заходів соціального, правового, організаційного й фінансового характеру, спрямованих на зміцнення суспільної безпеки, здійснення контролю над злочинністю, зменшення масштабів організованої злочинності, зниження почуття страху перед злочинністю [12].

В основі даної політики лежить пошук актуальних механізмів впливу на злочинність і злочинців, насамперед, за допомогою заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на вдосконалення норм кримінального права, а також реформування системи судочинства й модернізацію системи виконання покарань.

Удосконалення кримінальних заходів і механізмів впливу на злочинців має за мету здійснення загальної й приватної превенції й покликано відігравати вирішальну роль у запобіганні злочинів відповідно до теорії «заякування», характерної для англійського кримінального права. Важливою рисою теорії заякування є те, що вона допускає відхилення від норми «справедливого покарання», від правила, згідно з яким шкода від покарання не повинна перевищувати шкоду від злочину. Покарання, уважають англійські юристи, повинне бути не тільки караю за завдане зло, але й мати на меті захист суспільства від нових злочинних зазіхань. Через це, зокрема, англійське кримінальне право використовує таку міру покарання, як «продовжене» позбавлення волі, що застосовується до осіб, які вчинили корисливо-насильницькі злочини.

Одним із напрямків політики «закон і порядок» є заходи, спрямовані на підвищення суспільної безпеки, зниження почуття страху перед злочинністю, підвищення авторитету працівників поліції й інших правоохоронних органів.

Важливим напрямком даної політики є постійне зростання фінансування правоохоронних органів, збільшення чисельності поліції, а також розширення її повноважень щодо охорони правопорядку та своєчасного запобігання злочинів, що готуються, і арешту підозрюваних осіб (розширення чисельності й повноважень правоохоронних органів пояснюється необхідністю зміцнення правопорядку).

В останні роки як один із значимих напрямків політики щодо зміцнення законності й правопорядку розглядається комплекс заходів, спрямованих на розвиток системи компенсаційних виплат жертвам злочинів і надання їм необхідної морально-психологічної допомоги.

У зв'язку з необхідністю вирішення проблеми поширення злочинності в країні у Великобританії почала здійснюватися кримінальна політика, спрямована на:

- збільшення фінансових видатків на боротьбу зі злочинністю, насамперед на оплату праці й поліпшення технічної оснащеності працівників поліції;

- посилення кримінальної відповідальності для осіб, винних у вчиненні насильницьких злочинів;
- розширення системи заходів поведження й покарання для осіб, що не потребують тривалого позбавлення волі;
- розробка численних програм профілактики злочинів, спрямованих на активне залучення громадськості в профілактичну роботу;
- відмова від загальносоціальної профілактики злочинності на користь розробки програм запобігання ситуативних злочинів [7, с. 253].

Цікавий досвід Японії в боротьбі з організованою злочинністю. Зазначимо, що організована злочинність у Японії поєднує в собі риси традиційного японського й сучасного американського злочинного світів. Мафія в Японії невіддільна від економічного й політичного життя, вона пов'язана з великим бізнесом. По своїй суті «якудза» є самотньою формою організованої злочинності, багато в чому відмінною від усіх відомих форм організованої злочинності в цивілізованому світі.

У 1963 р. організація «борьокудан» нараховувала приблизно 184 тис. гангстерів. З тих пір спостерігалось поступове зниження чисельності цієї організації. Починаючи з 1987 р., знову спостерігався незначний зріст її чисельності (що припинився після введення спеціального законодавства проти «борьокудан»). Процес укрупнення злочинних угруповань, що почався в 70-ті роки, завершився створенням трьох тисяч організованих груп («борьокудан»), число яких постійно скорочується, а їхня могутність має тенденцію до зменшення [12, с. 262; 13, с. 534].

З кінця 90-х років для ослаблення діяльності «борьокудан» поліція проводить три довгострокові кампанії: прямий (адміністративний і карний) наступ на незаконну діяльність; ефективне виконання «антиборьокуданного закону»; і, нарешті, кампанію, спрямовану на викорінення «борьокудан» із суспільства:

1) прямий наступ на незаконну діяльність – політика довгострокової ізоляції від суспільства членів «борьокудан» шляхом масових арештів: так, у 1999 р. арештовано 3254 члени організації (в основному за збройний напад, злодійство, вимагання й за стимулюючі наркотики); обмеження джерел доходу організації шляхом поліцейського захисту компаній від рекету й строгого спостереження за традиційними джерелами в гральному бізнесі й торгівлею наркотиками; конфіскація зброї (у 1999 р. поліція конфіскувала в членів «борьокудан» 580 стволів ручної зброї);

2) ефективне використання «антиборьокуданного закону», прийнятого в травні 1991 р. Ревізія закону 1993 р. розширила його регулятивну чинність, а ревізія 1997 р. заборонила філіям здійснювати незаконні дії під прикриттям, із використанням впливу організації. Будь-яка кримінальна група, чия протиправна діяльність підпадає під статтю «антиборьокуданного закону», може бути названа «борьокудан», після чого членам групи забороняється проводити діяльність, визначену законом (до 2000 р. 24 групи йменувалися групами «борьокудан»). Членам «борьокудан» заборонено займатися вимаганням і схилянням підлітків до вступу в організацію. За 1999 р. було видано 2275 «спеціальних наказів і розпоряджень» з метою припинення кримінальної діяльності;

3) соціальна «антиборьокуданна кампанія»: поліція активно підтримує місцеві громади й ділові центри в їхньому прагненні звільнитися від впливу «борьокудан», відвідує центри розваг, а також компанії, що потерпають від домагань «борьокудан». Ціль таких відвідувань полягає в переконанні керівництва припинити виконувати безглузді вимоги «борьокудан» або просто з'ясувати, чи піддаються ці компанії погрозам з боку криміналу. Спеціальні «префектурні центри» дають поради людям, що зазнають утисків із боку «борьокудан». Такий центр захищає підлітків від впливу діяльності групи, допомагає громадськості витиснути групу за межі громади. Крім того, подібні центри виплачують матеріальну компенсацію жертвам нападів таких груп [14, с. 51–53].

Особливістю японських «антимафіозних» заходів є, на наш погляд, традиційна для японської карної політики позасудова, соціальна складова, прагнення до примирення, неюридичного вирішення конфліктів. Наприклад, якщо жертва злочину «борьокудан»

звертається із заявою про відшкодування збитку після виходу «спеціальної постанови», то в цьому випадку префектурна комісія суспільної безпеки надає допомогу потерпілому в одержанні компенсації від кривдника.

Слід зауважити, що державна політика Японії щодо запобігання злочинності, на думку багатьох дослідників, обумовлена значною роллю в утриманні злочинності практичною кримінологічною політикою, що побудована на інтеграції соціальних і правових заходів боротьби зі злочинністю, вдалому включенні формального контролю у традиційний неформальний, на ефективності органів кримінальної юстиції, відповідності кримінальної політики економічному і соціальному розвитку країни, тісному співробітництві правоохоронних органів з широкими колами населення, своєчасному удосконаленні законодавства.

Суть кримінологічної політики Японії полягає в профілактиці злочинності як первинній, так і вторинній, у соціалізації і ресоціалізації делінквентної поведінки. Важливий фактор, що обумовлює можливість збереження такої спрямованості кримінальної політики, – активне і вдале використання загально-соціальних заходів контролю над злочинністю. Основи використання таких заходів забезпечують збереження у японському суспільстві неформальних ціннісних орієнтацій, що дозволяють у широких масштабах залучати населення до діяльності щодо контролю над злочинністю.

Японія зуміла зберегти самобутність свого народу, інтегрувавшись при цьому у світову систему. З огляду на це, доцільним є розроблення такого напрямку порівняльно-кримінологічних досліджень, як пошук шляхів поєднання національних особливостей правового менталітету із загальносвітовими цінностями. А що це можливо свідчить досвід Японії й інших традиційних азійських суспільств, які зуміли влитися в міжнародну правову систему.

Враховуючи сказане вище, можна також запропонувати деякі прості й оперативні заходи, що не потребують перебудови основ кримінальної юстиції України і дозволяють здійснити пряму рецепцію японського досвіду:

1. Реформувати інститут «дільничних», створивши єдину Службу суспільної поліції з широкою мережею постів, прийомом від населення повідомлень скарг та пропозицій. Ефективність її роботи варто вимірювати не оперативно-розшуковими заходами, а саме кількістю такої інформації, тобто встановленням контакту з населенням.

2. Створити міжвідомчий Банк даних (можливо, на прикладі Японії, під керівництвом Генеральної прокуратури). Відомчі й регіональні інформаційні центри (з їхніми банками спеціалізованих оперативних й інших даних) повинні бути об'єднані.

3. Реформувати систему обліку злочинності: відмовитися від такого показника оцінки роботи правоохоронного органу, що реєструє злочин, як рівень і динаміка злочинності на території, і оцінювати тільки виявлення та припинення злочинів. Використовуючи японський досвід, увести категорії обліку даних про злочинні формування, жертв злочинів, матеріальний збиток, діяльність приватних охоронних структур. Увести принцип відкритості цієї інформації (наприклад, у Японії відкрито публікуються навіть списки «борьокудан», їхня чисельність, адреси штаб-квартир, імена керівників).

4. Змінити систему правового регулювання міграції іноземців шляхом не детальної регламентації, не введення обмежень, а створення єдиної системи реєстрації (Національна поліція, СБУ, органи митного, прикордонно-паспортного контролю й міжнародні правоохоронні організації). Так, у Японії існує єдиний банк даних, що координується Імміграційною службою Міністерства юстиції. Організувати постійний обмін інформацією між національними й міжнародними правоохоронними органами.

5. Змінити функції прес-центрів правоохоронних органів, створивши на їхній базі єдину систему пропаганди, що інформує населення про злочинність і заходи боротьби з нею (з охопленням усіх рівнів: від засобів масової інформації до наочних інформаційних листків).

Висновок. Для подальшого становлення й розвитку вітчизняної системи запобігання злочинам, для розробки та впровадження в діяльність відповідних суб'єктів нових, ефективних форм та методів запобігання необхідно вивчати і впроваджувати певні закордонні

методичні напрацювання і практичні прийоми в цій сфері, але робити це необхідно з урахуванням національних особливостей, зумовлених попереднім розвитком нашої держави та сучасними трансформаційними процесами, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя нашої країни.

З огляду на зарубіжний досвід запобігання організованій злочинності, вважаємо за доцільне розглянути можливість упровадження в Україні заходів, спрямованих на матеріально-технічне, фінансове, кадрове забезпечення боротьби з організованою злочинністю; організацію системи збору, оброблення, зберігання тактичної та стратегічної інформації щодо стану злочинності загалом, організованої злочинності, а також інформації про діяльність конкретних злочинних груп, їхніх лідерів, злочинів, що вчиняють такі групи чи готуються до їх вчинення. Це є важливою передумовою отримання необхідної доказової бази щодо винності злочинних груп (чи окремих її членів) у вчиненні злочинів; активного здійснення віктимологічного запобігання, заснованого на пріоритетності прав жертв бандитизму, проведення з жертвами злочинів реабілітаційної роботи, відшкодування жертвам бандитизму шкоди, завданої злочинцем; упровадження заходів ситуаційного запобігання злочинів; залучення до профілактичної роботи широких верств населення, суспільних і політичних діячів тощо; вжиття заходів щодо запобігання корупції у вищих ешелонах влади, судових інстанціях тощо; налагодження координації між суб'єктами запобігання організованій злочинності.

Список використаних джерел

1. Гаврилов Ю. Г. Бандитизм: кримінально-правова характеристика та проблеми кваліфікації : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя, 2017. 20 с.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Генеральна прокуратура України. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
3. Овчинский В. Стратегия борьбы с мафией. Москва: Изд-во «Суме», 2003. 190 с.
4. Басецкий И. И. Организованная преступность: учеб. пособие. Москва: Минск: Академия МВД РБ, 1997. 202 с.
5. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність : криминологічна характеристика та шляхи запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 503 с.
6. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии: в 2 т. Т. 2: Особенная часть: учебник для вузов. Москва: Юрайт, 2013. 872 с.
7. Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании. Москва: Рос. криминол. ассоц., 2001. 344 с.
8. Голіна В. В. Криминологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і криминологічне дослідження : монографія. Харків : Регіон-інформ, 2004. 212 с.
9. Лизогуб Б. В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 259 с.
10. Організована злочинність в Україні та країнах Європи : посібник. О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич, Н. В. Кула́кова та ін. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 247 с.
11. Бедриківський В. В., Литвинов О. М. Бандитизм: соціально-правовий і криминологічний аналіз : монографія; за наук. ред. О. Н. Ярмаша. Харків : Вид-во ХНУВС, 2009. 164 с.
12. Жаровська Г. П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія: монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2018. 568 с.
13. Криминология : учебник; под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2009. 800 с.
14. Жаровська Г. П. Основні моделі транснаціональних злочинних організацій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 49–60.

References

1. Havrylov, Yu. H. (2017). Bandytyzm: kryminalno-pravova kharakterystyka ta problemy kvalifikatsii : avtoref. dys...kand. yuryd. nauk : 12.00.08 «Kryminalne pravo ta kryminolohiia;

kryminalno-vykonavche pravo» [Banditry: criminal characteristics and qualification problems]. Zaporizhzhia. 20 s. [in Ukrainian].

2. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. Heneralna prokuratura Ukrainy [Registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation. General Prosecutor of Ukraine]. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> [in Ukrainian].

3. Ovchinskij, V. (2003). Strategiya bor'by s mafiej [Mafia Strategy]. Moskva : Izd-vo «Sume», 190 s. [in Russian].

4. Baseckij, I. I. (1997). Organizovannaya prestupnost' : ucheb. posobie [Organized crime : textbook. allowance]. Moskva : Minsk : Akademiya MVD RB, 202 s. [in Russian].

5. Verbenskyi, M. H. (2010). Transnatsionalna zlochynnist: kryminolohichna kharakterystyka ta shliakhy zapobihannia : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 [Transnational crime: criminological characteristics and ways of prevention]. Dnipropetrovsk, 503 s. [in Ukrainian].

6. Luneev, V. V. (2013). Kurs mirovoj i rossijskoj kriminologii : v 2 t. T. 2 : Osobennaya chast' : uchebnik dlya vuzov [Course of world and Russian criminology : in 2 volumes. T. 2: Special part : textbook for universities]. Moskva : YUrajt. 872 s. [in Russian].

7. Vedernikova, O. N. (2001). Teoriya i praktika bor'by s prestupnost'yu v Velikobritanii [Theory and practice of fighting crime in the UK]. Moskva : Ros. kriminol. assoc., 344 s. [in Russian].

8. Holina, V. V. (2004). Kryminolohichni ta kryminalno-pravovi problemy borotby z bandytyzmozom: sotsialno-pravove i kryminolohichne doslidzhennia : monohrafiia [Criminological and Criminal Law Problems Against Banditry: A Socio-Legal and Criminological Study : Monograph]. Kharkiv : Rehion-inform. 212 s. [in Ukrainian].

9. Lyzohub, B. V. (2004). Orhanizovani zlochynni uhrupovannia: klasyfikatsiia ta zakhody protydii : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 [Organized criminal groups: classification and counteraction]. Kharkiv. 259 s. [in Ukrainian].

10. Orhanizovana zlochynnist v Ukraini ta krainakh Yevropy : posibnyk. (2007). O. M. Dzhuzha, V. V. Vasylevych, N. V. Kulakova ta in. [Organized crime in Ukraine and Europe : a guide]. Kyiv : Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav. 247 s. [in Ukrainian].

11. Bedrykivskiy, V. V., Lytvynov, O. M. (2009). Bandytyzm: sotsialno-pravovyi i kryminolohichniy analiz : monohrafiia; za nauk. red. O. N. Yarmysha [Banditry: socio-legal and criminological analysis : monograph; for science. ed. ON Yarmysh]. Kharkiv : Vyd-vo KhNUVS. 164 s. [in Ukrainian].

12. Zharovska, H. P. (2018). Transnatsionalna orhanizovana zlochynnist v Ukraini: fenomen, determinatsiia, protydii : monohrafiia [Transnational Organized Crime in Ukraine: Phenomenon, Determination, Counteraction : Monograph]. Chernivtsi : Chernivets. nats. un-t. 568 s. [in Ukrainian].

13. Kriminologiya : uchebnik; pod red. V. N. Kudryavceva, V. E. Eminova. (2009). [Criminology : a textbook; under the editorship of V. N. Kudryavtseva, V. E. Eminova]. 4-e izd., pererab. i dop. Moskva : Norma. 800 s. [in Russian].

14. Zharovska, H. P. (2018). Osnovni modeli transnatsionalnykh zlochynnykh orhanizatsii. Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav [Basic models of transnational criminal organizations]. *Law Journal of the National Academy of the Interior*. № 1. S. 49–60 [in Ukrainian].

Semenyshyn Mykola,

PhD in Law, Doctoral student

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4892-2843>

USING FOREIGN EXPERIENCE OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE PREVENTION OF ORGANIZED CRIME IN UKRAINE

The article is devoted to foreign experience in the fight against organized crime, as well as the implementation of international norms in domestic law. It proposes operational measures that do not need to restructure the criminal justice framework of Ukraine, which allow for a direct reception of international experience, namely: reform the institute of precincts, creating a single Public Police Service with a wide network of posts, receiving complaints and suggestions from the public. The effectiveness of this work should be measured not by conducted search operations, but by the amount of information received, that is, by establishing contact with the public; to set up an interagency information bank of gangster groups (possibly in the case of Japan, with the Prosecutor General's Office), as well as departmental and regional information centers (with their specialized operational and other data banks) to be integrated; reform the crime accounting system: abandon such an indicator of the work of a law enforcement agency that records crimes as the level and dynamics of crime in the territory, and evaluate

only the results of crime detection. Using the Japanese experience, introduce categories of accounting data on criminal formation, victims of crime, material damage, the activities of private security structures. Introduce the principle of openness of this information (for example, even lists of members of organized groups, their numbers, headquarters addresses, names of executives are publicly published in Japan); to change the system of legal regulation of migration of foreigners by not creating detailed regulation, not imposing restrictions, but creating a unified system of registration. Yes, in Japan there is a single database coordinated by the Immigration Service of the Ministry of Justice. Organize a continuous exchange of information between national and international law enforcement agencies; to change the functions of law enforcement press centers, creating on their basis a single system of propaganda that informs the population about crime and measures to combat it (with coverage of all levels: from the media to visual information sheets). In order to further develop and develop the national crime prevention system in general and its organized manifestations such as banditry, to develop and put into action relevant entities to prevent new, effective forms and methods of preventing banditry, it is necessary to study and put into practice positive international experience, including methodological work and practical techniques in the field, taking into account the national peculiarities caused by the previous development of our country and modern transformations social processes occurring in all spheres of public life in our country.

Key words: *foreign experience; organized crime; law enforcement; prevention.*

Надійшла до редколегії 09.04.2020

РОЗДІЛ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК: 343.13

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-176-182>

Бабенко Ірина Юріївна,

здобувач

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пір)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7871-093X>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Статтю присвячено виокремленню та характеристиці процесуальних гарантій забезпечення прав людини в кримінальному провадженні на етапі досудового розслідування під час опитування та проникнення до житла й приміщень державних органів; виявленню недоліків чинного законодавства, що призводять до порушення прав людини під час проведення цих процесуальних заходів.

Ключові слова: гарантії прав людини; кримінальне провадження; досудове розслідування; обшук; опитування; проникнення до житла; права людини.

Постановка проблеми. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються Україною найвищою соціальною цінністю. Це закріплено на конституційному рівні, який визначає пріоритети та спрямованість діяльності держави. Стаття 3 Конституції України визначає, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Тобто держава бере на себе відповідальність за забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини, яка має бути реалізована в наданні певних гарантій у системі соціально-економічних, політичних та правових відносин.

При цьому Конституція України визначає випадки, коли права людини можуть бути обмеженими: під час кримінального провадження; в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав людини тощо. Так, під час проведення слідчих (розшукових) дій, які, зазвичай, пов'язані з можливим обмеженням конституційних прав особи, можуть обмежуватися такі права, як право на повагу до людської гідності (ст. 28 Конституції України), на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), на недоторканність житла (ст. 30 Конституції України), на невтручання в особисте й сімейне життя (ст. 31 Конституції України) тощо.

Проблемні питання забезпечення прав людини під час проведення слідчих (розшукових) дій розглядали Ю. П. Аленін, М. В. Багрій, О. В. Білоус, О. А. Білічак, В. І. Галаган, О. І. Галаган, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, О. М. Дроздов, А. В. Захарко, О. Б. Комарницька, О. П. Кучинська, І. Ф. Літвінова, Л. М. Лобойко, В. Т. Малярєнко, В. І. Маринів, В. В. Назаров, В. Т. Нор, І. Л. Петрухін, М. А. Погорєцький, В. О. Попелюшко, О. Ю. Татаров, С. Р. Тагієв, Д. Б. Сергєєва, Л. Д. Удалова, О. Г. Яновський та інші вчені.

Проте ці дослідження не можна вважати вичерпними, з огляду на недосконалість кримінального процесуального законодавства України та наявну слідчу й судову практику.

Метою дослідження є виокремлення та характеристика процесуальних гарантій забезпечення прав людини в кримінальному провадженні на етапі досудового розслідування під час здійснення опитування та проникнення до житла.

Виклад основного матеріалу. Питання захисту прав людини під час проведення слідчих (розшукових) дій є одним із найбільш складних питань у теорії та практиці кримінального процесу, яке потребує чіткої визначеності [1]. Забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального процесу під час проведення слідчих (розшукових) дій є гарантією дотримання загальних засад кримінального провадження та сприяє досягненню завдань кримінального провадження: 1) охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 2) щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу; 3) щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Визнаючи права, свободи та законні інтереси особи в кримінальному провадженні, держава на нормативному рівні закріпила їхній зміст та межі.

Для вирішення завдань кримінального провадження чинний КПК встановив процесуальний зміст доказів, правила їхнього закріплення та оцінки, визначивши універсальні вимоги закону про збирання доказів, на підставі яких слідчий процедурно та процесуально фіксує відомості в протоколах процесуальних, слідчих (розшукових) дій та залучає предмети й документи до кримінального провадження [2]. Так, відповідно до ст. 103 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), під час кримінального провадження будь-які процесуальні дії можуть фіксуватися: 1) у протоколі; 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; 3) у журналі судового засідання [3]. Тобто на етапі досудового слідства в межах кримінального провадження закон вимагає фіксувати слідчі (розшукові) дії в протоколах та на носіях інформації за допомогою технічних засобів.

Під час проведення аналізу встановлено, що не всі норми КПК відповідають загальним вимогам. Наприклад, ч. 11 ст. 232, усупереч вимогам ст. 103 КПК України, дозволяє слідчому чи прокурору проводити опитування в режимі відео- або телефонної конференції, за результатами якого складати рапорт. Законодавець зазначає, що таке опитування забезпечує та покращує оперативність кримінального провадження в разі, якщо опитувана особа знаходиться у віддаленому від місця проведення досудового розслідування місці, хворіє, зайнята або з інших причин не може без зайвих труднощів вчасно прибути до слідчого, прокурора [3]. Проте, на нашу думку, оформлення результатів проведення опитування рапортом порушує належну правову процедуру, універсальні вимоги до оформлення доказів та суперечить вимогам ст. 103 КПК України.

Ст. 104 КПК України регламентує, що в протоколі мають міститися відомості про місце, час проведення та назву процесуальної дії; про особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); про всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання), а також інформація про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються під час проведення процесуальної дії, умови та порядок їхнього використання. Протокол також описує послідовність дій, отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, у тому числі виявлені та/або надані речі й документи, а також зазначає відомості про вилучені речі й документи та спосіб їхньої ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

До того ж вимог до складання рапорту КПК України не передбачає; окрім цього, рапорт, який має зафіксувати результати опитування в режимі відео- чи телефонної конференції, згідно з вимогами ст. 232, повинен зафіксувати лише частину тієї інформації, яка має бути описана в протоколі під час проведення процесуальних дій, не відображаючи повної картини

проведення процесуальної дії та фактично не фіксуючи її як доказ. Наразі в рапорті обов'язковим є зазначення дати та часу опитування, відомостей про особу опитуваного, ідентифікаційних ознак засобу зв'язку, що використовувався опитуваним, а також обставин, які були ним повідомлені. Утім фіксування за допомогою технічних засобів аудіо- чи відеозапису навіть не є обов'язковим, бо така дія фіксується за допомогою технічних засобів лише за необхідності.

Складання протоколу допиту є обов'язковою вимогою фіксації його ходу та результатів, а складений протокол як документ є джерелом доказів. Водночас використання рапорту в кримінальному провадженні під час проведення слідчих (розшукових) дій жоден нормативний акт не регламентує. Рапорт – це лише усне або письмове донесення, офіційна доповідь про що-небудь вищій інстанції, начальству або повідомлення в громадському порядку про виконання доручення, узятих зобов'язань. А протокол – це офіційний документ, що містить запис усього, що було сказано, зроблено й вирішено на зборах, засіданні, допиті [4]. У кримінальному процесі протокол – це письмовий акт, у якому дізнавач, слідчий і суд фіксують хід, порядок і результати проведених ними слідчих і судових дій, судового засідання. Тобто навіть за своїм визначенням та призначенням рапорт узагалі не передбачає фіксацію того, що було сказано, а тому не може бути документом, що фіксує дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

У Криміналістичній енциклопедії зазначається, що допит – це процесуальна (слідча або судова) дія, сутністю якої є отримання показань (інформації) про: а) подію, що стала предметом кримінального судочинства; б) осіб, які проходять у справі; в) причини й умови, що сприяли вчиненню і приховуванню злочину. Закон установлює процесуальний порядок виклику на допит і його провадження, а також фіксації ходу допиту і його результатів [5]. Зі свого боку, опитування – це неформальна бесіда оперативного співробітника органу дізнання або слідчого з учасниками чи свідками розслідуваної події, яка не протоколюється. Проводиться для отримання вихідної інформації, орієнтування в обставинах події, одержання відомостей про зміни в обстановці місця події, прикмети злочинця та ін. У разі отримання суттєвої для справи інформації опитування передують наступному допиту особи – джерела цих відомостей [5].

На сьогодні складання рапорту не передбачає ознайомлення опитуваного з його змістом, що надає можливість слідчому чи прокурору викласти інформацію неправильно, упереджено або формально. Така процедура позбавляє опитуваного можливості давати показання власноручно, обмежуючи його права, передбачені КПК України.

Таким чином, закріплена в ч. 11 ст. 232 КПК України можливість оформлення опитування (фактичного допиту), проведеного в режимі відео- чи телефонної конференції, через складання рапорту не відповідає вимозі законодавчої визначеності, що, відповідно, є компонентом права на справедливий суд.

Ще однією дискусійною темою кримінального процесуального законодавства є проникнення до житла та гарантії забезпечення прав людини під час проведення обшуків, оглядів та інших слідчих дій, пов'язаних з обмеженням конституційних прав. Недоторканність житла чи іншого володіння особи є однією зі складових особистої недоторканності та тісно пов'язана із правом на недоторканність особистого та сімейного життя, гарантованого ст. 32 Конституції України. Гарантією захисту прав людини в таких випадках стає обов'язковий судовий контроль за дотриманням прав особи під час проведення відповідної слідчої (розшукової) дії (ч. 2 ст. 233 КПК України), що реалізується у вигляді постановлення ухвали, яку виносить суддя для проведення певних дій.

Так, відповідно до кримінального процесуального законодавства, потрапити до житла чи іншого володіння особи під час здійснення кримінального провадження можна на підставі дозволу особи, яка володіє цим житлом, чи вмотивованого рішення суду [6].

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає дві різні процедури провадження обшуку чи огляду в житлі або іншому володінні особи:

- 1) загальну (звичайну), яка передбачає попереднє отримання дозволу слідчого судді;

2) особливу – проведення обшуку чи огляду в житлі або іншому володінні особи без попереднього дозволу слідчого судді.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи під час безпосереднього переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, слідчий, прокурор має право увійти до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді [3]. Отже, ч. 3 ст. 233 КПК України фактично передбачає лише 3 невідкладні випадки проникнення до житла чи іншого володіння з метою:

- урятування життя людей;
- урятування майна;
- безпосереднього переслідування осіб, які підозрюються в скоєнні злочину.

Урятування життя людей чи майна як невідкладний випадок проведення слідчих дій полягає в тому, що загроза життю чи здоров'ю повинна бути реальною, про що свідчать крики про допомогу, постріли, погрози нападників [7].

Проте, ми переконані, перелік, визначений у ст. 233, не є вичерпним і значно звужує кількість таких випадків, коли існує необхідність потрапити до житла чи іншого володіння, що ускладнює роботу правоохоронних органів. Наприклад, законодавець не врахував випадки, пов'язані з оглядом місця подій, який часто проводиться ще до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та, відповідно, без ухвали суду; обшуки, які пов'язані із врятуванням документів, предметів або майна, що мають безпосередньо доказове значення в кримінальному провадженні; інші випадки, що потребують невідкладної необхідності увійти до житла чи іншого приміщення. Це означає, що потреби розслідування в частині здійснення слідчих (розшукових) дій шляхом невідкладного проникнення в житло чи інше володіння особи не обумовлені лише тими, що зазначені в ст. 233 КПК України, та виходять за межі випадків, котрі стосуються врятування життя та майна людини або переслідування підозрюваних у вчиненні злочинів.

Цю думку поділяють 87 % опитаних слідчих, які наголошували, що встановлені в кримінальному процесуальному законодавстві невідкладні випадки проникнення до житла чи іншого володіння особи є обмеженими та не охоплюють усіх практичних ситуацій необхідності невідкладного входження співробітників органів розслідування до житла чи іншого володіння особи для проведення слідчих (розшукових) дій.

Через це часто при формулюванні мети для проникнення до житла чи іншого володіння особи прокурори у відповідних постановах змушені балансувати між дотриманням норм КПК та необхідністю виконати завдання кримінального провадження і визначають її (мету) у дуже суб'єктивній та довільній інтерпретації, тим самим відступаючи від норм КПК. Така законодавча обмеженість переліку невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи для проведення слідчих (розшукових) дій не сприяє забезпеченню права на недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Ми погоджуємося з І. В. Гловюком, який підкреслює необхідність, з одного боку, застосування всіх можливих і допустимих заходів для розкриття кримінального правопорушення, а з іншого – дотримання прав осіб, залучених до кримінального провадження, і допущення такого рівня їхнього обмеження, яке є мінімально потрібним для досягнення цих завдань [8, с. 299].

Обмеження недоторканності житла можливе лише на підставах і в порядку, визначених законом. У зв'язку із цим, варто акцентувати увагу на тому, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ч. 2 ст. 8; ч. 5 ст. 9 КПК України) (далі – ЄСПЛ). ЄСПЛ неодноразово вказував, що вислів «згідно із законом» не просто вимагає, щоб певний захід ґрунтувався на національному законодавстві, а й стосується якості такого закону. Зокрема, положення закону мають бути досить чіткими у своєму формулюванні та надавати засоби юридичного захисту проти свавільного застосування [9].

Ураховуючи зазначене вище, вважаємо доцільним розширити в ч. 3 ст. 233 КПК України перелік невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння

особи для проведення слідчих (розшукових) дій із метою забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Ще одним проблемним питанням дотримання прав людини під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій є забезпечення права на невтручання в приватне життя. Так, науковцями цілком обґрунтовано, що нормативно визначені завдання кримінального провадження вказують на необхідність забезпечення розумного балансу приватних інтересів осіб і публічних інтересів у процесі кримінального провадження [8, с. 299].

Проте, незважаючи на це, законодавець залишив поза увагою унормування порядку проникнення співробітників органів розслідування до приміщень державних органів із метою проведення обшуку, що зумовлює сумніви стосовно виконання вимоги правової визначеності процесуальних приписів. Це може створювати перешкоди для забезпечення права щодо невтручання в приватне життя людини. Тобто питання потребує втручання законодавця, бо існує необхідність унести зміни та доповнення до ст. 234 КПК України.

Під час кримінального провадження кожному гарантується невтручання в приватне (особисте та сімейне) життя, а кожен, кому наданий доступ до інформації про приватне життя, зобов'язаний запобігати розголошенню такої інформації (ст. 15 КПК України). Однак у дослідженнях учених неодноразово зазначалося, що в практиці, окрім непоодиноких випадків необґрунтованого обмеження права на недоторканність житла, фіксують порушення прав осіб під час провадження слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні. Зауважимо, що положення про недоторканність житла чи іншого володіння особи означає не лише заборону входити до нього всупереч волі осіб, які в ньому проживають на легальних підставах, а й заборону розголошувати все, що в ньому відбувається [10]. Проте жоден припис КПК України не встановлює порядок проникнення співробітників органів розслідування до приміщень державних органів із метою проведення обшуку в частині правової визначеності процесуальних приписів у забезпеченні права на невтручання в приватне життя людини. У цьому питанні гарантіями забезпечення прав і свобод особи може стати чітке визначення категорії осіб, стосовно яких можуть проводитися слідчі (розшукові) дії в приміщеннях державних органів, а також перелік відомостей, розголошення яких неприпустиме. Це питання потребує уваги законодавця з метою недопущення порушення прав та свобод особи під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Висновки. Таким чином, встановлено, що не відповідають вимозі законодавчої визначеності приписи ч. 11 ст. 232 КПК України, які надають можливість оформлювати проведення опитування (фактичного допиту) у режимі відео- чи телефонної конференції шляхом складання рапорту. Окрім цього, з метою забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи має бути розширений у ч. 3 ст. 233 КПК України перелік невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи для проведення слідчих (розшукових) дій.

Також необхідно надати правової визначеності процесуальним приписам у забезпеченні права на невтручання в приватне життя людини, затвердивши порядок проникнення співробітників органів розслідування до приміщень державних органів із метою проведення обшуку, шляхом унесення змін та доповнень до ст. 234 КПК України.

Список використаних джерел

1. Туманянц А. Р. Забезпечення прав та законних інтересів особи під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Право і суспільство*. № 3. 2018. С. 295–302.
2. Заклюка А. В. Процесуальний зміст доказів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2015. № 13. Том 2. С. 112–114.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.03.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 23.05.2020).
4. Толковий словарь Ушакова. URL : <https://gufo.me/dict/ushakov> (дата звернення: 22.05.2020).
5. Криминалистическая энциклопедия. URL : https://gufo.me/dict/criminalistics_encyclopedia (дата звернення: 20.05.2020).

6. Білоус О. В. Невідкладні випадки проникнення до житла чи іншого володіння особи у кримінальному провадженні. *Судова апеляція*. № 3 (36). 2014. С. 40–46.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. За заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. С. 60.
8. Гловюк І. В. Законне затримання та затримання уповноваженою службовою особою: питання теорії та практики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : збірник наукових праць. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Т. 14. С. 299–311.
9. Садов'як проти України : Рішення Європейського суду з прав людини від 17 травня 2018 р. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_c59 (дата звернення: 10.05.2020).
10. Назаренко П. Г. Принцип недоторканності житла та іншого володіння особи: загальнотеоретичний аналіз. *Серія ПРАВО*. Випуск 38. Том 2. С. 122–125.

References

1. Tumanians, A. R. (2018). Zabezpechennia prav ta zakonnykh interesiv osoby pid chas provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Ensuring of the rights and legitimate interests of a person during investigative (search) actions]. *Pravo i suspilstv*. № 3. S. 295–302 [in Ukrainian].
2. Zakliuka, A. V. (2015). Protsesualnyi zmist dokaziv [Procedural content of evidences]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Yurysprudentsiia*. № 13. Tom 2. S. 112–114 [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy stanom na 13.03.2020 № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 23.05.2020) [in Ukrainian].
4. Tolkovyy slovar' Ushakova [Explanatory dictionary of Ushakov]. URL : <https://gufo.me/dict/ushakov> (data zvernennia: 22.05.2020) [in Russian].
5. Kriminalisticheskaya enciklopediya [Forensic Encyclopedia]. URL : https://gufo.me/dict/criminalistics_encyclopedia (data zvernennia: 20.05.2020) [in Russian].
6. Bilous, O. V. (2014). Nevidkladni vypadky pronyknennia do zhytla chy inshoho volodinnia osoby u kryminalnomu provadzhenni [Urgent cases of intrusion into the home or other property of a person in criminal proceedings]. *Sudova apeliatsiia*. № 3 (36). S. 40–46 [in Ukrainian].
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : nauk.-prakt. koment. (2012). Za zah. red. V. H. Honcharenka, V. T. Nora, M. Ye. Shumyla [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Kyiv : Yustinian. S. 60 [in Ukrainian].
8. Hloviuk, I. V. (2014). Zakonne zatorymannia ta zatorymannia upovnovazhenoiu sluzhbovoiu osoboio: pytannia teorii ta praktyky [Legal detention and detention by an authorized official: issues of theory and practice]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»* : zbirnyk naukovykh prats. Odessa : Yuryd. l-ra. T. 14. S. 299–311 [in Ukrainian].
9. Sadoviyak proty Ukrainy : Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 17 travnia 2018 r. [Sadoviyak v. Ukraine : Judgment of the European Court of Human Rights]. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_c59 (data zvernennia: 10.05.2020) [in Ukrainian].
10. Nazarenko, P. H. Pryntsyp nedotorkannosti zhytla ta inshoho volodinnia osoby: zahalnoteoretychnyi analiz [The principle of inviolability of housing and other personal property: general theoretical analysis]. *Seriia PRAVO*. Vypusk 38. Tom 2. S. 122–125 [in Ukrainian].

Babenko Iryna,

Aspirant

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7871-093X>

FEATURES OF ENSURING OF HUMAN RIGHTS IN THE CONDUCT OF SOME INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS

The Constitution of Ukraine defines cases when human rights may be restricted – during criminal proceedings, in the interests of national security, economic prosperity, human rights and others. Thus, during investigative (investigative) actions, which are usually associated with a possible restriction of the constitutional rights of the individual, such rights as the right to respect for human dignity, freedom and personal integrity, inviolability of the home, non-interference in personal and family life and others. The article is devoted to the identification and characterization of procedural guarantees of ensuring human rights in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation during the survey and penetration into the home, state bodies and the identification of deficiencies in the current legislation that lead to

violation of human rights during certain investigative (search) actions. It was established that the possibility of filling out a survey (actual interrogation) conducted in the form of a video or telephone conference through compiling a report does not meet the requirement of legislative certainty, which in turn is a component of the right to a fair trial. The legislator also did not take into account cases related to the inspection of the place of events, which is often carried out even before entering information into Integrated Register of Pre-Trial Investigations and, accordingly, without a court order; searches related to the rescue of documents, objects or property of direct evidentiary value in criminal proceedings and other cases requiring the urgent need to enter a dwelling or other premises. The authors of the current Code of Criminal Procedure of Ukraine also did not pay attention to the rationing of the procedure for penetration of investigative bodies into the premises of state bodies for the purpose of conducting a search, which raises doubts as to the fulfillment of the requirement of legal certainty of procedural requirements.

Key words: *guarantees of human rights; criminal proceedings; pre-trial investigation; search; interrogation; penetration into the home; human rights.*

Надійшла до редколегії 25.05.2020

УДК: 343.13

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-183-189>

Котова Вікторія Валеріївна,

здобувач

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2046-2635>

ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

У статті визначено, що до засобів підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, доцільно зарахувати такі: унесення змін та доповнень до кримінального процесуального законодавства України щодо правової регламентації забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання; розроблення науково-методичних рекомендацій щодо практичного застосування заходів безпеки до осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації; передбачення окремої статті в державному або місцевому бюджеті на фінансування та матеріально-технічне забезпечення застосування заходів безпеки в кримінальному провадженні.

Ключові слова: безпека; забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства; особа, яка виконує спеціальне завдання; свідок; негласні слідчі (розшукові) дії; заходи забезпечення безпеки.

Постановка проблеми. Окремим напрямом охорони прав та свобод учасників кримінального провадження є забезпечення їхньої безпеки в процесі досудового розслідування та судового провадження. Важливого значення забезпечення безпеки осіб набуває під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, з огляду на збереження негласних елементів таких дій навіть після їхнього офіційного включення до гласної кримінальної процесуальної діяльності. У цьому разі гарантії безпеки подекуди стають вирішальними щодо можливості взагалі залучення певних осіб до кримінального провадження, проведення з ними процесуальних дій та зрештою одержання процесуально значущої інформації.

Особливої актуальності набуває питання стосовно забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Ці особи, перебуваючи в такому «подвійному» становищі, найчастіше опиняються в самому епіцентрі небезпеки, оскільки беруть участь у проведенні вказаної негласної слідчої (розшукової) дії. На відміну від інших учасників кримінального провадження, які можуть потребувати забезпечення безпеки, зазначені особи самостійно приймають рішення про виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації та свідомо наражають себе на таку небезпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні досліджували такі науковці: А. І. Анапольська, П. П. Андрушко, О. М. Бандурка, Б. І. Бараненко, О. Ф. Возний, Н. Г. Габлей, О. А. Гапон, О. О. Гриньків, О. Ф. Долженков, О. С. Доценко, В. М. Євдокимов, В. П. Захаров, В. С. Зеленецький, О. А. Калганова, Б. М. Качмар, О. І. Козаченко, М. В. Корнієнко, М. В. Куркін,

О. В. Лазаренко, О. М. Лемешко, Д. Й. Никифорчук, П. С. Матишевський, К. І. Ольшевський, А. М. Орлеан, Т. І. Панасюк, О. О. Подобний, А. В. Пономаренко, Е. В. Рижков, А. М. Ришелюк, Н. М. Сенченко, П. В. Серебрянський, А. І. Суббот, М. М. Турецький, В. М. Федченко та інші. Водночас учені розглядали лише загальні питання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Питанню гарантування безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, на жаль, не приділялося достатньої уваги.

Зважаючи на відсутність комплексних досліджень із вказаної тематики та її актуальність, визнаємо необхідність детального опрацювання питань забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Виклад основного матеріалу. Загострення криміногенної ситуації, пов'язаної з політичними, економічними процесами, що відбуваються на сучасному етапі становлення українського суспільства, позначилося на зростанні кількісно-якісних показників, вплинуло на характер та види кримінальних правопорушень, що вчиняються в державі.

Проведеним аналізом результатів боротьби з організованими групами та злочинними організаціями [1] за період з 2016 року до квітня 2020 року встановлено, що щороку зростає кількість виявлених організованих груп і злочинних організацій. За п'ятирічний період матеріальні збитки за вчиненими ними злочинами становили більш ніж 5 млн грн. Тобто наявною є тенденція до покращення результативності протидії організованій злочинності. З наведеної нижче таблиці можна прослідкувати поступове покращення: у 2017 році – на 35,2 %, у 2018 – на 27 %, у 2019 – на 1,7 %, але, незважаючи на позитивні зміни та виявлення таких злочинів, усе-таки їх не стає менше.

Період	Кількість виявлених організованих груп і злочинних організацій					Матеріальні збитки, грн.
	усього	прокуратурою	НПУ	СБУ	податковими органами	
2016	136	11	95	14	16	86 495,29
2017	210	20	163	15	12	3 177 166,343
2018	288	13	231	15	28	517 997,18
2019	293	9	245	10	26	1 162 227,9
За 4 міс. 2020	149	0	138	4	6	314 284,46

Варто зазначити, що, згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України стосовно кількості зареєстрованих організованих груп і злочинних організацій, у середньому до таких груп входять щонайменше 4 особи.

Період	Кількість виявлених осіб у складі організованих груп і злочинних організацій				
	усього	прокуратурою	НПУ	СБУ	податковими органами
2016	598	52	404	83	54
2017	949	121	734	50	37
2018	1429	89	1163	61	107
2019	1428	69	1192	46	100
За 4 міс. 2020	689	0	634	15	35

У Кримінальному кодексі України (розділ XVIII «Злочини проти правосуддя») передбачено два склади злочинів, пов'язаних із забезпеченням безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, статтею 380 «Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист» та статтею 381 «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист» [2]. З одного боку, це свідчить про визнання необхідності кримінально-правових принципів захисту прав, свобод та інтересів осіб, узятих під захист, що, відповідно, є гарантією забезпечення належного здійснення та відправлення правосуддя. З іншого боку, доводиться констатувати, що такі норми є недосконалими. Аналіз «Єдиних звітів про кримінальні правопорушення», що формуються з відомостей, унесених користувачами до Єдиного реєстру досудових розслідувань, Генеральною прокуратурою України за 2016–2019 роки та за перші чотири місяці 2020 року дає підстави дійти висновку про відсутність кримінальних проваджень за ст.ст. 380, 381 КК України, а також випадків покарання уповноваженої особи за цими статтями.

Тому нарівні з активізацією боротьби з організованою злочинністю актуальності набуває вирішення проблем щодо належного функціонування інституту забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з викриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, та очевидною необхідністю є підвищення ефективності забезпечення безпеки такої особи.

Засобами підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є чинники, шляхом реалізації яких слід збільшити дієвість забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

На думку М. В. Куркіна, ефективність захисту суб'єктів кримінального процесу від злочинних посягань значною мірою зумовлена застосуванням адекватних заходів забезпечення їхньої безпеки та перебуває в прямій залежності від однозначного усвідомлення всіма учасниками цього виду правоохоронної діяльності поняття заходів забезпечення безпеки, їхньої сутності. Вимоги (законність, обґрунтованість, конкретність, реальність та радикальність), які висувають до заходів забезпечення безпеки, знаходяться в об'єктивному взаємозв'язку й взаємозалежності. Саме характер зв'язку перелічених вище вимог зумовлює у своїй єдності таку «сукупну якість» заходів забезпечення безпеки, як їхня функціональна (підсумкова або кінцева) ефективність. Остання, з одного боку, забезпечує, а з іншого – констатує і виражає досягнення генеральної (кінцевої) мети застосування цих заходів – забезпечення фактичної безпеки конкретного суб'єкта кримінального процесу [8, с. 57].

Є. Є. Кондратьєв ефективність засобів забезпечення безпеки визначає декількома умовами.

Першою умовою вчений пропонує визначити розробку єдиної концепції захисту. Така концепція не обов'язково має бути подана у вигляді окремого документа, а, найімовірніше, окреслена у вигляді доктринальної системи поглядів, і вона має визначати найзагальніші напрямки формування інституту захисту учасників кримінального судочинства.

Другою необхідною умовою є узгодження відповідних нововведень із нормами як міжнародного, так і національного права. Міжнародні нормативно-правові акти, хоча й не є, як правило, обов'язковими для держав (якщо тільки їх не ратифіковано державою), але містять принципи та стандарти державного захисту учасників кримінального судочинства.

До таких принципів і стандартів належать:

1) забезпечення щодо будь-якої особи, права й свободи якої порушено через учинення на неї протиправного впливу з боку злочинців у зв'язку з її участю в кримінальному судочинстві; застосування ефективних засобів правового захисту;

2) належне функціонування судових органів, що спроможні здійснити швидкий та справедливий розгляд справи, а також забезпечити всім учасникам кримінального судочинства максимальну безпеку й дотримання їхніх прав і свобод;

3) зобов'язання держави вживати заходів забезпечення захисту свідка від будь-яких форм залякування у зв'язку з його участю в кримінальному судочинстві;

4) створення належних механізмів, які гарантували б дотримання прав і свобод учасників кримінального судочинства, а також виділення для цього достатніх ресурсів;

5) взаємна співпраця і взаємодопомога держав у реалізації заходів захисту учасників кримінального судочинства та ін. [9].

Деякі вчені одним із головних засобів підвищення ефективності забезпечення безпеки вважають розробку та введення в дію відповідної Програми захисту свідків [5, с. 121; 10, с. 198].

М. В. Тимчаль, вивчаючи у своєму дисертаційному дослідженні досвід зарубіжних держав, теж наголошує, що в Україні виникла нагальна потреба в прийнятті Єдиної державної програми захисту учасників кримінального судочинства (далі – Програма). У цій Програмі мають бути об'єднані положення спеціальних законів про забезпечення безпеки, а також урегульовані всі питання, які нині є актуальними (коло осіб, до яких ці заходи повинні бути застосовані; уведення «негайних» заходів безпеки; визначення термінів прийняття рішення та застосування заходів безпеки; коло осіб, які можуть нести кримінальну відповідальність; види заходів; органи, які забезпечують безпеку тощо) [13, с. 41].

О. О. Гриньків виділяє чинники, від яких залежить ефективність застосування процесуальних заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства:

а) установлення оптимального порядку їхнього застосування. Під застосуванням слід розуміти діяльність, яка включає два основних елементи (етапи): перший – прийняття рішення про застосування заходів забезпечення безпеки; другий – реалізація цих заходів. Однією з умов належного вирішення цього питання є своєчасність прийняття такого рішення: застосування заходів забезпечення безпеки має «випереджати небезпеку, а не реагувати на факти нападу, які вже відбулися, або інциденти»;

б) належна поведінка особи, узятій під захист. Достатньо тривала правозастосовна практика зарубіжних країн у досліджуваній сфері дозволила виробити та законодавчо закріпити вимоги, виконання яких суб'єктом, узятим під захист, є умовою забезпечення безпеки не тільки осіб, узятих під захист, але також інших осіб, які підлягають захисту [10, с. 188].

На нашу думку, правове підґрунтя забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, має комплексний характер і складається із системи законодавчих та значної кількості відомчих нормативно-правових актів.

У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) немає окремого розділу, що регламентував би правовідносини, пов'язані із застосуванням заходів забезпечення безпеки в кримінальному провадженні, а відповідні норми або їхні частини розосереджені по всьому кодексу [3]. М. І. Копетюк пропонує повернутися до моделі КПК України 1960 р. та передбачити в кодексі окрему главу або систему норм, присвячену застосуванню заходів забезпечення безпеки в кримінальному провадженні [4, с. 126].

Ми згодні з думкою вказаного вченого в аспекті внесення змін до КПК України в частині забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Також вважаємо, що потребує внесення змін до пункту «д» статті 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», у якому наразі визначено осіб, що мають право на забезпечення безпеки [7], але до цього переліку не внесено ні осіб, що співпрацюють на конфіденційній основі з оперативними підрозділами, ні особи, яка виконує спеціальне завдання для викриття організованої групи. Тому не завадить доповнити зазначений перелік осіб, які мають право на забезпечення безпеки, штатними та нештатними негласними співробітниками, до яких і належить особа, котра виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

О. В. Горбачов переконаний, що засобами підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання, є вдосконалення оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства, а також установлення вищого рівня гарантування особистої безпеки (збільшення грошових виплат, разових винагород та інших видів фінансування негласної роботи та оперативно-розшукової діяльності, запланованої на утримання органів (підрозділів) Національної поліції України; виплати за видатками

спеціального призначення; триваліші відпустки; пільгові умови придбання житла; скорочення строку служби тощо) [11, с. 209].

На думку П. В. Серебрянського, вирішення питання про нормативно-правове регулювання матеріального заохочення за повідомлення про злочини було б одним із способів підвищення ефективності засобів забезпечення безпеки [12, с. 422].

Водночас О. О. Гриньків акцентує, що достатнє фінансування програм захисту учасників кримінального процесу є одним із чинників підвищення ефективності забезпечення безпеки. Кошти, які виділяють держави на функціонування таких програм, становлять відносно невеликий відсоток загального бюджету поліції. Побудувати ефективну систему забезпечення безпеки неможливо без відповідного організаційного, фінансового та профілактичного забезпечення. Успішне розв'язання завдань на кожній ланці окремо буде сприяти покращенню забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Обсяг коштів, виділених на забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, має бути достатнім для результативного функціонування системи захисту та пропорційним щодо майбутніх відшкодувань, пов'язаних із покращенням криміногенної обстановки в державі (як-от із ліквідацією організованих злочинних угруповань) або більш ефективним правосуддям [6, с. 283].

Зважаючи на погляди вчених, можемо висновувати, що до засобів підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, слід зарахувати такі:

- унесення змін та доповнень до кримінального процесуального законодавства України стосовно правової регламентації забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання;

- розроблення науково-методичних рекомендацій щодо практичного застосування заходів безпеки до осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;

- передбачення окремої статті в державному або місцевому бюджеті на фінансування та матеріально-технічне забезпечення застосування заходів безпеки в кримінальному провадженні.

Висновки. Отже, на основі нашого дослідження можна стверджувати, що ключовими напрямками підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є:

- поліпшення правил застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;

- удосконалення змісту підстав та процесуального порядку забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;

- скорочення часових меж застосування забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;

- розширення видів заходів безпеки, що застосовуються до осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;

- покращення фінансування та матеріально-технічного забезпечення заходів безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Для полегшення користування та ефективного застосування нормативно-правових актів, покликаних урегулювати відносини у сфері забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи, вони мають бути певним чином структуровані та впорядковані. Це завдання може бути вирішеним за допомогою систематизації нормативно-правових актів, що регулюють порядок забезпечення особистої безпеки цих осіб, поза сумнівом, завдяки внесенню змін до Кримінального

процесуального кодексу України в частині забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Список використаних джерел

1. Статистична інформація Генеральної прокуратури України «Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціям». URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114143&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 25.05.2020).
2. Кримінальний кодекс України станом на 16.01.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.05.2020).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 25.05.2020).
4. Копетюк М. І. Особливості забезпечення безпеки осіб у досудовому кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 126–130. URL : <http://evnuir.univer.lutsk.ua/bitstream/123456789/1845/1/2%20kopetuk.pdf> (дата звернення: 28.04.2020).
5. Семків Т. Г. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (15). С. 119–128. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/semkiv.pdf> 4 (дата звернення: 22.05.2020).
6. Гриньків О. О. Фінансування програм захисту свідків та інших учасників кримінального процесу. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 282–284.
7. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 26.04.2020).
8. Куркін М. В. Проблеми забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1999. 161 с.
9. Кондратьев Е. Е. Пути решения проблемы защиты свидетелей. *Право и безопасность*. 2004. № 1 (10). URL : http://dpr.ru/pravo/pravo_7_13.htm (дата звернення: 21.05.2020).
10. Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. 260 с.
11. Горбачов О. В. Досвід держав пострадянського простору в забезпеченні безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 2. Ч. 3. 2016. С. 205–210.
12. Серебрянський П. В. Ефективність реалізації інституту забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. *Порівняльно-аналітичне право* : електронне наукове фахове видання ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, березень, 2019. С. 422–425.
13. Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона осіб, взятих під захист : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 222 с.

References

1. Statystychna informatsiia Heneralnoi prokuratury Ukrainy «Pro rezultaty borotby z orhanizovanymy hrupamy ta zlochynnymy orhanizatsiiam» [Statistical information of the General Prosecutor's Office of Ukraine "On the results of the fight against organized groups and criminal organizations"]. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114143&libid=100820&c=edit&_c=fo# (data zvernennia: 25.05.2020) [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy stanom na 16.01.2020 № 4651-VI [The Criminal Code of Ukraine as of January 16, 2020.] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy stanom na 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 25.05.2020) [in Ukrainian].
4. Kopetiuk, M. I. (2013). Osoblyvosti zabezpechennia bezpeky osib u dosudovomu kryminalnomu provadzhenni [Features of ensuring the safety of persons in pre-trial criminal proceedings]. *Istoriykoprovovyi chasopys*. № 2. S. 126–130. URL : <http://evnuir.univer.lutsk.ua/bitstream/123456789/1845/1/2%20kopetuk.pdf> [in Ukrainian].
5. Semkiv, T. (2017). Udoskonalennia zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu provadzhenni [Improving of the security of persons involved in criminal proceedings]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 3 (15). S. 119–128. URL :

<http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/semkiv.pdf> 4 (data zvernennia: 25.05.2020) [in Ukrainian].

6. Hrynkiv, O. O. (2012). Finansuvannia proqram zakhystu svidkiv ta inshykh uchashnykiv kryminalnogo protsesu [Financing programs for the protection of witnesses and other participants in criminal proceedings]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2. S. 282–284 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi» vid 23 hrudnia 1993 roku № 3782-XII [Law of Ukraine “On ensuring the security of persons involved in criminal proceedings”]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (data zvernennia: 25.05.2020) [in Ukrainian].

8. Kurkin, M. V. Problemy zabezpechennia bezpeky subiektiv kryminalnogo protsesu : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 [Problems of ensuring the safety of the subjects of criminal proceedings]. Kharkiv, 1999. 161 s. [in Ukrainian].

9. Kondrat'ev, E. E. Puti resheniya problemy zashchity svidetelej [Ways to solve the problem of witness protection]. *Pravo i bezopasnost'*. 2004. № 1 (10). URL : http://dpr.ru/pravo/pravo_7_13.htm [in Russian].

10. Hrynkiv, O. O.; Liash, A. O. (2012). Zakhody zabezpechennia bezpeky u kryminalnomu sudochynstvi : monohrafiia [Security measures in criminal proceedings]. Ternopil : Aston. 260 s. [in Ukrainian].

11. Horbachov, O. V. (2016). Dosvid derzhav postradianskoho prostoru v zabezpechenni bezpeky osib, yaki vykonuiut spetsialne zavdannia z rozkryttia zlochyynnoi diialnosti orhanizovanoi hrupy chy zlochyynnoi orhanizatsii [The experience of the post-Soviet states in ensuring the security of persons who perform a special task of detecting the criminal activities of an organized group or criminal organization]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vypusk 2. Ch. 3. S. 205–210 [in Ukrainian].

12. Serebrianskyi, P. V. (2019). Efektyvnist realizatsii instytutu zabezpechennia bezpeky uchashnykiv kryminalnogo protsesu [The effectiveness of the institution of ensuring the safety of participants in criminal proceedings]. *Porivnialno-analitychne pravo : elektronne naukove fakhove vydannia DVNZ «Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet»*. Uzhhorod. S. 422–425 [in Ukrainian].

13. Tymchal, M. V. (2019). Kryminalno-pravova okhorona osib, vziatykh pid zakhyst : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 [Criminal-legal protection of persons taken under protection]. Lviv. 222 s. [in Ukrainian].

Kotova Victoriaia,

Graduate student

(Donetsk Law Institute of the MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2046-2635>

MEANS OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF ENSURING THE SECURITY OF PERSONS WHO PERFORM A SPECIAL TASK

The article defines that the means of increasing the effectiveness of security of persons performing a special task of detecting criminal activity of an organized group or criminal organization are the factors the realization of which can increase the effectiveness of security of persons performing a special task of detecting criminal activity of an organized group or criminal organization. Means of increasing the effectiveness of security of persons performing a special task of detecting criminal activity of an organized group or criminal organization should include the following: amendments to the criminal procedural law of Ukraine concerning legal regulation of security of persons performing a special task; development of scientific and methodological recommendations for the practical application of security measures to persons who perform a special task of detecting criminal activity of an organized group or criminal organization; to envisage a separate article in the state or local budget for financing and logistical support of security measures in criminal proceedings. In order to facilitate the use and effective application of legal acts aimed at regulating relations in the field of security of persons who perform a special task of detecting the criminal activities of an organized group, they must be structured and streamlined in some way. This task can be solved by systematizing the legal acts regulating the way of the personal safety of these persons through amending the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings.

Key words: security; ensuring the security of participants in criminal proceedings; a person carrying out a special task; a witness; covert investigative (detective) actions; security measures.

Надійшла до редколегії 25.05.2020

УДК: 343.985

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-190-196>

Кубарев Іван Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1053-9758>

СУТНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНТАКТУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ

У статті розглядається сутність психологічних контактних взаємовідносин між слідчим та допитуваним. Запропоновано розрізнити поняття «комунікативний контакт» та «психологічний контакт» стосовно допиту. Розкрито їхні відмінності та значення для вирішення завдань цієї слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: криміналістична тактика; тактика допиту; психологія допиту; психологічний контакт.

Постановка проблеми. Ефективне вирішення завдань кримінального судочинства в основному залежить від якісного проведення окремих слідчих (розшукових) дій, які є головним засобом доказування обставин, що підлягають установленню в кримінальному судочинстві. Найбільш розповсюдженою із цих слідчих дій є допит, без якого не обходиться жодне кримінальне провадження. Процесуальний порядок проведення допиту достатньо детально (але небеззаперечно) регламентовано чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК). Але для ефективного проведення допиту одного лише дотримання процесуальних норм у багатьох випадках буває недостатньо, адже допит є багатограним процесом спілкування, результативність якого, серед іншого, багато в чому залежить від психологічної складової. Стосовно цього М. І. Порубов справедливо зазначає, що допит – це психологічно складна слідча дія. Проведення допиту вимагає від слідчого знання положень психології, що дозволяє йому розібратися в поведінці обвинуваченого, підозрюваного, лжесвідка, які приховують правду; обрати тактичні прийоми, завдяки яким можна визначити цілі та мотиви злочину, усунути фактори, що заважають допитуваному розповісти правду; окреслити оптимальну лінію поведінки щодо допитуваного [15, с. 70]. Наведене дозволяє констатувати, що подальше дослідження психологічних аспектів допиту та вдосконалення відповідних криміналістичних рекомендацій буде сприяти підвищенню якості проведення цієї слідчої (розшукової) дії, а отже, і досудового розслідування загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні особливості проведення допиту неодноразово привертала увагу науковців та знайшли свою глибоку розробку в працях В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Л. Васильєва, А. В. Дулова, М. І. Єнікєєва, В. А. Журавля, В. О. Коновалової, В. Г. Лукашевича, Д. П. Котова, Н. І. Порубова, О. Р. Ратінова, Л. Б. Філонова, Н. П. Хайдукова, Ю. В. Чуфаровського, Г. Г. Шиханцова, В. Ю. Шепітька та інших науковців. Попри це, певні психологічні аспекти допиту залишаються недостатньо вивченими та потребують подальшої теоретичної розробки з метою вдосконалення криміналістичних рекомендацій. До таких належить проблема психологічного контакту під час допиту.

Метою статті є визначення сутності психологічного контакту під час допиту та його значення для вирішення завдань цієї слідчої (розшукової) дії.

Виклад основного матеріалу. У криміналістиці допит визначається як регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес

спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [22, с. 280]. Таким чином, змістом допиту є процеси обміну інформацією та психологічного впливу між його учасниками, які відбуваються в процесі спілкування. Це спілкування, як і будь-яке інше, може протікати за умови наявності або відсутності психологічного контакту. При цьому наявність такого контакту визнається в психологічній літературі фактором, який сприяє досягненню цілей спілкування та виникненню відчуття задоволення в його учасників.

На необхідності встановлення психологічного контакту під час допиту наголошує В. О. Коновалова, зазначаючи що психологічний контакт зумовлює отримання доказової інформації, яка сприяє встановленню об'єктивної істини та високої культури судочинства, що відображає демократичні принципи останнього [13, с. 34]. Аналогічної точки зору дотримується і В. Л. Васильєв, який констатує, що характер відносин між слідчим та обвинуваченим впливає на результати допиту, в основному визначає його успіх або невдачу. Слідчій практиці відомо чимало випадків, коли обвинувачений свою причетність до злочину приховує тільки тому, що не довіряє слідчому, ставиться до нього неприязно чи навіть вороже [6, с. 493].

Яскравим прикладом ролі психологічного контакту для вирішення завдань допиту є спогади психіатра Олександра Бухановського, що виступав спеціалістом у справі відомого серійного вбивці Чикатила. Автор констатує наявність перепон психологічного характеру, що лежали всередині самого обвинуваченого. «Необхідно відзначити, – пише О. Бухановський, – що в процесі роботи мною, як фахівцем, надавалися поради Костоеву (слідчий Генеральної прокуратури СРСР. – *І. К.*) щодо психологічних особливостей ведення слідства, підходу до обвинуваченого. Щоразу залучення фахівця відбувалося за ініціативи слідчого й щоразу вирішувалися складні питання, непосильні в тій ситуації слідчому. Причому вирішувалися так, що наступного дня той же слідчий отримував можливість продуктивної роботи з обвинуваченим» [4, с. 120].

Цікавими в досліджуваному плані є також спогади В. Суворова про підготовку розвідників у СРСР, викладені ним у творі «Акваріум». У разі затримання та допиту розвідникам наказувалося нізащо не вступати в діалог з особами, що його допитують, не дати втягнути себе в розмову, вимагати викликати консула [19, с. 74]. Тобто головним завданням протидії допиту було уникати спілкування, яке розглядалось як створення умов установа психологічного контакту, котрий, за умови правильного використання, неминуче веде до вирішення завдань допиту.

Слід зауважити, що єдиного наукового визначення поняття «психологічний контакт» не існує. У різних галузях суспільної практики використовуються навіть різні терміни для позначення досліджуваного феномену. Зокрема, В. А. Ташликов використовує формулювання «психотерапевтичний контакт» [20], К. С. Станіславський – «комунікативний контакт» [18], К. Роджерс – «консультативний контакт» [16].

У широкому розумінні контакт – це взаємодія, але тоді будь-яке спілкування є контактом. Спроби сформулювати поняття «психологічний контакт» мали місце й стосовно юридичної діяльності. Так, М. І. Єнікєєв розуміє психологічний контакт як емоційно-позитивний взаємозв'язок на основі спільних інтересів та єдності цілей осіб, що спілкуються [12, с. 171]. У роботах Ю. В. Чуфаровського психологічний контакт розглядається як процес установа, підтримки та розвитку взаємного тяжіння осіб, що спілкуються [21, с. 201]. На думку Г. Г. Доспулова, психологічний контакт – це узгоджені ділові взаємовідносини слідчого зі свідком, потерпілим, підозрюваним або обвинуваченим, що виникають на основі правильної процесуальної позиції слідчого та відповідної поведінки допитуваного, яка не суперечить завданням кримінального судочинства [10, с. 6].

Але щодо допиту, то такі визначення психологічного контакту є, на наш погляд, недостатньо точними. Залежно від позиції допитуваного, у криміналістиці *виокремлюють три типові ситуації допиту:*

- безконфліктну;
- умовно-конфліктну;
- конфліктну.

І якщо стосовно двох перших наведене розуміння психологічного контакту можна вважати прийнятним, то щодо останньої – далеко не завжди. Навряд чи можна казати про емоційно-позитивний зв'язок, тобто тяжіння підозрюваного до слідчого, результатом роботи якого буде застосування кримінального покарання. Здебільшого підозрюваний (а в деяких випадках – свідок і потерпілий) намагається приховати від слідчого відомі йому факти, а тому казати про «спільні інтереси та єдність цілей» або «поведінку допитуваного, яка не суперечить завданням судочинства», не зовсім виправдано.

Тому, досліджуючи сутність психологічного контакту під час допиту в конфліктній ситуації, треба враховувати, що вона (ситуація) характеризується не збігом цілей комунікаторів, а навпаки – їхнім конфліктом (хоча надалі, завдяки грамотній тактиці, позиція допитуваного може змінитися, а конфлікт – зникнути). На цю обставину справедливо звертає увагу М. І. Єнікєєв, наголошуючи, що встановлення комунікативного контакту – психологічне складне завдання, що утрудняється негативною установкою окремих осіб щодо представників правосуддя, загальною фізичною та психічною ослабленістю, агресивністю, скритністю, підозрілістю [12, с. 81]. Конфліктна ситуація може бути викликана й іншими чинниками, що перешкоджають встановленню психологічного контакту між слідчим та допитуваним (ми на них не зупиняємося, бо вони не є предметом нашого дослідження. – *І. К.*).

Існують і більш «нейтральні» визначення психологічного контакту. Наприклад, М. В. Боева переконана, що психологічний контакт слідчого та обвинуваченого – це один із компонентів їхньої взаємодії, сутність якого становить психічний взаємозв'язок слідчого й обвинуваченого та їхній психічний взаємовплив, що проявляється в бажанні спілкуватися, взаємодіяти один з одним [3, с. 7]. На наш погляд, ужитий автором термін «психічний» зв'язок слідчого та обвинуваченого є досить не конкретним, але вказівка на те, що проявом контакту є бажання спілкування, цілком слушна. До того ж варто зазначити, що бажання – це усвідомлений потяг, який відтворює потребу та має спонукальну силу [8, с. 112]. Із цього випливає, що для встановлення контакту слідчому необхідно викликати в допитуваного усвідомлену потребу в спілкуванні з ним. До речі, звернемо увагу на те, що М. В. Боева уникає у формулюванні психологічного контакту понять «психологічна єдність» або «спільна цільова спрямованість» суб'єктів спілкування.

Деяко іншого погляду дотримується В. В. Баранчук, який також розглядає психологічний контакт як «ситуаційно зумовлений двосторонній (багатосторонній) взаємозв'язок між особами, що беруть участь при проведенні слідчих (розшукових) та судових дій», але конкретизує, що такий зв'язок «утворений за допомогою психологічного механізму скерованого впливу на підставі сприятливої психологічної атмосфери спілкування, що має на меті досягнення взаєморозуміння, подолання негативного психологічного відношення та змінення обраної позиції в сторону узгодженості» [1, с. 14].

Аналіз наведених та деяких інших наукових позицій, опублікованої слідчої практики [6, с. 494–495; 2] дозволяє запропонувати стосовно допиту розрізняти поняття «психологічний контакт» та «комунікативний контакт», але не для того, аби їх протиставити або замінити одне одним [14, с. 142], а через різні умови, у яких протікає спілкування слідчого з допитуваним. Ми впевнені, що комунікативний контакт під час допиту можна вважати встановленим, якщо в допитуваної особи сформувалася усвідомлена потреба в спілкуванні зі слідчим, вона виявляє згоду відповідати на питання слідчого, навіть якщо ці питання не стосуються розслідуваного злочину або якщо відповіді особи містять неправдиві відомості. Комунікативний контакт є необхідною умовою вирішення завдань допиту, до яких, окрім, звісно, отримання доказів, може бути зараховано одержання іншої криміналістично значущої інформації, діагностику психологічного стану допитуваного, здійснення на нього допустимого психологічного впливу тощо (у тому числі з метою переведення комунікативного контакту в психологічний).

Психологічний контакт є розвитком контакту комунікативного, однак, на відміну від останнього, характеризується позитивним емоційним забарвленням з боку допитуваного. Саме про таку особливість психологічного контакту, як нам здається, писав В. Л. Васильєв. Автор стверджує: якщо допитуваний зараховує себе до однієї соціальної категорії («ми»), а в слідчому

бачить представника іншого угруповання («вони»), то це не сприяє встановленню необхідного психологічного контакту, атмосфери довіри і, природно, не сприяє головному завданню допиту – отриманню повної та об'єктивної інформації у справі. Ставлення до слідчого як до «чужого» унеможливує появу в допитуваного бажання повідомити «чужому» всю відому інформацію про злочин. Науковець вважає, що виникнення психологічного контакту можливе завдяки виведенню на перший план позитивних соціальних ролей допитуваного й формування з ним психологічної єдності на їхній основі [6, с. 493–494]. Наведена позиція відповідає і розробкам у галузі соціальної психології, де виокремлення в «діаду», тобто відособлену пару, розглядається як заключна стадія встановлення психологічного контакту, що характеризується товарицькими стосунками, довірою, розумінням та є результатом двох попередніх стадій: взаємного оцінювання та взаємної зацікавленості [9, с. 23]. І хоча термін «товарицькі стосунки» щодо допиту є перебільшенням, але розуміння та довіра можуть виникнути цілком, на підтвердження чого слідча практика знає непоодинокі приклади.

Досягнення психологічного контакту є важливим завданням слідчого, оскільки це суттєво розширює його тактичний арсенал, створює сприятливі умови для усвідомленої співпраці допитуваного зі слідством, отримання доказів та вирішення інших завдань досліджуваної слідчої (розшукової) дії. Метою встановлення психологічного контакту, помічає В. О. Коновалова, є спонукання допитуваного до повідомлення достовірної інформації, надання правдивих показань [13, с. 34]. У дисертаційних дослідженнях із психології слідчої діяльності акцентовано на тому, що професійно-психологічний контакт – це фон допиту, на ґрунті якого слідчий може ефективно застосовувати тактичні прийоми. За наявності такого фону слідчий має більш широкий спектр можливостей здійснення професійно-психологічного впливу на допитуваного, а за його відсутності можливість використання тактичних прийомів зменшується [7, с. 11].

Тому психологічний контакт є бажаною, але, суворо кажучи, не необхідною умовою вирішення завдань допиту. Особа може співпрацювати зі слідством, навіть відчуваючи гостру неприязнь до слідчого, але керуючись при цьому якимись особистими мотивами. Тому не можна повністю погодитись із твердженням, що допит не може призвести до досягнення його цілей, якщо не встановлений психологічний контакт між слідчим та допитуваним [11, с. 67], або думкою, що без психологічного контакту не можна обійтись у жодній слідчій дії, яка пов'язана зі спілкуванням [5, с. 12]. Таке твердження є справедливим, але лише щодо комунікативного контакту, а не психологічного. З іншого боку, установлення психологічного контакту не гарантує співпрацю допитуваного зі слідчим та отримання від нього доказової інформації, а лише, підкреслимо це ще раз, створює для цього сприятливі умови.

Ініціатором спілкування з допитуваним в абсолютній більшості випадків виступає слідчий. Стосовно цієї обставини М. І. Єнікеев зауважує, що міжособистісне спілкування на досудовому розслідуванні не є звичайним двостороннім процесом, оскільки воно односторонньо спрямовується власною ініціативою слідчого [12, с. 81]. На думку О. Б. Соловйова, психологічний контакт носить однібічний характер, тому що слідчий бажає отримати якнайбільше інформації від допитуваного, при цьому бажаючи приховати від нього свою обізнаність у справі [17, с. 26]. Водночас наявність ініціативи слідчого у встановленні контакту та його керівний вплив у перебігу спілкування не свідчить про односторонність психологічного контакту. Із цього приводу В. О. Коновалова справедливо констатує, що, незважаючи на нерівність становища в позиції «слідчий – обвинувачений», або «суддя – підсудний», контакт завжди залишається двостороннім, оскільки стимулює психологічний стан обох суб'єктів спілкування і нерідко істотно більше залежить від особи, контакт із якою стимулюється різноманітними прийомами [13, с. 34].

Висновки. Отже, психологічні стосунки під час допиту мають особливості, які суттєво відрізняють їх від спілкування в побутовій або професійній сфері. На відміну від останніх, такі стосунки далеко не завжди характеризуються «емоційно-позитивним взаємозв'язком», «спільністю інтересів» або «взаємним тяжінням суб'єктів».

Стосовно допиту доцільно розрізняти комунікативний контакт та психологічний контакт. Перший є необхідною умовою вирішення завдань цієї слідчої (розшукової) дії, його

слід уважати встановленим, якщо допитувана особа вступила в спілкування зі слідчим, навіть на сторонні теми або якщо надає неправдиві свідчення. Психологічний контакт є розвитком контакту комунікативного, проте, на відміну від останнього, характеризується позитивним емоціональним забарвленням з боку допитуваного. Наявність такого контакту надає слідчому більш широкі можливості для застосування тактичних прийомів допиту, тому його встановлення необхідно вважати криміналістичним завданням цієї слідчої (розшукової) дії.

Перспективи подальших досліджень феномена психологічного контакту під час допиту вбачаються в поглибленні знань про його суть і механізм виникнення та вдосконаленні на базі цього відповідних криміналістичних рекомендацій.

Список використаних джерел

1. Баранчук В. В. Система тактичних прийомів установа психологічного контакту при допиті : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 20 с.
2. Бахін В. П. Як розкриваються злочини (Криміналістика у питаннях та відповідях). Київ : Хрещатик, 1996. 198 с.
3. Боева М. В. Тактико-коммуникативная компетентность следователя: На примере взаимодействия с обвиняемым в конфликтной ситуации расследования : автореф. дисс ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2002. 24 с.
4. Бут В. Г. Маньяк. Москва : Новости, 1992. 192 с.
5. Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий. Москва : Юридическая литература, 1981. 112 с.
6. Васильев В. Л. Юридическая психология. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1998. 656 с.
7. Воробьёва Е. А. Профессионально-психологические особенности контактности следователей : автореф. дисс ... канд. псих. наук. Москва, 2003. 29 с.
8. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. Москва : АСТ, 1998. 976 с.
9. Губин А. В., Чуфаровский Ю. В. Общение в нашей жизни. Москва : 1992. 48 с.
10. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. Москва : Юридическая литература, 1976. 77 с.
11. Дулов А. В., Нестеренко П. Д. Тактика следственных действий. Минск : Вышэйш. шк., 1971. 272 с.
12. Еникеев М. И. Юридическая психология. Москва : Норма-Инфа, 1999. 501 с.
13. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология. Учеб. пособ. Харьков : Консум, 1999. 157 с.
14. Лебедев И. Б., Родин В. Ф., Цветков В. Л. Основы психологии для сотрудников правоохранительных органов : учеб. пособ. Москва : Щит-М, 2005. 442 с.
15. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии : учеб. пособ. Москва : БЕК, 1998. 208 с.
16. Роджерс К. Искусство консультирования и психотерапии. Москва : Эксмо, 2002. 976 с.
17. Соловьёв А. Б. Допрос свидетеля и потерпевшего. Москва : Юридическая литература, 1974. 128 с.
18. Станиславский К. С. Собрание сочинений в восьми томах. Москва : Искусство, 1954. Т. 1. 590 с.
19. Суворов В. Аквариум. Москва : Новое время, 1993. 159 с.
20. Ташлыкков В. А. Психология лечебного процесса. Ленинград : Медицина, 1984. 191 с.
21. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология. Москва : Новый юрист, 1999. 439 с.
22. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Криміналістика : курс лекцій. 3-е вид. Харків : Одиссей, 2009. 368 с.

References

1. Baranchuk, V. V. (2018). Sistema taktichnih prijomiv ustanovlennya psihologichnogo kontaktu pri dopiti : avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk [System of tactics of establishing psychological contact during interrogation]. Harkiv. 20 s. [in Ukrainian].
2. Bakhin, V. P. (1996). Yak rozkryvaiutsia zlochyny (Kryminalistyka u pytanniakh ta vidpovidiakh) [How crimes are revealed (Forensics in questions and answers)]. Kyiv : Khreshchatyk. 198 s. [in Russian].

3. Boeva, M. V. (2002). Taktiko-kommunikativnaya kompetentnost' sledovatelya: Na primere vzaimodejstviya s obvinyaemym v konfliktnoj situacii rassledovaniya : avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk [Tactical and communicative competence of the investigator: On the example of interaction with the accused in a conflict situation of the investigation]. Voronezh. 24 s. [in Russian].
4. But, V. G. (1992). Man'yak [Maniac]. Moskva : Novosti. 192 s. [in Russian].
5. Vasil'ev, A. N. (1981). Taktika otdel'nyh sledstvennyh dejstvij [Tactics of individual investigative actions]. Moskva : YUridicheskaya literatura. 112 s. [in Russian].
6. Vasil'ev, V. L. (1998). YUridicheskaya psihologiya [Legal psychology]. Sankt-Peterburg : Piter Kom. 656 s. [in Russian].
7. Vorob'eva, E. A. (2003). Professional'no-psihologicheskie osobennosti kontaktnosti sledovatelej : avtoref. dis. ... kand. psih. nauk [Professional and psychological features of contact investigators]. Moskva. 29 s. [in Russian].
8. Golovin, S. YU. (1998). Slovar' prakticheskogo psihologa [Dictionary of Practical Psychologist]. Moskva : AST. 976 s. [in Russian].
9. Gubin, A. V., CHufarovskij, YU. V. (1992). Obshchenie v nashej zhizni [Communication in our life]. Moskva : 48 s. [in Russian].
10. Dospulov, G. G. (1976). Psihologiya doprosa na predvaritel'nom sledstvii [Psychology of interrogation at the preliminary investigation]. Moskva : YUridicheskaya literatura. 77 s. [in Russian].
11. Dulov, A. V., Nesterenko, P. D. (1971). Taktika sledstvennyh dejstvij [Investigation Tactics]. Minsk : Vyshejsj. shk. 272 s. [in Russian].
12. Enikeev, M. I. (1999). YUridicheskaya psihologiya [Legal psychology]. Moskva : Norma-Inf. 501 s. [in Russian].
13. Konovalova, V. E. (1999). Dopros: taktika i psihologiya. Ucheb. posob. [Interrogation: tactics and psychology]. Har'kov : Konsum. 157 s. [in Russian].
14. Lebedev, I. B., Rodin, V. F., Cvetkov, V. L. Osnovy psihologi dlya sotrudnikov pravoohranitel'nyh organov : ucheb. posob. [Basics of Psychologists for Law Enforcement Officers]. Moskva : SHCHit-M, 2005. 442 s. [in Russian].
15. Porubov, N. I. (1998). Taktika doprosa na predvaritel'nom sledstvii : ucheb. posob. [Pre-trial interrogation tactics]. Moskva : BEK. 208 s. [in Russian].
16. Rodzhers, K. (2002). Iskustvo konsul'tirovaniya i psihoterapii [The art of counseling and psychotherapy]. Moskva : Eksmo. 976 s. [in Russian].
17. Solov'ev, A. B. (1974). Dopros svidetelya i poterpevshego [Interrogation of a witness and a victim]. Moskva : YUridicheskaya literatura. 128 s. [in Russian].
18. Stanislavskij, K. S. (1954). Sobranie sochinenij v vos'mi tomah [Collected Works in eight volumes]. Moskva : Iskustvo. T. 1. 590 s. [in Russian].
19. Suvorov, V. (1993). Akvarium [Aquarium]. Moskva : Novoe vremya. 159 s. [in Russian].
20. Tashlikov, V. A. (1984). Psihologiya lechebnogo processa [Psychology of the healing process]. Leningrad : Medicina. 191 s. [in Russian].
21. Chufarovskij, YU. V. (1999). Yuridicheskaya psihologiya [Legal psychology]. Moskva : Novyj jurist. 439 s. [in Russian].
22. Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A. (2009). Kryminalistyka : kurs leksii [Criminalistics : course of lectures]. 3-e vyd. Kharkiv : Odissei. 368 s. [in Ukrainian].

Kubarev Ivan,
PhD of Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1053-9758>

THE ESSENCE OF PSYCHOLOGICAL CONTACT IN THE COURSE OF INTERROGATION

The solution of the problems of criminal proceedings depends on the quality of the conduct of individual investigative (search) actions. Investigative actions are the main means of proving the circumstances to be established in a criminal case. Therefore, interrogation is the most famous investigative action. The effectiveness of interrogation depends on compliance with procedural standards, as well as on the level of communication, because interrogation is a process of communication between individuals. As a result of such communication, psychological contact is always established. The psychological feature of the interrogation allows the investigator to find out detailed and complete information about the criminal proceedings, overcome conflict situations, and increase the speed of the investigation. So, interrogation is

a psychological investigative action, as a result of which a communicative contact turns into a psychological contact. But psychological relationships during interrogation are special because they differ significantly from ordinary communication in the domestic or professional sphere. The investigator must have knowledge of the procedural law and general knowledge of the provisions of psychology for interrogation. This knowledge helps the investigator determine the type of behavior of the accused, expose false testimonies, apply tactics to determine the goals and motives of the crime, eliminate various negative factors, etc. The article examined the essence of psychological contact relationships between the investigator and the interrogated. It is proposed to distinguish between the concepts of «communicative contact» and «psychological contact» during interrogation, their distinctive features and significance for solving the tasks of this investigative (search) action are disclosed.

Key words: *forensic tactics; interrogation tactics; interrogation psychology; psychological contact.*

Надійшла до редколегії 26.05.2020

УДК: 343.125.5

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-197-203>

Потоцький Мирослав Михайлович,
ад'юнкт
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2979-9114>

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАТРИМАННЯ

Статтю присвячено дослідженню функціонального призначення затримання особи в кримінальному провадженні. Зазначено, що дослідження функціонального призначення затримання є необхідним для розуміння сутності застосування затримання в кримінальному процесі. Виділено п'ять функцій кримінального процесуального затримання: припинення кримінальних правопорушень; інформаційне забезпечення початкового етапу кримінальної процесуальної діяльності; забезпечення проведення першочергових процесуальних дій за участю затриманого; запобігання неналежній поведінці підозрюваного на первісному етапі розслідування; створення умов для вирішення питання про застосування або зміну запобіжного заходу. Надано процесуальну характеристику кожній із них.

Ключові слова: затримання; підозрюваний; функціональне призначення; уповноважена службова особа; злочин; припинення.

Постановка проблеми. Затримання особи є важливим аспектом кримінальної процесуальної діяльності. Без застосування затримання сторона обвинувачення втратить дієвий інструмент впливу на процесуальні відносини, що, зі свого боку, матиме наслідком невинуваті складнощі в притягненні осіб до кримінальної відповідальності. Дослідження функціонального призначення затримання є необхідним для розуміння сутності та підвищення законності застосування затримання в практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі проблемні питання затримання особи в кримінальному провадженні досліджували вчені: О. І. Білоусов, А. Ф. Волобуєв, Д. В. Лазарева, Т. О. Лоскутов, Ю. В. Лук'яненко, Є. І. Макаренко, В. О. Малярова, В. В. Рожнова, С. М. Смоков, О. В. Шульга, О. О. Юхно та інші. Незважаючи на достатню кількість наукових праць та розробок щодо затримання особи в кримінальному провадженні, варто зазначити, що дослідження функціонального призначення затримання не знайшло належного відображення в науковій літературі.

Метою статті є аналіз функціонального призначення затримання особи в кримінальному провадженні. *Завдання дослідження* можна окреслити так: визначення функцій затримання особи в кримінальному провадженні; надання процесуальної характеристики кожній із них (курсив мій. – М. П.)

Виклад основного матеріалу. Затримання особи в кримінальному провадженні виконує низку функцій, поміж яких: 1) припинення кримінальних правопорушень; 2) інформаційне забезпечення початкового етапу кримінальної процесуальної діяльності; 3) забезпечення проведення першочергових процесуальних дій за участю затриманого; 4) запобігання неналежній поведінці підозрюваного на первісному етапі розслідування; 5) створення умов для вирішення питання про застосування або зміну запобіжного заходу.

Розглянемо функції більш детально.

1. Припинення кримінальних правопорушень. Одним із завдань кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [1]. Припинення кримінальних правопорушень є однією з головних функцій такої процесуальної дії, як затримання особи. Конституція України допускає застосування затримання особи в разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його припинити [2]. Відповідно до п. (с) ч. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, особу може бути затримано, якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення [3].

У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) передбачено виконання такої функції шляхом закріплення в ст. 208 положення, відповідно до якого уповноважена службова особа має право затримати особу, якщо її застали під час вчинення злочину чи замаху на його вчинення. Ст. 207 КПК України регламентує: кожен має право затримати будь-яку особу (крім винятків, передбачених КПК України), якщо цю особу застали при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення [1]. Законодавець, закріплюючи такі положення, підкреслює суспільну важливість та соціальну необхідність таких дій.

Під затриманням традиційно розуміється конкретна та цілеспрямована діяльність правоохоронних органів та громадян із припинення злочинів і взяття злочинців під варту [4, с. 83]. В. І. Борман наголошує на важливості інституту затримання, оскільки, завдяки затриманню, можна припинити кримінальне правопорушення, тим самим урятувати життя, здоров'я, майно від злочинних посягань [5, с. 18–19].

Ситуації для затримання особи «на гарячому» виникають раптово, мають переважно очевидний характер та сприймаються уповноваженими службовими особами (громадянами під час громадського арешту) у момент вчинення злочину. За вказаних умов в уповноважених службових осіб виникає необхідність негайного припинення протиправних дій [6, с. 39]. Досягнення такої мети можливе лише шляхом затримання особи.

Отже, затримання особи є негайною реакцією (у формі припинення злочинних дій) на факт виявлення кримінального правопорушення за наявності мінімального набору даних про особу, яка його вчинила. Це проявляється в наданні уповноваженою службовою особою відповідного наказу чи фізичному захопленні підозрюваного, що не дозволило при цьому йому втекти. У зв'язку із припиненням протиправних дій (шляхом обмеження права на свободу та особисту недоторканність), унеможливорюється подальша злочинна діяльність.

2. Інформаційне забезпечення початкового етапу кримінальної процесуальної діяльності. Для початкового етапу розслідування є характерним вирішення завдань, як-от: установлення місця, часу, обставин злочину; виявлення, фіксація та вилучення його слідів; з'ясування, розшук та затримання підозрюваних; збирання доказів, достатніх для пред'явлення обвинувачення [7, с. 35].

Затримання становить специфічну сукупність пізнавальних і посвідчувальних операцій, спрямованих на отримання фактичних даних і відомостей про обставини кримінального провадження [8, с. 12]. Затримання особи охоплює широкий спектр методів пізнання, бо містить елементи безпосереднього візуального спостереження, огляду, особистого обшуку й пояснень особи [9, с. 32].

У момент затримання не завжди є зрозумілим, чи вчинене кримінальне правопорушення (а якщо так, то яке саме), чи дійсно затриманий має відношення до правопорушення, чи є він осудним та інші обставини [10, с. 4]. За допомогою затримання вже на первинному етапі можуть підтверджуватися чи спростовуватися дані про можливе вчинення кримінального правопорушення та з'ясування відношення затриманого до його вчинення. Також може бути отримана оперативна інформація про наявність співучасників злочину, місце знаходження жертви й викраденого майна; інша інформація, яка має суттєве значення на розглядуваному етапі кримінального провадження.

Затримання особи «на гарячому» може надати стільки доказової інформації, скільки неможливо було б отримати її за допомогою інших подальших процесуальних дій (огляду, обшуку).

Час і місце затримання є відомостями, що безпосередньо пов'язують кримінальне правопорушення і особу затриманого. Просторово-часові дані затримання особи на місці вчинення правопорушення вказують на ймовірну причетність затриманої особи до протиправного діяння [11, с. 102].

З метою отримання носіїв доказової інформації, захоплення особи здійснюється під час проведення оперативно-розшукових заходів [8, с. 13]. Прикладом може слугувати завчасно сплановане затримання хабарника «на гарячому» – у мить одержання хабара або відразу ж після цього, що є одним із дієвих способів його викриття. Затримання «на гарячому» здійснює настільки різкий психологічний вплив на хабарника, що він, як правило, без вагань сам себе викриває в інкримінованому злочині [12, с. 305].

Пізнавальну мету затримання особи в кримінальному провадженні не варто заперечувати [13, с. 134]. Затримання особи може нести в собі самостійну доказову інформацію, що має значення на початковому етапі розслідування. Ідеться, по-перше, про фіксацію в протоколі затримання підстав для затримання, обстановки затримання (точного часу, місця затримання); по-друге, про докладний опис затриманого та його фотознімок; по-третє, про закріплення інших даних, що мають значення для кримінального провадження.

У разі, коли затримання пов'язано з безпосереднім виявленням ознак злочину, наведені вище дані набувають особливого значення для встановлення обставин кримінального провадження [8, с. 12].

3. Забезпечення проведення першочергових процесуальних дій за участю затриманого. Затримання особи створює необхідні передумови для виявлення та закріплення доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, які проводяться одночасно чи відразу після затримання [6, с. 64]. Такими процесуальними діями можуть виступати особистий обшук затриманого, примусове освідування, пред'явлення підозрюваного чи викрадених речей для впізнання, примусове отримання зразків для проведення експертиз тощо.

Як форма оперативного реагування на протиправні дії своєчасне затримання особи багато в чому зумовлює результативність подальшого досудового розслідування [6, с. 65]. Показання особи, що надані відразу після захоплення, можуть мати важливе значення в процесі подальшого розслідування [8, с. 12].

Однією із цілей затримання є забезпечення перебування особи в місці провадження справи [14, с. 88], чим і забезпечується участь затриманого в процесуальних діях. У результаті особистого обшуку затриманого може бути здобута інформація, яка відіграє суттєву роль на початковому етапі провадження. Можуть бути вилучені знаряддя вчинення правопорушення, речі, що були отримані протиправним шляхом, інші предмети матеріального світу, які мають значення для кримінального провадження і яких можна швидко позбутися.

4. Запобігання неналежній поведінці підозрюваного на первісному етапі розслідування. Заходи процесуального примусу мають на меті або запобігти неналежній поведінці, або забезпечити відповідну поведінку окремих учасників кримінального процесу [11, с. 92]. Маючи характер невідкладної процесуальної дії, затримання найчастіше застосовується на початковому етапі розслідування, коли доказів для обрання запобіжного заходу ще недостатньо, а необхідність ізоляції підозрюваного для уповноваженої службової особи очевидна [15, с. 48].

Неналежна поведінка підозрюваного має на меті протидіяти розслідуванню. Протидія розслідуванню – це діяння особи, спрямовані на створення перешкод у встановленні обставин уже виявленого злочину в умовах розпочатого його розслідування. Протидія проявляється у виборі певної лінії поведіння, учиненні активних дій, спрямованих на створення перешкод у збиранні та використанні доказів органом слідства та судом [16, с. 95]. У випадку, коли особа, яка вчинила правопорушення, не залишається на місці вчинення протиправного діяння

(здебільшого), логічним є припущення про те, що вона буде здійснювати дії, які будуть перешкоджати її викриттю.

Своєчасно здійснене затримання виключає для особи можливість сховатися від органів досудового розслідування, суду, продовжити злочинну діяльність, загрожувати учасникам процесу, іншими способами перешкоджати провадженню [15, с. 11]. Затримання особи має своїм завданням забезпечення короточасної належної поведінки затриманого.

Інформація, що була добута під час затримання «на гарячому», якнайкраще характеризує підозрюваного, надає можливість припущення про його протиправні дії та подальшу можливу протиправну поведінку.

5. Створення умов для вирішення питання про застосування або зміну запобіжного заходу. У разі невиконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків суд за клопотанням сторони обвинувачення своїм рішенням забезпечує явку підозрюваного / обвинуваченого на судові засідання із приводу обрання щодо нього запобіжного заходу.

У результаті затримання створюються необхідні умови для вирішення питання про обрання відносно затриманого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, забезпечується виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків у зв'язку з обранням запобіжного заходу [17, с. 93].

Автори Ю. В. Лук'яненко, О. О. Юхно пропонують унести зміни до ст. 208 КПК України, якими передбачити можливість затримання особи в разі порушення запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, оскільки наразі за умови безпосереднього виявлення такого порушення слідчий / прокурор не має права затримати таку особу [18, с. 82]. Тому є лише можливість звернення з відповідним клопотанням до слідчого судді про зміну запобіжного заходу. Таку пропозицію авторів ми повністю підтримуємо. Беручи до уваги, що такий запобіжний захід полягає в забороні покидати житло цілодобово чи в певний час доби й особі загрожує покарання – позбавлення волі, – то за умови порушення домашнього арешту є немалий ризик протидії досудовому розслідуванню. Контроль за поведінкою під час домашнього арешту покладено на органи Національної поліції. Виглядає нелогічним, що під час грубого порушення такого запобіжного заходу уповноважені службові особи позбавлені права на затримання. Марнувати час для звернення з відповідним клопотанням та отримання санкції суду є не виправданим за такого становища.

Законодавством не передбачена така підстава для затримання особи, як оголошення її в розшук. Деякі автори (Д. М. Валігура, Ю. В. Лук'яненко, О. О. Юхно) пропонують її закріпити на законодавчому рівні [18, с. 83; 19, с. 12]. Такі пропозиції не виглядають доцільними, оскільки правовий механізм затримання такої особи існує. З огляду на те, що особу оголошено в розшук, вона має статус підозрюваного в провадженні. Отже, немає перепон для звернення до суду із клопотанням про обрання запобіжного заходу разом із клопотанням про дозвіл на затримання з метою приводу. За таких обставин особа буде затримана на підставі судового рішення.

Затримання особи задля вирішення питання про обрання запобіжного заходу забезпечує явку підозрюваного до суду. Закріплення такого положення в законодавстві виступає додатковою гарантією недопущення необґрунтованого обмеження прав і свобод особи внаслідок її затримання [18, с. 125].

Висновки. У процесі дослідження було виділено п'ять функцій затримання особи в кримінальному провадженні:

- 1) припинення кримінальних правопорушень;
- 2) інформаційне забезпечення початкового етапу кримінальної процесуальної діяльності;
- 3) забезпечення проведення першочергових процесуальних дій за участю затриманого;
- 4) запобігання неналежній поведінці підозрюваного на первісному етапі розслідування;
- 5) створення умов для вирішення питання про застосування або зміну запобіжного заходу.

Було надано процесуальну характеристику кожній із них. Наведений у нашому дослідженні перелік функцій затримання не є вичерпним. Положення цієї роботи можуть слугувати базисом для подальших розробок стосовно функціонального призначення затримання особи в кримінальному провадженні.

Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути: 1) дослідження мети та підстав затримання особи в кримінальному провадженні; 2) надання процесуальної характеристики видам затримання особи в кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.05.2020).
2. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.05.2020).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.04.2020).
4. Бірюков В. П. Юридична природа затримання: постановка проблеми. *Форум права*. 2010. № 4. С. 81–89.
5. Борман В. І. Затримання як тимчасовий запобіжний захід. *Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників* : матеріали X студентської наукової конференції (м. Харків, 15 травня 2014 року). Харків, 2014. 264 с.
6. Лазарева Д. В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному процесі України : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
7. Волобуєв А. Ф. Етапи розслідування в криміналістичній методиці. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 5. С. 28–37.
8. Малярова В. О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
9. Бузницька С. В. Затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину: проблеми та пропозиції. *Кримінальне право України*. 2006. № 8. С. 28–33.
10. Смирнов А. М. Умовля легитимності задержання лица, совершившего преступления, в зависимости от оснований этого задержания. *Дневник науки*. 2019. № 10 (34). 7 с. URL : https://www.elibrary.ru/download/elibrary_41319412_20668771.pdf (дата звернення: 01.05.2020).
11. Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2011. 164 с.
12. Макаренко Є. І. Щодо мети затримання підозрюваного у вчиненні злочину. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 302–307.
13. Малярова В. О. Сутність затримання як слідчої дії. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. С. 133–136.
14. Рожнова В. В. Щодо поняття «затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину». *Право України*. № 8. 2001. С. 86–89.
15. Білоусов О. І., Смоков С. М. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України : монографія. Одеса : ОЮІ НУВС, 2009. 112 с.
16. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.
17. Шульга О. В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 255 с.
18. Лук'яненко Ю. В., Юхно О. О. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження : монографія. Харків : Панов, 2016. 264 с.
19. Валігура Д. М. Оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органу досудового розслідування та прокурора : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 18 с.

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Zakon vid 13.04.2012 № 4651-VI. Verkhovna Rada Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 01.05.2020) [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy. Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Verkhovna Rada Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 01.05.2020) [in Ukrainian].
3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennia: 20.04.2020) [in Ukrainian].
4. Biriukov, V. P. (2010). Yurydychna pryroda zatrymannia: postanovka problemy. Forum prava [The legal nature of detention: problem statement]. № 4. S. 81–89 [in Ukrainian].
5. Borman, V. I. (2014). Zatrymannia yak tymchasovi zapobizhnyi zakhid. Aktualni pytannia kryminalnogo protsesu ochyma molodykh doslidnykiv : materialy 5 studentskoi naukovoï konferentsii (m. Kharkiv, 15 travnia 2014 roku) [Detention as a temporary measure of restraint]. Kharkiv, 264 s. [in Ukrainian].
6. Lazareva, D. V. (2018). Zatrymannia upovnovazhenoiu sluzhbovoiu osoboïu u kryminalnomu protsesi Ukrainy : monohrafiia [Detention by an authorized official in the criminal process of Ukraine : a monograph]. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 188 s. [in Ukrainian].
7. Volobuiev, A. F. (1999). Etapy rozsliduvannia v kryminalistychnii metodytsi. Visnyk universytetu vnutrishnikh sprav [Stages of investigation in forensic methodology. Bulletin of the University of Internal Affairs]. Vyp. 5. S. 28–37 [in Ukrainian].
8. Maliarova, V. O. (2005). Taktyko-kryminalistychni ta protsesualni osnovy poshuku ta zatrymannia zlochynsya : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : 12.00.09 [Tactical-criminological and procedural bases of search and detention of the criminal : the dissertation author's abstract 12.00.09]. Kharkiv, 20 s. [in Ukrainian].
9. Buznytska, S. V. (2006). Zatrymannia osib, pidozriuvanykh u vchynenni zlochynu: problemy ta propozytsii. Kryminalne pravo Ukrainy [Detention of suspects: problems and suggestions. Criminal law of Ukraine]. № 8. S. 28–33 [in Ukrainian].
10. Smirnov, A. M. (2019). Usloviya legitimnosti zaderzhaniya lica, sovershivshogo prestupleniya, v zavisimosti ot osnovanij etogo zaderzhaniya. Dnevnik nauki [The conditions for the legitimacy of the detention of the person who committed the crime, depending on the grounds for this detention. Diary of science]. № 10 (34). 7 s. URL : https://www.elibrary.ru/download/elibrary_41319412_20668771.pdf (data zvernennia: 01.05.2020) [in Russian].
11. Loskutov, T. O. (2011). Kryminalne peresliduvannia, zdiisniuvane slidchym : monohrafiia [Criminal prosecution carried out by the investigator : monograph]. Dnipropetrovsk : Lira LTD, 164 s. [in Ukrainian].
12. Makarenko, Ye. I. (2013). Shchodo mety zatrymannia pidozriuvanoho u vchynenni zlochynu. Pravo i suspilstvo [Regarding the purpose of detaining a suspect in a crime. Law and society]. № 6. S. 302–307 [in Ukrainian].
13. Maliarova, V. O. (2000). Sutnist zatrymannia yak slidchoi dii. Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav [The essence of detention as an investigative action. Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs]. S. 133–136 [in Ukrainian].
14. Rozhnova, V. V. (2001). Shchodo poniattia «zatrymannia osib, pidozriuvanykh u vchynenni zlochynu». Pravo Ukrainy [Regarding the concept of "detention of persons suspected of committing a crime". Law of Ukraine]. № 8. S. 86–89 [in Ukrainian].
15. Bilousov, O. I., Smokov, S. M. (2009). Zatrymannia pidozriuvanoho u kryminalnomu protsesi Ukrainy : monohrafiia [Detention of a suspect in the criminal process of Ukraine: a monograph]. Odesa : OIuI NUVS, 112 s. [in Ukrainian].
16. Volobuiev, A. F. (2019). Mekhanizm zlochynu ta yoho zviazok z kontseptualnymy polozhenniamy kryminalistyky : monohrafiia [The mechanism of crime and its connection with the conceptual provisions of criminology : a monograph]. Kryvyi Rih : Vyd. R. A. Kozlov, 122 s. [in Ukrainian].
17. Shulha, O. V. (2016). Zatrymannia upovnovazhenoiu sluzhbovoiu osoboïu u kryminalnomu provadzhenni : dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : 12.00.09 [Detention by an authorized

official in criminal proceedings : dis. for science. degree of Cand. jurid. Science : 12.00.09]. Kyiv, 255 s. [in Ukrainian].

18. Lukianenko, Yu. V., Yukhno, O. O. (2016). Zatrymattia osoby yak zakhid zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia : monohrafiia [Detention of a person as a measure to ensure criminal proceedings : a monograph]. Kharkiv : Panov, 264 s. [in Ukrainian].

19. Valihura, D. M. (2013). Oskarzhennia do sudu rishen, dii chy bezdiialnosti orhanu dosudovoho rozsliduvannia ta prokurora : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : 12.00.09 [Appeal to the court of decisions, actions or inaction of the pre-trial investigation body and the prosecutor : author's ref. dis. for science. degree of Cand. jurid. Science : 12.00.09]. Kyiv, 18 s. [in Ukrainian].

Pototskyi Myroslav,

Postgraduate

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2979-9114>

FUNCTIONALITY OF CRIMINAL PROCEDURAL DETENTION

The article focuses on the study of the functional purpose of detention of a person in criminal proceedings. It is emphasized that the detention of a person is a necessary element of criminal procedure. Without detention measures, the prosecution will lose an effective tool to influence procedural issues, which in turn will result in unjustified difficulties in prosecuting individuals. The detention of a person restricts fundamental human rights: the right to liberty and security of person. Therefore, the arrest procedures should be regulated in detail in national law. When posing the problem, it is noted that a misunderstanding of the functionality of detention can have a negative impact on the observance of individual rights and freedoms. The study of the functional purpose of detention is necessary to understand the essence of the use of detention in criminal proceedings. In the process of covering the topic, it is noted that despite the availability of scientific works on the study of detention of a person in criminal proceedings, the issues concerning the functional purpose of detention of a person remain unresolved. There are five functions of criminal procedural detention: cessation of criminal offenses; information support for the initial stage of criminal procedural activity; ensuring priority proceedings with the participation of the detainee; prevention of inappropriate behavior of the suspect at the initial stage of the investigation; the creation of conditions for resolving the issue of applying or changing the preventative measure. During the presentation of the basic material the procedural characteristic of functions of detention of the person is given. Promising directions for further researches can be the following: research of the purpose and the bases of detention of the person in criminal proceedings; study of the stages of detention of a person in criminal proceedings; providing procedural characteristics of the types of detention of a person in criminal proceedings; research on the protection of the rights of a detainee.

Key words: *detention; suspect; functionality; authorized official; crime; cessation.*

Надійшла до редколегії 26.05.2020

УДК: 343.17

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-204-211>

Шульга Андрій Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

Куракін Олександр Миколайович,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0274-6530>

ВІДНОСНО ДОЦІЛЬНОСТІ НАРОДОВЛАДДЯ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено визначенню підстав, які свідчать про доцільність подальшого розвитку інституту народовладдя в кримінальному провадженні України. Проведено дослідження першого, другого, третього та четвертого розділів Кримінального процесуального закону України, які містять норми, що надають право представникам народу брати участь у кримінальному провадженні на власний розсуд. З'ясовано, що на сьогодні в кримінальному процесуальному законодавстві України вплив інституту народовладдя здійснюється у двох стадіях кримінального провадження: у стадії досудового розслідування у вигляді законного затримання, особистої поруки та звільнення особи від кримінальної відповідальності за клопотанням колективу підприємства, установи чи організації; у стадії судового розгляду народовладдя, що проявляється наявністю норми, яка передбачає участь у судовому засіданні присяжних засідателів. Визначено, що елементи народовладдя в стадії досудового розслідування є більш ефективними, а тому й доцільними для виконання завдань кримінального провадження. Прояв народовладдя в судовій стадії у вигляді суду присяжних в Україні є недосконалим і неефективним, а тому недоречним для виконання завдань кримінального провадження в такій формі, у якій він існує наразі.

Ключові слова: інститут народовладдя; стадія досудового розслідування; стадія судового розгляду; законне затримання; особиста порука; звільнення особи від кримінальної відповідальності; кримінальне провадження; суд присяжних; присяжні засідателі.

Постановка проблеми. У попередніх статтях ми обговорювали питання стосовно народовладдя та справедливості в кримінальному провадженні України [1, с. 125–131], а також певні проблеми реалізації народовладдя під час кримінального судочинства в контексті діяльності суду присяжних [2, с. 131–139] та на стадії досудового розслідування [3, с. 131–137]. У цій статті йтиметься про доцільність народовладдя як інституту в системі кримінального провадження взагалі, адже інститут народовладдя є досить специфічним і таким, який постійно змінюється в унісон генезі суспільства. На думку Л. М. Шипілова, який

розглядає у своїй монографії загально-правові питання народовладдя, принцип цього інституту належить до тих явищ суспільного життя, які в процесі історичного розвитку зазнають чи не найбільших якісних змін, а це вимагає вищого, порівняно з попереднім, рівня пізнання, поглибленого проникнення як у сам феномен народовладдя, так і в його взаємовідносини з іншими явищами й процесами, що відбуваються в сучасному житті.

Тому, на переконання вченого, перед юридичною наукою (як і деякими іншими науками) періодично, тобто на певних історичних етапах розвитку, виникає необхідність повернення до розгляду ідеї народовладдя, уточнення, а інколи й суттєвого переосмислення деяких застарілих позицій з урахуванням сучасних реалій [4, с. 5]. У нашій праці ми розглянемо питання ефективності інституту народовладдя в системі кримінального провадження України, що й зумовило актуальність теми цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи ступінь наукових розробок у галузі ефективності інституту народовладдя в кримінальному провадженні України, вважаємо за потрібне зазначити, що наукові дискусії фахівців із кримінального процесу стосовно народовладдя в основному виникають навколо питань, пов'язаних із діяльністю суду присяжних у межах ч. 3 ст. 31 КПК України. Щодо комплексного дослідження інституту народовладдя як одного з елементів досягнення завдань кримінального провадження, то в публікаціях українських учених-правників про це майже не йдеться.

Аналіз наукової літератури свідчить, що загалом праці вітчизняних науковців торкалися народовладдя в кримінальному процесі тільки в межах суду присяжних, а раніше – народних засідателів. Із цієї теми можна виокремити праці А. Б. Гринишина, В. В. Колюха, М. М. Михеєнка, В. Т. Маляренка, І. Є. Марочкіна, І. О. Русанової, В. М. Тертишника, В. І. Теремецького, Л. Р. Шувальської, Н. С. Юзікової та інших учених. Але тема народовладдя в кримінальному провадженні є набагато ширшою, ніж участь народу в структурі суду присяжних, а тому вимагає більш детального дослідження.

Формування цілей. Метою цієї статті є визначення ступеня ефективності й доцільності інституту народовладдя в системі формально визначених норм кримінального процесу загалом.

Виклад основного матеріалу. У попередніх дослідженнях ми чітко визначилися, що інститут народовладдя в кримінальному процесі України проявляється в стадії досудового розслідування та в суді першої інстанції.

У стадії досудового розслідування народовладдя характеризується нормою КПК, що надає право представникам громадськості, котрі не є посадовими особами правоохоронних органів, затримати правопорушника під час учинення ним кримінального правопорушення або замаху на його вчинення та навіть тимчасово вилучати майно в правопорушника. До того ж громадськість (народ) має право впливати на визначення щодо обрання слідчим суддею чи судом запобіжного заходу підозрюваному, обвинуваченому шляхом застосування особистої поруки з боку будь-яких осіб, яких слідчий суддя чи суд вважають такими, що заслуговують на довіру, і які виявляють добровільне бажання взяти на поруки підозрюваного чи обвинуваченого. У стадії закінчення досудового розслідування одним із прикладів прояву народовладдя виступає така форма, як звільнення особи від кримінальної відповідальності. У цьому разі ініціатива про звільнення особи від кримінальної відповідальності надходить саме від народу у вигляді клопотання колективу підприємства, установи чи організації. Саме колектив (народ), виявляючи своє конституційне право на народовладдя, законно втручається в кримінальне провадження з метою вплинути на подальшу долю підозрюваного чи обвинуваченого, а суд в цьому випадку має розглянути це клопотання та прийняти незалежне й справедливе рішення [3, с. 135].

У судових стадіях кримінального провадження народовладдя представлене судом присяжних. Раніше ми із цього приводу зазначали, що в Україні правовий статус присяжних засідателів указує на те, що вони фактично представляють дорадчий орган і не більше. Як приклад цього ми наводили п.п. 4–5 ч. 2 ст. 386 КПК України, які взагалі забороняють присяжним засідателям спілкуватися будь з ким стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього; без дозволу голови та

поза судовим засіданням самостійно збирати відомості, які стосуються кримінального провадження. Саме ці норми КПК України, ми переконані, суттєво позбавляють інститут присяжних права реалізовувати функцію народовладдя під час кримінального судочинства [2, с. 134].

Про доцільність інституту народовладдя в кримінальному провадженні, зокрема в судовій стадії, у такому вигляді, у якому він є сьогодні (представлений судом присяжних), казати зарано, оскільки користі для успішного виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України, таке народовладдя, ним передбачене, навряд чи здатне принести. Навпаки, завдяки відсутності в присяжних засідателів реальної влади під час судового засідання і підпорядкування їх голові (одному із професійних суддів), наявний в Україні інститут суду присяжних потенційно несе загрозу об'єктивності прийнятого колегіальним судом рішення стосовно винуватості чи, навпаки, обвинуваченої особи. Зрозуміло, можна впевнено стверджувати, що український інститут суду присяжних, саме такий, який він є зараз, здатний завдати суспільству шкоди більше, ніж користі. Для того щоб цей інститут був корисним для суспільства, присяжні засідателі повинні мати рівні із професійними суддями права в дослідженні доказів у суді. Але при цьому повноваження присяжних засідателів стосовно оцінки доказів повинні розповсюджуватися тільки на моральний бік кримінального правопорушення, не вдаючись в елементи права, наприклад, як це має місце в англосаксонській правовій системі, у якій присяжні засідателі, як і професійні судді, мають право досліджувати докази вільно та без обмежень, але при цьому не вирішують питань права. Через це присяжних в Англії ще називають «суддями факту» [5, с. 319].

З огляду на міжнародний досвід стосовно народовладдя в кримінальному процесі, доречним буде навести приклад щодо використання цього інституту в правовій системі Японії. Зокрема, правова система цієї країни в галузі кримінального провадження, завдяки прецедентному праву, демонструє численні позитивні приклади впливу суспільства на тлумачення норм права кримінальними судами. Класичною ілюстрацією цього твердження є застосування такого собі правового стандарту або «доброго розуму суспільства», наприклад, коли суди звертаються до народу для інтерпретації поняття «непристойність» на підставі «доброго розуму суспільства». Так, Верховний суд Японії, з метою встановлення факту кримінальності будь-чого, може звернутися за оцінкою до громадян, і якщо переважна більшість скаже, що це злочин, суд прийме відповідне рішення. Ось так інколи суд Японії, особливо в резонансних справах, може прийняти судові рішення на підставі колективного судження суспільства. Таким чином, у японській правовій системі народовладдя трактується як принцип «загального добра» і є одним із фундаментальних принципів звичаєво-правової системи [6, с. 81–84, 86].

Отже, приклад японської правової системи надихає на висновок щодо доцільності й корисності інституту народовладдя не тільки в загальних сферах соціального буття, про що, до речі, у своєму передвиборчому спічі висловився і чинний Президент України [7], але й у суворо формально окреслених нормах кримінального процесу.

Розглядаючи проблему народовладдя в кримінальному провадженні України, не можемо проігнорувати увагою чинні норми права в цій галузі. Отже, згідно із ч. 1 ст. 5 Конституції України, носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні виступає народ. Народ здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Ст. 6 Конституції України декларує, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Якщо це перевести в площину кримінального провадження, то, відповідно, слідчий, прокурор та правоохоронні органи, що виконують їхні доручення (сторона обвинувачення), які за нормами чинного КПК України (ст.ст. 36, 38, 39, 40, 41) уповноважені здійснювати досудове розслідування на певній стадії, є представниками виконавчої влади, а суд (ст. 30; ч. 3 ст. 31), зокрема присяжні засідателі (ст.ст. 383–386), є представниками судової влади. Згідно з вищезазначеними нормами КПК України, цим учасникам надається право залучати до кримінального провадження представників народу як поручителів (ст. 180 КПК та ч. 1 ст. 47 КК України) і рахуватися із представниками народу, якщо вони здійснюють законне затримання тощо

(ст. 207 КПК). Отже, у стадії досудового розслідування елементи народовладдя проявляються в нормі КПК, яка надає право представникам громадськості (кожному), котрі не є посадовими особами правоохоронних органів, затримати правопорушника (злочинця), тобто здійснювати законне затримання (ст. 207 КПК), а також можливістю кожного, хто законно затримав правопорушника (злочинця), у порядку, передбаченому ст.ст. 207, 208 КПК України, згідно з ч. 1 ст. 168 КПК України, тимчасово вилучати його майно.

Стосовно ж суду, то там народовладдя здійснюється колегіально у складі двох суддів та суду присяжних, але тільки в тому випадку, коли особа, обвинувачена у вчиненні злочину, за який передбачено довічне позбавлення волі, буде клопотати про розгляд кримінального провадження саме в такому складі суду (ч. 3 ст. 31 КПК). Отже, діяльність із кримінального провадження у випадку залучення народу є прерогативою саме двох гілок влади (виконавчої та судової) і до того ж у суворо регламентованому чинним КПК України й іншими законодавчими та міжнародними актами порядку.

Аналіз норм права, які характеризують народовладдя в кримінальному провадженні України в стадії досудового розслідування, свідчить, що участь народу в процесуальних діях має певні особливості. Наприклад, для застосування до підозрюваного чи обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді особистої поруки (ст. 180 КПК) потрібно, щоб слідчий суддя або суд уважали поручителя таким, що заслуговує на довіру і який виявив би саме добровільне бажання взяти на поруки підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 180 КПК). А у випадку, коли за законом виникає можливість звільнити особу від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації, необхідно, щоб народ виявив щодо цього ініціативу, подавши про це клопотання. Змістом такого клопотання є: 1) умотивоване прохання відповідного колективу звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила злочин, і передати її йому на поруки; 2) зобов'язання колективу здійснювати заходи виховного характеру, спрямовані на недопущення вчинення особою, узятою на поруки, нових злочинів. Порядок звернення колективу із клопотанням про передачу особи на поруки регламентується кримінально-процесуальним законодавством [8]. Однак чинний КПК України чітко не регламентує порядок звернення колективу із клопотанням про передачу особи на поруки. Практика застосування цієї норми (власний досвід автора статті) свідчить, що звернення колективу із клопотанням про передачу особи на поруки в стадії досудового розслідування відбувається згідно із ст. 286 КПК України, тобто до слідчого чи прокурора, які здійснюють кримінальне провадження. У ч. 2 ст. 286 КПК України зазначено, що прокурор на стадії досудового розслідування встановлює підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. Цією підставою може бути й клопотання колективу про передачу особи на поруки. Далі прокурор складає клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування в повному обсязі надсилає його до суду. Саме про такий порядок виникнення в прокурора підстав для внесення клопотання щодо звільнення від кримінальної відповідальності у своїй роботі зазначає і Ю. В. Баулін [9, с. 205]. Поза сумнівом, народовладдя в такому випадку проявляється в тому, що ініціатива про звільнення особи від кримінальної відповідальності надходить саме від народу у вигляді клопотання колективу підприємства, установи чи організації. Саме колектив (народ), виявляючи своє конституційне право на народовладдя, законно втручається в кримінальне провадження з метою вплинути на подальшу долю підозрюваного чи обвинуваченого (ч. 1 ст. 47 КК України) [3, с. 135].

Проте рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності все одно приймається не в стадії досудового розслідування, на відміну від його ініціювання, а в суді. Тобто за наявності підстави у вигляді належно оформленого клопотання колективу суд може, але не зобов'язаний, звільнити особу від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу [10]. Із цього випливає, що в стадії судового розгляду ініціатива народовладдя стосовно звільнення особи від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням стикається із судовою владою, яка може врахувати акт народовладдя у вигляді вищезазначеного

клопотання, а може й не врахувати. Це означає, що норми закону для суду будуть важливіші, ніж акт народовладдя у вигляді клопотання.

Як правило, на стадії досудового розслідування виникає питання стосовно народовладдя за участю ще двох учасників кримінального провадження: заявника (ч. 1–2 ст. 60 КПК) та викривача (ч. 3 ст. 60 КПК). Але в цьому випадку ми не можемо казати про народовладдя, адже заявляти про вчинення злочину є не правом, а обов'язком, за невиконання якого настає кримінальна відповідальність, згідно із ст.ст. 384–386 КК України. Те ж саме стосується і такого нового учасника кримінального провадження, як викривач.

Аналізуючи можливості народу щодо реалізації функції народовладдя на стадії досудового розслідування, можемо із впевненістю констатувати, що така функція є доречною і дуже корисною для досягнення завдань кримінального провадження, зазначених у ст. 2 КПК України, адже у випадку участі народу на стадії досудового розслідування майже повністю виключені важелі слідчого, прокурора чи інших оперативних підрозділів, котрі впливають на волю народу в процесі здійснення ним народовладдя в кримінальному провадженні. Якщо буде воля народу на ті дії, які були наведені вище, він може незалежно реалізувати своє право на народовладдя.

На відміну від стадії досудового розслідування, стадія розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції суттєво обмежена щодо народовладдя. На цій стадії інститут народовладдя представлений лише участю присяжних засідателів, які фактично є тими ж народними засідателями, що мали місце в КПК 1960 року. Указані учасники кримінального судочинства без дозволу голови навіть не можуть здійснювати дії стосовно дослідження доказів, прийняття процесуальних рішень, одним словом, вони є нарадчим органом.

Проте судова влада, згідно з Конституцією України, є суб'єктом народовладдя, а присяжні засідателі, відповідно до ч. 4 ст. 124 Конституції України, є представниками народу в суді. Зокрема, як зазначено в ч. 4 ст. 124 Конституції України, народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних засідателів. Аналіз ст. 386 КПК України «Права і обов'язки присяжного» та ст.ст. 63–86 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» наштовхує на думку про те, що інститут суду присяжних в Україні є неефективним, навіть більше, він є шкідливим для досягнення завдань кримінального провадження, які зазначені в ст. 2 КПК України. Згідно з нормами, що наведені вище, присяжні засідателі без дозволу судді-голови не можуть самостійно отримувати інформацію, яка має значення для розгляду кримінального провадження. Це означає, що присяжні вимушені отримувати тільки ту інформацію, яку їм надасть професійний суд, і не більше цього.

Стосовно проблеми реалізації народовладдя присяжними засідателями в суді у своїй роботі слушно також зазначає і суддя Жовтневого районного суду м. Маріуполя Д. Киян. Зокрема, фахівець стверджує, що в Україні присяжні та професійні судді всі питання судочинства вирішують разом, що ставить під сумнів незалежність та свободу присяжних від професійних суддів під час ухвалення рішення в нарадчій кімнаті [11].

Розглядаючи проблему залежності присяжних засідателів від професійних суддів, І. О. Русанова вказує на той факт, що, відповідно до положень ст. 127 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюється професійними суддями, а у визначених законом випадках – народними засідателями й присяжними. Тому вчена слушно зазначає, що в наведеній вище нормі законодавцем було закладено ідею відокремлення професійних суддів від присяжних засідателів так, як це встановлено в англо-американській моделі суду присяжних. На підтвердження правильності висловленого вчена посилається на ст. 129 Конституції України яка встановлює, що «судочинство в Україні здійснюється суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних». Далі І. О. Русанова скаржиться, що в Україні під час реформування судової системи законодавець начисто відкинув світовий досвід

функціонування суду присяжних, перетворивши його на кількісно розширену колегію народних засідателів радянських часів [12, с. 56].

З думкою згаданих вище авторів не можна не погодитися, адже вони, з огляду на інститут присяжних засідателів, чітко вказують на недосконалість системи народовладдя в системі кримінального судочинства, тобто в суді першої інстанції.

Висновки. Підбиваючи підсумки нашого дослідження, зазначимо, що кримінальне провадження України – це формально визначені законом норми права. Але кримінальне процесуальне право, як і будь-яка соціальна галузь України, є продуктом законотворчим, а отже, виробленим у русі демократичних перетворень і з волі народу. Тому народовладдя в цій галузі є явищем природним, яке проявляє себе як у стадії досудового розслідування, як-от у вигляді участі народу щодо затримання злочинців, прийнятті рішень стосовно обрання запобіжних заходів підозрюваному чи обвинуваченому, ініціювання щодо звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності тощо, так і на стадії судового розгляду у вигляді участі в судовому засіданні суду присяжних як представників народу під час здійснення правосуддя.

У першому випадку (на стадії досудового розслідування) народовладдя проявляється досить ефективно й тому засвідчує користь у вирішенні завдань кримінального провадження. Тобто на стадії досудового розслідування воно є актуальним і доцільним.

У другому випадку народовладдя проявляється в інституті присяжних засідателів, який наразі є недосконалим і таким, що негативно впливає на виконання завдань кримінального провадження.

Таким чином, народовладдя в судовій стадії в тому вигляді, у якому воно існує за чинним КПК України, є неефективним, а тому й недоцільним, адже забирає час у правосуддя, потребує необґрунтованих фінансових витрат і з морального боку вводить в оману учасників кримінального провадження та суспільство.

Список використаних джерел

1. Шульга А. О. Відносно народовладдя та справедливості в кримінальному провадженні України. *Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»*. № 2. 2019. С. 125–130.
2. Шульга А. О. Народовладдя у кримінальному судочинстві України в контексті діяльності суду присяжних. *Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»*. № 3. 2019. С. 131–138.
3. Шульга А. О. Елементи інституту народовладдя на стадії досудового розслідування як фактор моральності у кримінальному процесі. *Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»*. № 4. 2019. С. 131–137.
4. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави : монографія. Харків : Видавництво “ФІНН”, 2009. 216 с.
5. Полянский Н. Н. Уголовное право и уголовный суд в Англии. Москва : Юриздат, 1937. 350 с.
6. Вороніна М. А. Феномен японської правової системи. Характеристика та особливості. *Право та інноваційне суспільство*. № 1. 2016. С. 81–89.
7. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. URL : <http://files.ze2019.com/assets/program.pdf> (дата звернення: 16.04.2020).
8. Коментар до статті 47. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. *Юридичні послуги Online*. URL : <http://jurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/045.php>. (дата звернення: 04.04.2020).
9. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 185–207.
10. Ухвала Кагарлицького районного суду Київської області № 71306808 від 27.12.2017 за кримінальним провадженням № 1-кп/368/117/17 за ч. 1 ст. 289 КК України, внесеному в єдиний

реєстр досудових розслідувань за № 12017110350000028 від 06.09.2017 року. URL : <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/71306808/> (дата звернення: 27.12.2017).

11. Киян Д. Суд присяжних в Україні: актуальні питання реформування. *Закон і бізнес*. URL : https://zib.com.ua/ua/138799-sud_prisyazhnykh_v_ukraini_aktualni_pitannya_reformuvannya.html (дата звернення: 05.05.2020).

12. Русанова І. О. Суд присяжних в Україні: проблеми становлення та розвитку : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК». 2005. 184 с.

References

1. Shulha, A. O. (2019.) Vidnosno narodovladdia ta spravedlyvosti v kryminalnomu provadzhenni Ukrainy. *Zbirnyk naukovykh prats «Pravovyi chasopys Donbasu»* [Regarding democracy and justice in the criminal proceedings of Ukraine. Collection of scientific works "Legal Journal of Donbass"]. № 2. S. 125–130 [in Ukrainian].

2. Shulha, A. O. (2019). Narodovladdia u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy v konteksti diialnosti sudu prysiazhnykh. *Zbirnyk naukovykh prats «Pravovyi chasopys Donbasu»* [Democracy in the criminal justice of Ukraine in the context of the jury trial. Collection of scientific works "Legal Journal of Donbass"]. № 3. S. 131–138 [in Ukrainian].

3. Shulha, A. O. (2019). Elementy instytutu narodovladdia na stadii dosudovoho rozsliduvannia yak faktor moralnosti u kryminalnomu protsesi. *Zbirnyk naukovykh prats «Pravovyi chasopys Donbasu»* [Elements of the institution of democracy at the stage of pre-trial investigation as a factor of morality in criminal proceedings. Collection of scientific works "Legal Journal of Donbass"]. № 4. S. 131–137 [in Ukrainian].

4. Shypilov, L. M. (2009). Narodovladdia yak osnova demokratychnoi derzhavy : monohrafiia [Democracy as the basis of a democratic state : a monograph]. Kharkiv : Vydavnytstvo "FINN". 216 s. [in Ukrainian].

5. Polyanskij, N. N. (1937). Ugolovnoe pravo i ugolovnyj sud v Anglii [Criminal law and criminal court in England]. Moskva : YUrizdat. 350 s. [in Russian].

6. Voronina, M. A. (2016). Fenomen yaponskoi pravovoi systemy. Kharakterystyka ta osoblyvosti. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo* [The phenomenon of the Japanese legal system. Characteristics and features. Law and innovation society]. № 1. S. 81–89 [in Ukrainian].

7. Peredvyborcha prohrama kandydata na post Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho [Election program of the candidate for President of Ukraine Volodymyr Zelensky]. URL : <http://files.ze2019.com/assets/program.pdf> (data zvernennia: 16.04.2020) [in Ukrainian].

8. Komentar do statti 47. Zviltennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z peredacheiu osoby na poruky. *Yurydychni posluhy Online* [Exemption from criminal liability in connection with the transfer of a person on bail. Legal Services Online]. URL : <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/045.php> (data zvernennia: 04.04.2020) [in Ukrainian].

9. Baulin, Yu. V. (2013). Zviltennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy* [Exemption from criminal liability. Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine]. № 1. S. 185–207 [in Ukrainian].

10. Ukhvala Kaharlytskoho raionnogo sudu Kyivskoi oblasti № 71306808 vid 27.12. 2017 za kryminalnym provadzhenniam № 1-kp/368/117/17 za ch. 1 st. 289 KK Ukrainy, vnesenomomu v yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvan za № 12017110350000028 vid 06.09.2017 roku [Decision of the Kaharlyk District Court of Kyiv Region]. URL : <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/71306808/> (data zvernennia: 27.12.2017) [in Ukrainian].

11. Kyian, D. Sud prysiazhnykh v Ukraini: aktualni pytannia reformuvannia. *Zakon i biznes* [Jury in Ukraine: current issues of reform. Law and business]. URL : https://zib.com.ua/ua/138799-sud_prisyazhnykh_v_ukraini_aktualni_pitannya_reformuvannya.html/ (data zvernennia: 05.05.2020) [in Ukrainian].

12. Rusanova, I. O. (2005). Sud prysiazhnykh v Ukraini: problemy stanovlennia ta rozvytku : monohrafiia [Jury in Ukraine: problems of formation and development : a monograph]. Kharkiv : VD «ІNZhEK». 184 s. [in Ukrainian].

Shulha Andriy,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

Kurakin Oleksandr,

Doctor of Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0274-6530>

REGARDING THE EXPEDIENCY OF PEOPLE POWER IN THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM OF UKRAINE

The article is concerned with determination of the grounds testifying to the expediency of further decomposition of the institution of people power in the criminal proceedings of Ukraine. Investigations are made of the first, second, third and fourth sections of the Criminal Procedure Law of Ukraine, which contain rules that give the right to people's representatives to participate in criminal proceedings at their discretion. It is determined that today in the criminal procedural legislation of Ukraine the influence of the institution of people power is carried out in two stages of criminal proceeding; in the stage of pre-trial investigation in the form of legal detention by everyone, personal bail and exemption from criminal liability upon request of the staff of the enterprise, institution or organization. In the stage of judicial review of people power is manifested by the presence of a norm, providing for participation of jurors in the trial. It was determined that the elements of people power in the pre-trial investigation stage are more effective, as well as appropriate for the performance of the tasks of criminal proceedings. The manifestation of people power in the judicial stage in the form of a trial jury in Ukraine is imperfect and ineffective, and so inappropriate to carry out the tasks of criminal proceedings in the form, in which it exists today.

Key words: *institute of people power; stage of pre-trial investigation; stage of a trial; legal detention; personal bail; exemption from criminal liability; criminal proceedings; trial jury; jurors.*

Надійшла до редколегії 15.05.2020

РОЗДІЛ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК: 371.13+378

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-212-219>

Лопатинська Ірина Сергіївна,
кандидат педагогічних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4957-9845>

Андріяшевська Марина Сергіївна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6990-0099>

ФАСИЛІТАЦІЯ ЯК ОДНА З УМОВ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ОПАНУВАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті обґрунтовано значення фасилітації як умови результативності опанування іноземної мови в закладах вищої освіти. Розглянуто пріоритетні фасилітуючі принципи, що налаштовують на емоційно сприятливе середовище та допомагають студентам ефективно опанувати іноземну мову професійного спрямування. Авторами статті наголошено, що дієвість фасилітації у викладанні залежить від індивідуальних особливостей студентів, освітнього середовища й рівня комунікативної та емоційної культури викладача. Зауважено, що для ефективного володіння іноземною мовою необхідно правильно обирати профільні навчальні посібники, де враховано методи, форми та техніки викладання, і співвідносити з базовими техніками фасилітації. Авторами акцентовано, що укладений навчальний посібник «Англійська мова професійного спрямування» за напрямом підготовки профільної орієнтації «Правоохоронна діяльність» та «Право» допоможе вдосконалити комунікативні функції професійно спрямованого спілкування, підвищить рівень навчальної автономії, мобілізує здібності до самоосвіти.

Ключові слова: фасилітація; фасилітатор; емоційно сприятливе середовище; емоційна взаємодія; іноземна мова професійного спрямування.

Постановка проблеми. На сьогодні основним завданням сучасного закладу освіти є створення інноваційного та водночас комфортного простору для розвитку й формування гармонійно цілісної особистості, конкурентного та висококваліфікованого фахівця, де в центрі
© Лопатинська І. С., Андріяшевська М. С., 2020

уваги – студент із його здібностями та потенційними можливостями. Інноваційний процес є комплексною діяльністю зі створення, засвоєння, використання та розповсюдження нововведень. Перед викладачами постає чимало нестандартних завдань, які необхідно ефективно вирішити й полегшити процес викладання та засвоєння навчального матеріалу в новому форматі. Мета викладача іноземної мови – віднайти вірні методи, які дозволять навчальній групі працювати творчо, натхненно та результативно в майбутньому.

Для вирішення завдання практичного спрямування, а саме розвитку комунікаційної функції студентів на заняттях з іноземної мови, є засіб, який знизить психологічну та емоційну напругу в процесі викладання, – фасилітація, де викладач виступає фасилітатором. Звісно, фасилітатор курсу, навчальної дисципліни відіграє важливу роль у спонуканні студентів групи стати вдумливими запитувачами навчального матеріалу, автономними мислителями та конструктивними діями освітнього процесу. Викладачеві в процесі викладання важливо забезпечити позитивну мотивацію та зацікавленість до вивчення іноземної мови, а також формувати здатність і готовність до іншомовного навчання на подальших етапах вивчення курсу.

З метою підвищення результативності викладання іноземної мови й прискорення подолання труднощів під час вивчення іноземної мови є здатність викладача до фасилітуючого спілкування та створення емоційно сприятливого середовища, налагодження взаємин співробітництва й побудови освітнього процесу з урахуванням багатьох чинників (психологічних, соціальних, технічних тощо), аби не допустити розвитку в студентів почуття невпевненості в собі та страху перед очікуваними негативними оціночними судженнями викладача.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні в аспекті міжособистісної взаємодії під час викладання в закладі вищої освіти широко використовується поняття «фасилітація» в освітньому процесі. Фасилітація (від англ. *facilitate* – «допомагати, направляти, полегшувати») – одночасно процес, група навичок і набір інструментів, що дозволяють ефективно організувати групове обговорення [1, с. 621]. На думку Тоні Манна, фасилітатор повинен дотримуватися певних принципів та вміти:

- направляти й структурувати дискусію в потрібне русло;
- відбирати дійсно вдалі рішення групи;
- брати на себе ризик, не виходити самому й не виводити учасників фасилітації із зони комфорту;
- орієнтуватися у всіх форматах бесід і зустрічей;
- поєднувати різні інструменти й техніки в процесі роботи із групою;
- швидко реагувати на зміну обставин, на труднощі учасників і, відповідно, швидко їх долати;
- протистояти стресу;
- мотивувати учасників на особистісні зміни [2].

Дотримання викладачем і студентами навчальної групи пріоритетних фасилітуючих принципів створює сприятливе середовище, налаштовує на взаємну повагу й підтримку, що допомагає результативно опанувати іноземну мову та спонукає до самовираження студентів [3]. Учені визнають вагомий роль емоційно сприятливого середовища в процесі навчання студентів різних вікових категорій і вказують на необхідність урахування як однієї з умов результативності вивчення іноземної мови.

Досліджуючи новітні педагогічні теорії, системи та технології, С. Котова, С. Смирнов, Є. Шиянов [4] зазначають, що в сучасному освітньому процесі фасилітація – це зміна ефективності діяльності студента у взаємодії з викладачем та іншими студентами групи. В. Суміна визнає, що фасилітація формує особистісний досвід суб'єктів освітнього процесу, забезпечує розвиток особистісного самостворення і самоорганізації [3].

У психологічній енциклопедії термін «фасилітація» розкривається як «підвищення продуктивності діяльності особистості, як наслідок актуалізації в свідомості даної особи образу іншої людини» [1]. Таким чином, ми бачимо, що фасилітація тісно пов'язана із групою, із взаємодією (як мовною, так і емоційною) усередині групи.

Проте спостерігається недостатня визначеність щодо специфіки фасилітування під час викладання іноземної мови в закладі вищої освіти студентам-юристам. Незважаючи на певні досягнення у вирішенні окресленого питання, низка важливих проблем залишається ще й досі не розв'язаною: не порушувалося питання про сутність фасилітації та застосування технік фасилітації під час викладання іноземної мови професійного спрямування в закладі вищої освіти; організацію емоційно сприятливого середовища, його місце та роль у процесі навчання; вплив форм і методів викладання на ефективність опанування іноземної мови.

З огляду на зазначене вище, **метою статті** є теоретичне обґрунтування можливостей і технік фасилітації як умови, направленої на результативне опанування іноземної мови професійного спрямування, вимог до фасилітатора й впливу емоційно сприятливого середовища на якість викладання та вивчення професійно спрямованої іноземної мови студентами-юристами.

Виклад основного матеріалу. Ефективність фасилітації у викладанні іноземної мови професійного спрямування та взаємодії викладача й студентів залежить від індивідуальних особливостей студентів, освітнього середовища й від рівня комунікативної та емоційної культури викладача. Емоційна комунікативність викладача виявляється у спрямованості, його готовності до спілкування та співпраці, управлінні процесом спілкування, володінні технікою спілкування (вербальною і невербальною), у здатності зрозуміти точку зору студентів і прийняти її, у витримці, такті, правильній, емоційно виразливій мові, контролі імпульсивності та емоційного стану, упевненості та самомотивації. Важливе місце займає емоційна компетентність викладача, яка включає вміння точно розпізнавати, оцінювати й виражати емоції; стимулювати позитивні емоції, керувати емоційним станом студента та студентської групи для досягнення поставлених цілей, зокрема їхнього опанування професійно спрямованої іноземної мови. С. Я. Ромашина наголошувала, що «фасилітувати» – означає полегшувати сам процес навчання, чи то він груповий, чи то індивідуальний. Так автор у своїх працях пише, що основним завданням педагога-фасилітатора є саме стимулювання студентів, інакше кажучи, розвиток у студентів «усвідомленого навчання» [5].

Фасилітація під час викладання відрізняється від звичного викладання та має дві перспективи. По-перше, це забезпечення традиційного навчання студентів, яке орієнтоване на навчальний матеріал, на чітку наукову систематику (навчання-передача змісту курсу-інформування). Викладач замислюється: як донести зміст курсу до студентів в освітньому просторі? Друга перспектива – це поглиблений зв'язок навчальної дисципліни із профільними дисциплінами та розуміння її місця в професійному становленні студентів. Тут постає питання: як викладачеві організувати викладання курсу, що орієнтоване на особу, групу та підтримку розвитку процесу навчання? Обидві перспективи є можливими, однак вони потребують ґрунтовного аналізу формування навчального результату та на його основі планування курсу. Сукупність обставин і умов, що супроводжують студентів-юристів під час навчання, повинні створювати позитивне емоційне тло, супутнє натхнення, активній навчальній діяльності та професійному становленню. Це можливо саме тоді, коли учасники навчальної групи готові не тільки вивчати навчальний матеріал, але й засвоювати та реалізовувати його, опановуючи нестандартні методи викладання.

Викладання іноземної мови в немовному закладі вищої освіти має свою специфіку: *основною метою навчання* окреслено формування знань для забезпечення професійних комунікативних компетенцій (лінгвістичної, соціолінгвістичної, прагматичної); оволодіння новітньою фаховою інформацією через іноземні джерела, що пов'язані з навчанням та роботою в галузі права водночас; вироблення навички практичного володіння іноземною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності: читанні, умінні говорити, аудіюванні, письмі, що вимагає постійної фасилітації з боку викладача (курсив наш. – *І. Л., М. А.*).

Як свідчить досвід роботи в закладі вищої освіти, вивчення іноземної мови засноване на діалогічному мовленні, має високі результати, особливо якщо відбувається емоційна взаємодія викладача та студента, при цьому вони рівноправні, рівнозначні суб'єкти навчання і не відчувається домінування одного учасника освітнього процесу над іншим, однієї думки над іншою. О. Малиновська звертає увагу, що весь процес викладання іноземної мови

професійного спрямування повинен бути повністю орієнтований на комунікативний метод навчання з метою формування, розвитку та вдосконалення рівня навичок спілкування іноземною мовою серед студентів [6].

Взаємодія викладача зі студентами відображає процеси впливу один на одного, взаємну обумовленість їхніх дій, цінностей, потреб та особливостей особистості. Діалогічна взаємодія особливо важлива як спосіб передачі досвіду, загальних та професійно орієнтованих мовленнєвих компетенцій для забезпечення ефективного спілкування в академічному та професійному середовищі, що створює простір для неприпустимості розвитку хибних навичок спілкування іноземною мовою студентів. На цьому етапі важливо пам'ятати про правила фасилітації під час викладання: по-перше, бути відкритим та щирим до всіх учасників освітнього процесу; по-друге, усі учасники процесу рівні; по-третє, кожна думка важлива; по-четверте, усі учасники унікальні й можуть ефективно вирішувати завдання та засвоювати навчальний матеріал.

Емоційна фасилітація (підтримка) студентів-юристів сприяє виникненню особливого іншомовного середовища, яке приймають усі члени студентського колективу, що визначає їхню здатність розуміти себе у сфері професійних потреб спілкування іноземною мовою та суспільства загалом. З погляду фасилітатора, сам процес оволодіння іноземною мовою є складною і планомірною роботою, у якій викладач здатний не тільки грамотно надати потрібний матеріал, але й полегшити його освоєння студентами-юристами, а також дотримуватися міждисциплінарного зв'язку із профільними дисциплінами («Судові та правоохоронні органи України», «Особливості діяльності прокурора та адвоката у кримінальному розслідуванні», «Організація діяльності міграційної служби», «Безпека дорожнього руху» тощо).

Для ефективного опанування іноземної мови необхідно правильно обирати методи, форми й техніки викладання. Методологія вивчення іноземної мови професійного спрямування і оцінювання знань здобувачів вищої освіти заснована на індивідуально-диференційованому, компетентно-орієнтованому навчанні з використанням пояснювально-демонстраційного, репродуктивного, евристичного та дослідницького методів та методу проблемного викладання.

Так, власний педагогічний досвід показує, що вдалим є використання активних, пасивних та інтерактивних методів. Серед *активних методів*: пояснення лексико-граматичних особливостей іноземної мови; рольові ігри; усні та письмові вправи. До *пасивних методів* насамперед належать: самостійне читання іншомовних текстів, робота зі словниками та іноземними джерелами інформації, самостійний контроль отриманих знань. Найпоширеніші *інтерактивні методи*: створення тематичних презентацій; перегляд відеосюжетів англійською мовою з подальшим обговоренням («Expert group» / «Експертна група», «Hot summary» / «Гарячі новини»); обговорення практичних завдань іноземною мовою («Scientific debate» / «Наукові дебати», «Judicial sitting» / «Судове засідання», «Interview» / «Інтерв'ю»); ділові ігри – відтворення ситуацій іноземною мовою; колективне обговорення актуальних питань професійної сфери у формі «круглого столу» («Round Table», «Brainstorm») (курсив наш. – І. Л., М. А.).

Протягом таких занять усі студенти беруть участь, не соромляться помилитись. Спостерігається велика активність у пошуку цікавої та корисної інформації в процесі підготовки до заняття та активність у спілкуванні іноземною мовою. Для подолання мовленнєвого бар'єру доцільним є використання аудіо- та відеозаписів з іншомовним матеріалом (пісні, діалоги, фільми тощо) носіїв мови, що вивчається. Студенти під час прослуховування або перегляду навчаються вільно та емоційно будувати власний монолог чи діалог. За таких умов студенти швидше привчаються бути демократичними, сміливо спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати обґрунтовані самостійні рішення.

Власний досвід викладання іноземної мови базується на співпраці, взаємонавчанні («викладач – студент», «студент – студент»); це дозволяє акцентувати на необхідності

створювати комфортні умови навчання, завдяки яким студент відчуває свою успішність та інтелектуальну досконалість.

Процес комунікації іноземною мовою передбачає певний взаємозв'язок між індивідами й не зводиться до оперування вивченими напам'ять зворотами та «затренованими» структурами; студенти повинні мислити та планувати своє повідомлення іноземною мовою. Однак дуже часто учасники в умовах групової бесіди почуваються скутими, тому виникають вимушені паузи в комунікації, що призводить до нездатності говорити іноземною мовою. В. Ріверс справедливо вказує, що «уміння вільно вести бесіду іноземною мовою легше формується, якщо ті, хто навчається, відчувають себе вільно у взаєминах із викладачем і один з одним» [7].

Важливим та невід'ємним засобом формування комунікативних умінь та навичок на всіх освітніх рівнях є спеціальні навчальні посібники. Зауважимо, що їхня ефективність пов'язана з використанням різних методів викладання іноземної мови та вимагає від викладача дотримання базових технік фасилітації [8]. Розглянемо деякі техніки, що враховуються нами під час викладання іноземної мови професійного спрямування студентам-юристам.

1. "Пошук майбутнього" (Future Search). Технологію використовують, коли студентам-юристам пропонується необхідна загальна основа (тематичний вокабуляр, сталі лексико-граматичні конструкції та фрази) для створення повідомлення, наприклад про свою майбутню юридичну організацію.

2. "Вихід за межі" (Work Out). Ця техніка вдало використовується для розробки інноваційних способів професійної взаємодії (наприклад у системі «адвокат – клієнт», «адвокат – суддя», «прокурор – слідчий» і т. д.) з метою подолання особистісних бар'єрів у професійному спілкуванні, удосконалення бізнес-процесів і здатності досягати результатів, необхідних майбутній професійній діяльності.

3. "Мозковий штурм" (Brainstorming). Техніка доречно застосовується, коли необхідно підсумувати отриману інформацію та знайти власні нові, свіжі ідеї для вирішення імітованої проблемної професійно спрямованої ситуації.

4. "Поляризація думок" (Polarization of opinion). Метод, за якого необхідно зменшити / «вилити» негативне ставлення до теми, що буде обговорюватися далі; слід визначити песимістичний і оптимістичний прогноз розвитку ситуації.

5. "Відкритий простір" (Open Space). Техніка використовується, коли студент-юрист має відповісти на багато приватних питань, що поставлені йому одногрупниками, або знайти розв'язання проблем у межах майбутньої професійної діяльності.

Таким чином, основні техніки фасилітації та вимоги навчальної програми з курсу «Іноземна мова професійного спрямування» спонукали нас до укладання навчального посібника з англійської мови професійного спрямування для закладу вищої освіти за напрямом підготовки профільної орієнтації «Правоохоронна діяльність» та «Право».

Посібник «Англійська мова професійного спрямування» складається із 13 тематичних розділів, що відповідають темам робочої програми. Кожен розділ ідентичний за структурою та включає декілька завдань, що містять множинний вибір, пошук відповідностей, переклад, розподіл, словотворення, питання в малих групах, обговорення проблеми на запропоновану тематику, підготовку власного усного повідомлення з теми та інші вправи. Усі завдання та вправи націлені на засвоєння та перевірку лексичного матеріалу, удосконалення навичок розмови, читання і письма іноземною мовою; розвиток когнітивних та дослідницьких умінь; формування інформаційної культури; поширення прогресивного світогляду й виховання толерантності й поваги до духовних цінностей різних країн та народів. Навчальний посібник містить граматичні вправи, призначені на відпрацювання нормативної граматики іноземної мови, яка охоплює основні правила морфології та синтаксису й дозволяє правильно розуміти іншомовний текст; загальнонавчальну та професійно орієнтовану лексику. У навчальному посібнику ми врахували й особливості мовленнєвого етикету та практики ділового спілкування, лексико-граматичні й стилістичні особливості різних категорій юридичної документації. Виконання запропонованих вправ та завдань вимагає від студентів та слухачів інтегрованого застосування знань, отриманих протягом вивчення профільних дисциплін, і дозволяє перевірити їхні вміння орієнтуватися в практичних та теоретичних аспектах дисципліни. Додаткові тексти та завдання для самостійного опрацювання спрямовані на

вдосконалення комунікативних функцій професійно спрямованого спілкування, підвищення рівня навчальної автономії, самоосвіти.

Навчальне видання укладено з метою полегшити, розширити, поглибити й закріпити знання та навички з англійської мови, зокрема з фахової лексики з опорою на правничі тексти; читати та перекладати оригінальну літературу за спеціальністю з метою отримання потрібної інформації; брати участь в усному спілкуванні іноземною мовою в професійній сфері; підготувати письмове або усне повідомлення на професійно орієнтовану тему (виступ, анотація, резюме тощо). Навчальний посібник активно використовується для викладання іноземної мови в закладі вищої освіти.

Висновки. Підсумовуючи, визнаємо, що викладання іноземної мови студентам-юристам – процес складний і має свою специфіку. Для досягнення високих результатів у навчанні необхідним є дотримання принципів фасилітації та урахування особливостей організації емоційно сприятливого середовища під час вивчення іноземної мови. Викладач мусить правильно обирати ефективні форми та методи проведення заняття, використовувати профільні навчальні посібники, адаптовані для студентів-юристів, а також слідкувати за власним емоційним станом та керувати настроєм студентів під час заняття, що є основою успішної фасилітації у викладанні та однією з умов ефективного опанування іноземної мови.

Перспективи подальших розвідок убачаємо у вивченні та використанні більше технік фасилітації та інтерактивних методів викладання іноземної мови професійного спрямування, що будуть відповідати запиту та потребам професійної іншомовної комунікації юристів.

Список використаних джерел

1. Степанов С. С. Популярная психологическая энциклопедия. Москва : Эксмо. 2005. 672 с.
2. Mann T. «Facilitation – a Manual of Models, Tools and Techniques for effective group working», Resource Productions, 2007.
3. Сумина В. Е. Развитие умений фасилитации общения у студентов в процессе овладения иноязычной речью : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук : 13.00.08 – «Теория и методика профессионального образования». Ростов-на-Дону, 2006. 19 с.
4. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Київ : Либідь, 1998. 560 с.
5. Ромашина С. Я. Обоснование уровневого подхода к формированию самостоятельной продуктивной деятельности обучающихся. Москва, Экон-Информ, 2009. С. 254–259.
6. Малиновська О. Л. Шляхи підвищення ефективності процесу вивчення іноземних мов студентами немовних вищих навчальних закладів. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.11. С. 376–381.
7. Риверс В. Психолог и преподаватель иностранного языка. *Методика преподавания иностранного языка за рубежом*. Москва, 1967. С. 215–220.
8. Принципы и правила фасилитации. URL : <https://donskih.ru/2017/06/metod-fasilitatsii/5> (дата звернення: 20.04.2020).
9. Тетиор С. Н. Об адаптации первокурсников к условиям обучения иностранному языку в высшей школе. *Вопросы преемственности курсов иностранного языка средней и высшей школы*. Вып. 2. Свердловск, 1976. С. 90–100.
10. Cooley, F. E. (1994). Facilitating conflict-laden issues: An important Extension faculty role. *Journal of Extension*, 32 (1), Article 1FEA10. Available at : <http://www.joe.org/joe/1994june/a10.php> (дата звернення: 05.05.2020).
11. Corp, M. K., & Darnell, T. (2002). Conflict-laden issues: A learning opportunity. *Journal of Extension*, 40 (1), Article 1RIB1. Available at : <http://www.joe.org/joe/2002february/rb1.php> (дата звернення: 27.04.2020).
12. Wise, D., & Ezell, P. (2003). Characteristics of effective training: Developing a model to motivate action. *Journal of Extension*, 41 (2), Article 2FEA5. Available at : <http://www.joe.org/joe/2003april/a5.php> (дата звернення: 09.05.2020).

References

1. Stepanov, S. S. (2005). Populyarnaya psihologicheskaya enciklopediya [Popular psychological encyclopedia]. Moskva : Eksmo. 672 s. [in Russian].
2. Mann, T. (2007). Facilitation – a Manual of Models, Tools and Techniques for effective group working, Resource Productions.
3. Sumina, V. E. (2006). Razvitie umenij fasilitacii obshcheniya u studentov v processe ovladeniya inoyazychnoj rech'yu : avtoref. diss. na soiskanie nauch. stepeni kand. ped. nauk : 13.00.08 – «Teoriya i metodika professional'nogo obrazovaniya» [Development of communication facilitation skills in students in the process of mastering a foreign language]. Rostov-na-Donu. 19 s. [in Russian].
4. Aleksiuk, A. M. (1998). Pedagogika vyshchoi osvity Ukrainy. Istoriia. Teoriia [Pedagogy of higher education in Ukraine. History. Theory]. Kyiv : Lybid. 560 s. [in Ukrainian].
5. Romashyna, S. YA. (2009). Obosnovanie urovneвого podhoda k formirovaniyu samostoyatel'noj produktivnoj deyatel'nosti obuchayushchihsya [Substantiation of the level approach to formation of independent productive activity of students.]. Moskva, Ekon-Inform. S. 254–259 [in Russian].
6. Malynovska, O. L. (2012). Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti protsesu vyvchennia inozemnykh mov studentamy nemovnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy* [Ways to increase the efficiency of the process of learning foreign languages by students of non-language higher education institutions. Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine]. Vyp. 22.11. S. 376–381 [in Ukrainian].
7. Rivers, V. (1967). Psiholog i prepodavatel' inostrannogo yazyka. *Metodika prepodavaniya inostrannogo yazyka za rubezhom* [Psychologist and foreign language teacher. Methods of teaching a foreign language abroad]. Moskva. S. 215 [in Russian].
8. 8. Principy i pravila fasilitacii [Principles and rules of facilitation]. URL : <https://donskih.ru/2017/06/metod-fasilitatsii/5> [in Russian].
9. Tetior, S. N. (1976). Ob adaptacii pervokursnikov k usloviyam obucheniya inostrannomu yazyku v vysshej shkole. *Voprosy preemstvennosti kursov inostrannogo yazyka srednej j vysshej shkoly* [About adaptation of freshmen to conditions of training of a foreign language in high school. Continuity Issues of Secondary and High School Foreign Language Courses]. Vyp. 2. Sverdlovsk. S. 90–100 [in Russian].
10. Cooley, F. E. (1994). Facilitating conflict-laden issues: An important Extension faculty role. *Journal of Extension*, 32 (1), Article 1FEA10. Available at : <http://www.joe.org/joe/1994june/a10.php>.
11. Corp, M. K., & Darnell, T. (2002). Conflict-laden issues: A learning opportunity. *Journal of Extension*, 40 (1), Article 1RIB1. Available at : <http://www.joe.org/joe/2002february/rb1.php>.
12. Wise, D., & Ezell, P. (2003). Characteristics of effective training: Developing a model to motivate action. *Journal of Extension*, 41 (2), Article 2FEA5. Available at : <http://www.joe.org/joe/2003april/a5.php>.

Lopatynska Iryna,
PhD in Pedagogics
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4957-9845>

Andriyashavska Maryna,
PhD in Law
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6990-0099>

FACILITATION AS ONE OF THE CONDITIONS OF EFFICIENCY IN MASTERING THE FOREIGN LANGUAGE

The article substantiates the importance of facilitation as a condition for the efficiency of foreign language teaching in higher education institutions. Priority facilitating principles that adjust to an emotionally favorable environment and help students to effectively master a foreign language for professional purposes are considered. The author of the article emphasizes that the effectiveness of facilitation in teaching a foreign language depends on the individual characteristics of students, educational environment and the level of communicative and emotional culture of the teacher. The facilitator of the course, academic discipline plays an important role in encouraging students of the study group to become thoughtful inquirers of educational material, autonomous thinkers and constructive figures of the educational process. At the initial stage of teaching, it is especially important for the teacher to provide positive motivation and interest in learning a foreign language, as well as to form the ability and readiness for foreign language learning in the later stages of learning the course, determines their

ability to understand themselves in relation to the professional needs of communication in a foreign language and society as a whole. It is noted that for effective knowledge of a foreign language it is necessary to choose the appropriate methods, forms and techniques of teaching and to correlate with the basic techniques of facilitation. The author took into account the principles of facilitation in the preparation of the textbook "English for Professional Purposes" in the direction of training of the specialization "Law Enforcement" and "Law". The textbook is designed to facilitate, expand, deepen and consolidate knowledge and skills of English in professional vocabulary based on legal texts; the manual is actively used to teach a foreign language in higher education.

Key words: *facilitation; facilitator; emotionally favorable environment; emotional interaction; foreign language for specific purpose.*

Надійшла до редколегії 18.05.2020

РОЗДІЛ VII

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК: 351.811.122.3

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-220-226>

Панченко Микола Анатолійович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8575-3180>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ БАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОБЛІКУ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Статтю присвячено дослідженню актуальних питань запровадження бальної системи обліку порушень правил дорожнього руху в Україні. Наголошено, що здійснення такого обліку є невід'ємною складовою адміністративно-юрисдикційної профілактики дорожньо-транспортних пригод, зокрема попередження адміністративних правопорушень як з боку особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, так і з боку інших осіб. Проведено аналіз досвіду європейських країн із профілактичних методів впливу на водіїв, які систематично допускають порушення правил дорожнього руху. Надамо характеристику основним видам бальної системи обліку правопорушень: накопичувальної та списувальної. Визначено основні риси систематичності порушень правил дорожнього руху. Проаналізовано попередній досвід України в запобіганні адміністративним проступкам у сфері транспортної безпеки. Підкреслено відмінність застосування штрафних балів в Україні від європейської практики. Запропоновано запровадження направлення водія на перевірку знань правил дорожнього руху як засіб реагування на систематичне вчинення правопорушень. Визначено місце такого заходу в системі заходів адміністративного примусу.

Ключові слова: порушення правил дорожнього руху; штрафні бали; систематичні порушення; бальна система обліку правопорушень.

Постановка проблеми. Одним із конституційних обов'язків держави є захист життя людини, зокрема й під час дорожнього руху. Однак зростання рівня дорожньо-транспортного травматизму в Україні свідчить про низьку ефективність заходів, що вживаються органами державної влади для запобігання аварійності на автомобільному транспорті. Так, за підсумками 2019 року, загальна кількість дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) зросла на 10 555 випадків, у тому числі з постраждалими – на 1758. Кількість загиблих людей, порівняно з попереднім 2018 роком, збільшилася на 104 особи, а травмованих – на 1852 [1].

Здебільшого винуватцями автомобільних аварій є водії транспортних засобів. Тому забезпечення безпечної поведінки саме цієї категорії учасників руху має стати основним чинником поліпшення транспортної безпеки.

Передбачені законодавством заходи адміністративного примусу повноцінно не забезпечують превентивної функції щодо попередження правопорушень з боку осіб, що керують транспортними засобами. Посилення відповідальності за порушення правил дорожнього руху не має суттєвого впливу на стан безпеки на автомобільних шляхах. Тому адміністративно-юрисдикційне законодавство потребує нових підходів для вирішення проблем протиправної поведінки водіїв транспортних засобів осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні питання, пов'язані з адміністративною відповідальністю, розглядалися в сучасних дослідженнях представників вітчизняної науки: В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, І. П. Голосніченка, С. Т. Гончарука, Є. В. Додіна, А. Т. Комзюка, В. К. Колпакова, Т. О. Коломонець, Д. М. Лук'янця, Р. С. Мельника, Р. В. Миронюка, Н. В. Хорошак, Ю. С. Шемшученка та ін. Питання адміністративних стягнень у сфері безпеки дорожнього руху досліджувалися в працях учених-адміністративістів: В. В. Гаркуші, Т. О. Гуржія, В. В. Доненка, В. В. Єгупенка, Ю. С. Коллера, С. А. Комісарова, В. Й. Развадовського, О. Ю. Салманової, А. О. Собакаря, А. В. Червінчука, Х. П. Ярмакі та інших.

Метою наукової статті є визначення на основі аналізу чинного законодавства, наукових поглядів учених, зарубіжного досвіду застосування штрафних балів за вчинені правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху можливостей запровадження бальної системи обліку таких порушень в Україні та заходів реагування до осіб, що вчиняють їх систематично.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення порядку ведення обліку адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу визначено одним з основних напрямів реалізації Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року [2]. Здійснення такого обліку не є самоціллю, а виступає одним із важелів впливу на поведінку учасників як ключового аспекту безпеки дорожнього руху з метою забезпечення дотримання правил дорожнього руху.

Формування баз даних та ведення Реєстру адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, служить для виявлення причин та умов, що сприяють учиненню адміністративних проступків на автомобільних шляхах та скоєнню дорожньо-транспортних пригод; здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання аварійності на автомобільному транспорті. Облік таких протиправних діянь можна віднести до невід'ємної складової адміністративно-юрисдикційної профілактики дорожньо-транспортних пригод, пов'язаної із завданнями адміністративної відповідальності, зокрема попередженням адміністративних правопорушень як із боку особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, так і з боку інших осіб. Наразі профілактичне значення адміністративної відповідальності також виражається у встановленні більш суворого покарання за повторне вчинення адміністративного правопорушення. У чинному українському законодавстві це виражається таким чином: повторне вчинення адміністративного правопорушення виступає обставиною, що обтяжує відповідальність, або кваліфікаційною ознакою складу відповідного правопорушення.

Прагнучи інтеграції України до європейської спільноти, наше суспільство на сучасному етапі державотворення взяло за орієнтири європейські зразки публічного управління. Практика боротьби з дорожніми правопорушеннями країн Європейського Союзу показує позитивний результат щодо кількості порушень правил дорожнього руху та, як наслідок, зменшення рівня дорожньо-транспортного травматизму. Одним із ключових аспектів відповідальності за дорожні порушення є функціонування поряд із високими штрафними санкціями бальної системи обліку порушень. У 21 країні Європейського Союзу концепція

відповідальності за порушення правил дорожнього руху включає поєднану систему штрафів і балів.

Використання систем штрафних балів у світі визнано одним із найефективніших методів профілактичного впливу на водіїв, які систематично допускають порушення правил дорожнього руху. Суть таких систем, як правило, полягає у приведенні основних видів порушень до єдиної шкали суспільної небезпеки й нарахуванні за вчинені правопорушення віртуальних штрафних балів. Накопичення водієм встановленої законом кількості штрафних балів, крім адміністративних стягнень, що застосовуються за кожне порушення, тягне за собою додаткові санкції, такі як тимчасове позбавлення права керувати транспортним засобом, покладання обов'язку пройти додатковий курс вивчення правил дорожнього руху та скласти відповідний іспит, психологічне тестування.

Поміж бальних систем можна виокремити два види:

- накопичувальна;
- списувальна.

При накопичувальній системі за кожне правопорушення на віртуальний рахунок водія нараховується певна кількість штрафних балів. Після набрання встановленої законом максимальної суми штрафних балів настає додаткова відповідальність у вигляді тимчасового позбавлення права керувати транспортним засобом. Накопичувальні системи застосовуються в Німеччині, Великій Британії, Чехії.

Списувальна система передбачає нарахування на віртуальний рахунок водія встановлену законом кількість балів, які списуються в міру здійснення порушень правил дорожнього руху. Такі системи існують у Франції, Іспанії, Італії, Словенії, Люксембурзі.

Для обліку отриманих водієм штрафних балів і для управління системою бальної оцінки порушень правил дорожнього руху створюються автоматизовані централізовані реєстри. Можливість погасити нараховані штрафні бали водіям надається шляхом проходження ними навчання на спеціальних курсах з основ безпеки дорожнього руху, що має скоригувати їхню поведінку на дорозі (Німеччина, Угорщина, Іспанія, Люксембург, Франція).

У Великій Британії проходження курсів не зменшує кількості штрафних балів. Однак направлення водія на курси з безпеки дорожнього руху, за рішенням суду, може стати альтернативою додавання до його віртуального рахунку нової кількості штрафних балів. У деяких країнах (Іспанія, Чехія) штрафні бали можуть анулюватись, за умови, що водій протягом встановленого законом строку не вчинить нових правопорушень.

На відміну від світової практики, де штрафні бали застосовуються як додаткове стягнення, спрямоване на попередження повторності вчинення дорожніх правопорушень, в Україні цей вид адміністративного впливу, імовірно, має вигляд «індульгенції», ніж покарання за вчинене протиправне діяння [3].

Відповідно до статті 27-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, стягнення у вигляді штрафних балів накладається на громадян виключно за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі.

Механізм застосування названого виду адміністративної відповідальності полягає в такому: кожному громадянину, який має право керування транспортним засобом, щороку (з початку року та до його кінця) нараховується 150 балів. Для осіб, які не мали права керування або були його позбавлені у встановленому порядку, бали нараховуються з дня отримання такого права.

У разі фіксації правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі від загальної кількості балів громадянина, який скоїв правопорушення, вираховується кількість штрафних балів, передбачених відповідною статтею Особливої частини Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Якщо розмір стягнення у вигляді штрафних балів перевищує залишок балів громадянина, штрафні бали накладаються відповідно до залишку, незалежно від розміру штрафних балів, зазначених у санкції відповідної статті, яка передбачає відповідальність за вчинення цього правопорушення.

Таким чином, «бонусний» характер штрафних балів в Україні не відповідає європейській практиці та змісту цього додаткового виду адміністративного стягнення. У зазначеному контексті слід погодитися з думкою А. Є. Плетнєвої, що мета штрафних балів полягає в тому, «що вони мають накопичувальний характер, який свідчить про систематичне порушення правил дорожнього руху, а отже, після вичерпання ліміту ... мають наставати негативні наслідки для порушника...» [4].

Головним критерієм настання негативних наслідків має стати саме систематичність правопорушень. Однак поняття «систематичність» слід відрізнити від повторності правопорушень. Так, Л. Ю. Прогонюк вважає, що повторність – це вчинення чогось вдруге й тільки вдруге. Кожне наступне повторення може вважатися повторенням лише стосовно попереднього випадку й не більше того. Кожен окремих випадок повторності за будь-яких обставин охоплює тільки два розрізнені за часом тотожних випадки. Отже, з огляду на зазначене вище, найбільш логічно обґрунтованим і таким, що найповніше відображає внутрішню сутність явища повторності, видається її визначення як окремого випадку неодноразовості, котрий полягає в послідовному вчиненні особою двох однорідних учинків.

Систематичність учинків, на відміну від повторності, за визначальну ознаку містить наявність у діянні певної тенденції лінії поведінки винної особи. Наведена ознака є якісною характеристикою поняття систематичності. Кількісну ж ознаку переважна більшість авторів, залежно від своєї галузевої належності, розуміє по-різному [5].

Поняття систематичності порушення водієм правил дорожнього руху не є новим для українського законодавства. Так, статтею 15 Закону «Про дорожній рух» у редакції від 30.06.1993 передбачалося, що в разі систематичного порушення водієм правил дорожнього руху він може бути направлений уповноваженими посадовими особами Державтоінспекції Міністерства внутрішніх справ України для перевірки знань цих правил. Необхідною умовою щодо направлення водія на таку перевірку однозначно слід було вважати скоєння ним протягом астрономічного року (365 днів) понад три адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху із затвердженого переліку. Облік та аналіз порушень правил дорожнього руху, допущених водіями автотранспортних засобів, тролейбусів та трамваїв, які постійно проживають на території України, здійснювався в талоні до посвідчення водія. Відмітки в талоні ставилися співробітниками Державтоінспекції, які виявляли порушення.

У разі вчинення наступного проступку водієм, який мав у талоні до посвідчення водія три відмітки протягом року, працівником ДАІ вилучалося посвідчення водія, а водій повинен був протягом 30 днів пройти перевірку знань правил дорожнього руху в реєстраційно-екзаменаційному підрозділі за місцем проживання. За умови успішного складання іспиту водій отримував новий талон.

Спроба впровадити систему штрафних балів в Україні була зроблена у 2008 році, коли Кабінетом Міністрів України був унесений законопроект № 3573 від 29.12.2008 «Про внесення змін до деяких законів України, що стосуються впровадження нарахування штрафних балів за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху». Його ідея полягала в нарахуванні певної кількості штрафних балів (від трьох до тридцяти) з урахуванням характеру правопорушення. Пропонувалося встановити максимальну кількість штрафних балів – 30 одиниць, накопичення яких тягло б за собою обов'язок здати теоретичний іспит зі знання ПДР та навичок практичного водіння. Якщо водій протягом місяця не склав теоретичний іспит або склав його незадовільно, посвідчення водія тимчасово вилучається і повертається власникові лише за умови успішного складання ним іспиту. Передбачалося, що водій, який тричі не склав теоретичний іспит, може бути допущений до чергового іспиту лише після прослуховування теоретичного курсу з правил дорожнього руху.

Однак зазначений законопроект не був підтриманий народними депутатами України [6].

Таким чином, систематичність порушень правил дорожнього руху як кваліфікаційну ознаку протиправної поведінки слід визначати не лише за кількістю адміністративних деліктів, а й за ступенем їхньої суспільної шкідливості. Саме тому вирішальне значення має

оцінка якісних характеристик проступків у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху за відповідною шкалою.

Водночас запровадження бальної системи обліку порушень є ефективним способом боротьби із систематичним порушенням правил дорожнього руху, що дозволяє домогтися не тільки зменшення ймовірності скоєння дорожньо-транспортних пригод, а й підвищити загальний рівень законослухняності водіїв транспортних засобів.

Аналізуючи правові позиції вчених-адміністративістів, мусимо визнати відсутність єдиної думки щодо наслідків систематичного порушення водіями правил дорожнього руху. Так, В. В. Зиновенко вважає, що при вчиненні водієм таких порушень, сукупність яких в бальному вираженні перевищує встановлене граничне значення, до нього застосовується стягнення у вигляді позбавлення права керування транспортними засобами [7]. До того ж, на думку В. І. Майорова, нарахування балів за правопорушення не є притягненням до відповідальності, адже покарання є тягарем несприятливих наслідків, які повинен зазнавати порушник [8].

За конституційним принципом, в Україні ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення [9]. Тому застосування обмежень до злісних порушників правил дорожнього руху не може розглядатися як адміністративне стягнення. Чинний механізм адміністративного регулювання не містить порядку притягнення до адміністративної відповідальності за систематичне порушення правил дорожнього руху. Покладання обов'язку скласти теоретичний іспит із перевірки знань правил дорожнього руху, навіть якщо врахувати, що наслідком нескладання особою теоретичного іспиту або складення його з незадовільною оцінкою може бути обмеження права керування транспортним засобом, такий захід не є адміністративним стягненням. Імовірніше, його варто зарахувати до інших заходів адміністративного примусу.

Незважаючи на велике практичне й теоретичне значення заходів адміністративного примусу, в адміністративно-правовій літературі питання їхньої класифікації дотепер не були однозначно вирішені. На основі усталеної практики та відповідно до мети застосування, їх поділяють на:

- заходи адміністративного запобігання;
- заходи адміністративного припинення;
- заходи відповідальності за порушення нормативно-правових положень (адміністративні стягнення) [10].

Направлення водія на перевірку знань правил дорожнього руху в разі систематичного порушення цих правил спрямоване на примусове забезпечення виконання громадянами обов'язків перед суспільством, підтримання публічної безпеки й порядку, а тому й належить до заходів адміністративного запобігання.

Указаний захід має не каральний, а обмежувальний характер. Така міра запроваджена й статтею 71 Закону України «Про виконавче провадження», якою передбачено, що державний виконавець виносить умотивовану постанову про встановлення тимчасового обмеження боржника в праві керування транспортними засобами за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за чотири місяці, до її погашення в повному обсязі.

Висновок. Бальна система обліку порушень правил дорожнього руху є ефективним засобом попередження адміністративних проступків із боку водіїв і, як наслідок, профілактики дорожньо-транспортних пригод. В умовах невинного зростання рівня дорожньо-транспортного травматизму ця система як адміністративно-запобіжний захід має бути якнайшвидше запроваджена в Україні. Необхідно скасувати адміністративне стягнення у вигляді штрафних балів як таке, що не відповідає міжнародній практиці притягнення до відповідальності за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху.

Натомість Закон України «Про дорожній рух» має бути доповнений відповідними нормами, що окреслюють порядок нарахування штрафних балів за систематичні порушення транспортного законодавства, з огляду на ступінь їхньої небезпеки, а також установлюють

правові наслідки накопичення визначеної кількості цих балів, зокрема направлення особи для перевірки знань правил дорожнього руху.

Список використаних джерел

1. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2019 по 31.12.2019: офіційний сайт Департаменту патрульної поліції України. URL : <http://patrol.police.gov.ua/statystyka> (дата звернення: 23.03.2020).
2. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 червня 2017 р. № 481-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2017-%D1%80> (дата звернення: 23.03.2020).
3. Бесчастний В. М., Брянцев В. В., Червінчук А. В. Перспективи впровадження адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. ДЮІ МВС України. Кривий Ріг, 2018. С. 30.
4. Плетньова А. Є. Штрафні бали як інструмент забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні та Грузії: порівняльний аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Випуск № 2. Том 1. 2018. С. 105.
5. Прогонюк Л. Ю. Зміст та юридичне значення поняття «систематичності» в трудовому праві України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. Випуск 17. 2011. С. 59.
6. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо запровадження нарахування штрафних балів за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3573&skl=7 (дата звернення: 23.03.2020).
7. Зиновенко В. В. О целесообразности введения балльной системы учёта нарушений правил дорожного движения. *Безопасность дорожного движения: правовые та організаційні аспекти: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 16 листопада 2018 року)*. Кривий Ріг, 2018. С. 74.
8. Майоров В. И., Горюченко С. В. Введение административной ответственности за систематическое нарушение правил дорожного движения: проблемы и перспективы. *Проблемы в российском законодательстве*. 2018. № 6. С. 295.
9. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 23.03.2020).
10. Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П. Адміністративне право. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. С. 70.

References

1. Statystyka DTP v Ukraini za period z 01.01.2019 po 31.12.2019: ofitsiyni sait Deparatamentu patrolnoi politzii Ukrainy. URL : <http://patrol.police.gov.ua/statystyka> (data zvernennia: 23.03.2020) [in Ukrainian].
2. Pro skhvalennia Stratehii pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2020 roku. Rozporiadzhennia Kabinetts Ministriv Ukrainy vid 14 chervnia 2017 r. № 481-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2017-%D1%80> (data zvernennia: 23.03.2020) [in Ukrainian].
3. Perspektyvy vprovadzhennia administratyvnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu, zafiksovani v avtomatychnomu rezhymi/V.M. Beschastnyi, V.V. Briantsev, A.V. Chervinchuk - DIuI MVS Ukrainy. – Kryvyi Rih, 2018. S. 30 [in Ukrainian].
4. Pletnova, A. Ie. (2018). Shtrafni baly yak instrument zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini ta Hruzii: porivnialnyi aspekt. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. Vypusk № 2 tom 1. 2018. S. 105 [in Ukrainian].
5. Prohoniuk, L. Iu. (2011). Zmist ta yurydychne znachennia poniattia «systematychnosti» v trudovomu pravi Ukrainy. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «PRAVO»*. Vypusk 17. S. 59 [in Ukrainian].
6. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia narakhuvannia shtrafnykh baliv za pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu.

URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3573&skl=7 (data zvernennia: 23.03.2020) [in Ukrainian].

7. Zynovenko, V. V. (2018). O tselesoobraznosti vvedeniya ballnoi systemy ucheta narushenyi pravyl dorozhnoho dvyzheniya . Bezpeka dorozhnoho rukhu: pravovi ta orhanizatsiini aspekty: materialy KhIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (v avtorskii redaktsii), (m. Kryvyi Rih, 16 lystopada 2018 roku). – Kryvyi Rih, 2018. S. 74 [in Russian].

8. Maiorov, V. Y., Horovenko, S. V. (2018). Vvedeniye admynystratyvnoi otvetstvennosti za systematicheskoe narusheniye pravyl dorozhnoho dvyzheniya: problemy u perspektivy. *Probelы v rossiyskom zakonodatelstve*. № 6. S. 295 [in Russian].

9. Konstytutsiia Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 23.03.2020) [in Ukrainian].

10. Alforov, S. M., Vashchenko, S. V., Dolhopolova, M. M., Kupin, A. P. (2011). Administratyvne pravo. Zahalna chastyna. Navch. posib. – K.: Tsentr uchbovoi literatury. S. 70 [in Ukrainian].

Panchenko Mykola,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8575-3180>

CURRENT ISSUES OF IMPLEMENTATION OF THE POINT SYSTEM OF REGISTRATION OF VIOLATIONS OF TRAFFIC RULES IN UKRAINE

The article deals with the research of current issues of implementation of the point system of registration of violations of traffic rules in Ukraine. It is emphasized that the implementation of such registration is an integral part of the administrative and jurisdictional prevention of road accidents, in particular the prevention of administrative offenses both by the person holding administrative responsibility and by other persons. The experience of European countries on preventive methods of influence on drivers, which systematically allow violations of traffic rules, is conducted. The main types of the point system of registration of offenses are characterized: cumulative and charge off. The main features of systematic violations of traffic rules are identified. Ukraine's previous experience in preventing administrative offenses in the field of transport safety has been analysed. The difference between the use of penalty points in Ukraine and European practice is emphasized. The implementation of the direction of the driver to check the knowledge of traffic rules is proposed as a means of responding to the systematic committing offenses. The place of such an event in the system of administrative coercion measures has been determined. It is emphasized that in the conditions of constant increase of the level of traffic injuries the point system of registration of violations of traffic rules, as an administrative and preventive measure, should be introduced as soon as possible in Ukraine. Administrative penalty in the form of penalty points should be abolished as being inconsistent with the international practice of prosecuting violations of rules, regulations and standards relating to road safety. The necessity of supplementing the Law of Ukraine "On Traffic" with the relevant norms is substantiated. These rules should determine the procedure for the registration of penalty points for systematic violations of transport legislation according to the degree of their danger. The rules should set out the legal consequences of the accumulation of a fixed number of these points, in particular the direction of a person to check knowledge of traffic rules.

Key words: traffic violations; penalty points; systematic violations; the point system of registration of violations.

Надійшла до редколегії 13.04.2020

УДК: 351.74/.76

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-227-238>

Червінчук Андрій Васильович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7893-6632>

ПРОНИКНЕННЯ ПОЛІЦІЇ ДО ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ЯК ЗАХІД АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ

Статтю присвячено дослідженню актуальних питань проникнення поліції до транспортного засобу як заходу адміністративного примусу. Проведено аналіз правових норм вітчизняного законодавства, які регламентують порядок застосування поліцейських заходів. Констатовано, що недосконалість чинного законодавства та неоднозначність застосування окремих правових норм деструктивно впливають на службу діяльність правоохоронців. Досліджено практику застосування сили співробітниками Національної поліції України для проникнення до транспортного засобу. Проведено порівняльний аналіз норм міжнародного права національного законодавства України щодо недоторканності житла та іншого володіння особи. Визначено, що міжнародними нормами передбачено більш широке коло винятків, ніж українським законодавством, коли органи державної влади можуть втручатися в здійснення права на недоторканність житла, зокрема в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Доведено, що в сучасних умовах правоохоронні органи України не мають достатніх повноважень для повноцінної реалізації поставлених перед ними завдань щодо забезпечення публічної безпеки й порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави та протидії злочинності. Запропоновано внести зміни до Закону України «Про Національну поліцію» з метою надання повноважень поліцейським стосовно проникнення до житла чи іншого володіння особи без умотивованого рішення суду в невідкладних випадках для порятунку життя тварин, а також для подолання злісної непокори законному розпорядженню або вимозі поліцейського під час виконання ним службових обов'язків особою, що перебуває в зачиненому транспортному засобі, шляхом пошкодження скла, дверей чи запірних пристроїв.

Ключові слова: заходи адміністративного примусу; проникнення поліції до транспортного засобу; поліцейські заходи.

Постановка проблеми. Забезпечення публічної безпеки й порядку, охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидія злочинності є головними завданнями Національної поліції України у сфері надання поліцейських послуг. Однак нові поліцейські змушені виконувати свої повноваження в межах застарілого правового поля. Поза увагою законодавця залишилася низка основоположних нормативно-правових актів, що

регламентують діяльність поліцейського. Прийнятий у 2015 році Закон України «Про Національну поліцію» не врегулює всіх питань службової діяльності. На сьогодні залишаються нагальними деякі актуальні аспекти поліцейської діяльності. Окремим напрямом удосконалення нормативно-правового регулювання службової діяльності слід виділити застосування поліцейських заходів примусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми застосування заходів адміністративного примусу під час забезпечення поліцією публічної безпеки та порядку неодноразово ставали предметом досліджень провідних вітчизняних учених-адміністративістів: В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурки, В. М. Бевзенка, А. І. Берлача, Ю. П. Битяка, А. С. Васильєва, В. М. Гаращука, І. П. Голосніченка, Є. В. Додіна, Р. А. Калужного, С. В. Ківалова, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, С. Ф. Константінова, О. В. Кузьменко, Є. В. Курінного, В. І. Курила, М. В. Лошицького, Д. М. Лук'янця, Р. С. Мельника, О. М. Музичука, Н. Р. Нижник, В. І. Олефіра, О. І. Остапенка, В. П. Петкова, С. В. Петкова, Р. М. Пилипіва, О. П. Рябченко, С. Г. Стеценка, А. О. Собакаря, В. К. Шкарупи та інших. Проте можливості запровадження силового проникнення до транспортного засобу як поліцейського засобу адміністративного примусу розглядалися фрагментарно, а тому потребують додаткових наукових досліджень.

Метою наукової статті є визначення на основі аналізу чинного законодавства, наукових поглядів учених, практики підрозділів Національної поліції та досвіду європейських країн основних аспектів та правових підстав силового проникнення поліції до транспортного засобу як заходу адміністративного примусу, а також напрацювання пропозицій щодо нормативно-правового врегулювання його застосування.

Виклад основного матеріалу. Соціально-політична ситуація в країні, насамперед погіршення ситуації у сфері дотримання прав людини в населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, а також тимчасово окупованій території України, викликає загрозу порушення балансу між забезпеченням безпеки й дотриманням прав людини на користь державної безпеки внаслідок підвищення рівня загроз національній безпеці та територіальній цілісності України. Сучасні виклики й загрози, особливо гібридні, зумовлені впливом комплексу соціально-демографічних, економічних, політичних, правових, психологічних і технологічних чинників, вимагають системного реагування, адекватної трансформації як усього сектору безпеки, так й окремо системи внутрішніх справ, а також включення цієї системи у сферу політичних пріоритетів держави.

Серед шляхів вирішення цих викликів, як визначає Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року, є вдосконалення нормативно-правового регулювання підстав і порядку застосування працівниками органів системи МВС фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї [1].

Адміністративно-правові відносини у сфері безпеки дорожнього руху залишаються одним із найгостріших питань суспільного життя країни. А юрисдикційна діяльність Національної поліції як головного органу державної влади, що забезпечує безпеку дорожнього руху, продовжує бути найбільш конфліктною сферою взаємовідносин поліцейських та громадян.

Питання повноти нормативного забезпечення поліцейських для виконання покладених на патрульну поліцію завдань у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та «завершеності» їхнього правового врегулювання дедалі все частіше стають предметом обговорення науковців, правозахисників та практичних співробітників Національної поліції. Адже метод переконання не завжди дозволяє вплинути на ситуацію та забезпечити публічну безпеку й порядок без застосування більш радикальних превентивних і спеціальних примусових заходів.

Із цього приводу цікавою є думка Р. М. Пилипіва, який пропонує додати до превентивних поліцейських заходів повноваження – вимагати від водія зупиненого на законних підставах транспортного засобу відкрити вікно не менш ніж на дві третини, увімкнути світло в салоні автомобіля та не залишати транспортний засіб без конкретної

команди поліцейського. А в разі відмови водія або особи, яка знаходиться в транспортному засобі, виконати законну вимогу поліцейського відкрити вікно або вийти з автомобіля – застосовувати гумові та пластикові кийки для розбиття скла транспортного засобу. Також для цієї дії дозволити поліції застосовувати вогнепальну зброю як спеціальний засіб (руків'я пістолета або приклад автомата) без застосування кінетичної енергії набоїв [2].

Схожу позицію висловило й керівництво МВС України за наслідками загибелі двох патрульних поліцейських 25 вересня 2016 року в м. Дніпрі. Після цієї трагічної події високопосадовцями правоохоронних органів було запропоновано запровадити презумпцію правоти поліцейського, яка означає, що під час виконання службового обов'язку поліцейський діє завідомо правомірно, у межах закону. Якщо громадянин вважає інакше, він все одно має підкоритися і лише потім може оскаржити або дії правоохоронця, або його бездіяльність.

Проте цей принцип може діяти тільки тоді, коли суспільство буде впевнене, що поліцейський, який перебуває на службі, діє виключно в межах повноважень та закону. Крім цього, держава повинна гарантувати справедливі суди, які в найкоротший час ефективно, усебічно й об'єктивно розглянуть справу та зможуть оцінити законність дій поліцейського, якщо притягнена до адміністративної відповідальності особа матиме якісь сумніви [3].

Отже, наразі складно говорити про широку суспільну підтримку ідеї впровадження в Україні презумпції правоти поліцейського. Зрозуміло, що в умовах ускладнення в країні криміногенної ситуації ефективного виконання покладених на поліцейських законом завдань – забезпечення публічної безпеки й порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги, – вимагає додаткових зусиль. Співробітники поліції мають бути захищеними не лише фізично, а й законодавчо. Вони повинні мати відповідні повноваження, а громадяни зобов'язані їхні розпорядження виконувати. Водночас такий підхід є виправданим і може діяти лише тоді, коли суспільство матиме впевненість, що поліцейський, який перебуває на службі, діє виключно в межах повноважень та закону [4].

До того ж сьогодні поліцейські під час виконання своїх повноважень часто перебувають в обстановці правової невизначеності. З одного боку, як будь-яка посадова особа органів державної влади співробітники поліції зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; з іншого – чинним законодавством не завжди врегульовано порядок дій співробітників правоохоронних органів, спрямованих на виконання завдань, які покладені на Національну поліцію України. Поза сумнівом, недосконалість чинного законодавства та неоднозначність застосування окремих правових норм деструктивно впливають на службову діяльність правоохоронців. Опинившись у такому становищі, поліцейський часто стає перед вибором: забезпечити виконання покладених на поліцію завдань та діяти в спосіб, не визначений законом, або не вчиняти дій, які не врегульовані українським законодавством, та, відповідно, не виконати покладені на нього обов'язки. Можливий і третій варіант поведінки: виконати покладені на поліцію завдання в спосіб, не встановлений чинним законодавством.

До таких «проблемних» ситуацій, зокрема, належить поведінка водіїв, спрямована на ухилення від відповідальності за вчинені правопорушення шляхом самоізоляції в салоні власного автомобіля для уникнення контакту з поліцейським. Дедалі такі факти набувають усе більшого поширення.

Так, 30 червня 2019 року в Дарницькому районі м. Києва водій BMW 535i проїхав пішохідний перехід на заборонний сигнал світлофора, чим порушив правила дорожнього руху. Побачивши порушення, екіпаж поліції зупинив порушника на вулиці Анни Ахматової. Але водій відмовився спілкуватися з правоохоронцями й різко почав рух, наїхавши заднім колесом на ногу патрульному.

Зупинити BMW знову вдалося лише після попередження про застосування зброї, оскільки водій своїми маневрами створював небезпеку здоров'ю інших учасників руху. Після

того як патрульні заблокували порушника, він закрився в салоні й відмовився залишати автомобіль.

На місце прибули ще кілька екіпажів і силою дістали чоловіка із салону. У результаті наїзду в поліцейського зафіксували забій пальця на правій нозі [5].

22 січня 2018 року близько 15-ї години в Центрально-Міському районі м. Кривого Рогу поліцейські зупинили вантажний транспортний засіб DAF, водій якого порушив вимоги дорожнього знаку. Під час перевірки документів було встановлено, що водій позбавлений права керування транспортним засобом за вчинення правопорушення, відповідальність за яке передбачено ст. 130 КУпАП. З огляду на це, у патрульних виникла підозра, що посвідчення на право керування транспортним засобом є несправжнім та має ознаки підробки, у зв'язку з чим на місце було викликано слідчо-оперативну групу. Після закінчення розгляду справи про адміністративне правопорушення співробітники поліції відійшли до патрульного автомобіля для складання постанови. Згодом вони повернулися до вантажівки, щоб ознайомити водія з адміністративними матеріалами, та виявили, що останній зачинився. Заірнувши в салон, вони помітили, що у водія відсутні ознаки життя, а навколо шиї обмотаний ремінь. Після цього патрульні негайно викликали карету швидкої допомоги й розбили бокове скло вантажівки, проте врятувати водія не вдалося [6].

17 жовтня 2018 року близько 15-ї години на перехресті вул. Нікольської та вул. Садової м. Миколаєва поліцейськими спільно із співробітниками митної служби було зупинено автомобіль Ford, який перебуває на обліку в іншій країні, не зареєстрований в Україні у встановлені законодавством строки та близько року перебуває на території України з порушенням строків тимчасового ввезення. За результатами перевірки було прийнято рішення про тимчасове затримання транспортного засобу, для чого на місце був викликаний автоевакуатор. Однак водій не дав цього зробити: разом із дружиною, дитиною і прибулим адвокатом вони закрилися всередині авто, щоб не дати його евакуювати. Через кілька годин водієві автомобіля стало зле, у нього підвищився тиск. На місце викликали карету швидкої допомоги, яка госпіталізувала чоловіка.

У підсумку автомобіль із місця події евакуатором був доставлений на спеціальний майданчик [7].

У ніч на 03 травня 2018 року в м. Луцьку, на вулиці Рівненській, екіпаж патрульної поліції помітив автомобіль Volkswagen Passat, який проїхав на червоний сигнал світлофора. Зупинивши автомобіль, інспектори побачили, як водій пересів на пасажирське сидіння, але контактувати відмовлявся, зачинив вікна й двері та викликав «швидку», посилаючись на погіршення стану здоров'я.

Коли прибули медики, чоловік і далі не відчиняв двері та не реагував на вимоги правоохоронців. Оскільки могла бути загроза життю громадянина, поліцейські змушені були вибити вікно автомобіля. Однак від медичної допомоги водій відмовився. Натомість патрульними було виявленого в нього ознаки алкогольного сп'яніння.

За злісну непокору поліцейським, керування в стані сп'яніння, а також проїзд на заборонний сигнал світлофора були складені адміністративні матеріали [8].

Виникає потреба в проникненні до транспортного засобу не лише для порятунку людей, а й тварин. 25 липня 2019 року екіпаж патрульної поліції отримав виклик на вулицю Насипну м. Львова, де в одному з автомобілів, зі слів заявників, помирало від спеки цуценя. Інспектори прибули на місце та побачили групу людей, які стояли біля автомобіля Opel та намагалися його відчинити. Собака лежав у салоні, висолопивши язика, та вже не реагував на голос людей. Інспектори перевірили автомобіль у всіх доступних базах, проте номер телефону власника там не було. Спільно з людьми патрульні спробували відчинити вікно силою, щоб не завдати власнику матеріальних збитків, проте воно не піддавалося. Офіцери побачили, що тварина геть зневоднена та ледве дихає, тому прийняли рішення розбити вікно автомобіля. Собака ледь рухався. Його винесли на повітря та дали води. За деякий час тварина оклигала.

Згодом на місце події прибув власник автомобіля. Він не розумів, що коїться та здавався розгубленим. Чоловік повідомив, що не передбачив, що собаці може стати погано за час його

відсутності. Його запросили у відділ поліції, де на нього склали протокол за ст. 89 КУпАП (залишення тварин напризволяще) [9].

Зазначені факти свідчать про поширеність такого явища, як примусове відкриття транспортного засобу, а також про відсутність достатнього правового регулювання дій поліцейських у цих ситуаціях.

Незважаючи на передумови та мотиви такої поведінки, водії та пасажирки намагаються ізолювати себе від представників правоохоронних органів шляхом зачинення в автомобілі для приховування власної неправомірної поведінки або уникнення відповідальності за вчинені правопорушення.

Зазвичай, це пов'язано із вчиненням злісної непокори законному розпорядженню або вимозі поліцейського під час виконання ним службових обов'язків. Адже така поведінка особи стає явною лише після звернення до неї поліцейського та після висунення до неї законних вимог. Поліцейський під час виконання покладених на поліцію повноважень є представником держави. Законні вимоги поліцейського є обов'язковими для виконання всіма фізичними та юридичними особами.

Вимоги поліцейських мають бути тільки законними, тобто такими, що висуваються відповідно до чинного законодавства та належать до компетенції поліції. Вимоги поліцейського, які є по своїй внутрішній суті законними, тобто такими, що відповідають змісту закону, але висунуті поліцейським поза межами його компетенції, не можуть уважатися законними.

Якщо фізична особа або представник юридичної особи встановили законність вимог поліцейського, вони мають їх виконати. У разі невиконання законних вимог поліцейського останній має право застосовувати примус (на підставі та в порядку, визначених законодавством) для виконання своїх обов'язків, а особи, які не виконують вимоги, можуть притягатися до відповідальності за таке невиконання [10].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», за загальним правилом, поліцейський має право застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом. Також співробітник поліції може застосовувати гумові та пластикові кийки як спеціальний засіб для затримання особи, яка вчинила правопорушення і чинить злісну непокору законній вимозі поліцейського. Однак застосування зазначених заходів відносно особи, яка перебуває в транспортному засобі, є можливим лише в разі наявності фізичного доступу до неї, наприклад, через відчинені двері або вікно автомобіля. Якщо особа зачинилася в транспортному засобі, перед застосуванням заходів примусу поліцейському потрібно проникнути до нього.

Законодавство України розглядає проникнення поліції до житла чи іншого володіння особи без умотивованого рішення суду як виняткову міру, яка може застосовуватися лише в невідкладних випадках, пов'язаних із:

- 1) рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій;
- 2) безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні злочину;
- 3) припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні.

Зазначені норми кореспондуються з положеннями ст. 30 Конституції України, згідно з якою кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший установлений законом порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку.

Поділяючи думку П. Г. Назаренка, звертаємо увагу, що норми Основного закону України відрізняються від норм ч. 2 ст. 8 Європейської конвенції з прав людини. Відмінність

полягає в тому, що вітчизняний законодавець передбачив недоторканність не тільки житла, а й «іншого володіння особи», тим самим створивши для власних правоохоронних органів складніші умови, ніж у країнах Європи [11].

Так, Загальна декларація прав людини та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод проголошують право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла й кореспонденції.

Європейським судом з прав людини дещо розширено вектор тлумачення поняття «житло», яке ним розуміється не лише як власне житло фізичних осіб, а й поширюється на офісні приміщення, що належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їхні філії та інші приміщення. Таке трактування повністю співзвучне французькому варіанту тексту, адже слово «domicile» має навіть ширше значення, ніж "home", і може поширюватися на діловий офіс типу адвокатського [12].

Пленум Верховного Суду України в Постанові від 28 березня 2008 року № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» (далі – Постанова) визначив, що під житлом треба розуміти:

1) особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які, хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, але є складовою будинку;

2) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду й використовується для постійного або тимчасового проживання (будинок, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо);

3) будь-яке інше приміщення або забудову, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо).

Українським законодавством гарантується недоторканність не тільки житла, а й іншого володіння особи. Пленум Верховного Суду в згаданій Постанові зазначив, що під «іншим володінням» слід розуміти такі об'єкти (природного походження та штучно створені), які за своїми властивостями дають змогу туди проникнути й зберегти або приховати певні предмети (речі, цінності). Ними можуть бути, зокрема, земельна ділянка, сарай, гараж, інші господарські будівлі та інші будівлі побутового, виробничого та іншого призначення, камера сховища вокзалу (аеропорту), індивідуальний банківський сейф, автомобіль тощо [13].

Українська держава взяла на себе зобов'язання стосовно виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України разом із необхідністю усунення причин порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і Протоколів до неї та впровадження в українське судочинство й адміністративну практику європейських стандартів прав людини; створення передумов для зменшення кількості заяв до Європейського суду з прав людини проти України.

Серед заходів загального характеру, спрямованих на виконання зазначених зобов'язань, слід виділити ті, що направлені на усунення системних проблем та їхньої першопричини. До них насамперед варто зарахувати внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування [14].

Тому слід погодитися з позицією О. В. Білоуса, що положення процесуального законодавства, які регламентують порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи в невідкладних випадках, потребують суттєвого вдосконалення. Невідкладний характер таких випадків зумовлює спрощення процедури під час обмеження конституційного права особи на недоторканність житла, що, зі свого боку, вимагає чіткості та ефективності їхнього законодавчого регламентування [15].

Для вирішення неузгодженостей українського законодавства необхідно дослідити положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [16] та практики Європейського суду з прав людини, рішення якого визнані в Україні джерелом права та мають пріоритет над національним законодавством [17].

Так, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод передбачає значно ширше коло винятків, ніж українське законодавство, коли органи державної влади можуть втручатися в здійснення права на недоторканність житла. Зокрема, за нормами Конвенції, таке втручання здійснюється відповідно до закону та коли є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Що стосується практики Європейського суду з прав людини, то право на недоторканність транспортного засобу взагалі не було предметом розгляду цього міжнародного судового органу. Опосередковано питання силового проникнення поліцейського до транспортного засобу розглядалися, зокрема, у справі «Макараціс (Makaratzis) проти Греції» [18]. За матеріалами справи вбачається, що ввечері 13 вересня 1995 р. в Афінах поліцейські наказали зупинитися громадянину Х. Макарацісу, який проїхав на власному автомобілі центром міста, незважаючи на червоне світло світлофора. Проте Макараціс, замість зупинення, пришвидшив рух, після чого поліцейські почали його переслідувати на декількох патрульних машинах та мотоциклах. Після того як Макараціс не зупинився й п'ять дорожніх блоків, розставлених поліцейськими, вони почали стріляти по автомобілю. Макараціс потім наполягав, що стрілянина велася по кузову транспортного засобу, натомість уряд Греції запевняв, що поліцейські намагалися поцілити лише в колеса.

Коли Макараціс таки зупинив рух свого автомобіля на заправці, він не вийшов із машини, а тому поліцейські продовжили стріляти. Зрештою, Х. Макараціс був затриманий унаслідок насильного відкриття поліцейськими дверей автомобіля. При цьому під час арешту йому прострелили стопу ноги.

Застосування поліцейськими вогнепальної зброї було визнане судом таким, що порушує вимоги ст. 2 Конвенції. Водночас правомірність силового проникнення до транспортного засобу не піддавалося жодному сумніву.

Під національною безпекою законодавство України розуміє захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

А громадська безпека й порядок визначається як захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини та громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз [19].

Таким чином, принцип пропорційності, відповідно до міжнародного законодавства, поширюється на більш широкий спектр суспільних інтересів, що охороняються державою. У цих умовах правоохоронні органи України не мають достатніх повноважень для повноцінної реалізації поставлених перед ними завдань та не спроможні повною мірою забезпечити публічну безпеку й порядок, охорону прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави та протидіяти злочинності.

Найбільш яскраво таке становище проявляється під час учинення злісної непокори законній вимозі поліцейського особою, яка зачинилася в транспортному засобі. Відсутність законної можливості працівника поліції адекватно реагувати на протиправну поведінку особи не лише нівелює принцип верховенства права, а й створює значний суспільний резонанс та породжує негативні прецеденти уникнення відповідальності шляхом дискредитації правоохоронних органів України.

Як зазначалося раніше, Конституція України передбачає можливість проникнення до житла чи до іншого володіння особи без умотивованого рішення суду в порядку, установленому законом, у невідкладних випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину [20].

Злочином українське законодавство визнає передбачене Кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дію або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину. За вчинення такого діяння настає кримінальна відповідальність.

Злісна непокора законному розпорядженню або вимозі поліцейського під час виконання ним службових обов'язків, а також учинення аналогічних дій стосовно члена громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їхньою участю в охороні громадського порядку визнається адміністративним проступком, за який ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено відповідальність у вигляді штрафу від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправних робіт на строк від одного до двох місяців із відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, або адміністративного арешту на строк до п'ятнадцяти діб [21].

Натомість Європейський суд з прав людини ще 1976 року в справі «Енгель та інші проти Нідерландів» дійшов висновку, що для цілей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод поняття «кримінальне обвинувачення» має автономне значення, а не обмежується лише кваліфікацією «криміналу», згідно з національним законодавством.

ЄСПЛ установив свої критерії для визначення поняття «кримінальне обвинувачення», а саме:

- критерій національного права. Його суть полягає в тому, що певне протиправне діяння підпадає під ознаки злочину, згідно з національними нормами відповідної держави. Цей критерій є «не більш ніж вихідним пунктом», а отримані таким чином відомості мають лише формальну цінність;

- критерій кола адресатів. Якщо відповідальність поширюється на невизначене коло осіб, то правопорушення підлягає кваліфікації як кримінальне;

- критерій мети та тяжкості наслідків. У разі, якщо в санкції наявний саме елемент покарання, а передбачені санкції є достатньо суворими, скоєне правопорушення розглядається за природою кримінального злочину [22].

Із позицій ЄСПЛ, перший із згаданих критеріїв має лише відносне значення і є вихідним пунктом у вирішенні зазначеного питання. Якщо в національному праві правопорушення класифікується як кримінальне, це автоматично означає, що статті 6 та 7 Конвенції підлягають застосуванню. Водночас невизнання певного правопорушення кримінальним на рівні внутрішнього законодавства не означає, що воно не є кримінальним у розумінні Конвенції. У такому разі суд віддає перевагу критеріям, що розглядаються далі [23].

Злісна непокора законному розпорядженню або вимозі поліцейського під час виконання ним службових обов'язків повною мірою має бути віднесена саме до «кримінального обвинувачення». Уряд України у справі «Надточій проти України» від 15.05.2008 (Заява N 7460/03) [24] визнав карний кримінально-правовий характер Кодексу України про адміністративні правопорушення, адже правова природа адміністративної відповідальності по своїй суті є аналогічною кримінальній, оскільки також є публічною, пов'язана із застосуванням державного примусу, ініціюється органами, які наділені владними повноваженнями, а застосовувані санкції можуть бути доволі суттєвими для особи.

Зважаючи, що таке діяння по своїй природі є кримінальним, законом України може бути встановлений порядок проникнення до транспортного засобу, як іншого володіння особи, у невідкладних випадках без умотивованого рішення суду.

Окремої уваги заслуговує правова кваліфікація дій співробітників поліції, спрямованих на порятунок життя тварин, які перебувають у зачинених транспортних засобах. Наприклад, чинна редакція ст. 38 Закону України «Про Національну поліцію» наділяє поліцейських правом проникнення до житла чи іншого володіння особи без умотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій.

Відповідно до Цивільного кодексу України (ст. 190), майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179) [25].

Зміст поняття «тварина» наданий у Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження», де ці істоти характеризуються як біологічні об'єкти, що належать до фауни:

сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові [26].

З точки зору цивільно-правових відносин, тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них поширюється правовий режим речі, крім випадків, установлених законом.

Поняття цінного майна законодавчо наразі не визначено, тому тварин навряд чи можна зарахувати до цієї категорії об'єктів власності. До того ж було б абсурдним оцінювати необхідність порятунку живої істоти, залежно від її ринкової вартості.

Висновки. Отже, з метою узгодження національного законодавства з нормами міжнародного права, необхідно внести зміни до статті 38 Закону України «Про Національну поліцію» та викласти її в такій редакції:

«Стаття 38. Проникнення до житла чи іншого володіння особи

1. Поліція може проникнути до житла чи іншого володіння особи без умотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках, пов'язаних із:

- 1) рятуванням життя людей *або тварин* та цінного майна під час надзвичайних ситуацій;
- 2) безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні злочину;
- 3) припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні.

2. Для подолання злісної непокори законному розпорядженню або вимозі поліцейського під час виконання ним службових обов'язків особою, що перебуває в зачиненому транспортному засобі, поліція може примусово відкрити та проникнути до цього засобу, у тому числі шляхом пошкодження скла, дверей чи запірних пристроїв.

3. Проникнення поліцейського до житла чи іншого володіння особи не може обмежувати її права користуватися власним майном.

4. Про застосування вказаного поліцейського заходу обов'язково складається протокол» (курсив мій. – А. Ч.).

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 48.

2. Пилипів Р. М. Проблеми правозастосування поліцейських заходів під час нагляду за дорожнім рухом. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2 (77). С. 86.

3. Журко О. Презумпція правоти поліцейського: закон і практика. URL : <https://tsn.ua/blogi/themes/law/prezumpciya-pravoti-policeyskogo-zakon-i-praktika-754479.html> (дата звернення: 12.03.2020).

4. Гранчак Т. Презумпція правоти поліцейського в умовах України – крок до європейської практики чи поліцейської держави? *Україна: події, факти, коментарі*. 2016. № 18. С. 7–18. URL : <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2016/ukr18.pdf> (дата звернення: 12.03.2020).

5. Водій BMW наїхав на патрульного в Києві і закрився в машині. URL : https://zik.ua/news/2019/06/30/vodiy_bmw_naihav_na_patrulnogo_v_kyievi_i_zakryvsya_v_mashyni_1599257 (дата звернення: 03.04.2020).

6. В Кривом Роге, поспорив с патрульными, водитель закрылся в автомобиле и повесился. URL : <https://www.0564.ua/news/1930091/v-krivom-roge-posporiv-s-patruelnymi-voditel-zakrylsa-v-avtomobile-i-rovetsilsa-foto> (дата звернення: 03.04.2020).

7. В Николаеве полицейские хотели эвакуировать «Форд» на «евробляхах»: водитель закрылся в машине. URL : <https://novosti-n.org/news/read/153545.html> (дата звернення: 04.04.2020).

8. У Луцьку п'яний водій зачинився від поліцейських в машині і викликав швидку. URL : <https://konkurent.in.ua/publication/26063/u-lucku-pyanyj-vodij-zachinivsya-vid-policejskih-v-mashini-i-viklikav-shvidku-video-/> (дата звернення: 04.04.2020).

9. У Львові патрульні визволили цуценя із закритого на спеці автомобіля. URL : <http://patrol.police.gov.ua/2019/07/26/u-lvovi-patruelni-vyzvolily-tsutsenya-iz-zakrytogo-na-spetsi-avtomobilya/> (дата звернення: 05.04.2020).

10. Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. комент. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка; О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін.; передм. В. В. Сокурєнка. Харків, 2016. С. 240.
11. Назарєнко П. Г. Принцип недоторканності житла та іншого володіння особи: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2016. Випуск 38. Том 2. С. 124.
12. Нимитц (Niemietz) против Германии. Судебное решение от 16 декабря 1992 г. URL : <http://www.echr.ru/documents/doc/2461421/2461421.htm> (дата звернення: 10.04.2020).
13. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства. Постанова Верховного суду України від 28.03.2008 № 2. *Вісник Верховного суду України*. 2008. № 4. С. 4.
14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. С. 1114. Ст. 260.
15. Білоус О. В. Невідкладні випадки проникнення до житла чи іншого володіння особи у кримінальному провадженні. Судова апеляція № 3 (36). 2014. С. 46.
16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи: Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. Офіційний вісник України. 1998 р. № 13; 2006. № 32. С. 270.
17. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 50. Ст. 540.
18. Case of Makaratzis v. Greece (Application no. 50385/99). Judgment. Strasbourg. 20 December 2004. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-67820%22%7D> (дата звернення: 15.04.2020).
19. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Голос України*. 2018. № 122.
20. Кримінальний кодекс України. Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Голос України*. 2001. № 107.
21. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212-21). Закон від 07.12.1984 № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10> (дата звернення: 17.04.2020).
22. CASE OF ENGEL AND OTHERS v. THE NETHERLANDS (Application no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). JUDGMENT. STRASBOURG. 8 June 1976. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57479%22%7D> (дата звернення: 17.04.2020).
23. Азаров Д. С. Трансформація адміністративних правопорушень у кримінальні проступки: концептуальні засади. *Наука і правоохорона*. 2013. № 1 (19). С. 146.
24. Справа «Надточій проти України» (Заява N 7460/03). Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа від 15.05.2008. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404 (дата звернення: 17.04.2020).
25. Цивільний кодекс України. Закон від 16.01.2003 № 435-IV. *Голос України*. 2003. № 45.
26. Про захист тварин від жорстокого поводження. Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 27. С. 990. Ст. 230.

References

1. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku orhaniv systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav na period do 2020 roku. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.11.2017 № 1023-r. *Uriadovi kurier* [On approval of the Strategy of development of the bodies of the Ministry of Internal Affairs system for the period up to 2020]. 2018. № 48 [in Ukrainian].
2. Pylypiv, R. M. (2017). Problemy pravozastosuvannia politseiskyykh zakhodiv pid chas nahliadu za dorozhnim rukhom. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav* [Problems of enforcement of police measures during traffic supervision]. № 2 (77). S. 86 [in Ukrainian].
3. Zhurko, O. Prezumpsiia pravoty politseiskoho: zakon i praktyka [The presumption of police correctness: law and practice]. URL : <https://tsn.ua/blogi/themes/law/prezumpciya-pravoti-policeyskogo-zakon-i-praktika-754479.html> (data zvernennia: 12.03.2020) [in Ukrainian].

4. Hranchak, T. Prezumptsiia pravoty politseiskoho v umovakh Ukrainy – krok do yevropeiskoi praktyky chy politseiskoi derzhavy? *Ukraina: podii, fakty, komentari* [The presumption of police correctness in Ukraine – a step towards European practice or police state? Ukraine: events, facts, comments]. 2016. № 18. S. 7–18. URL : <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2016/ukr18.pdf> (data zvernennia: 12.03.2020) [in Ukrainian].
5. Vodii BMW naikhav na patrolnoho v Kyievi i zakryvsia v mashyni [The BMW driver ran into a patrolman in Kiev and got locked in his car]. URL : https://zik.ua/news/2019/06/30/vodiy_bmw_naihav_na_patrulnogo_v_kyievi_i_zakryvsya_v_mashyni_1599257 (data zvernennia: 03.04.2020) [in Ukrainian].
6. V Krivom Roge, posporiv s patrol'nymi, voditel' zakrylsa v avtomobile i povesihsia [In Krivoy Rog, arguing with the patrol, the driver locked himself in a car and hanged himself]. URL : <https://www.0564.ua/news/1930091/v-krivom-roge-posporiv-s-patruelnymi-voditel-zakrylsa-v-avtomobile-i-povesilsa-foto> (data zvernennia: 03.04.2020) [in Russian].
7. V Nikolaeve policejskie hoteli evakuirovat' «Ford» na «evroblyahah»: voditel' zakrylsa v mashine. [In Nikolaev policemen wanted to evacuate "Ford" on "euroblyah": the driver was closed in the car]. URL : <https://novosti-n.org/news/read/153545.html> (data zvernennia: 04.04.2020) [in Russian].
8. U Lutsku pianyi vodii zachynyvsia vid politseiskykh v mashyni i vyklykav shvydku [In Lutsk, a drunk driver stopped by police in a car and called an ambulance]. URL : <https://konkurent.in.ua/publication/26063/u-lucku-pyanij-vodij-zachinivsvia-vid-policejskih-v-mashini-i-viklikav-shvydku-video/> (data zvernennia: 04.04.2020) [in Ukrainian].
9. U Lvovi patrolni vyzvolily tsutsenia iz zakrytoho na spetsi avtomobilia [In Lviv patrolmen released a puppy from a closed car in a heat]. URL : <http://patrol.police.gov.ua/2019/07/26/u-lvovi-patruelni-vyzvolily-tsutsenya-iz-zakrytogo-na-spetsi-avtomobilya/> (data zvernennia: 05.04.2020) [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiu» : nauk.-prakt. koment. MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, dots. V. V. Sokurenka; O. I. Bezpalova, K. Yu. Melnyk, O. O. Yukhno ta in.; peredm. V. V. Sokurenka [Law of Ukraine "On National Police": Research Practice. comment.]. Kharkiv, 2016. S. 240 [in Ukrainian].
11. Nazarenko, P. H. (2016). Pryntsyp nedotorkannosti zhytla ta inshoho volodinnia osoby: zahalnoteoretychnyi analiz. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO* [The principle of inviolability of housing and other possession of a person: a general theoretical analysis]. Vypusk 38. Tom 2. S. 124 [in Ukrainian].
12. Nymytts (Niemietz) protyv Hermanyy. [NIEMIETZ V GERMANY: ECHR 16 DEC 1992] Sudebnoe reshenye ot 16 dekabria 1992 h. URL : <http://www.echr.ru/documents/doc/2461421/2461421.htm> (data zvernennia: 10.04.2020) [in Russian].
13. Pro deiaki pytannia zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva pry dachi dozvoliv na tymchasove obmezhenia okremykh konstytutsiinykh prav i svobod liudyny i hromadianyna pid chas zdiisnennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti, diznannia i dosudovoho slidstva. Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 28.03.2008 № 2. *Visnyk Verkhovnoho sudu Ukrainy* [On Some Issues of Application by the Courts of Ukraine of Legislation in Issuing Permits for Temporary Restriction of Individual Constitutional Rights and Freedoms of Man and Citizen in the Pursuit of Operational Investigation Activities, Inquiries and Pre-trial Investigations]. 2008. № 4. S. 4 [in Ukrainian].
14. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 № 3477-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On the enforcement of decisions and the application of the case law of the European Court of Human Rights]. 2006. № 30. S. 1114. St. 260 [in Ukrainian].
15. Bilous, O. V. (2014). Nevidkladni vypadky pronyknennia do zhytla chy inshoho volodinnia osoby u kryminalnomu provadzhenni. Sudova apeliatsiia № 3 (36) [Urgent cases of penetration into the dwelling or other possession of a person in criminal proceedings]. S. 46 [in Ukrainian].
16. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. Rada Yevropy: Konventsiiia, Mizhnarodnyi dokument vid 04.11.1950. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. 1998. № 13; 2006. № 32. S. 270 [in Ukrainian].

17. Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 29 chervnia 2004 r. № 1906-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)* [On the international treaties of Ukraine]. 2004. № 50. St. 540 [in Ukrainian].
18. Case of Makaratzis v. Greece (Application no. 50385/99). Judgment. Strasbourg. 20 December 2004. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-67820%22%7D> (data zvernennia: 15.04.2020).
19. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. Holos Ukrainy [On the national security of Ukraine]. 2018. № 122 [in Ukrainian].
20. Kryriminalnyi kodeks Ukrainy. Zakon vid 05.04.2001 № 2341-III. Holos Ukrainy [Criminal codex of Ukraine]. 2001. № 107 [in Ukrainian].
21. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (statti 1–212-21). Zakon vid 07.12.1984 № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10> (data zvernennia: 17.04.2020) [in Ukrainian].
22. CASE OF ENGEL AND OTHERS v. THE NETHERLANDS (Application no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). JUDGMENT. STRASBOURG. 8 June 1976. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57479%22%7D> (data zvernennia: 17.04.2020).
23. Azarov, D. S. (2013). Transformatsiia administratyvnykh pravoporushen u kryriminalni prostupky: kontseptualni zasady. *Nauka i pravookhorona* [Transformation of Administrative Offenses into Criminal Offenses: Conceptual Background]. № 1 (19). S. 146 [in Ukrainian].
24. Sprava «Nadtochii proty Ukrainy» (Zaiava N 7460/03). Yevropeiskyi sud z prav liudyny, Mizhnarodni sudy; Rishennia, Sprava vid 15.05.2008 [Nadtochiy v. Ukraine]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404 (data zvernennia: 17.04.2020) [in Ukrainian].
25. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. Zakon vid 16.01.2003 № 435-IV. Holos Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. 2003. № 45 [in Ukrainian].
26. Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia. Zakon Ukrainy vid 21.02.2006 № 3447-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On the protection of animals from ill-treatment]. 2006. № 27. S. 990. St. 230 [in Ukrainian].

Chervinchuk Andriy,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7893-6632>

POLICE PENETRATION INTO A VEHICLE AS A MEASURE OF ADMINISTRATIVE COERCION

The article is dedicated to the investigation of topical issues of police penetration into a vehicle as a measure of administrative coercion. The analysis of legal norms of domestic legislation regulating the application of police measures was performed. It was verified that imperfection of the current legislation and ambiguity of use of certain legal norms destructively affect the performance of law enforcement officers. The practice of using force by the National Police of Ukraine to penetrate into a vehicle was studied. A comparative analysis of international law and the national legislation of Ukraine regarding the inviolability of housing and other property of a person was made. It was defined that international standards provide a wider range of exceptions than Ukrainian legislation, when public authorities are entitled to interfere with the fulfillment of the right for inviolability of home, in particular in the interests of national security and public order, the economic well-being of the country, in order to prevent unrest or crime, to protect health or morality, or to protect the rights and freedoms of others. It is proved that in modern conditions, law enforcement agencies of Ukraine do not have sufficient powers to fully implement the tasks set for them to ensure public safety and order, to protect human rights and freedoms, as well as the interests of society and the state, and crime prevention. It was proposed to amend the Law of Ukraine “On the National Police” with the aim of empowering policemen to penetration into a person’s housing or other property without a reasoned court decision in urgent cases in order to save the lives of animals, as well as to overcome the malicious disobedience to a lawful order or upon request of a police officer during performance of his official duties by a person in a closed vehicle by damaging glass, doors or locking devices.

Key words: *measure of administrative coercion; penetration into a vehicle; police measures.*

Надійшла до редколегії 05.05.2020

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ ДО ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»

1. Загальні положення

Для публікації в збірнику наукових праць авторами подаються результати особистих (або в співавторстві) оригінальних наукових і науково-практичних досліджень, які не були раніше опубліковані та не направлені до публікації в інші видання, підготовлені українською мовою та відповідають встановленим вимогам до кваліфікованих наукових праць.

У статті повинно бути відображено наукову новизну в галузі досліджень.

Редколегія журналу залишає за собою право відхилити ті статті, що не відповідають його тематиці, технічним та етичним стандартам, повертати на доопрацювання й редагувати їх.

2. Структура наукових статей:

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання даної проблеми й на які спирається автор; при зазначенні вкладу попередників у розкриття тематики статті не допускається простий перелік їхніх прізвищ без вказівки невіршених ними раніше частин загальної проблеми й причинно-наслідкового зв'язку їхніх робіт з метою статті. Достатньо залишити 3–4 прізвища попередніх дослідників (прізвища згадуємо в алфавітному порядку), але стисло зазначити внесок кожного, зробивши посилання у квадратних дужках. Сюди ж бажано включити з посиланням на них у списку використаних джерел аналіз наукових робіт 2–3 іноземних авторів публікацій за тематикою статті;

– **формування цілей статті (постановка завдання)**;

– **виклад основного матеріалу** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки** з даного дослідження й перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

3. Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

– стаття готується в текстовому редакторі MS Word, шрифт – Times New Roman (основний текст статті розміром 14 pt з інтервалом 1,5), без переносів;

– рекомендований обсяг «чистого» тексту статті (без списку використаних джерел та анотацій) – 8–10 сторінок;

– перший рядок (ліворуч) – УДК статті;

– другий рядок (праворуч) – прізвище, ім'я, ім'я по батькові автора (співавторів) (шрифт напівжирний);

– третій (за необхідності й четвертий) рядок (праворуч) – науковий ступінь, учене звання, почесне звання, членство в НАН України, НАПрН України чи інших галузевих АН (за наявності), місце роботи автора (співавторів);

– на наступному рядку – інформація про ORCID автора;

– нижче (посередині рядка) назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);

– далі – анотація (500 друкованих знаків) та ключові слова (4–8 слів) українською мовою;

– через інтервал – текст статті;

– посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок, наприклад [1, с. 25–26], а самі назви джерел наводити в кінці статті в порядку згадування в тексті (розділ «Список використаних джерел»);

– бібліографічний опис джерел подається відповідно до ДСТУ 8302:2015;

– після розділу «Список використаних джерел» оформлюється References (за міжнародним стандартом APA). Онлайн-транслітерація українськомовних джерел наводиться відповідно до ukrlit.org/transliterationsii, онлайн-транслітерація російськомовних джерел – відповідно до translit-online.ru.

У кожному транслітерованому джерелі у квадратних дужках подається переклад на англійську мову найбільш значущих фрагментів бібліографічного опису (назва матеріалу,

назва періодичного видання, нормативно-правового джерела тощо). Не допускається використання символів "/" та римських цифр (замінити на арабські). Не українсько- та не російськомовні джерела не транслітеруються. Наприкінці бібліографічного опису кожного джерела у квадратних дужках позначається мова, на якій воно надруковано – [in Ukrainian]. чи [in Russian];

– якщо описувана публікація має doi (система DOI є міжнародним ISO стандартом), його обов'язково треба вказувати в бібліописанні в References (наприкінці), оскільки цей ідентифікатор є найбільш точним джерелом інформації про статтю, і за ним здійснюється зв'язка "посилання – публікація";

– також необхідно подати розширену англomовну анотацію (не менше 1800 знаків) та ключові слова (4–8 слів), ключові слова повинні конкретизувати інформацію про дослідження й не мати загальний характер. Відомості про авторів статті та її назва також подаються англійською мовою (прізвище та ім'я авторів англійською – за зразком написання в паспорті для виїзду за кордон; назва підрозділу та організації має точно відповідати їхній офіційній назві англійською мовою).

Звертаємо Вашу увагу: розширену англomовну анотацію має бути засвідчено підписом фахівця (підпис, ПІБ та контактні дані перекладача).

4. Вимоги щодо подання матеріалів до редколегії:

– електронний варіант статті, довідку про автора, фото автора та засвідчену підписом фахівця розширену англomовну анотацію необхідно надіслати на адресу: dui55@ukr.net;

– у довідці про автора (співавторів) зазначити ПІБ (повністю); науковий ступінь; вчене звання; членство в НАН України, НАПрН України чи інших галузевих АН (за наявності); місце роботи й посаду; інформацію про ORCID автора; контактний номер телефону; електронну пошту; відділення «Нової пошти», на яке необхідно направити примірник збірника наукових праць; розділ наукового збірника, у який доцільно розмістити статтю;

– фото автора у форматі jpg;

– якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, наведених цитат, прізвищ, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Усі матеріали підлягають обов'язковому внутрішньому сліпому рецензуванню членами редакційної колегії.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на вебсторінці видання за адресою: <https://ljd.dli.donetsk.ua/ljd-archive>.

З вимогами щодо оформлення статей, References можна ознайомитися на сайті видання за адресою: <https://ljd.dli.donetsk.ua>.

Редакційна колегія збірника

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андріяшевська Марина Сергіївна,
кандидат юридичних наук
advokatmarinakr@gmail.com
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Бабенко Ірина Юріївна,
здобувач
6418589@gmail.com
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Бєліков Костянтин Аркадійович,
tsvirkun.dmytro@gmail.com
(Криворізька міська рада, м. Кривий Ріг)

Булгакова Олена Валеріївна,
кандидат економічних наук
el_vl@email.ua
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Гранкіна Валентина Ігорівна,
здобувач
granckina@ukr.net
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Гузенко Олена Павлівна,
кандидат економічних наук, доцент
reginaguzenko2015@gmail.com
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Делія Юрій Володимирович,
доктор юридичних наук, доцент
ugiudeliya@ukr.net
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Деревянко Богдан Володимирович,
доктор юридичних наук, професор
del2000@i.ua
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Діхтяр Дмитро Юрійович,
здобувач
dmytro18wp@gmail.com
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Кадала Віталій Віталійович,
кандидат юридичних наук, доцент
kadala@i.ua
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Клемпарський Микола Миколайович,
доктор юридичних наук, професор
klemparskiy.n@gmail.com
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Кондратов Володимир Гарійович,
здобувач
kondrat@email.ua
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Котова Вікторія Валеріївна,

здобувач

vikakotova24@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Кубарєв Іван Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент

kurt76@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Куракін Олександр Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент

xela2132@i.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Лопатинська Ірина Сергіївна,

кандидат педагогічних наук

irina.s.loratinskaia@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Лосич Сергій Васильович,

кандидат юридичних наук, старший дослідник

lsv300lsv@gmail.com

(Луганське управління ДВБ НП України, м. Сєвєродонецьк)

Назимко Єгор Сергійович,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

nazutich@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Назимко Олена Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент

nazutkoov@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Нестеренко Катерина Олександрівна,

кандидат юридичних наук

nesterenkokaterina80@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Пайда Юрій Юрійович,

доктор юридичних наук, доцент

vovo4ka23@ukr.net

(ПЗВО «Кам'янець-Подільський податковий інститут»,

м. Кам'янець-Подільський)

Панченко Микола Анатолійович,

кандидат юридичних наук

nikolaupanchenko@icloud.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Пилипенко Євгенія Олексіївна,

кандидат юридичних наук

evgesha220584@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Потоцький Мирослав Михайлович,

ад'юнкт

ptmiroslav824@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Роженко Олександра Вікторівна,

кандидат економічних наук

rozh-ov@i.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Рутвян Кристина Олегівна,

студентка

kristina.rutwyan@gmail.com

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут прокуратури та кримінальної юстиції, м. Харків)

Савчук Денис Анатолійович,

доктор юридичних наук

savchukdenis8888@gmail.com

(Коледж економіки, права та інформаційних технологій ПЗВО "Кам'янець-Подільський податковий інститут", м. Кам'янець-Подільський)

Семеншин Микола Олександрович,

кандидат юридичних наук, докторант

Semenishin_to@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Стецюк Богдан Романович,

доктор юридичних наук, професор

Bohdan1702@ukr.net

(Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький)

Тарановська Альона Олегівна,

аспірантка

alonataranovska@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Титаренко Оксана Олексіївна,

кандидат історичних наук, доцент

tutareno.ok@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Туренко Олег Станіславович,

доктор філософських наук

turenko.oleg1@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Червінчук Андрій Васильович

кандидат юридичних наук

chervin_a@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Чорнобай Олена Леонідівна,

кандидат юридичних наук, доцент

labai@i.ua

(Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету "Львівська політехніка", м. Львів)

Шульга Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент

shulgadon1@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Ярмоленко Олександр Сергійович,

здобувач

AlexYrmoenko123@meta.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Наукове видання
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
№ 2 (71) 2020

Відповідальна за випуск: Оксана Рутвян
Редактори: Оксана Рутвян, Любов Рачковська
Дизайн обкладинки: Володимир Сілка

Видавець
Донецький юридичний інститут МВС України
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Степана Тільги, 21. Тел.: (056) 495 09 69
<https://www.dli.donetsk.ua/>
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 22764-12661 ПР від 30.05.2017
Підп. до друку 27.05.2020. Формат 60x84 1/8. Друк офсет.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 28,2. Обл.-вид. арк. 21,9.
Наклад 60 прим. Зам. № 29\19
Виготовлювач
ФОП Секішова, вул. Героїв Праці, 54, м. Харків
Свідоцтво про державну реєстрацію № 2 480 000 0000 079758
від 21.05.2007 р.